

TARTALOM

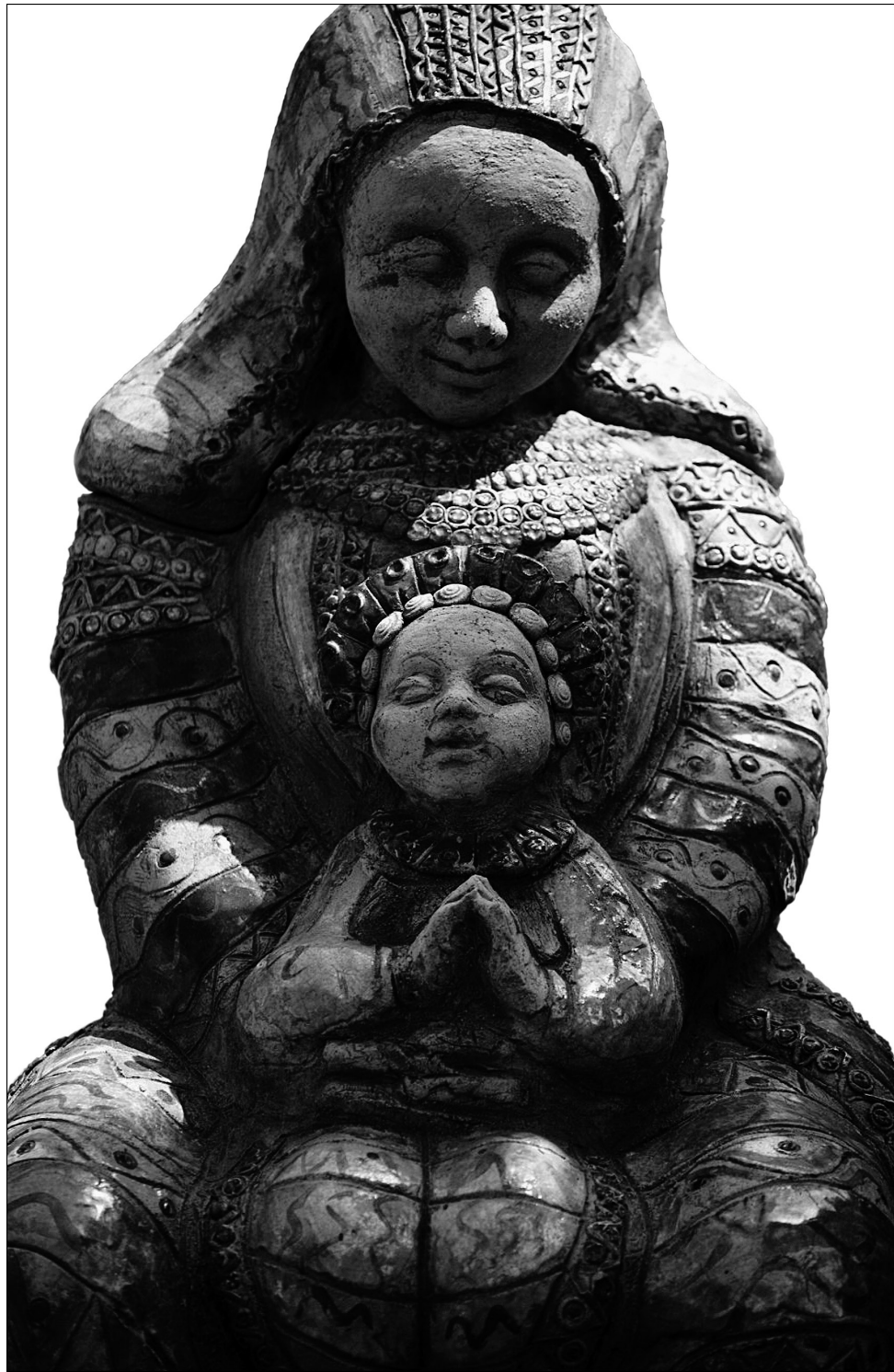
- 3 Döbrentei Kornél: Egyszer Egésszé összenőnek a részek; Miért? – Csak!
- 9 Csath Magdolna: A pénzvilág hatalmának titkai
- 22 Dobozi Eszter: Szólongató; Milyen földrészek virulnak?
- 26 Mórocz Zsolt: Itália – hidegtűvel, III.
- 45 Wodianer-Nemessuri Zoltán: Kései virradat
- 82 Orbán Károly: Szilveszter Erdélyben
- 103 Király Ibolya: Emlék-repeszek
- 144 S. Király Béla: Megkésett riport egy játszótérről
- 151 Hegedűs Imre János: Erdővidék
(Szerelmes földrajz)
- 174 Szakolczay Lajos: Kós Károly, a prózaíró
- 182 Cs. Nagy Ibolya: Viszonyok, viszonylatok
(Íróársak Kós Károly portréi)
- 202 Dani Erzsébet: Nyíró József *Az én népem* – a motiválatlan közösségi identitástól
a tudatosan vállalt MI-identitásig
- 213 Borcsa János: Mi legyen, ki költő?
(Haza és magyarság kérdése erdélyi magyar költők műveiben)

Címlap: Nagy András, Petrás Mária kerámiáinak felhasználásával. Hátoldal: Pásztor Gyöngyi.

Belül: Ábrahám Jakab, Gazdáné Olosz Ella, Incze Mózes, Köllő Sándor, Kopacz Mária, Kusztos Endre, Petrás Mária, Simon Zsolt, Tompos Opra Ágota és Varga Luigi István művei láthatók.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Felelős szerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Nagy Gábor, Töréczi László; **Képszerkesztő:** Nagy András; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkhára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Telefon: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Magyar Nemzeti Bank és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6000 Ft, fél évre 3000 Ft. Nyomta és kötötte: Nagy és Társa Nyomda és Kiadó Kft. HU ISSN 0238-9908.

Petrás Mária: Csángó Madonna (mázás, lüszterezett kerámia, 2003)

Döbrentei Kornél

Egyszer Egésszé összenőnek a részek

A Kú Lajos által szervezett és évenként
megrendezett Kárpát-medence Magyarságáért
ifjúsági labdarúgó bajnokság döntőjére

Nem ellenségek vagytok, csak ellenfelek,
ne rontsatok testvérré, csak versengjetek;
egymással vernének agyon, s ha akad rés,
pusztítóbban csapnak le, mint a jégverés.
Bízzunk, ami nem látható, mégis örök,
köldökszínór, nyelv, vérszerződés összeköt.

Műveljetek okos, önzetlen passzolást,
nem mindig az a király, akin a palást.

A nemzetek sorsát rendezi a pálya,
reményből zöld gyepszőnyeg terül alája,
menyasszonykoszorú-fehér vonalakkal
a játéktérnek kegyetlen határt szabnak,
meddig úszhat a kicsi, meddig a nagy hal.

És szeszélyes szenvedéllyel pattog a labda,
lerúgva is maradjatok meg magyarnak,
midőn egymás ellen kijátszani akarnak.
Buktatást, faltot a történelem adja,
mely lesen áll, önvédelmet szervezz, teremts,
itt a lesre futást nem jelzi asszisztens,
ne bicegjünk, ha nemzetünk lesérül
– belénk taposóknak bűne el nem évül –,
gyógyulásunk ellentámadásra épül.

DÖBRENTÉI KORNÉL (1946) költő. A *Hitel* szépirodalmi rovatát 1992 és 2006 között szerkesztette.
Egybegyűjtött versei *Tartsd meg a sziklát* (2008) címmel jelentek meg.

Fussatok fel, sebzetten is a széleken,
által az elszakított országrészeken,
ne önfeladást, beadást kapjon az ék,
betör, felvágthatják ötféle is akár,
szabadrúgásunk több évszázada tart már,
előbb-utóbb góllá érleli helyzetét;
tizenhatoson belülrre cselezve ront,
erőszakosan megvont határvonalak
sebként serkednek ki, a lélek megmarad,
mit ér, mit halál-frakkos bírók sípja ont?
Miénk a tizenegyes, élj vele, Botond?

Vajon miért, hogy még mindig félnek tőlünk?
Ámbár hírlík, hanyatlóban kardunk, törünk.
Sok hősünk holtában elevenen vérző,
tetszhalálból újra születni nem késő.

S akik már a mennyei öltözőbe mentek,
az Aranycsapat s számosan más nagyok
fönti díszpáholyból néznek és reménykednek,
helyükbe léptek, tehetség-dús magyarok.

A halál-lőtte gólt Grosits nem védhette,
Fekete Párduc: partvonal-túl az íve,
éltette a Himnusz, küzdött is érette,
ministráns lelkület, az Urat dicsérve,
megbékélten végleg árnyéokra vetődött
Ő is, mint a többi gigászi elődök,
onnan látják, majd oda vesznek a vészek,
s egyszer Egésszé összenőnek a részek,
e sarjasztó fény belőletek is ragyog,
Kárpátokon inneni s túli Magyarok!

Elhangzott a Margit-szigeti stadionban 2014. június 29-én.

Miért? – Csak!

*Hittem, komolyabb vagy ennél,
egy strófáért elvéreznél.
(Egy megélhetési politikus megjegyzése)*

El,

alattomos avartűz, vagy láva, máglya heve ölel,
odaáldozni egy életet egy sorsért?
Ilyet csak megszállott, mániákus háborodott mer,
legyél bár fényűzőn szegény nagyúr vagy gazdag kódís,
oda kell áldozni mindened, akkor is, úgyis.

Miért?

Íratlan parancs, mely megroppantó teljességet követel,
másként ízzé-porrá zúztatás, kerékbe töretés jöhet el.
Mindegy, mit mér rád összefakuló arcával néped,
ki avatott be, ki kent fel, váljék bizonyossággá, mint lőtt seb,
beteljesülő, önkéntes jövőndölésed;
szolgálat a virrasztó ébrenlét, magadat öld meg,
ha a tunyaságig ábrándozók riasztását lekésed.

Ne bánd, elfelednek, megtagadnak, nem keresnek, ám megtalálnak,
tíz körömmel kaparnak ki s mutatnak fel borzalmas bugyrából a halálnak,
de ha mégsem, maradsz kietlen, terméketlen tartalmú porzsák,
benne nem forrnak össze anyafölddé a morzsák.

Mi végett,

a fennem nem harsogtatott esküvés, ígéret?

Miért,

hogyan akarva-akaratlanul szellemed
bevérezésekkel teli, történelmi láttelel,
tizenötmillió magyar elégtételt hogyan vehet?
Ki akar igazságot szolgáltatni általad?
Ki fogja elrebegni: jer, régóta vártalak?

Ez már nem lehet,
kimódolt, csepürágó szerep.

Mi az, ami elhiteti, vaksi a szemed,
s véled, valódi magaslat, amit imitálnak a hegyek?
Elbírsz-e egy rajtad túlnövő gondolatot?
Bikát tán könnyebb, ha Toldi Miklósként akarod.
Ám hiába hivalkodó dísz, páncél, kelevész,
az öröklött gyöngesség elemészt,
mert ha bévülről vagy hanyatló, csenevész,
ha ily benső összeomlást megtapasztal,
bizony mondom néked, elhagy az őrangyal.

Miért?

Önként jelölted ki magad, testvér,
senki nem kérlett, fel senki nem kért,
és ha lassúdan elszivárog a vér,
nem számolnak el veled, amikor elestél,
a dögcédulád mit sem ér,
nem áll jól a testedért,
a közjó érdekében betemet a mész,
nehogy járvány üssön ki horpadt melleden,
lovagkeresztet bármint is, vírushordozó legyen,
csontvázad határáig bizony elmész,
elszántságod tüntetésnek tűnjön:
csontjaidból is építettett a vasfüggöny.

Mégis, ezekért?

Sorsuk belenyugvó elmúlás, nem dicsőség,
mégis, birtokuk az örökléttel csuklóra szíjazott vég,
mert övük az Út, az Élet, az Igazság s az Ország,
a szabadság-mákonnyal fölgerjesztett népek,
mint kaptárakba beszoktatott méhek,
több ezer éve az Életfa-virágzást beporozzák.

Aziránt miféle végzet sodor,
hogy megszülethessék a világba kiszakadni vágyó sor?
Rozsdaéhnek kitett szőláncolat, hervadással dacoló szófűzér,
rajtuk át az Ige, olykor felemásan is, ideér.

Mit ér,

ha a kétely mélységes meredélyén jársz,
nem boldogság előtere, de pokoltornác,
a köztük egyensúlyozó mit remél?
A sorsod az, hogy itt tornássz!

Ez a tét, ezért kell az idegrendszered,
a Teremtő kivételesre hangolt húrját
pengetve merészen elemésztened,
egyszer vigalom emel, s rögvest bú rág,
ezért, hogy te légy a magán-vagányod,
a fejszéd a mozdíthatatlanba belevágod
– e folyton-csattogás népesíti be magányod –,
és átéled naponként mint csorbul
éle, szemed könnymarta vörös égálj, nekiveselkedsz orvul,
de így is mindig csak a szilánkok,
a forgácshalom, melyből kudarcod vet lángot,
a tested önpusztítással siettetett roncs,
halántékd préseli, néha enyhül az abroncs,
de végül nem enged a homlokpánt,
az örvénylésbe önsúlyával leránt,
s a mélység magassággá megfogán,
tektonikus elsüllyedés helyett idegroham.

Ki méri rád, miért?

Folytatni kényszer, kifürkészhetetlen semmiért?
Odadobod, akiket szerettél,
több a halottad, mint élő barátod,
és ordítanál, mert visszavonhatatlant tettél,
ám mulandóságod torkában berekedtél,
és hiába szánod-bánod,
elfutnál, de rokkant lettél.

Hősi maradás, miért?

Képes vagy odavetni lelkiüdvöd egy ötletért,
telitalálatos szóért, ami a boldogsággal felért?
Ki az, mi az, ami e felé sodort,
iszapos énedig felkotort,
serkentők, nyugtatók, látomással kecsegtető alkohol,
és hiszed, jól iszol, pedig szutykossá sűrít, bekoszol.
Bár, csak eljő, Uram, a te országod s a szeretet-uralom,
amit jóságosan meghirdettél.

Dicsértessél.

És vontatja ekéd sok belenyugvó barom,
a barázdamély kis verem,
színültig engedelem.

Néha a szívjóság létgyilkos unalom,
lám, az ördögnek is lapot kevertél,
és sugalltad, jöjjék a költő,
a szűzi meztelenségben is koszlott,
kijátszottad trükköd, a Faustot,
elhitte mind, itt öröklét van, nem emberöltő.

Poéta, miért?

Ha kell, egy szóért meghalsz,
amely csak érkezik, nem tudod, kitől, honnan,
vállalod érte az ítéletet, a hóhért,
előtte minden büntetlenséget bevallsz,
lábadnál heverő kutyád átlát és megért,
égzengést, lombsuttogást, lepkenászt, de szótlán,
nincs válasz a jajra,
mégis a gondolataidat is meghallja,
néma vagy, de gyalogolsz agyadban egy ösvényen,
bévül sétálsz gigászi börtönudvaron,
az összeroskadók csomóba gyűjtve, eltakarítandó halom,
bízván benső beszédben, elevenekkel és holtakkal,
nem a jövővel bajlódsz már, csak a Voltakkal,
vagy mégse, miért e pusztító szenvedély?
Csupán azért, hogy röviden is hosszan élj?

Még ha létedre zárult egy kijátszhatatlan bilincs,
miért? Indoklás végképpen nincs.
Nem jár vele tisztség, és nem vagy zsoldos,
akik közül némely önszorgalmún is szorgos,
mi kapsz mindezért cserébe?
Elhelyezik hamvaidd életvidám muskátlis cserépbe?
Amit kínálunk: elizzó agyunk, tudónk, vesénk, a májunk,
mindaz, amire testünk-lelkünk elfáradtan ráunt.

Ez évszázadok óta kísért.
Miért?

Se tudásom, se erőm, se jogom, bárkit is megváltsak,
ki ideszületett, és önvédelem se ösztökélte, más tájat válasszon,
magyarázatra nem szoruló predestinációs válaszom:

Csak!

A pénzvilág hatalmának titkai

Az első kérdés az kell legyen, hogy mit értünk pénzvilágon, és miért gondoljuk azt, hogy a pénzvilág szereplőinek különleges hatalmuk van. Pusztán gazdasági szempontból a pénzvilág szereplői azok a szervezetek, amelyek pénzzel foglalkoznak, pénzzel teremtenek pénzt, a pénzzel való foglalatosskoddással hoznak létre maguknak és partnereiknek jövedelmet. A legismertebbek a bankok, a biztosítók és a különböző nyugdíj- és egyéb pénzalapok, bankkártya-vállalkozások, befektetési alapok. A továbbiakban ezek közül a legismertebb és talán az utóbbi időben az átlagemberek között leginkább negatív színben megjelenő intézménytípussal, a bankokkal fogunk foglalkozni. Azt pedig, hogy a pénzvilág legismertebb szereplőiről, a bankokról és a bankházakról miért gondolják az emberek, hogy hatalmuk túlzottan megnőtt, és ezért miért vannak róluk rossz véleménynyel, remélhetőleg világossá válik a következő ismertetésből.

A bankárokodás ősi tevékenység. Nyomait már megtaláljuk Egyiptomban, Babilóniában és Görögországban. Európában az első, többféle feladatot is ellátó bankokat a XIV. században hozták létre. Korunkban különleges feladatokat ellátó bankok a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az eurózóna bankja, az Európai Központi Bank. Vannak azonban további, a bankok által létrehozott szervezetek, amelyek szinte behálózzák a világot. Ezekről is szó lesz a későbbiekben.

A bankok feladatai

Korunkban a bankok vezető szerepet játszanak a gazdaságban és a társadalmak életében egyaránt. Fontos a szerepük a gazdaság finanszírozásában. A kereskedelem sem működhetne hatékonyan a bankok részvétele nélkül. A bankok betéteket gyűjtenek, majd az időlegesen megtakarított pénzeket átcsoportosítják a gazdaságba: új tevékenységeket, beruházásokat, innovációkat könnyítve

meg ezzel. A XIX. század híres angol közgazdásza J. S. Mill úgy fogalmazott, hogy a bankokra nagy szükség van, mert működésük „olajozza a gazdaságot”. De akkor miért éri korunkban egyre több bírálata a pénzvilágot és különösen a bankokat? Az egyik ok nyilvánvalóan a 2008. évi válság kitörésében játszott szerepük. Röviden ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy játszottak a tűzzel, rendkívül kockázatos pénzügyi termékeket dobtak a piacra, és amikor ezek a termékek csődhelyzetbe kergették a bankokat, akkor nyújtották a kezüket a kormányok felé, hogy mentse meg őket. Azok a bankok tették ezt, amelyek élharcosai voltak a neoliberais ideológiának, vagyis annak a véleménynek, hogy az államnak semmi keresnivalója sincs a gazdaságban. Persze amikor, saját hibájukból bajba kerültek, azonnal feladták ezt az ideológiát, és nem röstelltek állami beavatkozásért kiáltani. Csakhogy az államnak nincs saját pénze. Amit ad az egyik oldalon, azt beszedi a másikon. Vagyis a bankokat más fontos területektől elvont pénzzel lehetett csak megmenteni. Ez pedig visszaütött a gazdaságban és a társadalomban egyaránt: gazdasági hanyatlást és a munkanélküliség megugrását okozva a világ sok országában. De miért tudták a bankok rávenni a kormányokat arra, hogy az adófizetők pénzéből szüntethessék meg azokat a veszteségeket, amelyeket saját rossz működésüknek köszönhetnek? A pénzügyi nehézségekkel küzdő egyéb intézményeket, például kórházakat, iskolákat vagy kisvállalkozásokat miért nem mentik meg ugyanilyen természetes módon a kormányok? Az okokat a pénzvilág megnövekedett hatalmában, lobbijében kell keresnünk.

Nézzünk ezzel kapcsolatban néhány tipikus véleményt! Miért olyan nagy hatalmúak a bankok? Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a brit *The Guardian* 2014. január 17-ei számában a következőt olvashatjuk: az ok az, hogy túl sok hatalom összpontosul túl kevés ember kezében. Érdekességgé megemlíti, hogy Nagy-Britanniában a pénzügyi szektor a válság előtt kétszer olyan gyorsan nőtt, mint az egész brit gazdaság. Simon Johnson és James Kwak könyve, a *13 bankár* címmel jelent meg 2010-ben a Pantheon Books kiadó gondozásában. A könyv azt bizonyítja, hogy a kevés és óriási, nemcsak gazdasági, de politikai hatalomra is szert tevő bank nagy veszélyt jelent a gazdaságra és a társadalomra egyaránt. A szerzők szerint az elmúlt 30 évben néhány bank annyira nagy és nyereséges lett, hogy gazdasági hatalmát egyre nyilvánvalóbban kezdte használni a politikai erőviszonyok alakítására is. Ezt bizonyítja, hogy a saját hibájukból, a kockázatos pénzügyi termékek miatt bajba került bankokat azonnal megmentették a kormányok, kivonva ezzel jelentős forrásokat az oktatásból, egészségügyből és a gazdaságból. Mivel azóta sem történt semmi a bankok működésének szabályozására fennáll a veszély, hogy folytatják korábbi káros tevékenységüket, amellyel újra bajba sodorhatják a világgazdaságot, számítva arra, hogy ha ez megtörténne, akkor újra megkapnák a továbbéléshez szükséges állami támogatást. Mindezzel viszont hozzájárulnak az államok eladósodottságának növekedéséhez, ami pedig tipikusan mindig megszorításokat indít el, azok pedig a társadalmi problémák növekedésével járnak. A szerzők azt állítják, hogy ezt

a folyamatot csak úgy lehet megállítani, ha ezeket az óriás bankokat feldarabolják, ezzel elérik azt, hogy ne az állami-politikai kapcsolataik miatt legyenek sikeresek, hanem egymással versenyezve, a valódi gazdaságot és az emberek beruházásait finanszírozva, minőségi bankterméket kínálva működjenek a piacon.

A *The New Yorker* amerikai lap így írt 2010. november 29-ei számában: A válságot túlélő nagybankok újra jelentős profitot termelnek. Ennek ellenére nem végzik megfelelően eredeti és alapvető feladataikat: nem finanszírozzák a szükséges mértékben a cégeket, főleg nem a kicsiket. A bankok eredményessége ezért ma már kevésbé függ az általuk finanszírozott cégek sikerétől, mint korábban. Sokkal inkább a napi piaci mozgást kihasználó spekuláció, az úgynevezett innovatív, a valódi gazdaságtól teljesen független banki termékek hozzák a nagy profitot. Persze – tegyük hozzá – hogy időnként a nagy veszteséget is. Csakhogy a profit a cégek mint magánvállalkozások tulajdona, a sikertelenség esetén keletkező hatalmas veszteséget pedig „társadalmasítják”, azaz az állampolgárokkal fizettetik meg. Ezt láttuk a 2008. évi válság kitörését követi bankmentő-csomagok esetén. A cikk szerint éppen ezért ezek a tevékenységek ahelyett, hogy értéket teremtenének, értéket szívnak el a társadalomtól.

A cikk még egy érdekes jelenségre rámutat: 1980 óta az USA-ban a bankszektorban foglalkoztatottak száma a korábbi körülbelül 5 millióról több mint 7,5 millióra nőtt. Eközben a pénzügyi szektor nyereségessége is jelentősen megugrott. Körülbelül 30 éve az üzleti területen megtermelt összes nyereségből körülbelül 14 százalék volt a pénzügyi vállalkozásoké, 2010-ben pedig már több mint 25 százalék. Más, frissebb forrásból pedig már ismeretes, hogy 2013-ra, a válság máig érezhető hatásai ellenére, ez a szám 37 százalékra nőtt. Pedig olyan cégekről beszélünk, amelyek nem terveznek, nem építenek és nem adnak el megfogható termékeket, figyelmeztet az írás. Majd így folytatja: körülbelül 2006-ig a pénzügyi szektorban a bérek megközelítőleg 60 százalékkal voltak magasabbak, mint az átlag. Viszont 2009-ben, amikor szinte minden iparágban elbocsátások, bérfagyasztások, sőt bércsökkentések voltak, a nagy bankoknál, mint például a Goldman Sachs-nél átlagosan 27 százalékos fizetésemelések voltak. A Goldmannál, ezen kívül, közel 1000 munkavállaló kapott 2009-ben több mint egymillió dollár jutalmat. Ezek után nem véletlen, hogy amíg az ötvenes években a Harvard Business School legkiválóbb diákjai az iparban kerestek állást maguknak, addig 2012-ben az iskola végzőseinek 35 százaléka a pénzvilágban helyezkedett el. Ráadásul ez már némi csökkenést is jelent, mivel a válság előtt ez az érték 45 százalék volt. Egy brit közgazdász, korábbi bankvezető ezzel kapcsolatban így fakadt ki: mi a csodáért kell a pénzügyi szektornak a legnagyobb és a legjobban fizetett gazdasági ágának lennie, amikor pontosan olyan szolgáltatást végez, mint, mondjuk, a közüzemek? Viszont úgy viselkedik, mint a rák: végtelenül növekszik, egészen addig, amíg hatalmába nem keríti az egész testet.

Éppen ezért vetették már fel többen is, ahogyan arra korábban is utaltunk, hogy az óriás bankokat fel kellene szabdalni kisebbekre, és ezzel elérni azt,

hogy valóban versenyezzenek az ügyfelek kegyeiért. Azonban a mai napig nem történt semmi érdemleges ezen a területen. Sőt igazán a bankok szabályozása sem lett szigorúbb.

A pénzügyi szektor erejét növeli az is, hogy egyoldalú előnyben van a politikával szemben. A kormányok a költségvetést kötvények eladásával finanszírozzák. A kötvényeket a pénzügyi szektor szereplői veszik meg. A hitelezők ezért jelentős hatást tudnak gyakorolni a politikusokra. De van egy másik oka is a pénzvilág hatalmának. A politikusok választási kampányához rengeteg pénz kell. Ezt jelentős mértékben a pénzügyi szereplők biztosítják.

A *Harvard Business Review* 2014. júniusi internetes száma szerint 1980-ban a pénzügyi szektor teljes vagyona az USA GDP-jének ötszöröse volt. 2007-ben pedig már tízszerese. A vagyon növekedésével nőtt befolyása is. 1998 és 2013 között a pénzszektor közel 6 milliárd dollárt költött lobbitevékenységre. A 2008-as válság idején pedig növelte befolyását a kormányok felett. Hatalmasak azok az összegek is, amelyeket a politikai jelöltek támogatására költenek. Hozzátehetjük, hogy a pénznek nincs „színe”: a pénzvilág egyformán támogat eltérő értékrendű politikai pártokat és jelölteket. Az is jellemző, hogy a kormányvezetők és a bankvezetők időnként pozíciót cserélnek. Korábbi bankvezetőkől így lesznek magas rangú kormánytagok, és – választási vereség esetén – így kerülnek vissza „bukott politikusok” a bankszektorba. Nem véletlen – állítja az írás –, hogy a pénzvilág érdekei folyamatosan nyitott fülekre találnak a politikusoknál.

A cikk így folytatja: a pénzpiac növekvő befolyása a gazdaságra, a társadalomra és a kormányokra nem amerikai, hanem világjelenség. Ebben a világban – a cikk szerint – a „pénzügyi farok csóválja a gazdasági kutyt”. Egy érdekes IMF-tanulmány szerint, ha egy országban a magánszektor adósságállománya eléri a GDP 100 százalékát, az jelentősen rontja a gazdasági növekedés esélyeit, és növeli a pénzügyi sérülékenységet. Az erős eladósodottság miatt ugyanis a bankok nyomást gyakorolhatnak a cégekre azért, hogy rövid távon minél több profitot termeljenek, ami aláássa a cégek és ezen keresztül a gazdaság hosszú távú és kiegyensúlyozott fejlődésének a lehetőségeit. Ezt a jelenséget a brit közgazdász, Roger Bootle úgy magyarázta, hogy a gazdasági tevékenységeket minden országban két csoportba lehet sorolni: azok vagy kreatívak, vagy elosztók. A kreatív tevékenységek növelik a társadalmi vagyont. Az elosztók pedig csak egyik kézből a másikba irányítják azt. A pénzvilág tevékenységét a közgazdász a második csoportba sorolta. Példaként említi, hogy minden olyan ragyogó képességű informatikus, aki azzal foglalkozik, hogy a nagyon gyors valutakereskedési lehetőségeket tovább gyorsítsa, csak az értékek átcsoportosítását segíti, szemben azzal, ha például egy cégnél fejlesztené tovább az informatikai rendszert, amellyel új értéket alkotna. De a pénzvilág hatalma abban is megnyilvánul, hogy érdekei képviseletére, nézetei társadalmi elfogadtatására szakértőket, kutatócsoportokat is meg tud fizetni. Ezt a jelenséget így fogalmazza meg az írás: nehéz ugyanis egy embert meggyőzni arról, hogy értsen meg valamit, és azt tegye mások számára is érthetővé, ha azért kap jelentős jövedelmet,

hogy ne ezt tegye. Más módon kifejezve a dolgot, az igazi hatalom nem az, amikor valaki arra képes, hogy rákényszerítsen másokat bizonyos cselekedetekre, hanem az, amikor úgy változtatja meg az emberek gondolkodását, hogy azok már maguk is azt akarják tenni, amit a hatalom tőlük elvár.¹ Hozzátehetnénk, hogy ugyanez a helyzet a média világában. A pénzemberek kezében levő médiabirodalmak az emberek manipulálásának legfontosabb eszközei. Segítségükkel kormányokat lehet buktatni, és a társadalom számára ártalmas üzleteket lehet hasznosként feltüntetni, és az emberekkel elfogadtatni.

Célpontban a Goldman Sachs

2012. március 14-én jelent meg a *New York Times*-ban Greg Smith írása „Miért hagyom ott a Goldman Sachs”-et címmel. A cikk azonnal szétterjedt a világban, és rengetegen szóltak hozzá, közöttük Paul Volcker, az amerikai központi bank, a FED akkori elnöke, Jack Welch, a General Electric cég elnöke és Mike Bloomberg New York polgármestere. Az írás nyilvánvalóan érzékeny pontokat érintett azzal, hogy a pénzügyvilág és a társadalom viszonyát kritikusan elemezte. A bankok viselkedését a válságban röviden így írta le: „fogjad a pénzt, és fuss el vele”. A cikkből később könyv lett, amely egy fiatalemberről szól, aki a bankok etikussá válását feltételező hittel, 21 évesen, gyakornokként kezd dolgozni a Goldman Sachs bankházban. Azonban megismerve a bank működését, keserű szájízzel távozik. A könyv az ő története kapcsán azt a következtetést vonja le, hogy a pénzügyvilág mára olyan gazdasági szereplővé vált, amelynek az alapvető filozófiája a „profit bármilyen áron”, akár a gazdaság és a társadalom kárára is. Ebben a játékban a bankok „kisember” ügyfelei csupán bábok. Ezt a helyzetet pedig csak úgy lehet megváltoztatni, ha a helyzetet belülről jól ismerők elmondják az igazságot.

Ilyen igazságként került felszínre a görög eset is. A *VOXeurope* internetes lap 2010. március 3-án idézi a francia *Le Monde* írását, amelynek címe: „Goldman Sachs, a nemzetközi hálózat: mindenhol ott vagyunk.” A cikk szerzője, Marc Roche arra hívja fel a figyelmet, hogy az óriás amerikai Goldman Sachs bank, mint tanácsadó jelentős díjért segített annak idején a görög kormánynak abban, hogy a valós pénzügyi helyzetét eltitkolva, azt sokkal jobbnak feltüntetve bevezethesse az eurót. A görög kormány részéről a megbízó a görög nemzeti bank azon vezetője volt, aki ezen munkáját megelőzően a Goldman Sachs munkatársa volt. A művelet lényege az volt, hogy úgynevezett derivatívák segítségével a görög adósságállományt és költségvetési hiányt a valódinál alacsonyabbnak mutatták ki, és így Görögország eleget tudott tenni annak a pénzügyi szabálynak, amely megszabta, hogy maximum mekkora adósságsszinttel és költségve-

1 Az írás szerzője Gautam Mukunda, a Harvard Business School tanára. Címe *A pénzügyvilág hatalmának ára*.

tési hiánnyal léphet be egy ország az eurózónába. Az alkalmazott módszer azt jelentette, hogy bizonyos pénzműveletekkel megemelték a költségvetés bevételét azzal, hogy a visszafizetés majd jóval később lesz esedékes. Így rövid távon sikerült csökkenteni a hiányt és az adósságszintet egyaránt. Azonban egy adott idő elteltével a belépő visszafizetési kötelezettségek miatt az adósságszint és a hiány is jelentősen megnőtt. A derivatívák vagy származtatott határidős ügyletek olyan banki befektetési termékek, amelyek feltételes követeléseket foglalnak magukban, és értéküket valamely más termék értéke jelentősen befolyásolja. Úgy is szokták jellemezni őket, hogy valójában pénzpiaci fogadások, a bankok kaszinójátékai, amelyek a nyertesek számára értéktermelés nélküli hasznot jelentenek. A „származtatott” szó éppen erre utal, arra, hogy ezek a műveletek nem kapcsolódnak valódi áruk vagy szolgáltatások forgalmához. Ezt a pénzügyi termékeket ezért még a sokmilliárdos amerikai befektető Warren Buffet is „pénzügyi tömegpusztító eszköznek” nevezte. A cikk írója, a „Goldman Sachs” nevet kicsit módosítva, „Government Sachs”-nek, azaz „Sachs kormánynak” nevezte az amerikai óriás bankot a következőt állítva: „a Goldman Sachs gondosan toborzott és kiválasztott, kiemelkedően jól megfizetett tanácsadói kiválóan ismerik a hatalom folyosóinak szövevényeit az EU-n belül, és közvetlen kapcsolatban vannak az összes fontos döntéshozóval”. A cikk külön kiemeli az Európai Központi Bank (EKB) jelenlegi elnökét, Mario Draghit – aki a Goldman Sachs európai alelnöke volt 2001–2006 között – mint a Goldman Sachs kiváló európai uniós kapcsolatát. A brit *The Independent* korábbi, 2010. február 15-ei számában ír arról, hogy a Goldman Sachs még azt is megengedhette magának, hogy a nagy, részben neki köszönhető pénzügyi válság kitörése és az államtól kapott hatalmas támogatás zsebretevéte után egy évvel, 2009-ben közel 10 milliárd fontnyi (mai áron ez körülbelül 4000 milliárd forint) jutalmat fizetett ki a vezetőknek a 2009. évi kiváló teljesítményükért. A vita a bankokról természetesen folytatódik. 2014 elején a Yale Egyetem az Egyesült Államokban konferenciát rendezett a bank szerepéről a társadalomban. A vitán Nobel-díjas közgazdászok, híres professzorok és gyakorlati szakemberek vettek részt. A vita főbb megállapításait közzétette honlapján.² Néhány gondolat a vitából:

- az emberek a pénzüvilágra gyakran ellenszenvvel tekintenek, aminek például az az oka, hogy a pénzügyi szakma elvesztette az emberek bizalmát, mivel ma már csupán egyetlen dolog érdekli, az, hogy hogyan lehet minél több profitra szert tenni.
- korábban még a bankok törődtek a hírnevükkel. Viszont most a válság idején nyilvánvaló volt, hogy egy cseppet sem érdekelt őket, milyen üzletet bonyolítottak. A kizárólagos szempont az volt, hogy nyereséget hozzon. Így aztán olyan tevékenységekbe is belevágtak, amelyek a társadalom egésze számára károsak voltak, ráadásul tudatosan tették ezt, nem törődve semmi mással, mint a profittal.

2 insights.som.yale.edu/insights

Lobbizás felsőfokon

A „Corporate Europe Observatory” civil szervezet, amely elsősorban a nagy cégek és a bankok politikai döntéshozatalra gyakorolt hatását követi nyomon, így írt egy 2012. január 23-án megjelent „Mit keresnek a bankárok az EU-csúcs-találkozókon” című elemzésében: a bankvezetők azt nyilatkozták, hogy azért mentek Brüsszelbe, az EU-csúcsra, hogy a pénzügyi szektor érdekeit képviseljék. (Nem szó szerinti idézet.)

A bankok erős lobbiszervezeteket is létrehoznak. Egyikük az úgynevezett „30-ak csoportja” nevű bankárcsoport, amelyről a wikipédia a következőt írja: A G30 csoport tagjai a legfontosabb bankok, közöttük központi bankok vezetői és egyetemek, valamint nemzetközi intézmények vezetői. Központjuk Washingtonban van. Általában évente kétszer találkoznak. A csoportot 1978-ban a Rockefeller Alapítvány kezdeményezésére hozták létre. A csoport munkájához a kezdő tőkét is a Rockefeller Alapítvány adta. A csoport első elnöke Johannes Witteveen, az IMF korábbi elnöke volt. Jelenlegi elnöke Jean-Claude Trichet, az EKB korábbi elnöke. Tagja a csoportnak például Mario Draghi, az EKB jelenlegi elnöke is, továbbá a neves amerikai Princeton Egyetem professzora, Paul Krugman, valamint Kenneth Rogoff, az IMF korábbi vezető közgazdásza. Egyedüli kelet-európai tag Leszek Balcerowicz, a lengyel nemzeti bank korábbi kormányzója. Érdekességgént jegyzem meg, hogy a csapatnak egyetlen nőtagja van, Gail Kelly ausztráliai bankvezető. A csapat saját magát tanácsadó testületként határozza meg. Érdekesség, hogy ennek ellenére az EU Bizottság elnöke irodája közelében van a csoport irodája, ami arra enged következtetni, hogy tagjai elég közel vannak az EU legfelső döntéshozóihoz.

Akarja-e valami komolyan szabályozni a bankokat?

Általános vélemény, hogy a bankokra szükség van, csak egyrészt jó volna visszatéríteni őket eredeti feladataikhoz, másrészt meg kellene szüntetni az óriás bankok túlhatalmát. Ezt segítette volna elérni a nemzetközi tranzakciós adó bevezetése. A nemzetközi tranzakciós adó, amelynek semmi köze nincs a magyar tranzakciós adóhoz, a pénzügyi spekulációk korlátozását szolgálhatná. Az eredeti gondolat James Tobin Nobel-díjas amerikai közgazdásztól származik. Eredetileg a valutaátváltásokra kivetett adót jelentette volna azzal a céllal, hogy büntesse a rövid távú, spekulatív célú valutavásárlást és ezzel az egyes országok valutája elleni spekulációt. Az adót Tobin 1972-ben, azaz 42 éve javasolta, de máig nem sikerült belőle semmit megvalósítani. Ez nyilvánvalóan a bankszektor erős lobbijének, érdekérvényesítési képességének köszönhető. A tranzakciós adót nem lehet bankellenes gondolatnak tekinteni, mivel célja csupán az volt, hogy az adóval visszatérje a bankokat eredeti feladataik ellátása, vagyis a reálszféra, a termelés, szolgáltatás finanszírozása irányába. Csakhogy a spe-

kulatív banktevékenység egyrészt sokkal gyorsabb és nagyobb profitot eredményezhet, mint mondjuk, egy ipari beruházás finanszírozása, másrészt jelentős politikai-hatalmi pozíciót is biztosíthat a bankoknak. Éppen ezért a bankok mindent elkövettek azért, hogy a tranzakciós adó bevezetésére sehol ne kerülhessen sor. Mára a tranzakciós adó értelmezése kibővült, és a szakmai vitákban mindenféle banki spekulatív pénzmozgások megadóztatását értik rajta. Az Európai Bizottság például 2011. szeptember 28-án sajtótájékoztatót tartott: „Fizessen tisztességes részesedést a pénzügyi szektor” címmel, amely arról szólt, hogy az akkor még 27 tagállamban be kellene vezetni egy pénzügyi tranzakciós adót, amely kiterjedt volna minden pénzügyi termékkel kapcsolatos tranzakcióra az esetben, ha legalább az egyik fél EU-s tagország lett volna. A részvények és kötvények esetén az adó a forgalmi érték 0,1, a derivatívák esetén 0,01%-a lett volna. Ez az adó körülbelül 60 milliárd euró bevételt jelentett volna az EU költségvetésében. A bevezetés tervezett időpontja 2014. január 1. lett volna. A sok feltételes mód arra utal, hogy ebből a tervből a mai napig semmi sem valósult meg. Aztán 2013. februárban az EU-Bizottság újra javaslatot tett a tranzakciós adó EU-szerte egyeztetett módon történő bevezetésére azzal, hogy a 2011. évi célok és elvek gyakorlatilag változatlanok maradnak. A javaslatot az Európai Parlament is jónak tartotta, és 2012. május 23-ai véleménye szerint a tranzakciós adó bevezetését kívánatosak ítélte. Korábban már hasonlóan nyilatkozott a Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Bizottsága is. 2013. februárban a javaslat mellékleteként bemutatásra került az a hatásvizsgálat is, amely azt elemezte, hogy milyen gazdasági következményei lehetnek a tranzakciós adó bevezetésének. Ez arra figyelmeztetett, hogy bizonytalan terepen mozog az EU a tranzakciós adó bevezetésének szándékával, ezért további szakmai elemzésekre van szükség, és be kell vonni a munkába a tagállamok, az Európai Bizottság és az Európai Parlament szakértői mellett minden további érdekeltet azért, hogy a nem kívánt mellékhatások elkerülhetők legyenek.

A britek, bár elfogadják azt a tényt, hogy a 2008. évi bankválság, majd a bankok adófizetők adójából való megmentése romboló hatással volt az EU gazdaságára, és erkölcsileg ezért indokoltnak tűnhetne a „Tobin-adó” vagy új európai néven a „Robin Hood-adó” bevezetése azért, hogy a bankok adjanak vissza valamit abból a társadalmaknak, amit elvettek tőlük, még sem értenek egyet az adó általános bevezetésével. Szerintük az Európai Bizottságnak nincs joga ilyen általános szabályozást létrehozni. De közben az EU-Bizottság maga is visszakozott így fogalmazva meg a következő lépéseket: továbbra is cél az adó bevezetése, de csak kisebb lépésekben. Az első lépésben csak a részvényekre és a derivatívák néhány változatára terjedne ki, és az adó fizetését 2016. januárral kellene elkezdni. A további lépéseket pedig nem határozta meg a Bizottság. Azóta is csak általánosságok olvashatók a témában. Az EU-business internetes újság így jellemezte a helyzetet 2014. szeptember 19-én: Európa pénzügyminiszterei képtelenek megállapodni a régen beígért tranzakciós adóról. A németek egy teljesen legyengített változatát elfogadnák, a franciák viszont még ez ellen

is tiltakoznak, mivel erős a derivatívákon jelentős hasznót bezsebelő pénzügyi szektoruk. A német pénzügyminiszter, Wolfgang Schäuble így nyilatkozott az ügyről: „az első lépés, sajnos az az igazság, hogy nagyon apró lesz, de hát az is jobb, mint a semmi”. Ez a helyzet annak ellenére, hogy az átlagember haragja a bankok működésével szemben nem csitul. Az emberek nem felejtik, hogy a válságot a nagy bankok felelőtlen pénzügyi műveletei és az azokat korlátozni képes politikai akarat hiánya, ennek következtében a szabályozás gyengesége robbantotta ki. Ezután a bankok jelentős állami támogatást kaptak azért, hogy nem menjenek tönkre, és folytatni tudják a valódi gazdaság finanszírozását. Az állampolgárok adójának a bankokhoz való átcsoportosítása viszont a pénzügyi válságot gazdasági válsággá növelte, amely sok ország esetén a csőd szélére sodródást, a nemzeti jövedelmek drasztikus csökkenését és a munkanélküliség drámai megugrását hozta. Eközben a bankok zavartalanul folytatják spekulatív műveleteiket, sem azok szabályozása, sem pedig adóztatása területén nem történt érdemi előrelépés. A gazdasági növekedés finanszírozással való támogatását pedig továbbra is hanyagolja a bankrendszer. Mi más mutat ez a folyamat, mind a pénzvilág hatalmas lobbijét, azt, hogy sokkal nagyobb hatást tudnak gyakorolni a politikusokra, mint az állampolgárok, akiket a válság valójában sújtott.

A bankok kapcsolati pókhálója

Az eddig említett problémák után furcsa felvetni azt a tényt, hogy valójában létezik az a pénzügyi hálózat, amely szabályozhatná a bankok működését, sőt lehetősége lett volna arra is, hogy – megakadályozva a bankok veszélyes spekulatív műveleteit – megelőzze a válság kitörését. A hálózathoz a bázeli bankfelügyeleti rendszerről és az USA Központi Bankjáról, a FED-ről ejtsünk néhány szót!

BIS – BCBS

A nemzetközi fizetések bankja (BIS: Bank for International Settlements) a világ legrégebbi, ma is létező és működő pénzügyi intézménye. Szervezi a bankok monetáris együttműködését. A központi bankok központi bankjának is nevezhetjük. Ez a szervezet működteti a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottságot. Székhelye Bazelben található. Eredetileg a BIS-t 1930-ban az úgynevezett Young-terv végrehajtására hozták létre. A Young-tervet Owen Young amerikai bankár készítette, és a célja az volt, hogy az I. világháború után a német jóvátételi fizetések ügyét újrendezze. A pénzbeli fizetéseket 1987-ig, a természetbenieket pedig 1940-ig kellett volna Németországnak teljesítenie. A terv azonban végrehajthatatlannak bizonyult, ezért 1932-ben megszüntették. Ennek fő oka az volt, hogy éppen a terv hatálybalépésekor, 1929-ben tört ki a gazdasági világválság, és

Németország emiatt nem tudott törleszteni. Ezután változott a szervezet a „jegybankok bankjává”. A II. világháború után a Szovjetunió és az NDK kivételével valamennyi európai állam tagja lett a BIS-nek. A szervezet kinyilvánított feladatai a nemzetközi valutaválságok megelőzése és kezelése, az európai pénzügyi piacok elemzése, továbbá a bankok és biztosítótársaságok felügyelete, amelyhez megszervezte a bankok adatszolgáltatási rendszerét. A szervezet pénzügyi alapokat is képez, és tényleges banki tevékenységet is folytat. A Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság (BCBS: Basel Committee on Banking Supervision) feladata az, hogy irányelveket fogalmazzon meg a világ valamennyi központi bankjának szabályozásával kapcsolatban. Az intézményt 1974-ben alapították. A BCBS az ún. G10 országok központi bankárainak állandó bizottsága.

A G10 országok tagjai az induláskor, 1962-ben az USA, Belgium, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Kanada, Japán, Olaszország, Németország és Svédország. Ezek központi bankjai alapították a BCBS-t. A csoporthoz 1964-ben csatlakozott Svájc, majd a későbbiekben Luxemburg is, de a neve nem változott. A G10-ek 1975-ben hozták létre a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottságot. A csoport tagjai rendszeresen, általában évente 3–4-szer találkoznak. A BCBS munkáját a létrehozó központi bankelnökök felügyelik. A BCBS egységes szabályozási javaslatokat fogalmaz meg. Ennek az az indoka, hogy a pénzügyvilág és a bankok működése nemzetközivé vált, viszont a jegybankok továbbra is a nemzeti szabályozás jogrend alapján működtek. Ez okozhatott például olyan problémát, hogy egy adott ország szigorúbb pénzügyi szabályozási rendszere miatt a helyi bankok a nemzetközi piacon versenyhátrányba kerülhettek. Ezért a bankok azt követelték, hogy a szabályozás legyen nemzetközi szintű éppen úgy, mint a bankok műveletei. Így aztán a bankokkal kapcsolatos szabályozás előbb-utóbb teljesen átkerült a BCBS, illetve a BIS hatáskörébe, amely intézmények nemcsak az egyes országokkal, hanem országcsoportokkal, mint például az Európai Unióval is folyamatosan egyeztetnek. Persze esetenként ez az „önmagunkkal való egyeztetés” helyzetét jelenti, hiszen a tíz alapító ország közül 7 egyben EU-tagország is. Viszont mivel az eurónak mint az eurózóna egységes pénzének működése különösen érdekes volt a központi bankárok számára, ezért 1971-ben „Euro-valuta Állandó Bizottság” névvel létrehoztak egy újabb bizottságot azzal a céllal, hogy elemezze az új pénz bevezetésének makrogazdasági és nemzetközi hatásait. Ez a bizottság a mai napig működik, csak közben a neve „A globális pénzügyi rendszer bizottsága” névre változott. A BCBS azonban hamarosan megerősítette a pozícióját a nemzetközi pénzügyi rendszeren belül: tanácsadó, javaslattevő szervezetből szabályozó szervezetté változott. Olyan szabályokat alkotott, amelyek nemcsak a G10 tagországokra, hanem széles körben, más országokra nézve is kötelezővé váltak. Ennek ellenére azonban a BCBS általában azt hangsúlyozta, hogy nincsenek jogi eszközök a kezében, amelyekkel kikényszeríthetné szabályai gyakorlatban való bevezetését, és szankciókkal sem tud élni azokkal szemben, amelyek nem fogadják meg ajánlásait. Ennek ellenére az 1988. évi, a tőkeegfelelési mutatóval kapcsolatos úgyneve-

zett „Bázeli megegyezés (Bázel I), olyan szabályokat fogalmazott meg, amelyeket a nemzeti és regionális hatóságoknak, így például az EU-nak is törvénybe kellett foglalniuk.

A BCBS-ben 2014-ben 27 ország központi bankja, továbbá külön az EU központi bankja (EKB) képviselteti magát. Érdekesség, hogy az EU-tól függetlenül Belgium, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Spanyolország, Svédország, Nagy-Britannia és Luxemburg külön is jelen van tagként a Bizottságban. További három ország: Chile, Malajzia és az Egyesült Arab Emírátsok megfigyelőként vannak jelen. A BCBS munkáját felügyeli a már említett BIS, továbbá az EU Bizottsága, az Európai Bankhatóság és az IMF. A BCBS elnöke jelenleg Stefan Ingves, a svéd „Sveriges Riksbank” (Svédország Központi bankja) kormányzója. Charles Goodhard brit professzor számol be arról, hogy amikor könyvet akart írni a BCBS 1974–1997 közötti működéséről, akkor a BIS-től, a BCBS-től és maguktól a központi bankároktól is engedélyt kellett kérnie ahhoz, hogy a dokumentumokhoz hozzáférhessen. Az engedélyt úgy kapta meg, hogy egyes dokumentumokat azzal az indokkal, hogy azok történelmi okok miatt nem hozhatók még mindig nyilvánosságra, nem nézhetett meg. A professzor munkáját ezért csak azon információkra támaszkodva végezhetette el, amelyekbe betekinthesett. Végül is a könyv 2011-ben készült el, és az USA-ban, New Yorkban adta ki a Cambridge University Press. Ez azt érzékelteti, hogy a bázeli rendszer működése nem teljesen átlátható. Az viszont nyilvánvaló, hogy a központi bankokon keresztül nagy hatással tud lenni az egész bankrendszerre, annak működésére. Vajon akkor miért nem megy előre a bankok működésének a társadalom és a gazdaság érdekeit szolgáló szabályozása? Miért foglalkozhatnak óriás bankok olyan tevékenységekkel, amelyekkel végső soron pénzügyi válságba sodorják a világot?

Központi Bankok és a FED

A központi bank egy ország első számú bankja, amelynek fő feladata a monetáris politika kidolgozása és megvalósítása. A monetáris politika legfontosabb céljai között az árak stabilitásának megőrzését, vagyis az infláció kordában tartását, a reálgazdaság sikerességének elősegítését és az általános pénzügyi stabilitás biztosítását szokták megemlíteni. Az infláció kordában tartása összefügg a pénzstabilitás megőrzésével. A reálgazdaság sikerességét pedig az alacsony munkanélküliség és az egészséges gazdasági növekedés mutatja. Az általános pénzügyi stabilitás fenntartása azt jelenti, hogy rendben van a költségvetés egyensúlya és az adósságállomány kezelése, és elkerülhető így mindenféle pénzügyi probléma és válsághelyzet.

A FED, a Federal Reserve System (szó szerint a Szövetségi Tartalék Rendszer) az Egyesült Államok központi bankja. Elnöke 2014. január 31-éig Ben Bernanke volt. Utódja Janet Yellen. A bank létrehozásában nagy szerepet játszott Nelson Aldrich republikánus szenátori vezető, akit szoros szálak fűztek a leggazdagabb

bankárokhhoz, mint például J. P. Morganhoz és John D. Rockefellerhez. 1910-ben Aldrich, Morgan és a Rockefeller bankház képviselői tíz napra elmentek a georgia-i Jekyll-szigetre, ahol Paul Warburg német származású amerikai bankár irányításával elkészítették a Federal Reserve törvény első változatát. Érdekes, hogy a találkozóról egészen 1916-ig senki, még a kormány sem tudott. A cél az volt, hogy olyan központi bank jöjjön létre, amely független az államtól és a mindenkori kormánytól, továbbá a kormányok képviselői csak az igazgatótanácsban kaphassanak helyet. Ma a FED magánbankok konzorciumaként alkotja az USA központi bankját. A FED történetét kritikus szemmel Nomi Prins mutatja be „A világmindenség urai: összeesküvés. A FED születésének eltitkolt története” címmel 1999-ben megjelent filmjében. De létezik egy érdekes könyv is, amely a FED és általában a központi bankok működését elemzi. Szerzője Neil Irwin. A könyv 2013-ban „Az alkimisták: három központi bankár és a tűzben álló világ” (The Alchemists: Three Central Bankers and a World on Fire) címmel jelent meg az USA-ban. Irwin, a *The Washington Post* rovatvezetője azt írja le, hogy hogyan tudtak a központi bankárok óriási hatalomra szert tenni a globális gazdaság felett a XVII. századtól napjainkig. Elmeséli azt is, hogy hogyan gyakorolják ezt a hatalmat a 2008-ban kezdődött globális pénzügyi válság óta.

Egy személyes élmény is izgalmas betekintést enged a FED világába. 2014. szeptember 26-án érdekes cikk látott napvilágot a „This American Life”, azaz „Ez az amerikai élet” című honlapon. A FED, azaz az amerikai központi bank működéséről adott közre érdekes részletet. Egy a bank működését vizsgáló szakember, Carmen Segarra nyilatkozott a FED belső problémáiról titokban készített felvételei alapján, amelyek akkor készültek, amikor a FED-nél dolgozott. A FED 2012-ben úgy döntött, hogy szigorúbban kellene szabályozni a bankokat, hogy elkerülhető legyen egy újabb, a 2008. évihez hasonló nagy válság. Ezért megbízást adott David Beimnek, a Columbia egyetem professzorának, hogy derítse fel, milyen hibák történtek a bankok szabályozása területén, amelyek lehetővé tették a bankválság kitörését. Beim, az elemzésen túl, a titkosnak minősített tanulmányban javaslatokat is megfogalmazott arra nézve, hogy a jövőben hogyan lehetne elkerülni a hasonló válságokat. Segarra arra volt kíváncsi, hogy a FED megfogadta-e ezeket a tanácsokat. A felkészült, nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező szakembert azonban hét hónap után elbocsátották. Segarra 46 órányi felvételt készített, mert már megbízása elején érezte, hogy bajba kerülhet, ezért bizonyítékokat akart gyűjteni igaza mellett. Az egyik nyilvánvaló tapasztalata az volt, hogy a FED nem mert, vagy nem akart szembe menni az USA legnagyobb bankjának, a Goldman Sachsnek az érdekeivel. Arról is beszélt, hogy többen is figyelmeztették, legyen türelmesebb, és „fogja vissza a nyelvét”, azaz ne legyen annyira direkt és zavarba ejtő, amikor kérdez: értse meg, hogy a FED „olyan, mint egy hatalmas Titanic, csak lassan képes mozdulni”. Az elmondottakból látható, hogy a bankrendszernek óriási világhálózata van, amelyen belül számtalan lehetőség kínálkozna arra, hogy a bankok „fair”, azaz tisztességes működését szabályozni lehessen. Ennek ellenére

ez az ügy csigalassúsággal halad előre. A fő ok nyilvánvalóan az, hogy a bankoknak nem érdekük a szabályozás. A tőke szabad áramlása liberális szabadságjog is éppen ezt az érdeket tükrözi. Mivel pedig a nagybankok vezetői és a politikusok között szoros kapcsolatok vannak, a bankok politikusokat és pártokat finanszíroznak, továbbá átjáróházként változnak a politikusi-bankári pozíciók, így nem nehéz a pénzvilág érdekeit érvényesíteni. De a központi bankok, még a legerősebbek is, mint a FED, kesztyűs kézzel bánnak a nagybankokkal. Éppen ezért egyre többen figyelmeztetnek arra, hogy ennek a túlzottan is barátságos kapcsolatrendszernek véget kellene vetni, mert ha nem lesz változás, akkor nagyon könnyen futhat bele a világ egy újabb pénzügyi válságba.

Zárógondolatok

A Magyar Nemzeti Bank kezdeményezésére készül Magyarországon az úgynevezett „fair bank”, vagyis tisztességes bank törvény. A jogszabály célja, hogy a bankok egyértelmű és világos, az ügyfelek számára érthető módon hitelezzenek, és a hitelezés feltételrendszerét ne változtathassák kényükre-kedvükre. De vajon miért kellett erre 24 évet várni? Hány ember, család életkörülményeit tették tragikussá az önkényes, a gazdasági helyzet által nem indokolt banki kamat- és díjemelések? Hogyan működött eddig a „bankok bankja”, vagyis a Nemzeti Bank és a mindenkori bankfelügyelet ebben a tekintetben? Miért csukták be szemüket a kormányok akkor, amikor a bankok nem egészen tisztességes tevékenységét érzékelték? És vajon mit csináltak a nálunk működő külföldi bankok anyabankjai? Nem zavarta őket „leányaik” tisztességtelen működése? Ezeket a kérdéseket azért kell feltenni, mert ma úgy tűnik, hogy a kialakult helyzetért alapvetően mindenki a bankokat kárhoztatja. Nem szabad azonban elfeledni azt, hogy a bankok csak azt teheték meg Magyarországon, amit az MNB, a Bankfelügyelet és a Kormány megengedett nekik! A felelősség tehát nem csak a bankoké. 2015-ben, úgy tűnik, hogy ha késve is, de lesz bankszabályozás. De közben már újabb csatát nyertek a bankok: a devizahiteleknek nevezett adósok esetén a jelenlegi gyenge forinton válthatják át a bankok a devizaalapúnak mondott hiteleket forinthitelekre. Ez egyrészt nem „fair”, vagyis nem tisztességes, másrészt nem is fogja megoldani az adósok nagy hányadának a problémáit még akkor sem, ha az eddig megszerzett extra bankprofit egy részét, a Kúria döntése alapján, vissza kell majd a bankoknak juttatniuk az adósoknak. Itt jegyzem meg, hogy ez a visszajuttatás nem nyereség lesz az adósoknak, ahogyan egyes politikusok azt kommunikálják, hanem csupán veszteségcsökkentés. Ezért miközben örülhetünk a „fair bank” törvénynek, azért érezkelhetjük nálunk továbbra is a bankok lobbijerejét.

És tegyük hozzá, hogy emiatt nem tekinthető az sem biztosnak, hogy a jövőben, eredeti feladatuknak megfelelően, tisztességes módon fogják finanszírozni a reálgazdaságot, azon belül is különösen a kisvállalkozói szektort.

Dobozi Eszter

Szólongató

„Közeli
s megfoghatatlan az Isten.
De ahol veszély fenyeget,
fölmagaslik a menedék is.”
(Hölderlin: *Patmosz*, ford.: Kálnoky László)

Mennyi ideje is már,
hogy készülök szólni Hozzád,
nem tudom én,
mint ahogy azt sem,
melyik arcodra nézzek,
míg Veled értekezem.

Lássalak úgy,
amiként a Neckar fölötti toronyban
bomlottan sínylődő láthatott,
magába süppedőn, amikor
egy-egy halhatatlan sorára föleszmélt?
Lássalak: testvért a görög istenek között,
ki néki mégis az *Egyetlen*?

Lássalak, ahogy' ama patmoszi rab
a márványtömbök fölött lebegő látomásnak?
Lássalak, mint pecsétet feltépő
égi Bárányt,
lássalak, mint aki ítéletet tart?

Mint a kavics a szájban,
olyan nehezen perdül
a nyelvem, a szó
már tűrődne vissza
oda, honnan fölfele tört.
A papír, a sima fehér lap
visszariaszt: félelmetes az,
ami véglegesül,

DOBOZI ESZTER (1956) költő, író, kritikus. A Kecskeméti Művészetoktatási Intézmények igazgatója. Utóbbi kötete: *Kötés* (versek, 2013).

s addig igaz, amíg forrong,
formálódik az alaktalan,
pislákolón a gyáva szövétnek
remegőn töltve be itt
levegőt, tereket.

Inkább látom őt,
mint föld szülte pálmafát,
pálmafa ágát,
ága bimbáját,
Mária szülte virágát.
Lássalak úgy: világ világát,
mintsem omló babilonok
s a harag napja fölött
trónoló királyok Királyát.

Szólítalak, ahogy testvért a nővér,
szólítalak én: örök Bátyánkat,
ki itt járt közöttünk,
ki velünk volt egy,
mint az egytest, az egyvér.

Mintha csak magammal
s magamban faggatóznám,
úgy kérdelek,
hiányzik-e, mondd, a táj,
hol egykor vándoroltál,
hiányzik talpad alól a föld?

Te ismered, milyen
a bőr s a homokszemek érintkezése.
Te tudod, mi' zöld sarjadón
a fűcsomó! Emlékszel,
a selymes hajzat
hogya rálobbant a lábfejedre?

Ahol Te vagy, e szó, emlék,
jelent valamit egyáltalán?
De föl kell hogy derengjen, mi íz,
mi szín. A hajnali madárszó
ott a füledben? Érzed
bizony a tömjént, mirhát.

Alig kibírható ragaszkodásomat
a mindig változóhoz Te ne értenéd?
S hogy hajlékunk mind marasztalóbb,
ahogy rohannak az évek,
és fogva tart a folyton születő s haló,
majd megint csak születőben a televény...
Így kérlek, Uram, hogy tarts meg itt,
amíg a dolgom erre hajt, ide hajszol...

Milyen földrészek virulnak?

A. J.-nek

Emlékszel még: megfordulni se tudtam
fektemben, s mily gyötrelem volt felállni
is, hát még lépegetni, s mint a múltam,
úgy fájt a lélegzés s a lenni bármi

áron. Örölt, mit meg sosem tanultam,
s szívott volna magába, mint a lápi
világ, a sosem látott. Úgy nyomultak
át felhőerdők s vízmélyi oázis,

óriás tintahal, tengeri rózsák
s fénylő ragadozók cikázva rajtam,
mint a kihunyni készülő tudatban

merül föl: az Andok lábánál volna
jó csücsülni. Mit a Föld isten-anyja¹
s Türkiz² istennő éjjelente rótt rám,

1 A Csomolungma jelentése tibeti nyelven.

2 A Cho Oyu hegycsúcs jelentése tibeti nyelven.

a képzelet tornája csak. Mi lények
nyüzsögnek a házunk előtt a fűben,
a nőttön-növő szálacsókák tövében,

nem tudom még, s a szelek, ha elülnek,
mit várnak a magocskák a szivarfák
nyíló termésében. A dal, mi szűrten

jön a fülembé, honnan száll? A kéreg
alól üzen így valaki? Az arcán
a tojásdad és karéjos levélnek
mi borong? Meg se néztem: a fagyal már

meghozta bogyóit. A szirmok újak
ott a vadon tenyésző farkasalmán?
S ki itt álmodol egyik oldalamnál,
Tebenned milyen földrészek virulnak?

Kosztos Endre: Madár, fészken (szénrajz, 1974)

Itália – hidegtűvel

Az archaikus mosolytól a posztmodern vigyorig

3. rész

Római reggeli

Rómában a szállásadónk – egy patinás bérpalota harmadik emeletén – kínai. A szoba makulátlanul ragyog, a fürdő, a vécé, a törölközők akár a patyolat, sampon, tusfürdő, hajzselé a helyén, az ágyak rendben, a súlyos sötétítőfüggöny tényleg elsötétíti a szobát, a plazmatévé a falon, előtte a komódon távirányító, a wifi hozzáférés kódja kinyomtatva az asztalon. A csomagmegőrzés olcsóbb, mint bárhol másutt. Tisztaság, pedantéria, körletrend – és mindenekelőtt fegyelem. Olyannyira, hogy öt euróval többet számol fel a rigorózus fickó, mert szerinte nem időben érkezünk. Lányom, aki nem mondható járatlannak az idegenforgalom területén (ilyen a világon nincs – fordul hozzánk), megpróbálkozik néhány érveléssel, de sokra nem megy, főképp azért nem, mert a kínai meglehetősen sajátosan beszél az angolt. Feltehetően ez a kifárasztásra építő taktika tárgyalási stratégiájának legfontosabb eleme. Igyekszünk a lehető legszemrehányóbban nézni rá, jómagam a gyilkos tekintettel próbálkozom, egyelőre sikertelenül. Másnap aztán kiderül, mégsem volt hiábavaló a firenzei portréfestészet tanulmányozása. A kínai három reggelire szóló utalványt nyújt át, elmagyarázva, hogy a sarki *olasz* kávézóban – unokatestvéreinél – beválthatjuk őket.

Az utca két oldalán üzletek. Indiai fűszeres, pakisztáni ingárus, bangladesi virágos, kínai mindenese, nem veszem leltárba a többieket, mert úgy tűnik, Ázsia színe-java képviselteti magát. Azt hiszem, csupán az olaszok hiányoznak a mozaikképből. A város néhány negyedében ez nem ritka. Róma már az ókorban kozmopolita hely volt, bár rómaiból valószínűleg több lehetett, mint idegenből. A sarki kávézóban számos unokatestvér a pult mögött. (Itáliában kínai koldussal nem találkoztam, boltokban, kifőzésekben, presszóknál viszont gyakran látni őket.) A reggeli – a kínaiak készítette *olasz kávé*, *olasz sütemény* –, mint az álom: finom és édes, akár egy tökéletesen sikerült Petrarca-sonett. A kávézó előtti zebrán túl hatalmas park, szélén impozáns rom. Körülötte pálmák, pineák.

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.

Jókora villának nézem, ám közelebből kiderül, hogy nymphaeum, azaz nimfa-szentély. Megbámuljuk, aztán továbbmegyünk, élvezve a kora reggeli fényt, a római napsütést. Pár perc múlva régészek lázasan ásó csapatára bukkanunk. Azt hiszem, Rómában bárhol ütik le a csákányt, antik emlékek kerülnek elő. Különösen itt, ahol most járunk, Néró hajdani Arany palotájának környékén. Bámulatos. Kissé bűdös van azonban. Sajátosan tisztelegve a hely szelleme előtt, valószínűleg beleslattyogtam egy adag kutyaürülékbe. Hogy érthető legyen a tiszteletadás: a ripacs császár rémuralmát kizárólag a cinikus, görögösen künikosz filozófia segítségével lehetett elviselni. (Küön=kutya.) A sztoikusok például – Seneca sorsa bizonyítja – nem sokra mentek. Ezen eltöprengek viszonylag – amennyire a körülmények engedik – emelkedetten, jóllehet gondolataim ívét a lábbelimre ragadt matéria kellemetlen szaga állandóan visszatéríti a földre. Míg egymás cipőtalpát nézegetjük feleségemmel, váratlanul a cinikus iskolához csatlakozott gyermekünk – segítség helyett – készít rólunk néhány fotót.

Aztán két-három perc múlva minden továtúnik, gondolatok, képek, éteri filozófiai illatok, mert a rododendronokon túl, egy kisméretű focipálya alatt, szinte karnyújtásnyira váratlanul ott magasodik a Colosseum. Előbb csend támad bennünk (a hallgatás a legbeszédesebb), majd néhány esztétikailag nehezen értékelhető, ó, ó, ó, nahát, hű és több fotó következik. Lent, már a bejáratnál, négy-öt pocakos, kissé hájas középkorú gladiátor. Nem sok sanszuk lenne az oroszlánokkal szemben, legföljebb annyi, hogy a drámai, ám meglehetősen rövid küzdelmet követően hosszan megfekszik a gyomrukat. (Pillantás a modernizmusba: a XX. században a viadalokat az Egyesült Államokban szerették volna újra feltámasztani, végül az állatvédők makacs ellenállásán elvérzett a nemes szándék.) A Colosseumra mindig úgy gondoltam, mint a médiavilág előfutára-ra, a tömegszórakoztatás archetípusára, ahol nem virtuális, hanem kellemetlenül valódi vért ontottak. Ebben a pillanatban azonban fejemet csóválva – Itáliában sokadszorra –, elképedve meresztem szemem a fenséges építményre. Hiába vagyok tisztában azzal, mi folyt benne. Közben a Gladiátor című film afrikai rabszolgájának szavai járnak a fejemben. Nem hittem – mondja –, hogy ember tud ilyet építeni. Így vagyok vele én is. Tudni ugyan tudtam, különösen tudom, mióta megláttam, hinni azonban, hiába áll itt előtttem, igazán most sem hiszem. Hihetetlen. Még be tudnék gyömöszölni ezt-azt a hihetetlen szóba, de fölösleges. Elég látni a hihetlent.

Forum Romanum

Körbetekintek: fehéren hever itt az ókori Róma, töredékeiben a hajdanvolt emberi nagyság, roppant pogányság örök „igazza”. Darabokban istenek, héroszok, császárok, templomok. Nézem a számtalan földre roskadt oszlopot, csonka párkánydarabot, márványívet, oromdísz. Az idő, az önmagába kövült emlékezet tanúi, amelyek töredékek ugyan, de az egészre utalva a hajdanvolt sérthetetlen

nagyságát őrzik. Téglavörösen, itt-ott szürkés rózsaszínen fénylik a Colosseum tömbje, fehéren Titus diadalíve, lábam előtt csillognak az antik világ legszen-
tebb útjának kövei. Ragyog köröttem a Forum Romanum, mint egy felhők közül
idehajított, súlyos, antik glória. Leülök a pinea fenyők alá. Csendesen kimon-
dom a varázsigét – Róma –, szólítva a hely szellemeit és halandóit. A szó mesz-
szire fut, számlálhatatlan emléket villant fel időben-térben. Róma istennő vi-
szont hallgat. Végül a perc olyan kínosan érzelmössé, hatásvadásszá válik, hogy
inkább felálllok, és elindulok a Via Sacrán.

A Forum Romanum a világtörténelem máig legimpozánsabb színpada, ahol
politikai évadonként új drámák futottak, amelyeket alkalmanként, mintha
maga a Fátum írt volna. Rétorok, consulok, szenátorok, cézárok, trónkövetelők,
néptribunok léptek fel, majd tűntek el a süllyesztőben. Ha a rómaiak történelme
íránt érdeklődünk, tanulságosak az olyan tömör összefoglalások, mint teszem
azt Eutropiusé. Róma ezer évét írja meg rövidre fogva breviárium-szerűen, ami
éppen szűkszavúsága miatt jól érzékelteti azt a máig tartó kísérletsorozatot,
mely során az emberiség az ideális, szerényebben az elviselhető társadalmi
berendezkedés formáit keresi. Az antik világban már megszülettek a modern
politikai alakzatok archetípusai. Eltérésekkel ugyan, de ezek mostanáig meg-
maradtak, tulajdonképpen sok újat nem talált ki az utókor. Rómában minden
megvolt.

Itt alapították – a lecsapolt mocsarak helyén – az etruszk királyok városát,
itt született később a latinok Urbsa, a köztársaság, itt követelt jogot a plebsnek
a meggyilkolt Tiberius Gracchus, itt tartotta hallatlanul hatásos politikai beszé-
deit Julius Caesar, minek következtében rövidesen itt búcsúztatta őt Marcus
Antonius. Jóval a mai járószint alatt találták meg – a Torre Argentinánál – Pom-
peius kúriáját, ahol annak idején Caesart megölték. Plutarkhosznak és Shakes-
peare-nek köszönhetően az esetről máig nem feledkezett meg a világ. (Caesar
egy aranyozott széken ült, éppen Cimber száműzött bátyjának kérelmével fog-
lalkozott.) A római köztársaság – valójában egy szűk elit – királyiszonya, illet-
ve ebben az esetben diktátorellenessége közismert. Nem jutnak el ugyan a „sen-
kinek semmi hatalmat” kissé agyalágyult doktrínájáig, ám kollektív fóbiájuk
a köztársaság szilárd lélektani alapját képezi. Azután Caesar átlépi a mára el-
tűnt vagy átkeresztelt Rubicont, majd őt követően megjelenik a színen a kora
érett, páratlan politikai taktikus, az ifjú Octavianus. Talán Pompeius kúriájának
azon a pontján, ahol a politikai gyilkosság történt – Augustus emlékkövel jelöl-
te meg a helyet –, ott kezdődik valami, ami számunkra a modernizmusból is-
merős. Minden együtt van: a Capitolium, a köztársaság, a szenátus, a diktátor,
a merénylet. Mindez, a lényegyet alig érintő eltéréssel, megismétlődik Firenzében
a Mediciekkel és Pazzikkal, majd később sokfelé. (Az amerikai elnökök elleni
merénylettekkel, illetve a csaknem teljes Kennedy-klán kiirtásával.) A játszmák
valódi tétje mindig a hatalom. Vagy mindez történelmi rémálom most a Fóru-
mon, hasonlóképpen Calpurniának, Caesar nevének nyomasztó víziójához, amit
férje halála előtti éjjelen látott? Talán. Az isteni Julius, mint tudjuk, nem hallga-

tott rá. Haláltusája a posztmodern Európa agóniájára emlékeztet: az első döfések után fejére húzta a tógáját, nem akarta látni, mi következik. Caesar testét huszonhárom késszúrás érte, amelyek közül nem mind volt halálos, ám ezek sem használtak szervezetének – szól évszázadok kétes szellemessége.

Róma előbb magányos, halvány fénypontja, majd hódításaival ragyogó csilagképe lesz a történelem mennyboltjának. Minden ország tanítványa, ám a világ anyjának valódi hivatása az, hogy még az eget is ragyogóbbá téve örködjön a népek kulturális üdvözlése fölé – az idősebb Plinius megfogalmazásában –, akiknek természetesen a római civilizáció vívmányait kell elsajátítaniuk, amennyiben emberszámba óhajtják venni önmagukat. A Birodalom hozza egy-máshoz közelebb a különböző népeket a latin nyelv segítségével, megadva „nekik az igazi műveltséget, azaz röviden szólva: a világ valamennyi népének hazája” lesz. A római értelmiség számára a *kultúra* az identitás meghatározó eleme, maga a haza, a limesen túl pedig a káosz az úr. Ezért végzetes nekik – különösen a szellemi elitnek – a száműzetés a barbaricum tájaira. A ma embere ugyan hasonlóképpen száműzött, jóllehet ez csöppet sem zavarja. Megkapta cserébe a mindenre ráragasztható, tartalmát tekintve legtöbbször üres, máskor önmaga ellentétét jelentő szót, a kultúrát. „Intellektuális” lázadására akkor kerülne sor, ha elzárnák vízcsapját, és elvinnék előle a tévékészüléket. (Becsukná kapuit a Colosseum, illetőleg lerombolnák az aquaeductusokat, miként a germánok tették az ókorban.) A posztmodern – Ferrero pillanatfelvétele a Szent Ágoston-i időkből – nem akar egyebet, mint megélni és a múlt nagy szellemeinek életművéből hasznot húzni. Ma azonban nincsenek sem Ambrusok, sem Ágostonok, bár egy keresztény Pszeudo-Symmachus (Molnár Tamás) jutott a világnak, éppen tőlünk, Pannóniából.

A Birodalom jóléte rabszolgamunkára épült, hivatástudatának azonban fontos eleme kulturális küldetése. Ha elvont elveket – későbbi szabadságfogalmat, demokrácia-felfogást – kérünk számon rajta, akkor kényelmesen megkerüljük a történetiséget, arról nem szólva, hogy a középkorban családi keretek közt, míg az újkorban, az Egyesült Államokban intézményesen még létezett a rabszolgatartás. Róma a világ első, modern értelemben vett világvárosa hófehér márványtemplomaival és mocskos sikátoraival, kényes optimatáival és ingyenélő proletárjaival, nívós művészetével és alantas szórakoztatóiparával. Talán akkor értjük meg a város jelentőségét, érzékeljük világtörténelmi nagyságát, ha összehasonlítjuk Európa következő fővárosával, Nagy Károly – egyébként varázslatos – Aachenjével. A különbség számottevő. Aachenben Kr. után 800 körül mindössze egy palota, egy dóm, egy masszív, ám kissé ormóttan lakótorony, meg pár tucat favázas ház áll. Ennyi a frank birodalmi székhely, az új birodalmi központ pompája. Úgy aránylik egymáshoz a két hely, mint valami kedves, ám szerény népdal Verdi nagyoperáihoz. Rómában szólalt meg az utóbb holt-nak nyilvánított, ám máig élő latin nyelv Cicero ajkán, akinek levágott fejét, kezét a Forumon tették közszemlére, a rostrán. Ha a Colosseumtól végiggyalogolok a Via Sacrán, az antik diadalmenetek útján, valahol Septimius Severus

diadalívének környékén ott kell lennie a maradványának. Nem több egy márványtömbnél, rajta néhány dombormű-figurával. A rostra, ha politikai értelemben túléli az antikvitást, utána a középkort, akkor talán valahol a parlament és a Hyde park között találná meg helyét mostanság. Eredeti méretét tekintve azokra az emelvényekre emlékeztet – noha csupán pár lépcső magas volt –, amelyekről a szocialista vezetők integettek Varsói Szerződés szerte szeretett népüknek. Ókori pletykák szerint fülledt éjjeleken a rostrán szeretkezett Augustus lánya, Júlia, atyja bosszúságára. Itt találkoztak a szenátorok, majd az isteni császárok Róma szintén isteni, bár kissé lumpen urával: plebs őfelségével. Az uralkodók vízvezetékekkel, ingyenes fürdőkkel, újabb és újabb fórumokkal, korabeli bevásárlóközpontokkal – Traianusé töredékeiben még mindig látható –, a tömegszórakoztatás kifinomult és nemes, valamint véres és alantas kínálatával igyekeztek lekenyerezni a lekenyerezésért szívós osztályharcot folytató népet. A modernizmusban a szellemi söpredék kegyéért hasonló elánnal történik a versengés, mivel a szavazati demokráciában néha a gondolkodásra leginkább képtelenek billentik ide vagy oda a mérleg nyelvét. Rómában azonban mindezt eltakarta a (ma romjaiban is lenyűgöző) Város, a felsőbbrendűségbe vetett hit, a hódításon, a provinciák kizsákmányolásán nyugvó életszínvonal, a napjainkból ismerős euroatlanti társadalmak jóléti sovinizmusa. A józan hangok elvesztek a Colosseumban önfeledten üvöltő kórusok zajában, az igazi valóság show-kban, a diadalmeneteket kísérő üdvözlőgásban, mígnem megérkeztek a hunok, őket követően a germánok.

A Római Birodalom kvintesszenciáját nem irodalmi, történelmi, vallási szövegekben, a Pantheon idővel dacoló beton architektúrájában találjuk meg, hanem az egyetlen, az örökkévalósággal vetekedő szóban, amely mindent magában foglal. Róma.

Catullus BMW-je

A Via Sacra a Septimius Severus diadalívétől nem messze, a Saturnus templom mellett – ahol az állami kincseket őrizték –, az ember megérkezik a Capitolium-domb lábához. Talán innen, talán a szemközti Quirinalis dombról pásztázta végig Ovidius szeme száműzetése előtt utolszor a Várost. Tekintete megpihent a Capitolium ormán, Jupiter templomán, mely közellétével sem védte meg a rá váró sorstól. Istenek – szakad ki belőle a fohász –, veszett isteneim, tárjátok botlásom elé, tudjon meg mindent, aki ítélkezett (Augustus császárról van szó), akárcsak ti. Így kérleltem a fentieket – írja. Hasonlóképpen tett zokogó felesége, aki kis híján beleőrült a veszteségbe, ájultan esett össze a ház közepén. A jelenet bármelyik szappanopera drámai csúcspontja lehetne. Az istenek, mint rendesen, hallgattak. A kétségbeesett, kissé egzaltált, ám rendkívül igényes hexameterekben ömlő rinya sem segített. A költő nem illett bele a császár Rómájának etikai képébe. Ráadásul – a szóbeszéd szerint – összeszúrta a levelet Augustus

lányával. Júlia bűnlajstroma valóban meglehetősen hosszú, amiből ki tudja, mi igaz, az ellenben bizonyos, nem a Vesta szüzek életmódját tekintette mérvadónak. Ovidius további vétke lehetett, hogy állítólag püthagoreusi tanokat vallott, az átváltozást a lélekvandorláshoz hasonlóan, ha nem éppen ugyanúgy gondolta el. Nem volt forradalmár, még csak politikai lázadó sem. Száműzetés előtti műve valójában nem sokkal több, mint az antik esztéticizmus, az ókori hedonizmus megnyilvánulása, amit a költői mesterség eszközeinek fölényes birtoklása – a korabeli *l'art pour l'art* – hallatlanul magas szintre emelt. Ovidius költészetének bizonyos szempontból használt a számkivetés. Néhány megrendült, staccatós versét köszönheti neki, amelyeket a tengerpartra döngő, reménytelenül monoton hullámok hangjai mellett írt. Barbárok között. Ezekből a munkákból hiányzik – a különben vonzó – játékos erotika, a néha provokatív immoralitás, a rafinált manír, a csillámpor, ami az augustusi Rómában ragyogóvá tette az aranyifjúság mindennapjait, akárcsak a költő ritmikus sorait. A minta – mármint az elemi sorcsapásra adott művészi válasz – örök: a XX. században hasonló történik nálunk két magyar „parnasszistával”, két virtuóz formaművésszel, mikor sápadt arcát, fénytelen szemét feléjük fordítja a halál. Kosztolányi és Babits ezután írja legnagyobb verseit. Rómában mindent megtalálunk, ami máig érvényes: a váltakozó versritmustól a betonépítészet szilárd körvonalaig, a test és a lélek képlekenynek tűnő, jóllehet örökérvényű öntőformáiig. Itt lebeg a rommező fölött a múlhatatlanság szelleme. Rómában jelenik meg az a világvárosi kultúra – fényeivel és szeméthalmaival –, amelyben máig élünk, amelyet tökéletesen értünk, minden nyelvi különbségen túl ez az anyanyelvünk.

A Forumon csípte el Catullust ögyelgés közben Varus barátja. Elcipelte szeretőjéhez. (Egyik fordításban az *afféle* nőcskéhez, a másikban a kis *szejhácská*-hoz.) Dumálgatni kezdtek, szoba került Catullus külföldi munkavállalása. Biztosan szereztél néhány hintóhordozó legényt Bithyniában – mondták neki –, ez magától értetődik: ott a hazájuk. Ekként válaszoltam, feleli a költő, aki valóban járt Bithyniában: jobban ment a sorom, minthogy – bár sovány vidékre vetődtem – ne tudtam volna nyolc legényt szerezni. „Mire így szólt szajha módra a lány: Catullusom, édes, kölcsönözd nekem őket, egy kicsinykét, elvisznek legalább hamar Serapis szentélyébe. Megállj, no – vágott közbe Catullus –, hibásan mondtam azt, hogy ők az enyéme, voltaképpen derék barátom, Cinna szerezte őket. De övé vagy enyém, mit számít, sajátomként használok őket.” Néhány kifejezést – mint Bajorország, vendégmunkás, nyolchengeres BMW – szükséges mindössze az eredeti szavak helyére illesztenünk, máris hazaértünk a XXI. századba Magyarországra. Nem Catullus modernségét szeretném ezzel bizonygatni. Catullus nem modern, hanem örökérvényű. Aki másként gondolja, az szíveskedjék az „*Odi et amo*” helyett valami halhatatlant vagy legalább pár évig időtállótnak mondani, mégpedig, amennyiben lehetséges, nem túl bő lére eresztve. Elég lesz két sor.

Otthagynom Catullust, megnézem Pollux és Castor szentélyének három megmaradt, máig szálegyenes korinthuszi oszlopát, aztán továbbmegyek – még

mindig a Via Sacrán – Saturnus templomáig. Megállok az ion oszlopfők csigavonalai alatt. Az önmagukból induló és önmaguk körül forgó spirálokat, a más-kor céltalan, most saját jelentésével csordultig telt idő vizuális metaforáit bámulom hosszan. Tulajdonképpen semmit sem gondolok, betölt az a jóleső érzés, amit a történelmi és turisztikai könyvek meglepő igénytelenséggel csak így neveznek: Forum Romanum. Nem kell több. Ennyi éppen elég. A fogyasztói hörcsögideológia (degeszre tömni a pofazacskót), hiába vált globális kánonná, hiába jelent meg a szellem világában, sohasem érintett meg. Tapasztalom, miként töltődnek fel számítógépek, digitális fényképezők memóriái szavak, fotók, jelek, benyomások, félig sem átélt élmények millióival, hogyan épülnek be a technikai létbe, amiből lassan teljesen kiszorul az ember. Emlék helyett leltár, elmélyedés helyett pillantás az objektívbe – sokan ki sem néznek a fényképezőgép mögül –, majd gyors kattintás. Az itt és most világnézete az örömelvét hirdeti ugyan, ám érezhetően kicsúszott lába alól a talaj, elvesztette azt a metafizikai távlatot, ami értelmet adott a létnek. A helyet, a pontot, ahonnan valóban érdemes szemügyre venni a jelenségeket. A fogyasztó a jelenlétvesztés ki tudja melyik bugyrában fő puhára, míg végül egyetlen szilárd tagja sem marad, ami megakadhatna a mindent elnyelő idő torkában. Jó itt állni, és csak nézni az ion oszlopfőn sehová sem tartó spirálvonalat.

A bambino

Belépünk – a letűnt augustusi idők után – az ég templomának helyén álló katolikus szentegyházba. Tág terek, két levegős oszlopsor, világító, emeletnyi magas fénysáv a főhajóban, súlyos, faragott, aranyozott mennyezet. A Santa Maria d'Aracoelit bizánci szerzetesek kezdték építeni a VI. században, bár az összebuherálták kifejezés jobban sejteti a lényeket. Lenyűgöző tartópillérei eltérő méretűek, különböző típusúak. Akad köztük dór, ion, korinthuszi, kompozit oszlop lábazattal és lábazat nélkül. Onnan hozták, ahol találták – ami a Forum Romanum környékén nem kunszt –, majd méretre vágták őket. Többé-kevésbé. Megkeresem Nagy Konstantin anyjának, Szent Helénának a nyughelyét a csilámló mozaikkal kirakott szószék mellett. A templomszolga éppen az orrom előtt veszi ki az ékkövekkel díszített, tüneményes, talán kéttenyérynyi ereklyetartót. Gondolom Szent Heléna csontjai, esetleg más, hozzá kapcsolódó tárgy lehet benne. Fehér vászonnal gyorsan letakarja, de résen vagyok: a fényképezőgéppel villámgyorsan rákattintok párat. Az egyházi kissé méltatlankodva néz a vakufénybe, de oda se neki, ilyen pazar ereklyetartóval még nem találkoztam, pedig láttam már néhányat. (Mikor visszanézem a felvételeket, kiderül, lekéstem a lényegről, mindkét képen csupán a vászontakaró látható, az ereklyetartó nem. Mérgemben letörlöm őket.)

Róma egy-egy templomában néha annyi ereklye, nevezetesség, műkincs található, mintha a Dunántúl minden püspökségéből összehordanánk az egyhá-

zi kincseket, oltárképeket, lekaparnák, majd újra felragnák a freskókat egy helyen. Természetesen azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt olyan nevekkal találkozunk, amelyeket az egész világ ismer, míg az otthoniakat gyakran mi magunk, magyarok sem. A búsmagyarkodás helyett azonban inkább körbenézek, kibúsmagyarkodta magát annak idején Itáliában mindnyájunk helyett Janus Pannonius. Míg kellemesen szemlélődöm, a teljesen ismeretlen nevű Felice de Fredi márványtáblájára bukkanok két oszlop között. A derék szőlőbirtokos tulajdonképpen életében semmi nevezetesen nem tett, ám az ő szőlőjéből került elő a Laokoón-szoborcsoport. Ezért jutott dízsírhelyhez Róma egyik patinás templomában. Azt hiszem, efféle csak Itáliára, a művészetek hazájára jellemző. Akad azonban ellenpélda, a magas művészet groteszkje, mégpedig ugyanebben a templomban. A Bambino.

Említettem már az olaszok között elterjedt búbajos szokást, mikor az áldott állapotba került nők elmennek imádkozni a Madonna-képek elé, arra kérve Máriát, hogy olyan szép babinójuk szülessen, mint az övé a festményen. Magam nem láttam ilyen jelenetet, ami azonban még lehangolóbb, mindössze két babát váró asszonnyal találkoztunk, noha nem csupán a nevezetességek körül, a turistaövezetben forgolódtunk. A Santa Maria d' Aracoeli-templom oldalkápolnájában viszont rábukkantam magára a Bambinóra – a helyiek nevezik így –, a Gyermek Jézus, nem kertelek, ugyancsak visszataszító képmására. A Bambino különös tiszteletben áll, mivel úgy hiszik, szobrának anyaga a Getsemané kert olajfáinak valamelyikéből származik, azok egyikéből, amik ott álltak tanúként Krisztus elfogatásakor. Az oltár előtt, a félhomályban gyertyák lobognak, a Bambino mellett hatalmas fonott kosár, tele *bontatlan* levelekkel. Ezekben a gyermekek írják meg kívánságaikat a Kis Jézusnak. (Azért érintetlenek, mert a Bambino – természetfeletti képességei folytán – természetesen tudja, mi áll bennük.) Ennek a Kisjézusnak az aranyozott szobra meglehetősen riasztó. Egy dagadt, elkényeztetett, vízfejű, úgazdag kölk trónol velem szemben, kivételességének tudatában. Az esztétikai sokkot követően gyorsan elhagyom a kápolnát. Hú, nézd meg a Bambinót – indítványozom kajánul lányomnak, aki a főhajó nyitott tetején álló angyalt fényképezi –, ilyen Jézuskát nem sokat készítettek a kereszténység történetében. Miután szemrevételezte, hasonlóképpen vélekedik: akár a gonosz, herpeszes Ödönke. Örülök, hogy megkértem, mert fényképről korántsem tűnik olyan riasztónak, mint a valóságban. Így azonban van rá tanúm, hogy meglehetősen fura esztétikailag. Érthetetlen. Azután itthon, egy világhálós blogból kiderül: van magyarázat, ugyanis az ezerkilencszázkilencvenes években ellopták az eredeti szobrot, amit láttunk, az csupán kópia volt. Vajon kik vitték el? Valamelyik széptani tanszék elitista, antiszokrális kommandója vagy bigott hívők? Mindegy, a szentség misztikus utakon – számtalan példát ismerünk erre – átkerül, újjászületik a másolatokban.

A görög-római művészet, az antik szépségeszmény hordoz ugyan vallási tartalmat, ha témája megköveteli, hatása azonban végső soron a formai tökélyben rejlik. A szakralitás viszont, lényegét tekintve bármilyen elvont jelben meg-

találja mágikus értelmét esztétikai minőségétől függetlenül, mert a szentségnek tulajdonképpen kifejezhetetlen a jelenléte. A közös mitikus tradíció nyelvén beszél, ezért képes szinte bármiféle jelet kollektív jelentéssel felruházni. Kívülálló számára persze nehezen értelmezhető ez a nyelv, az ebből születő idolk nekik némák vagy „félrebeszélnek”, mint teszem azt, az őskori termékenységi szobrocskák Vénuszokként. A rájuk ragasztott név eleve félrevezető. Németországban a korai germán madonnák között láttam olyat, amelyik sokkal inkább törzsi bálvány, a matriarchátus korát időző pogány istenanya volt, mintsem az Unserer Frau. A gyermekekben azonban van valami ösztönös kódfejtő képesség, ami csak később, a tudás birtokában tűnik el, amivel a visszatetsző külső mögött tévedhetetlenül felismerik a lényegét. Vastag és magvas esztétikátörténetekben, pszichológiakönyvekben sem találunk ennek mibenlétére magyarázatot. Hasznosabb, ha a saját benyomásainkra támaszkodunk. Nincs szálmassabb annál az embernél – mondja Marcus Aurelius –, aki mindent sorban körülvizsgál, miközben nem veszi észre, hogy elég, amennyiben a benne lakó géniuszra figyel. Rilkében ez a géniusz szólal meg – ennek hangját hallja ki az archaikus Apolló-torzóból –, mikor az említett könyvek sok száz agyzsibbasztó oldalán túllépve, ekként foglalja össze pár szóban a *művészet értelmét*: változtasd meg életedet. Elmélkednék tovább, de látom: két kisgyermek megy be anyjával a Bambinóhoz. Levél nincs náluk, talán leadták a sekrestyében. A kölykök ragyognak, irigylésre méltón boldognak tűnnek, mert a Bambinót láthatják. Csöpp ajkukon üdvözült mosoly, ünnepi, szinte karácsonyi fény sugárzik pofijukról. Valószínűleg nem ugyanazt a Kisjézust fogják látni, mint mi, mint én. Felöltik bennem Milánó, a dóm háromezer valahány száz tökéletes formájú szobra, azután a Bambino, majd a Kis Herceg, végül Szent Ágoston, aki szerint testi szemmel nem lehet látni az örök szépséget, az ingyen szeretetet pedig csak a lélek mélységével lehet megtapasztalni. Ezek az apró itáliai emberkék még ismerik a titkot, tudják, mivel lát jól az ember, miközben ökölnyi szívük együtt dobban Megváltójukéval, talán az egész mindenséggel.

Cordonata

Az Aracoeli-templom elől induló V-alakú lépcső egyik szárán lefelé, majd a másik szárán vissza, felfelé igyekszem a Piazza del Campidoglióra, a Capitolium tetejére, Marcus Aurelius lovas szobrához. Illene eszembe jutnia, hogy Michelangelo lépkedett itt évszázadokkal ezelőtt támadásra készen zsenik és sarlatánok, mérnökök és kőművesek ellen. A felfelé vezető lépcsőt – a Cordonatát – ugyanis ő tervezte. Mégsem jut eszembe, csupán itthon, mikor ezeket a sorokat írom. Itáliában, különösen Rómában, nincs egyetlen négyzetcentiméternyi hely sem, amihez ne kapcsolódnának halhatatlan nevek, múlhatatlan művészettörténeti emlékek. Már az utcanévek elképesztők, hasonlóképpen a legnagyobbak megmaradt vagy feltárt lakóházaihoz, történelmi események emlékét őrző hely-

színekhez. A Palatinus lábánál volt Julius Caesar utolsó lakása, innen indult el március idusán a Senatusba. A régészek megtalálták Augustus szülőházának maradványait: tíz szoba *összkomfort*, freskókkal, mozaikokkal, márványborítással. Hasonlóképpen a Palatinuson, az antik Róma „Rózsadombján” állt, ahonnan pompás kilátás nyílt a Forum Romanumra. Rómában folyamatos kulturális sokkot okoz az elképesztő mennyiségű, még inkább elképesztő minőségű ókori rom látványa. A későbbi időkkel, mondjuk a reneszánszsal, hasonló a helyzet. Tudjuk, hol lakott Raffaello, hol nevelgette Vanozza Catanei – a későbbi VI. Sándor pápa szeretője – az elragadó Borgia-gyerekeket. (Annak a San Pietro in Vincolinak-szomszédságában, ahol Szent Péter bilincseit őrzik.) Mikor pedig valamelyik templomban világhírű alkotásokra bukkanunk, vagy az utca végén kitarulkoznak tenyérnyi tercskék, ahol valamelyik kor valamelyik Cellinije bizonyosan leszúrt valakit, akkor menetrendszerűen kisebbrendűségi érzésünk támad. Leszámítva persze az olaszokat, akik gátlástalanul jönnek-mennek, mintha mi sem volna természetesebb, mintha nem is Itáliában volnának. Nem állítom, hogy Olaszországban az olaszok a legzavaróbb kulturális tényezők – ritka rokonszenves nép –, de több áhítatot, barátaim, a hétköznapokon.

Idelátogatóként viszont hasznosabb, ha nem jut eszünkbe az összes, sznob lelkünknek nyilvánvalóan nélkülözhetetlen adat, nem látjuk a kötelezően megnézendő remekművek garmadáját, inkább felelőtlenül lődörgünk a páratlan hangulatú, egységes, mégis mindenütt más utcákon, átélve annak a szónak a nagyszerűségét, amit Róma jelent. Van bizonyos kulturális telítettség – múzeummérgezés, képtárcsömör –, mikor a remekművek, világdrámák helyszínei legfeljebb émelygést váltanak ki. Ilyenkor jobb elkerülni őket. Úgy húztam el Szent Péter és Szent Pál római börtöne fölött – megközelítőleg a Cloaca Maxima mélységében van –, mint itthon egy érdektelen buszmegálló mellett. Képtelen voltam több élményt befogadni. Szász Endre mondta, hogy legföljebb három képet tud megnézni egy nap. Érthető, miért. Valószínűleg a művészettörténészek és irodalomtörténészek kóros neofiliája abból az intellektuális undorból ered, ami a mindennapos szellemi disznótorral jár. Megzárul bennük a szépség, unalomná szürkül az üde természetesség, sekélyességgé poshad a mélység, amin csak valami nagyon neo-neo segíthet. A turistákkal persze alapvetően más a helyzet: útikönyv, táblagép, fényképezőgép, kattintás, bólintás, letár, ami híres kipipálva – voltunk olaszban. Nem rossz hely, sok minden van, bár piramisokat nem találtuk, csak Rómában egyet. Az se valami nagy.

Most azonban lődörgés ide vagy oda, céltudatosan veszem egymás után a lépcsőfokokat, mert a császár színe elé akarok járulni. Régóta készülök rá. Leszünk ugyan néhányan párját ritkító fogadótermében, a Piazza del Campidoglión, de ki bánja. A tér arányait, páratlan eleganciáját, burkolóköveinek mintázatát – aminek fókuszában ott lovagol Marcus Aurelius – szintén Michelangelónak köszönhetjük. Hasonlóképpen a piazza két oldalát lezáró nyugodt, letisztult architektúrájú késő reneszánsz palotákat. Marcus Aurelius, Michelangelo, Kosztolányi, Márai – rendkívülinek ígérkezik a program.

Elszántan lépkedek. A meleg kezd elviselhetetlenné válni, a napszúrás úgy reszket a levegőben, mint valami hegyes, gonosz aranytű – mondja valaki melletttem vagy bennem. Valóban kellemetlen a hőség. Szomjazom, akárcsak Marcus Aurelius légiói, mikor Pannónián túl, valahol a Dunától északra csapdába csalták őket a kvádok.

Marcus Aurelius

A lareszek az emberi hajlék körüli meghitt, óvó szellemek, segítő istenségek. Kis oltárukat – a larariumot – néha a házfalba mélyített apró fülkékben találjuk, beillesztve a nagy egészbe. Hasonlóképpen, amint tudatunkba beépül az ősök emléke, bevésődnek gondolatok, verssorok, megmaradnak képek, vagy ki tudja mit őrző dallamfoszlányok. Marcus Aurelius két magyar író, Kosztolányi és Márai larariumának kitüntetett szelleme, egy mára elsüllyedt földrész, a sztoicizmus kontinenséről. Pannóniához szintén kötődik néhány szállal. Elmélkedéseit valahol a mai Esztergomtól északra, barbár tájon kezdi írni, a csillagokat magával sodró Garam mentén, a quádok földjén. Törbe csalt légióit itt menti meg az eső a kínos szomjhaláltól. Római emlékoszlopán látható az esőcsoda. Elmélkedéseinek könyve – a szó nemes értelmében vett – kozmopolita alkotás. Eredetileg görög nyelven született (hacsak rövidesen ki nem derül, hogy valójában korai, praeszlovák dialektusban), ám a nobilis latin szellem, a rendíthetetlen kötelességtudat, a sokat emlegetett, liviusi szilárd jellem, hibátlan római arcél rajzolódik ki belőle. Marcus Aurelius egyéniségében szétválaszthatatlan a filozófus és a császár, jöllehet tettei és elvei között látszólag mély szakadék tátong. Maga a mű inkább néhány szentenciára felfűzött etikai vademecum, mintsem eredeti gondolatok gyűjteménye, bár találunk benne olyan mondatokat, amelyek iránytűül szolgáltak híveinek századokon át. Márai humanista programja például ekként hangzik az Elmélkedésekből: „Az emberek egymásnak születnek. Vagy tanítsd, vagy törd hát őket.” Az író utolsó lépése – felelősségteljesen előkészített öngyilkossága –, szintén a nagy sztoikusok hatásáról árulkodik. Kosztolányi magánya pedig, amit alanyi költőként sem érzett kirakodóvásári portékának, Marcus Aurelius szobra előtt oldódik fel: *Álarcomat itten elvetem, aztán újra felöltöm, s járok mosolyogva, tanulva a tűrést.*

Mindhármuk sztoicizmusára jellemző a letisztult, túlzásoktól – utópiáktól és hitelvektől – mentes humanizmus. A tisztánlátóknak nem kenyerre a rajongás: az embert annak látják, ami. Hit nélküli, felnőtt humanizmus ez (bár álszent széplelkek és ideológiai megszállottak nem egyszer nihilizmusnak vélik), amely nem hazudja szeretetnek a részvétet, elviselhetetlennek a másik szenvedését, mikor a valóságban, némi irodalmi nyekergés kíséretében, elviseli. Nem az önáltatók munkaterv-filantropiájával van dolgunk, aminek a mélyén végül a csalódás és közöny mindig összeborul egymással. Kosztolányi és Márai sokat tanult a nagy elődtől, részben ezért hasonlítanak egymásra nemes magányukban,

a minőség kérlelheteretlen képviselőjében, nemzeti identitásukban – nem díszmagyarba öltöztetett magyarság az övék –, a képmutató, egoista szeretet elutasításában, a valódi együttérzésben, abban, hogy tudják, mindig kell valaki, aki megérti az utcalányokat és a tébolyultakat. Kosztolányi, az a gyanúm, sokáig némán, megrendülten állt Marcus Aurelius szobra előtt – ő alkonyatkor ért ide, én dél körül –, ám ez a megrendültség titokban talán önmagának (is) szólt, nemcsak a nagy pogány császárnak. Kivételes találkozás. Megelevenedik a kép, szinte látom, amint egymásra néznek, évezredes ismerősként. Lelki alkatuk egyben-másban tökéletesen egyezik: mindketten átéreztek a lét egyszeri nagyszerűségét, minden birodalmi, politikai, nemzeti elkötelezettségen túl megőrizték belső függetlenségüket, azt a nemes, illúziótlan világlátást, ami a sors kényszerű elfogadásával járt, ami fölé az alkotással kerekedtek. A császár szája – Márai pár fényképéhez hasonlóan – kissé keserűen, ha úgy tetszik, mindentudóan lefelé görbül. Ezt Kosztolányi – Marcus Aurelius verse tanúsága szerint – nem vette észre. Dunaszekcsőről került elő az a capitoliumival vetekedő Marcus Aurelius-fej, amelyiket együtt láttam évekkel ezelőtt egy Svájc területén talált Marcus Aurelius-hermával. Utóbbi valóban provinciális művészeti szintű, míg a szekcsői elsőrangú volt, miként a két késői magyar tanítvány sztoicizmusa.

Az új európai prózairodalom nyitányának általában Szent Ágoston Vallozásait tekintik, bár Marcus Aurelius önelemzése korábbi. Nyilván eltérő az antik pogány és keresztény psziché. Marcus Aurelius azonban máig modern – a kifejezés a korai keresztényektől származik –, magyarán korszerű maradt. A döntő különbséget a küldetésstudatban, a szolgálat mikéntjében találjuk. A császár azt az állameszmét szolgálja, amelyet végső, egyszavas tömörítésben Rómának neveztem, míg Szent Ágoston Isten városát építi. Ágoston vallomása monumentális gyónás a Teremtő színe előtt, miközben embertársaihoz szól élete tanulságaival. Könyvét – léthelyzetét – átjárja a transzcendens kegyelem reménye. Ezzel szemben Marcus Aurelius jobbára önmagához beszél, ha feloldozást keres, akkor legfőljebb etikai elvekben keresi. Jellemző rá, hogy nem csupán a múlton tépelődik, sokkal inkább eljövendő tettei aggasztják, azokat szembesíti a sztoikusok morális értékrendszerével. Semmiféle isten nem olyan fontos számára, mint az egyetemes civilizáció eszméje, hivatása végső értelme: Róma ügye. Szerepének hátttere, a színpad maga a monumentális Birodalom. Augustus a halálos ágyon így búcsúzik: ha jól játszottam a szerepemet ezen a színpadon, akkor tapsoljatok. Marcus Aurelius pedig ezt mondja: a színjáték mindig ugyanaz, csupán a szereplők mások. Világában azonban a jó és a rossz, Róma és a limesen túli világ hasonló élességgel válik el egymástól, mint Szent Ágostonnál a mennyország a pokoltól.

Hát, itt lovagol a Capitolium tetején. Az antikvitásból öt ló maradt fenn Európában. Néró quadrigae-jának ménjei, amelyek a velencei Szent Márk székesegyház homlokzata fölött lépkednek (újabbán vitatják eredetüket), valamint Marcus Aureliusé. A császárt Nagy Konstantinnak hitték, így úszta meg a beolvasztást. A Lateránból került mai helyére a Campidoglióra, mégpedig általa-

nos megelégedettségre, csupán a teret tervező Michelangelót zavarta jövelete. Körbejárom, nézegetem, mignem odajön hozzám egy kirgiz vagy kazak lány, megkér, fotózzam le. (Megkapó népviselete üdítő színfolt az egyenturisták siserahadában.) Aztán a császár keze állásán töprengek, ami némileg hasonló Leonardo da Vinci Sziklás madonnáinak kéztartásához, jöllehet a mester a Marcus Aurelius szobrot a festés előtt nem láthatta, miként az eredetit most én sem, mivel a mai Olaszországban Michelangelo Dávidjától Donatello Szent Györgyén át Botticelli Szent Ágostonáig a köztereken, templomokban többnyire másolatok vannak. Ha a másolat a régi helyre kerül vissza, semmi baj. Néha a szakértők sem képesek – legfőljebb a kopásról – megkülönböztetni egyiket a másiktól. Az elhelyezés azonban fontosabb, mint gondolnánk, jelentősége művelődéstörténeti kérdéseket dönthet el. Michelangelo vallási nézeteit sohasem ismerhettük volna meg teljességében, amennyiben Mózesét elviszik a Vincoli-templomból. Viszont az antik istenek – Kosztolányival és Máraival együtt – bocsássák meg nekem, de a ló jobban tetszik, mint a császár. Mi pedig megbocsátjuk nekik következetlenségüket. A két magyar sztoikus ugyanis akkor adja fel sztoicizmusát, mikor sorscsapások érik őket, noha ebben sem tökéletesen konzekvenssek. Kosztolányi élete végén, a halál egyre sötétülő árnyékában megírja a *Hajnali részegséget*, amiben a hiányt, a semmit antropomorfizálja – sokak szerint keresztény Istenné –, valójában egy ismeretlen Nagy Úrrá. Meghúzza a Semmi, az Üresség vallástörténeti kontúrjait a tradíció krétájával. Meg saját – természetes – félelmeivel. Vannak áthallások a versben, szó se róla, de éppen Marcus Aurelius költeményében teszi világossá idevágó gondolatait hitről, hitetlenségről, pogányságról, vallási zagyaságokról, emberi méltóságról, „titokzatos” keleti prófétákról, isteni és emberi mértékről.

Márai filozofikus, kényes emelkedettsége többször földre zuhant. Sokáig csupán ambivalens viszonyban, majd perben és haragban áll „sztoicizmusa” Istennel, bár kilátástalan helyzetekben időnként hozzá fohászkodik. Van azonban egy mondat – Jézus szájából hangzik el, Nikodémussal beszélgetve –, aminek hallatán mindig kijön a béketűrésből. Így szól: Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda. Márai kisfia, Kristófa, még csecsemőként meghalt, fogadott fiukat, Jánost, szintén tragikus módon veszítette el. Szükségtelen a kommentár, inkább elindulok a Vincoli-templom felé.

A Birodalom idején ugyanúgy jelen vannak Kelet istenségei Ízisztól Mithrasig, mint most. Míg a San Pietro in Vincoliba tartunk, párhuzamosan a Forum Romanummal, ötven-száz méterenként lebegő indiai szerzeteseket találunk az út szélén. Néha kettő is bóbiskol egymás fölött a levegőben. Mindig ugyanabban a pózban, behajlított kézzel, ami azt jelzi, valamilyen merevítő szerkezet vezet a karjuk alatt. Az alsó koma úgy tartja a felsőt, miként a főpincér az üveg bort a tálcán. A többit, a trükk lényegét eltakarja a sáfrányszínű szerzetesi ruha. Bármiként is, de megvalósították az anarchizmus üdítően gyagyás, univerzumellenes jelszavát, miszerint: le a gravitációval! Nagy lépés ez az emberiség történetében. Illetve nem lépés, inkább lebegés. Különbösebb figyelmet nem keltenek, a többség rájuk pillant, és megy tovább.

Útközben a farizeus Nikodémuson, a zsidó főtanács tagján jár az eszem. János evangéliumában éjjel, titokban kereste fel az igaz hitet hirdető Jézust az írástudó, miként Michelangelo saját korának tiszta forrását, olasz nyelvű Bibliáját. Firenzei Pietàjának Nikodémusa ezért viseli az ő vonásait. A szobrot saját sírjára szánta, a Santa Croce templomba, de polgártársai a Dómban állították fel, majd múzeumba került. Heidegger hívja fel rá a figyelmet, hogy a műtárgyak a kiállítótermekben új környezetbe kerülnek. Michelangelo számos munkája elveszíti konkrét jelentését, ha kiszakítjuk abból a kontextusból, vallási közegből őket, amely a művész mondandóját érthetővé teszi vagy legalábbis artikulálja.

Szent Péter láncai

Balról, amint belépek a kívülről nem sokat ígérő San Pietro in Vincoliba, fehér márványlap az oldalfalban. Kibetűzgetem. Nicolaus Cusanus síremléke, azaz a teste, mert szívét szülővárosában, a Mosel parti Kuesben temették el. Cusanus fontos gondolkodó azok számára, akik előtt a végső válaszok kapuja az utolsó pillanatban mindig bevágódik. A negatív teológia talán legragyogóbb elméje szerint Isten megismerhetetlen, noha tudhatunk róla, akár csak a végtelenről, ami szintén kívül esik az emberi megismerés határán. Ritka elegáns szakrális algoritmus. Valami hasonlóig vergődtem el évtizedekkel ezelőtt a létező és az elgondolható kapcsán. Azt tapasztalja ugyanis az ember tudása végső pontján, hogy a lényeghez érve képtelen kifejezni magát. Ekkor jönnek az olyan nagy, többnyire alig valamit jelentő szavak, mint a lét, Isten, abszolútum, minden, semmi, szubsztancia, eidosz, valami, szakrális vagy csak szimpla izé meg az iménti lényeg. Néha reménytelen érthetően közölni, milyen látvány tárult fel előttük a ráció korlátain átlépve, a tudás túloldalán. Cusanus sírja előtt – itt állok némán, másként nem tehetek – megfelelő adag öngúnnal azt gondolom: lám, rokonszelleme, ha találkoznak... Némi késéssel, közel ötszázötven év csúszással. Azután letelepszem fáradtan a legközelebbi padra. Érzem, képtelen vagyok több műremeket, hatást, bármiféle élményt befogadni. Csendesesen ülök Rómában, Vasas Szent Péter templomában, a báglyadt fényben. Igen, ennyi tökéletesen elég.

Még ki sem fújom magam, mikor az kínos érzésem támad, hogy valaki figyel. A templomkapuban nem volt ellenőrzés. Az oltárnál, kivilágított üvegládában vannak Szent Péter láncai. Mit őrizzenek a biztonságiak, ha nem a nevezetes bilincseket. Nyilván mellettük posztol valahol a rendőr, annak érzem bőrömön – ha nem is égető, de kellemetlenül perzselő – tekintetét. Hát, akkor, lássuk ki vagy. Odafordítom a fejem. Két oszlop közül Michelangelo Mózes néz rám. A látványa azonnal kisöpri belőlem dekadens gondolataimat a kulturális telítettségről. Itt-léte delejes erejű, azt hiszem, bárki óhatatlanul a gravitációs terébe kerülne. Előbb felállok, majd valami ismerős, otthonos transzban elindulok feléje.

Michelangelónál – leegyszerűsítve a dolgot – a lét keresztként, a megtérés fényként, a hit kegyelemként jelenik meg. Jung szerint a pszichében a mélymag és Isten ugyanaz (csupán a félreértések elkerülése végett mond mélymagot Isten helyett). Michelangelo lelkében ez a mag időnként ön maga körül forogva örvényként visz a mélybe, vagy vulkánként, ellenállhatatlan erővel tör a magasba. Az ember gyakran sorsa fölé nőve jelenik meg munkái végeredményeként, olyanként, akit indulata titánná, emberfölötti emberré tesz, miként azt Goethétől Lykáig többen észrevették. Goethe éppen a Mózes-szobor kapcsán beszél erről. Ez az átkontúrozás, az ember átértelmezése a michelangelói-oeuvre egyik titka, ha úgy tetszik, mélymagja. Meglehetősen ványadt kifejezéssel: maga az emberi teljesség. Az emberi lét fortissimója. A nyelv itt nem segít, még Michelangelo költeményeinek nyelve sem. Talán csak a hit, mely nem egyéb – állítják a mindentudók –, mint feloldódás egy felsőbb szférában. A szakralitásba mártott közhelynél azonban jóval fontosabb, amit a szakirodalom régóta kerülgetett a szobrász vallása kapcsán, ám teljes bizonyosságot csak most kaptunk róla, mégpedig a Mózes-szobrot restauráló Antonio Forcellino kutatásai nyomán. A közérthetőség kedvéért nevezzük eretnekségnek, olasz „lutheranizmusnak”, jöllehet Michelangelónál maga a megtestesült, tiszta ortodoxia, az ótestamentumi próféták reneszánszba transzformált ősdühe népük, vezetőik, egyházuk iránt. Dávid robbanás előtti pillanata, a tombolni készülő Mózes vagy az Utolsó Ítéletben Jupiterként villámokat szóró, mások szerint az Igazság Apollóni Napjaként ítélkező Krisztus haragja.

Gyula pápa síremlékének tervét többször megváltoztatja Michelangelo. Mózes alakjának helyét azonban ő jelöli ki az emlékmű közepén, ami rendkívül fontos, mert végül, amikor befejezi a művet, elfordítja a fejét. Mózes az eredetihez képest így az ellenkező irányba néz. Ha múzeumba került volna a szobor, sosem indul a titok nyomába Forcellino, feltárva a teljes igazságot, a szakirodalom – különben – termékeny találgatásait követően. Michelangelo kapcsolatba került Reginald Pole és Vittoria Colonna révén az ún. spirituálisokkal. (Pillantás Pannóniába: Pole bíboros, az irányzat kiemelkedő egyénisége sokfelé megfordul Európában, számos országban bensőséges barátja, Dudith András társaságában, akire komoly szellemi hatással van.) A spirituálisok az itáliai katolikus egyházon belüli lelki megújulást képviselik. Úgy gondolják: kizárólag a hit által üdvözülhet az ember. Michelangelónál hasonlóképpen találjuk: *Az Ég örök ura csak hit által óhajtja érényünk* – írja szonettjében. Ugyanez a gondolat leveléből – oldalvágással a búcsúcédulákkal seftelő Szentszék felé – ekként hangzik: az isteni kegyelmet nem lehet megvásárolni. A művész vallásosságának, ebből fakadó etikájának középpontjában mindenkor a megigazulás szakrális gondja állt. Az antikvitás iránti vonzalma mellett Savonarola, a spiritua-listák, majd bizonyos fokig Loyolai Szent Ignác hat az egyébként öntörvényű, alkalmanként önfejű művészre. (Loyolának felajánlja, hogy ingyért elkészíti a Gesù-templom terveit, valamint modelljét.) Az említettektől kap spirituális iránymutatást, aminek segítségével formát nyernek kavargó érzései, utat talál-

nak a márvány erezetében legbelső titkai, kiforratlan eszméi. Michelangelo tele van ellentmondásokkal, sokfelől merít, roppant harcias, gyakran arrogáns, bár valódi csatazajt hallva inába száll bátorsága. Firenzében például az egyik Medici-síremlék koporsójában bújik el az ellenség közeledtére. Elveit azonban a műben, hite maradéktalan megvalósításában soha nem adja fel. Mózes fejét, halatlan technikai tudással elfordítja az oltártól, a szentélyben szertartást végző papokról, akikre eredetileg nézett. Az üzenet világos, ám fullánkja véletlenül sem a vallás, hanem kora egyháza, a reneszánsz klérus egyrészt hitehagyott, hedonista pápái, másrészt vaskalapos hivatalosságai ellen irányul. A mélyen vallásos szobrász élete végéig istenkereső marad bizonyos értelemben, hasonlóan a nagy oroszokhoz, Dosztojevszkijhez és Tolsztojhoz. Akadt, aki nehezen tudott volna elképzelni egy naplóíró Shakespeare-t. Michelangelóra ez fokozottan érvényes: mindent a műveivel mondott el. Halála előtt elégette levelezését és feljegyzéseit, mi több, félrevezető mondatokat diktált életrajzába II. Gyula pápa síremlékéről. Az inkvizíciótól tartott.

Mózes mellett a jobboldali nőfigura, Lea – a cselekvő élet megszemélyesítője – érdemel megkülönböztetett figyelmet, mégpedig a kezében levő fáklya vagy mécs miatt. (Ezzel kapcsolatban ködösít a mester életrajzában.) Ha mécs, ha fáklya, mindenképpen fényforrás, ami az üdvözülés útját világítja meg. A fény központi szerephez jut az Utolsó ítélet freskóján – ott ragyog Krisztus háttérében –, hasonlóképpen a Szent Pál megtérését ábrázoló képcikluson, ahol a szent arcában, akárcsak Nikodémuséban vagy az Utolsó ítélet lenyúzott bőrű Szent Bertalanjában, a festő vonásaira ismerünk. Pál, tudjuk, megvakult a jézusi fényárban, majd megtért. Talán erre emlékszik később, mikor nem tükör által homályosan, hanem színről színre látott, miként a kis herceg meg a Bambinót látogató olasz kisiú. Hogy kerek legyen a történet fényről, Megváltóról, hitről, idézem Michelangelo idevágó sorait: *lelkem ne hajolna, immár fölsszabadítva, a rosszra, s még élek, ne vakon éljek.*

Míg a pápa síremlékét nézem, a diszharmónia tökélye, az elfordított fej, a kissé megtekert nyak, az anatómiailag kifogásolható, mégis hibátlan lábak, az aszimmetrikus, idegesen háborgó szakáll lassan kikezdik a tökéletességről alkotott elképzeléseimet. De nem addig a... Gondolatban gyorsan odaképelek a próféta mellé egy nonfiguratív, aztán egy „modern” figuratív szobrot. És igen. Bizony, bizony. Hasznos volt a próbálkozás. Ajánlom mindenkinek. Íme, a recept, modernizmusban boldogult felebarátaim. Végy egy darab Mózes, helyezz mellé valamilyen kockát, installációt vagy bármilyen absztrakt művet *önmagában* – értsd: a povedáló esztéta vagy művészettörténész nélkül –, hogy megtudd végre valahára, mi művészet és mi nem, mi a szépség és mi a blöff.

Michelangelo 181. szonettjében éppen arról beszél, hogy haldoklik benne a szépség. Fáradt, kissé megtört a hangja, bár reménykedve nyújtja kezét Megváltója felé: *Már nem nyugtat meg véső és ecset; Egyet kívánok: az égi szerelmet, mely karját tárja felénk a keresztfán.* Mondandóját fölösleges hitelesíteni, szavai helytállnak önmagukért, mégsem árt, ha eszünkbe jut: a világ talán legnagyobb

formaművésze írta le őket. A vers nem szerepjáték, nem a reneszánsz földi és égi szerelmének, netán újplatonista ideáknak a megcifrázása, hanem a zseni fegyverletétele. A küzdelem vége, mert ami ezután következik, az nem tőle függ, az már kegyelem dolga. A pietàk világa. Az első, legismertebb – a Szent Péter bazilikában levő – pietàja hiánytalanul szép. Formailag és technikailag tökéletes. A következő, Firenzei pietával tanúságot tesz, mikor a szoborcsoport egyik tagjának, Nikodémusnak saját arcmását adja. Az utolsóval, a Rondanini Pietával tizenkét éven át, élete végéig viaskodik. Néhány nappal halála előtt még átdolgozza. Ez a pietà már inkább jel, mintsem szobor, valójában csonkaságával hat. Drámaiságát azonban nem pusztán töredékességében kell keresnünk, hanem az első, hibátlan szépségű piétában. Ha annak létezéséről nem tudnánk, nem éreznénk olyan tragikusnak a végkifejletet. Antik szépségeszményei, ignudói – ruhátlan figurái – szintén átalakulnak. Az alakok továbbra is pucérok, ám olyanképpen, amilyenek Isten teremette őket, amilyenek a bűnbeesés előtt voltak. Mondjuk, ruhátlanok, de nem mezítelenek. A forma nem változik, a tartalom ellenben igen. Michelangelo Buonarotti a küszöbön áll pőrén, ahogy alakjai az Utolsó Ítélet freskóján Krisztus előtt, megbocsátásra és bebocsátásra várva. Én Istenem, adjál szállást – mondaná, ha ismerné a dalt.

Mindenesetre, amennyiben hihetünk a keresztény mitológiának, végül Szent Péter lesz ott a kapuban, minden evilági dologtól – talán csak a Vincoli-templomtól nem – távol, kezében kulccsal, remélhetőleg láncok nélkül.

Nevető halál

Elszakadni lehetetlen, de stílszerűen elbúcsúzni a Leonardo expresszsel lehet Itáliától. A vonat a Fiumicino reptérre visz. Nem hasonlítom össze Feriheggyel, minek szembeállítani egy vadonatúj Ferrarit egy összebuherált rokkantkocsival. A gép nekifut, felemelkedik, azután enyhén oldalra dől. Lent megcsillan a Tiberis szalagja, a vibráló neonpontok közt a piazzák, a hidak, a kupolák, a csillagokig fénylő Róma. Az *Urbs*, a semmibe menetelő európai értelmiség hajdanvolt hazája. A Szent Péter bazilikát nem látom, pedig hatásos befejezés lenne arról beszélni, miként lett a Krisztust megtagadó apostolból kőszikla, miért állik multikulturális tudatunkban – a lélek szó ebben az esetben anakronisztikus – semmivé minden érték. Hogyan válik a sors nonstop szappanoperává, mint lesz a végzetből éterszagú eutanázia, éroszból fáradt vagy perverz erotika, a tudásból kétperces net-ismeret, a történelmet mozgóat szenvedélyből tünetmentes alkalmazkodás, a művészetből önfelszámoló, hosszú távú befektetési buli. Az élet hovatovább megszabadul értelme súlyától. Mindez nem változtat azon, hogy itt járt Szent Péter, itt vált meg lelke láncaitól, jöllehet ezekre a láncokra máig komoly igény mutatkozik. Az ember hajlamos áltatni magát fennkölt szabadságszólammokkal, de képtelen szabadon élni. Új ideológiák és vallások csak az előzők láncaitól szabadítanak meg. Nagyszerű fajunk természeténél

fogva nyugtalan, ha létét nem verheti vasba: hitbe, utópiába – a jövő, netán a túlvilág ígéretébe –, evilági hedonizmusba, fogyasztói narkotikumokba, szintetikus boldogságba. Szorong, míg nem rendelheti alá magát valakinek vagy valaminek. Mindennek azonban ellentmond mindaz, amit az itáliai művészet az etruszkoktól a rómaiakon át a barokkig, mondjuk, Caravaggióig létrehozott.

Mikor újra kinézek az ablakon, sötétség tátong mindenütt. Valahol az Adriai tenger fölött szállunk, sehol egy fénypont. Igen, a fények. Talán mindig erről volt szó az ember történetében. A fényről és a fény hiányáról. Úgy tűnik az új felismerések tükrében, hogy az őskor számos néha világhírű barlangját azért választotta az ősember szakrális hajlékul, mert a napfordulókhoz tájolta őket a természet. A sötét térbe beáramló fény az ünnepnapon minden titkot elmondott neki. Később a Mithras-kultusz, majd a kereszténység egyaránt keletelt szentélyeket hagyott ránk, mígnem utóbbi az Univerzum helyett az utcafront-hoz igazította szent helyeit. Megfosztotta magát a legősibb, legmélyebb, legtitokzatosabb misztériumtól. Leonardo több festményén egy-egy alak felfelé, az ég irányába mutat. Köztük az Utolsó vacsora hitetlen Tamása.

Hátradőlök, becsukom a szemem, hagyom felvillanni az elmúlt napok pilanatfelvételeit. A vasárnap reggeli napsütésben kocogókat az Arno parton, az imádkozó apácát az Ognissanti elegáns szürkéjében, a Via Sacra töredékében is hatalmas templomának tíz oszlopát a szikrázó égben, ahonnan elillantak az antik istenek a kéklő, végtelen semmibe. Megjelenik a Forum Romanum nyüzsgése, a rostrán szónokló Augustus, amint arról beszél, hogy áldatlan állapotban van a demográfia ügye. Látom az Orsanmichele körül a pénzváltókat vörös köpenyükben, oldalukon degeszre tömött erszényekkel. A zöld asztalon a főkönyv, benne a számokba kódolt bankáretika. A titkot a Mediciek egyik humanistája ekként oldja fel: a törvények csak a kisembereket kötelezik, a vezetők átlépi annak korlátait. (Temesvári Pelbárttól hallunk hasonlót, miszerint a törvény pókháló, amin az apró bogarak fennakadnak, a nagyok átszabják.) Firenzében a pénz számúzi az uralkodó képmását önmagáról, jelezve a kialakuló impérium láthatatlan mivoltát, valódi természetét, még inkább természetellenségét. Gyakorolja a felebaráti szeretetet, ám magánhasználatra fenntartja a rabszolgaság intézményét. A rabszolgák a végrendeletekben az ingóságok között szerepelnek. A pénz letaszítja trónjáról Istent, átírja történelmet. Közben Michelangelo Dávidja, mintha megint készülődne valamire a Palazzo Vecchio előtt (talán helyet akar cserélni múzeumbeli eredetijével), ahol árusok húzzák éjjelente hazafelé hatalmas kézikocsijaikat már hat-hétszáz éve. Felrémlik Marcus Aurelius nemes alakja, ki tudja hova lépkedő lova. A császár szobrának aranybevonata hibátlan, akárcsak humanizmusa. Nem marcipánmázból készült.

Megint kinézek az ablakon. Lent, a több ezer méteres mélységben még mindig sötét minden. Nem bánom, legalább nem látom Európa arcán a torz hullavígyort. Évtizedekkel ezelőtt olvastam a kururól, a nevető halálról. Néhány természeti népnél rituális szokás, hogy a halottaik agyvelejét megeszik, ami degeneratív, gyógyíthatatlan agybetegséget okoz. A tünetek fejfájással kezdőd-

nek, majd az arc izmai torz vigyorba merevednek, végül a szerencsétlen utód elpusztul. A posztmodern a törzsi rítushoz hasonlóképpen felzabálja az őseket. Minden őst, csillapíthatatlan, globális étvággal. Sosem fáj ugyan a fejem a modernizmusért, de megnyugtató, hogy legföljebb az agyat lehet megenni, a szellemet nem. Talán Európa keresztény szellemét sem. Szánalmas, mikor a posztmodern értelmiség hol szomjan hal a forrás vize mellett, hol üveggyöngyjátékkal szórakoztatja magát, à la Hermann Hesse.

Lehunytom a szemem: feltűnik Dante jellegzetes arcéle, majd a róla készült festmény a del Fiore északi falán. A költő – Domenico di Michelino művén – a Színjátékot magyarázza. Jobbján a pokol, balján a firenzei dóm későbbi képe (a kupolát jóval halála után építik), fölötte a paradicsom. Az alkotás nem a valóságot tükrözi, ennek ellenére hiteles. Vergilius és Dante sem kortársak, ám akinek ép irodalmi érzékét nem kezdték ki sültrealista teóriák, az tudja, valóban találkoztak. Dante sorsának mintegy ellenpontjaként eszembe ötlük, hogy a ma emberének száműzetése nem térbeli, hanem a kulturális. A hangzatos, kissé hatásvadász mondat azonban csak megcsorításokkal igaz. Hiszen éppen itt, Firenzében, a Santa Croce templom előtti téren állt ki estéről estére Roberto Benigni egy szál maga a költő szobra elé, hogy ezrek előtt újra elmondja a nagy számkivetett páratlan eposzát, ami így kezdődik: Az élet útjának felén...

Ábrahám Jakab: Íjász (diófapác, 2010)

Kései virradat

Regényrészlet

KOLOZSVÁR UTCÁI ÚGY ELNÉPTELENEDTEK, mint járvány idején, de az emberek nem betegség ritkította, hanem a lázas kíváncsiság. Még a piactér is kihalt. A polgárok, bejáró parasztok, cselédek, kofák a kapu előtt tolongtak és várták, hogy a Szabó-bástya pincebörtönéből fölhozzák és útnak indítsák az elítélteket. Nem tudták, hogy a kivégzésig napok telnek el, mert a fejedelmi tanács hosszas vitába keveredett az indoklásról és a kihirdetés szövegéről. Báthory tűrte, mert tisztában volt az urak tudálékosságával, s hogy jogi jártasságukat fitogtatják, egyben hűségüket bizonygatják. Az országgyűlésen¹ jelen volt boldog-boldogtalan, mivel főméltóságok nyakazására ritkán kerül sor. Egy hete várakoztak, hogy az augusztus hatodikára ígért okirat megszülessen, és a lázadók bűnhődését saját szemükkel lássák. Végül egy kikiáltó a sokaságnak bejelentette, a döntést előbb a rendekkel tudatják, majd közzéteszik, és fölállítják a verpadot. Addig mindenki térjen haza, imádkozzon, és bízson az uralkodó bölcsességében.

– Húzzák-vonják, mint öszvér a talyigát – morogta egy kisnemes. A körülötte ácsorgók sűrűn bólogattak. Azt hitték, a kardos-mentés uraság jólértesült, ezért szegődtek a nyomába, de lám, ő se tud semmit. Sokan csak azért talpaltak a városba, hogy a fővesztés tanúi legyenek, arra nem számítottak, hogy a falak tövében kell hálniuk. – Megette a fene! – dühöngött egy csizmadia. – Maradtam vón’ a piacon, hátha elkel egy pár lábbeli. – Úgy-úgy! – kontrázott egy szász serfőző. – Egy akó méhser a nyakamon marad.

Félt, hogy nem lesz könnyű eladnia, mert a fajtájából kalmárok visszatérnek a boltjaikba, s onnan ki se mozdulnak estig, a magyarok és a székelyek a sert nem isszák, a mesterek dolgoznak, a csavargó inasoknak nincs pénzük. A tömeg morogva eloszlott, a koldusok a templom elé húzódtak, a polgárok mentek a dolgukra, az asszonyok a konyhába és a kiskertbe. A csalódás indulatokat szült. Imitt-amott kitört a verekedés, de a darabontok a forrófejúeket úgy elverték,

Wodianer-Nemessuri Zoltán (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Végvidék* (1561–1569). Bp., 2012, Hítel Könyvműhely.

1 1575. július 25.

mint jég a tököt. Báthory regnálása óta Kolozsvárt szigorú rend uralkodott. Csak az idegenek nem tudták, de a kardlap és a lándzsanyél őket is hamar észre térítette. Országgyűlés idején a mutatványos sátrak fölállítása tilos, muzsikálni is csak napnyugta után megengedett, ezért a ráérők elballagtak a Szamos-partra, s ott próbáltak letanyázni.

A palota árkádos udvarára csönd telepedett. A testőrség a lépcső tövében várakozott, hátha a tanács egyiküket sürgős üzenettel a városba futtatja, de a loggián semmi se mozdult, az urak a törvénytörést zárt ajtók mögött tárgyalták. A felkelés leverése csupán pillanatnyi megnyugvás, a munka nehezebbé most kerül sor. Erdély és a Partium törzssőkös nemesei ellen folyik az eljárás. Annak idején gondot okozott Izabella királynőnek és János Zsigmondnak is. A lázadó primorok elítélése szintúgy, mert a széki bíraskodás nem ment feledésbe. A székelyek ragaszkodnak a saját törvényeik alkalmazásához, ha sokra nem is jutnak velük. Az eljárás az országnagyok ellen még bajosabb, hisz a tanácsurak közt jelen vannak a rokonaik is. Ha kegyelemért folyamodnak, az elutasítást alaposan indokolni kell.

Csakhogy a fejedelem hallani sem akart róla.

– Uraim – kezdte –, még a gyöngye eszű Izabella is kivégeztette a pártütő Kendy vajdát és fivérét, Antalt. Unokaöccsük, Kendy Sándor próbált hívem, portai követem et cetera.² Nem tagja a consiliumnak, de az ügyekben jártassága okán óhajtom, hogy hallgassuk meg. Hogyan vélekedik nagyságod?

Az ékes öltözékű, gondozott szakállú Kendy kopasz feje izzadt, de aranyszállal átszőtt mentéjét nem vette le, s a bársonyujjasát se gombolta ki. Tekintettel a várható súlyos döntésre jelezni akarta, kerülendő a legcsekélyebb lazaság is.

– Két dolgot vegyünk fontolóra – kezdte. – A csoportos kivégzéssel gyöngülénk. A szigorral erősödnénk. Mindazonáltal rossz helyen, rossz időben gyakorolt irgalom az árulókat bátorítaná. Ami engem illet, halálukra szavazok.

– Nincs belátás kelmedben! – morogta Kovacsóczy.

– Bennem sincs! – vágta rá Sulyok.

– Hetvenöt ember akasztásáról és csonkításáról, köztük kilenc főnemes lefejezéséről határozunk – tűnődött a fejedelem. – Nem találom soknak. Ha ez a tartós béke ára, fizessük meg. A török az adót jócskán fölhízlalta, de vegyék fontolóra, mibe kerülne, ha a pogánnyal háborúba keverednénk. Kelet és Nyugat közt hányódnánk, mint annyiszor.

Az urak tudták, erős érv, de az ítékezés megfeküdte a gyomrukat, elvégre nem akárhik nyakazásáról van szó. Egyidőben ennyi bűnöst még sose állítottak verpadra, igaz, a helyzet rendkívüli: a fölkelés eltiprása a csatával korántsem ért véget. Miksa császár és Bekes törekvései változatlanok. A lázadó lengyel földre menekült, de az elégedetlenség szításáról ott sem hajlandó letenni, ezért legalább Erdélyben ne legyen kikre támaszkodnia. A székely forrongásnak is ideje véget vetni, különben sose köszönt az országra megnyugvás. Legtöbbször úgy

2 És így tovább.

vélték, a véráldozat rettenetes, de hasznos. A kegyelem határozatlanságra vall, márpedig a százfelé húzó Transzszilvánia ezt engedheti meg magának legkevésbé. A tanácsosok igyekeztek kerülni a fejedelem pillantását, mert érezték, nemcsak józanságot vár, hűséget is. Hosszú évek erőfeszítései vezettek az ütőképes had fölállításához és a kerelőszentpáli diadalhoz. Elértéktelenedne, ha a győzelmet egyesek elvitatnák, és hol Bécsbe, hol Sztambulba futkosnának. – Kitelik tőlük – morogta a portai követ. Őt az dühítette, hogy a török hatalmi érdeke és jól ismert kétkulcsossága így is megnehezíti a dolgát. Bekes szökése újabb gondot okoz, kivált, ha a pogány bizalmát élvező fejedelem Lengyelországba távozik. A többiek ugyanígy gondolták, de némelyeket elsősorban a vagyonszerzés foglalkoztatta. Ha az elítélteket proskribálják,³ váraik, birtokaik a kincstárra szállnak. Hátha nekik is jut valamicske. A mohó ábrázatok Báthory figyelmét nem kerülték el, de belátta, a haszonlesés emberi tulajdonság. Ahol egész uradalmak cserélnek gazdát, a közérdek álarca alatt a meztelen önérték vigyorog, ezért bölcsen elhallgatta, hogy a józanságot esze ágában sincs eladományozni. A kisajátított föld a fiskusra⁴ száll. A cél a fejedelemség megerősítése, nem az urak gazdagítása. Ha egyesek túl sokat markolnának, őket is megkísértené a hatalom, ezzel újra kezdődne a véres körforgás.

Hogy az ítéletnek megágyazzon, s a tanács figyelmét más tárgyra terelje, két jelentős diplomáciai sikerről tett említést. A consilium tudott róla, de érdemes volt újra és újra hangsúlyozni.

– Tájékoztattam nagyságtokat Miksa császár leveléről, melyben szó szerint azt írta: *Mind e háborgások akaratunk ellenére történtek. A szultáni fermánban ez áll: Bekesnek a Portától nem volt parancsolata, zászlót nem adtunk neki.* A Díván Bekes két ügynökét, Antalffyt és Tinódit is kiszolgáltatta. Erdély dolga tehát külpolitikailag elrendeződött, de a belügyekről nekünk kell határoznunk.

A kancelláriára súlyos csönd telepedett.

Báthory eltökélten folytatta:

– Higgyék el, nem vezet személyes bosszúvágy. Más körülmények közt beérném a pártütők vagyonának elkobzásával és száműzésükkel, de az engedékenység a következő háború melegágyává válna. *Vivere non sibi, sed aliis.*⁵ Akinek a Teremtő hatalmat ad, ne légyen gyáva élni vele. Az országgyűlés feladata, hogy Erdélyt megbékéltesse, s az nem megy másként. Ezért kell egyszer s mindenkorra megszabadulni a lázadóktól.

Az urak látták, a döntés megszületett, a fejedelem csupán annak szentesítését és az ítélet kihirdetését várja. A kancelláriát Forgách püspök távollétében irányító Berzeviczy halkan rákérdezett:

– Mikor óhajtja a rendekkel közölni?

3 A vagyon elkobzása.

4 Kincstár.

5 Nem magunkért, másokért élni.

- Holnap. A diéta legnagyobb részt Bekes ellenségeiből áll. Egyfelől sok az irigye, másfelől sose fogadták el maguk közül valónak. Nagyra nőtt kisember, de ezt kelmetek is tudják. Nincs híján a tehetségnek, csakhogy épp ez okozta a vesztét. Az állhatatlan János Zsigmond bizalmába fogadta, de túl soká szorgolatta, pedig nem több, mint egy éjszaka kinyílt virág. Hasznos emberem-mé válhatna, de fejedelem akar lenni. Kevés ahhoz... S az uralkodásra erkölcsi sem teszik alkalmassá.

- Mi a következő lépés?

- Wesselényi uram! Kelmed az ítélőmester. Ismertesse a határozatot!

Az országbíró a súlyos döntéshez illően felállt, és eltökélten olvasta:

- Kilenc főúr nyaka vétetik, harmincnégy székel orra-füle levágatik, további harmincnégy fölköttetik. A neveket tudják, hisz alaposan megvitattuk. Bekes Gáspárt in effigie⁶ lefejeztetjük. Ez minden.

Báthory tanácsa eltökélt híveiből áll, ezért egyikük sem tiltakozott. Böven volt idejük a vádat mérlegelni, ráadásul fennállt a lehetőség, hogy a diéta az irgalmatlan büntetést nem szavazza meg. Akkor újabb hosszadalmas eljárás kezdődne, bár a kegyelem esélyét csökkentti, hogy a küldöttek nem időzhetnek hetekig Kolozsvárt. Országgyűlés idején az árak az egekbe szöknek, az élet napról napra drágul, a bolhás fogadókban hálni kényelmetlen, a bort vizezik, az élelem silány. Azt is tudták, Hagymássyék elrettentő példát akarnak. Temérdek emberük veszett oda, és miért? Hogy az utált Bekes hatalomra jusson. Sokak szemét szúrta, hogy Báthory kénytelen volt igénybe venni a török és a moldvai oláhok segítségét – még ha annak szükségszerűségét be is látták –, ugyanakkor Rueber kassai főkapitány sem habozott német vérteseket bocsájtani a lázadók rendelkezésére. A satu két pofája ezúttal nem csattant össze – hála a fejedelmi diplomáciának –, jóllehet közel jártak hozzá. Végül a tanácsurak véleményét Wesselényi foglalta össze:

- Nagyságos fejedelmünk, excellentissime domine! Mi dőlt el a szentpáli csatában? Az a hatalmi kérdés, melynek Bekes Gáspár önjelöltje és vezető aktora volt. Erdélyt a Habsburgok eddig is legfőljebb névlegesen birtokolták, de jogigényük ébren tartotta a török gyanakvását. Sikertől mindkettőtől megszabadulni. Miksa belátta, egy ködös házassági ígélet és egy idejtmúlt szerződés alapján nincs jussa Transzszilvániához. Lehet a székelket és az elégedetlen bárókat uszítani, de nemhogy Bécs, Kassa is messze van. Mi, akik itt élünk, úgy határoztunk, járjuk a magunk útját. Ha másképp nem, pogány véduraság alatt, de többé-kevésbé szabadon. Az idő megmutatja, önállóságunkkal mire megyünk. A sikernek számos tényezője van, de lássuk be a fejedelem igazát: a függetlenség perspektívája nélkül létezni nem érdemes. Ha Bekes és társai az országot kiszolgáltatják a császárnak, ránk szabadítják a törököt. Erdély és a Partium ugyanúgy hadszíntér lenne, mint a Magyar Királyság. A hatalomvágygal üzedő felelőtlenség az országot a pusztulás szélére sodorta. Fölkérem nagyságokat, eszerint határozzunk!

6 Jelképesen, távollétében.

Wesselényi ékesszólása meggyőzte az ingadozókat is. Nem ok nélkül kapta ítélőmesteri megbízatását. Báthoryn kívül ilyen meggyőzően csak az elhunyt Csáky kancellár és Forgách püspök tudott érvelni, ugyanakkor érdem és érdek egyaránt a főbíró mellett szólt, és nemcsak a sajátja, az övék is.

A fejedelem végül arra kérte az urakat, híveiket a döntés jogosságáról győzzék meg. A lehető legtöbb küldöttet állítsák maguk mellé. Ne szítsák az indulatokat, inkább érveljenek. Fejtsék ki, mi súlyos romlást okozna egy újabb háború, s hogy az elszegényedett nemesség milyen rosszul járna, míg a béke az országot fölvirágoztatná.

Távozóban magához intette Wesselényit, és halkán rákérdezett:

– Mit tud Gyulaffyról?

– Úgy vélem, holnapra megjön. Sose szegült szembe a fejedelmi paranccsal.

– Fölöttébb számítok rá. Egy szót se kell szólnia. Elég a puszta megjelenése.

AZ ORSZÁGGYŰLÉST EGYSZERRE URALTA a rettenet és a várakozás. Atyafiak, szomszédok és jóismerősök csoportokba verődve mérlegelték a büntetés súlyosságát és a szavazás kimenetelét. Nem sok esélyt adtak a szerencsétleneknek. Szentpálon a helyszíni kivégzés és az alárdi várkastély fölégetése Báthory kímeletlenségére vallott. Nyilvánvaló, példát akar statuálni, hogy megmutassa, mennyire elszánt. Végére is a vegyes emlékezetű János Zsigmond után ezért választották fejedelemmé. Sokan adtak hálát a sorsnak, hogy nem csatlakoztak Bekeshez, holott egy ideig fontolgatták. Ha nem a szerteágazó kapcsolatokkal bíró, dúsgazdag Hagymássy a fővezér, és nem Gyulaffyra bízzák a mezei hadat, az urak egy részét bizony megkísértette volna a lázadás. Eleinte kevesen hitték, hogy az egykori kegyenc Báthory és a török közt úgy elég, mint a gyertya. Legtöbbjüket a háború kilátástalanságáról a fogarasi vár bevétele és Bekes szökése győzte meg, továbbá a hírek Miksa tétlenségéről, a felső-magyarországiak gyöngeségéről és a lófők vonakodásáról. Az elégedetlenség ugyan parázslott, de a lángja nem terjedt át az egész Székelyföldre. A „bocskorosokat” leverte János Zsigmond is, de Báthorynak sikerült megakadályoznia a fölkelés elhárítását. Tévelygők, kalandorok, mániákusok teremnek mindenütt, mint árokparton a dudva, de rendezett viszonyok közt a hatalom átvételére esélyük sincs, hát még ha a változást az országlakosok túlnyomó része elutasítja.

A palota boltozatos nagytermében közel kétszáz küldött szorongott, köztük a fejedelmi regales⁷ meghívottjai, a főispánok, táblabírák és ülnökök, a hét erdélyi vármegye követei, a székely és a szász székek képviselői, végül a városok megbízottai. Mind eljöttek, mert a távolmaradókat és a gyűlést idő előtt elhagyókat száz forintra bírságolják. Az urakat vonzotta a hűtlenségi per is. A sérelmek felsorolását kivételesen senki sem szorgalmazta. A feszültség szinte tapintható volt. A győztesek: Hagymássy, Gyerőffy, Kornis, a Bánffy testvérek, Géczy és Székely Mózes már helyet foglaltak, a többiek a fejedelem és az ítélőmester

7 Az uralkodó személyes meghatalmazása.

érkezését várták. A helyiség zúgott-morgott, a küldöttek csoportokba verődve ácsorogtak, és a szárnyas ajtót lesték, végül a személynök a hangoskodókat föl szólította, üljenek le.

Ekkor lépett a terembe Gyulaffy. Hadistenként bámulták, míg László úr a rá szegeződő pillantásokkal mit sem törődve előresétált, és fenntartott székébe telepedett. Ezúttal könnyű kardot kötött, és magára öltötte nemrég vásárolt díszpáncélját. Így is olyan harciasnak tűnt, mint aki innen indul a csatába. Meghajlással, köszönetessel nem fárasztotta magát. Csak a fejedelem parancsának óhajtott eleget tenni. Azt is tudta, pusztá megjelenése elég ahhoz, hogy az urak figyelmét fölhívja a háború áldozataira és a harc kíméletlenségére. Bár a megjelentek közt sokan veszítették el rokonaikat és barátaikat, hajlottak a kegyelemre már csak azért is, mert osztyályos társaikról van szó. Csupán a szászok nem érezték szánsálmát, mivel nem álltak Bekes mellé, mi több, Hellwig Agusztin puskásaival Báthoryt támogatták. A polgárok rájöttek, immár nem sokat ér a Habsburgkapcsolat, a katolikus Bécsnek különben sem kedvencei a protestáns városok. Márpedig a vallásszabadság Erdély sarkköve és oszlopa. Aki annak meggyöngyítésére tör, veszedelmesebb, mint a kolerajárvány. Bekes ígéretei ellenére a császár a lelkiismereti kérdésbe előbb-utóbb beleszólást követelt volna, ami a gyülekezet megregulázásával, a presbitérium zaklatásával és a könyvműhelyek bezárásával, vagyis a közösség fojtogatásával jár. Még a székelyek sem háborogtak, mert kollektív büntetéstől nem kellett tartaniuk; a bukást a forrófejűek maguknak köszönhatték. A zajongás fokozatosan elhalt, az ablakokat a cselédek sorra becsukták, a padok megteltek, a csönd úgy betérítette a nagyszálát, mint egy szemfödél.

A terem végén nyílt a kisajtó, megjött Báthory és Wesselényi, majd sorban a tanácsurak és a jegyzők. Nem is jöttek, inkább vonultak. Leszegett fejjel föl sorakoztak a trón két oldalán, míg az uralkodó nehézkesen helyet foglalt. Ahogy körbenézett, szúrós szeme kitágult, mint a prédára leső sólyomé. Ezüstgombos bársonyköntöse, tollas-bogláros süvege, aranyszállal átszőtt öve, drágakövekkel kirakott kardja és fejedelmi buzogánya jelezte, az alkalomhoz méltón óhaj megjelenni.

A személynök Báthory mellé állt, és magyarul ismertette a napirendet, majd a szászok kedvéért megismételte latinul is. Egyetlen pontból állt: az elfogottakra váró ítéletről. Ezután mélyen meghajolva föl kérte a fejedelmet, közölje a tényállást. Báthory föltápáskodott, és erős hangon belekezdett:

Köszöntöm a három nemzet képviselőit, tanácsom és igazságszolgáltatásom tagjait, katonáimat és mindazokat, akik kezébe adom Erdély sorsát. Egyben kérem az Úr áldását e jeles gyülekezetre. Nagyságtoknak tudniuk kell: a felkelést ugyan levertük, de felelősei, míg élnek, mérgezett forrásként bugyognak. Lépünk túl Transzszilvánia és a Partium határán, s nézzük a dolgot tágabb összefüggéseiben. A Német-római birodalom dinasztikus céljait sose adja föl. A török mostanság a hatalmi egyensúlyban érdekelt. Beéri az adóval, nem fenyegeti a vallást, nem ront várainkra, városainkra és falvainkra, egyszóval békére tö-

rekszik. Erdélyt csupán ütközőállamnak szánja, nem csatatérnek. Mi a keresztény világ része vagyunk, az is maradunk, de nem mindegy, a nyugságért mekkora árat fizetünk. Sztambul semlegességet vár, míg Bécs önállóságunk, magyar művelődésünk, birtokaink, nemesfémünk, sónk és nehezen kiküzdött vallásszabadságunk megnyirbálását akarja. Válasszuk a kisebb rosszat, és munkáljuk kertjeinket, de a gyümölcs egy részéért az egész termést ne kockáztassuk. Azt se engedjük, hogy saját véreinkre közülünk valók támadjanak. Mindig lesznek, akik az elégedetleneket a maguk érdekében fölbiztatják. Ezért ne csak a békebontásnak álljuk útját, a békebontók is bűnhődjenek. Az ítélet legyen elrettentő, hogy az áruló szándékot féken tartsa. Vegyék eszükbe nagyságtok: ideje van a könyörületnek, és ideje a szigornak. Aki szabadságunkra és javainkra tör, pusztuljon. A küldöttektől elvárom, hogy ne csak a jelent mérleeljék. Ha békét akarnak, és fölvirágzást, gondoljanak a családjukra, jóismerőseikre és szomszédaikra, minden lélekre, akik a jövőben is boldogulni vágnak. Miénk az ország. Külhoniak és hataloméhes szolgálók ne fenyegezzék. Ehhez kérem a rendek belátását és a bűn súlyosságához mért ítélet kiszabását. Dixit.⁸

Nem szokás, s nem is igyekezett senki, hogy szót kérjen. Hosszabb és ékeesebb beszédre számítottak, de épp annak rövideje volt meggyőző. Bekes hadjárata kudarcba fúlt, de kárt okozott így is. A lázadó szökése végképp kilátástalanná tette az ellenállást. Egyesek attól tartottak, a fejedelem emberei a tiltakozókat listába foglalják, és elmarasztalják, mások – a többség – a pártütőkkel végezni akartak. Az urak színpompás öltözéke, a szászok sötét ujja s a székely ködmönök és sujtásos halinák tarka egyveleget alkottak, míg a sápadt arcok viaszfigurákként meredtek a levegőbe. Az országgyűlésen mindig vannak izgágák, de ezúttal senkinek se volt bátorsága, hogy akárcsak kérdést tegyen föl. Elmaradt a dobogás, fészkelődés, krárogás, torkok köszörülése, a követek az ítélet-hirdetést csendes rémülettel várták. Kevesen éreztek elégtételt, annál többen szomorúságot. A kíméletlenség a háború velejárója, de az irgalom Istennek tetsző. Azok is feszült hallgatásba dermedtek, akik a verpadot csiklandó látványosságnak tekintették, és alig várták, hogy a fejek legördüljenek, a testek a kötélen rángatózzanak, s a megcsonkított lófők orruk és füleik nélkül távozzanak. Báthory egyetlen esetben volt hajlandó kegyelmet gyakorolni: engedett a lázadó Pókai testvérek anyjának. Az asszony a fejedelem lábai elé borulva addig könyörgött, míg két fia közül az egyik életben maradhatott. Báthory rábízta a döntést, melyik legyen. S mivel az anya képtelen volt választani, a rokonok határoztak: a kivégzést Péter, az ifjabb újsza meg, János fogadja el a halált. Az idősebb fivér is így találta helyesnek, elvégre öccsénél jóval hamarabb csatlakozott Bekeshez, többet élt, és keményebben harcolt.

Wesselényi előlépett, és fölmutatta a pecsétes okmányt, de nem volt képes megszólalni. Jól láthatóan könnyek fojtogatták.⁹ Azon volt, hogy a sírást leküzd-

8 Megmondtam.

9 Egykorú leírás szerint.

je, végül nagy nehezen visszafogta magát, és remegő hangon olvasta a határozatot. Bár az urak számítottak rá, zúgott az elszörnyedés moraja, a terem hullámzott, dobogtak a csizmák, nyikorogtak a padok. Báthory nem hagyta, hogy a sajnálat vagy a tiltakozás teret nyerjen. Fejedelmi buzogányával csöndet parancsolt, és a küldöttekre hördült:

– Szavazzatok! Aki az ítélettel egyetért, emelje föl a karját!

Az első sorban ülő vezérek Hagymássytól a Bánffy testvérekig talpra ugrottak, és ökölbe szorított kezüket a magasba lökték. Karok erdeje ágaskodott, végül a fölizzó hangulatban kevés kivétellel mindenki fölállt, és egyhangúan üvöltöttek: Halál az árulókra!

Gyulaffy meglegedett azzal, hogy szótlán nyújtotta a karját. Az ülve maradók dacosan meredtek maguk elé. Nem tudhatták, mi vár rájuk. Még az is előfordulhat, hogy a tiltakozókat a helyszínen összevagdadják. Báthory csöndet intett, megvárta, míg a zajongás elhal, az urak elé állt, és habozás nélkül belevágott:

– *Salus populi suprema lex.*¹⁰ Ez az ítélet indoka, nem a bosszúvágy. Becsülöm azokat, akiknek volt bátorsága és nem haboztak ellene szavazni. Ne érje őket bántódás! A diéta határozott. Holnapután sor kerül a döntés végrehajtására. Egyvalamit azonban elvárok. Senki se merészeljen távol maradni. A nézetek szabadsága és az ellenszegülés két dolog. Aki az országgyűlés akaratát nyíltan semmibe veszi, éppolyan bűnös, mint a lázadók. Ha időnek előtte elhagyja Kolozsvárt, elfogatom és kivégeztetem. A szánalom érthető, a rendbontás üldözendő. Az urak jelenlétükkel tanúsítsák, hogy törvényeink szerint járnak el. A gyűlést délutánig elnapolom. Távozhатnak!

A DIÉTA RÉSZTVEVŐI az udvaron csoportokba verődve társalogtak, végül úgy döntöttek, fölkeresik a Szent Mihály-templomot. Katolikusok-protestánsok mind oda tartottak, elvégre a lakosság fele szász, a várost a centumvirátus,¹¹ vagyis magyar-német tanács irányítja, az évente választott főbíró épp szász vérű, ráadásul az épületet az unitáriusok használják. Az előkelőségek és a céhek evangélikus elöljárói a döntéstől nem idegenkedtek, hisz a felekezeti különbség ellenére Isten hajléka, ráadásul a legtágasabb és a leginkább befogadó. A polgárok a hittételeket nem firtatták, inkább azzal törődtek, hogy a gyülekezetek nagy megrendelők, a templomok berendezése, faragványai, rácsai és kegytárgyai javításra szorulnak, azt meg idevalósi mesterekre bízzák. A szász küldöttek úgy vélték, érdemes a magyar urakhoz csatlakozni, mert a fontos értesülések mind tőlük származnak, ugyanakkor vevőként is bőkezűek.

A menet a dóm előtt megtorpant, hogy bevárja az érkezőket. Addig is az égbe szökő tornyot bámulták. A béli kapubejárón három címer díszelgett, fölöttük Szent Mihály szobra annak jeléül, hogy a város a Budai Nagy Antal-féle parasztlázadás nyomán eltörölt kiváltságait 1444-ben Mihály napon kapta

10 A nép üdve a legfőbb törvény.

11 Százak tanácsa.

vissza. A magyar és cseh királyi, valamint a német császári címet a trónhalmozó Luxemburgi Zsigmond használta, a tornyot Korvin Mátyás építtette. Egy szász küldött megjegyezte: jó, hogy e jeles épületbe tartanak. Hátha az ország dicsőségét Báthory István újítja meg. Azt nem tette hozzá: ha a fejedelem Lengyelországba távozik, nagy kérdés, mi vár Erdélyre és a Partiumra.

Egyesek az oldalkápolnába tértek imádkozni, mások üres szemmel nézelődtek, és a teendőket latolgatták. Az ítélet elhangzott, de úgy vélték, Báthorynak szándékában áll még egy fontos elhatározását bejelenteni. Az eszesebbje arra számított, a döntés a viszonyok közjogi rendezésére szolgál, míg azok, akiket furdalt a lelkiismeret, a fejedelem kíméletlenségén morfondíroztak. Elégtétel és tehetetlenség: e kétféle állapot határozta meg a küldöttek hangulatát. Páran képtelenek voltak dűlőre jutni. Csak arra vágytak, legyen vége, mehessenek haza, és a kivégzések jóváhagyásáért otthon ne érje őket szemrehányás.

A rideg főhajó, a félhomály, a kopott padlat, a meztelen kőoszlopok és boltívek temetői hangulatot árasztottak. Nem segítették a megnyugvást, inkább kriptára emlékeztettek. A csend és a dísztelen oltár azt sugallta, senki sincs, akinek ne kéne rettegnie akár a világi hatalomtól, akár a túlvilág fenyegetésétől. Az urak nem féltek a harcmezőn, a párviadatok során és nyaktörő vágta közben vadászaton, ahol könnyen előfordulhat halálos baleset, de a székesegyház légköre ijesztő volt, az üresség súlyosan ránehezült a lelkekre. Katolikus templomban ha nem folyik istentisztelet, legalább látni egy imádkozó szerzetest, kispapot, sekrestyést, templomszolgát, ájtatos vénasszonyt, térdeplő koldusokat és nyomorékokat, de az unitáriusok csupán igehirdetéskor gyűlnek össze, akkor is csekély számban, mert a hitük ugyan törvényes, de nem elfogadott.

Végül a küldöttek vérmérsékletük szerint gondolataikba merülve vagy háborgó szívvel távoztak, és köszönés nélkül széteszlottak. Ki egy fogadóba tartott, ki a piactérre, hogy egy kupa borral vagy vásárlással üsse el a kora délutánt.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÚGY FOLYTATÓDOTT, mintha el sem kezdődött volna. A bevonuló Báthory fürkész pillantással számba vette a jelenlevőket, mint gazda a jószágot. Szokás szerint várta, hogy az urak elcsöndesedjenek, és megnövekedjen a kíváncsiság. Az írópultnál ácsorgó deákok készen tartogatták a lúdtollat, a tanácsstagok fősorakoztak a trón két oldalán, míg a főbíró, dolga nem lévén, a küldöttek közt foglalt helyet. A részletekre gondosan ügyelő fejedelem ezzel is jelezni óhajtotta, az ítélet elhangzott, további vitának helye nincs. Az arcokon látszott, belenyugodtak, s ezek után bármi lesz, a javaslatokra áldásukat adják. Legtöbben szerettek volna túljutni a közlendőkön, mert a lényeg: a bűnhődők névsorát kihirdették, a büntetést megszavazták, innen kezdve politikára kerül sor, melyben eligazodni a fejedelem dolga, nekik csupán szentesíteni kell. A szászok másképp gondolták. Iparuk és szerteágazó üzleteik szempontjából csöppet se volt mindegy, merre fordul Transzszilvánia, korlátozza-e Báthory az árucserét, nehezíti-e vámokkal, egyáltalán, hogy áll a Habsburgokhoz? Az is eszükbe jutott: nincs öt éve, hogy a somlyai nagyúr katonái féltucat társukat

vágták le csak azért, mert a palota előtt részegen hangoskodtak. A birtokos urakat csupán a föld és a tulajdonjogi perek érdekelték, valamint az előrejutás és a fegyveres szolgálat. A szász küldöttek az efféle szűklátókörűséget megmosolyogták. Magukban hálát adtak az Istennek és a nemesség tudatlanságának, hogy önként elvetik a hasznot, mi több, az iparkodást éppúgy lenézik, mint a mezei munkát. A székelek már annak is örültek, hogy jogaikat a fejedelem nem óhajtja csorbítani, és beéri a lázadók kiirtásával.

A községek Báthory elhatározását ugyan szentesítette, de az uralkodó – biztos, ami biztos – az udvaron felsorakoztatta a testőrséget, csapatokat vont össze a város határában, az utcákra őrszolgákat rendelt, bezáratta a kapukat, és megtiltotta a csoportosulást. Épp csak kijárási tilalmat nem hirdetett, de az alabárdosok a jövő-menőket hazazavarták, a koldusokat bekergették a templomokba, a kocsmák előtt korhelykedőket az ivóba. Fenyegetés a javából, ha ezúttal nem is volt szükség rá. A szigor a küldötteket legalábbis elgondolkodtatta. Érezték, a fejedelem nem tréfál: az intézkedéssel bármilyen forrongás elejét akarja venni, és nem csak a kivégzés zavartalan lebonyolítása végett. Más oka is van. A nagyteremben csendes izgalom hullámozott, az urak országnagyoktól a kurtanemesekig a fejedelmet órákumuként bámulták. A közönyt és a belenyugvást leplezetlen kíváncsiság váltotta föl. Valahogy megérezték, nagy horderejű bejelentés várható, mely alapvetően befolyásolja Erdély és a Partium státusát. Izabella királynő és Fráter György óta nem került sor ilyesmire, s ha így van, a tét az ország sorsa és a három erdélyi nemzet jogállása.

A tanácsstagok hűvösen meredtek maguk elé. Tudtak az elhatározásról, nem is próbáltak úgy tenni, mintha sejtelmük se volna róla. A Forgách püspök nevében eljáró Berzeviczy a fejedelemre pillantott, az helyeslően vissza, a padovai univerzitáson képzett diplomata előlépett, s mintha egy semmiségről volna szó, halkán közölte:

– Tekintetes karok és rendek, már csak egy kérdést óhajtunk megvitatni. Nevezetesen a fejedelemség önállóságát. Fölkérem urunkat, ismertesse a javaslatot! Báthory fölemelte tarka gyöngyökkel kirakott, aranygerezdes buzogányát, pillantása végigsöpört a sokaságon, végül belekezdet:

– A Teremtő akaratából levertük a fölkelést. Ideje, hogy szándékunkat nyilvánítsuk és jogszabályba foglaljuk. Összegezve: a magyar királyoknak többé nincs joguk Erdélyben törvénykezni. Habsburg Miksáról van szó, de bármely utódáról, akkor is, ha a magyar rendek felségurukká választják. Mi az ő elhatározásukat nem ismerjük el. Többé nem tekintjük alávetettnek magunkat. Ehhez kérem nagyságtok beleegyezését.

Nehézkesen leült, és vizsgálódó tekintettel várta a küldöttek megszólalását.

A teremben fölzugott a meglepetés moraja, majd csend támadt, egy ideig sűrűsödött, végül az urak fölugráltak, és kivörösödött arccal ordították:

- Pokolba a császárral!
- Vivát, Báthory!
- Éljen a nagyságos fejedelem!

Az üvöltés a mennyezetig csapott. Alig akart elhalni. Ekkora öröme sem Báthory, sem a tanács s a fejedelemez közel állók sem számítottak, bár jobban meggondolva nem igazán volt meglepő. Az urak végre megszabadultak attól, hogy a király kérdésessé tegye birtokaik jogállását, és tetszés szerint idegeneknek vagy helyi cselédeknek adományozza. Hűtlenségre, felségárulásra bármikor lehet hivatkozni. Így járt Gyulaffy és sokan mások, akik Erdélybe vagy lengyel földre menekültek nemcsak kifosztva, de a pusztá életük megtartása végett is. Csak a szászok hallgattak. Már is fenyegetve érezték kiváltságaikat és gyümölcsöző kapcsolataikat a királyi Magyarországgal, a birodalmi városokkal és a Hansa-kikötőkkel. Ekkora érvágás megnyomorítaná a tehetős polgárságot is. A helyi adásvétel fontos, de a távolsági kereskedelem a gyarapodás alapja. Hiába bővelkedik nyersanyagokban, sóban és nemesfémekben Erdély, vásárlóereje meg sem közelíti a Nyugat gazdagságát. Minderről a rendeknek fogalmuk sincs. Beérik azzal, hogy a parasztot szípolozzák, egymás barmait lopkodják, a vitatott mezsgyét elszántják, vámot szednek, fosztogatnak, háborút kezdeményeznek, hogy gyilkoló ösztöneiket kiéljék, gyűjtogassanak, zsákmányoljanak, akár egy jó löért, fegyverért megdögöljenek, holott ésszel, szorgalommal többre vihetnék.

A fejedelemez figyelmét a szászok gyanakvása nem kerülte el. Az országgyűlés nem műhely és nem piac, itt alig számítanak valamicskét, de esze ágába sem volt a félelemre okot adni. Az ország helyzetéről jóval többet tudott, mint akár a nemesek, akár a lófők, a kalmárok és céhes uraimék. A három réteg egymásra szorul; ezt kell megértetni az egymást kölcsönösen lenéző ostobákkal. Elég kárt okoz a vallási megosztottság, nem szükséges rendi gyűlölködéssel tetézni. Fölállt, csöndet parancsolt, és eltökélten folytatta:

- A szászok privilégiumai sérthetetlenek. Éppúgy kereskedhetnek, ahogy eddig tették. Mostantól jobban járnak, mivel nincs okunk hűségükben kételkedni. Élvezzék Transzszilvánia önállóságát és védhatalmát. Hivatkozzanak arra, hogy a külhoni törvények alkalmazását megtiltottuk. Idevalósiak, városaik, falvaikat és templomaikat Erdély földjére építették, őseik itt nyugszanak, gyermekeik itt fogannak. Így hát szabadságuk a vallásban és a bíraskodásban ne csorbuljon. Csak a szokásos adókat fizessék. Jusson eszükbe: nincs más hely, ahol hitüket meggyőződésük szerint gyakorolhatják. Az 1568. évi tordai határozat örök időkre szól.

Erre a szászok csöndesen, de a fejedelmet mégiscsak megéljenezték.

Báthory végezetül annyit mondott:

- Ne keressenek ellenséget a magyar urakban! Ők védik és igazgatják az országot. Kendtek nem állítanak hadat. Nem kifogásolom. Ki-ki tegye, amihez legjobban ért. Aki iparkodik, megtalálja a számítását. Ne hallgassanak idegenekkel paktáló előjáróikra, ha nem akarnak bűnhődni. Erdély a maguk hazája, nem a német birodalom. Onnan rég eljöttek, itt az idők végezetéig megmaradnak. Isten áldja a szász nemzetet!

A fejedelemez érvei az összes jelenlevőt megnyugtatták, azokat is, akik újabb adományok és kiváltságok osztogatására számítottak. Úgy vélték, a jutalmazás-

ra a kivégzés után kerül sor. Az urak föllélegezve indultak a kocsmákba, hogy örömeiket borral öblögessék, és a diéta határozatait alaposan kitárgyalják. Minden gyűlés fénypontja, az ivóban társalgás és a mulatozás úgy hozzátartozott az életükhöz, mint kardhoz a tokja. Ezúttal attól sem kellett félni, hogy a politikai táborok összecsapnak, vér folyik, és a holtakat saroglyán cipelik el. Sokan már annak is örültek, hogy hazatérve lesz mivel dicsekedni, legfőképp azzal, hogy a vérpadot saját szemükkel látták, s az ámuló családdal, a szervitorokkal, a szomszédokkal és a pappal közölhetik a részleteket. A magyar, a székely és a szász küldöttek külön-külön csoportosultak. Ki-ki a saját fogadójaiba tartott, mert a rendi különbség és az évszázados ellentétek egycsapásra nem szűntek meg. Ez is több volt, mint amennyire számítottak.

A fejedelem a hozzá legközelebb állókat a kisebb tanácssterembe invitálta, hogy érezzék a bizalmát, s hogy támogatásukért köszönetet mondjon. Gyulaaffynak külön szólt, mert tudta, máskülönben nem tartana velük. Az országgyűlésen csupán kifejezett parancsára vett részt, nem ordított a többiekkel, és az összeverődő főurakhoz sem csatlakozott. Beérte azzal, hogy megszavazta a kivégzést és Erdély önállósulását, amúgy merev arccal üldögélt, és majdhogynem kívülállóként hallgatta Wesselényi és Báthory szövegét. A fejedelemnek szemet szúrt László úr díszpáncélja és drágakövekkel kirakott könnyű kardja. Ezekről eltekintve posztóköpenyt, ujjast, szűk nadrágot, csizmát és acélsarkantyút viselt, vagyis a szokásos puritán öltözködését. Az uralkodó meglepő bizalmas mozdulattal átkarolta, és rákérdezett:

– Hogy jutott e remek vérthez nagyságod?

– Egy Joákim nevű segesvári fegyvermíves csinálta. Futotta rá naccságod pénzéből. Egy részét a katonáimnak adtam, a maradékából elkészíttettem.

Fanyar mosollyal tette hozzá: A láncing egyre súlyosabb. Ha nem muszáj, nem hordom.

– Jóra fordította. Az urak lássák, Erdély legjelesebb harcosával van dolguk.

Beléptek, és sorra helyet foglaltak az asztalnál. A cselédek ezüsttálcán metsett üvegkancsóknál fölhozták a bort, hozzájuk illő kristálypoharakkal és az udvarban szokásos damaszt törölkendővel, végül macskatalpon távoztak. A kovácsoltvas tartókban lobogtak az illatosított gyertyák, a szemes üveglablakokon megcsillant a fény, a teremben derűs hangulat uralkodott.

– Ígyunk! – kezdte Báthory.

Maguk közt voltak. A legifjabbak töltöttek, az urak a poharakat fölemelték, és egy hajtásra kiitták. Báthory legremekebb borát, vörös szerémségit hozatott. Tehette, mert a török az adásvételt nem akadályozta, a fejedelem pecsétes hordóit nem sújtotta illetékekkel, és nem kobozta el a szállítmányt. Senki sem akart elsőként szólni. Még a túlonúl öntudatos Hagymássy is tartotta a száját, mert a hallgatag László úr mellett az éles eszű Berzeviczy, Wesselényi és a tanácsosok társaságában e jogilag képzett személyeket illette a kezdeményezés, nem szólva a fejedelem öccséről, Kristófról és magáról Báthoryról. Az ifjabb fivérrel tudni vélték, ő lesz Erdély helytartója, ha István urat lengyel királlyá választják.

Kristóf katonának és diplomatának is megfelelt, még ha Gyula ostromakor¹² Kerecsényi Lászlóval kudarcot is vallott. Nem tudta rávenni a főkapitányt, hogy a várat adja át János Zsigmondnak. Kerecsényi a rommá lőtt erődben kilenc heti ostrom után, egy pusztító vérhasjárvány közepette rákényszerült, hogy elfogadja Pertev pasa ajánlatát, miszerint bántatlanul elvonulhatnak, csak hogy a lázadó janicsárok a pasa szándékát megghiúsították, az embereket levagdalták, a főkapitányt foglyul ejtették, végül Nándorfejérváron a nagyvezír parancsára megfojtották. Keveseknek sikerült elmenekülni, köztük a jelenlevők egyikének, Géczy János hadnagynak. A lovas tiszta a császáriak tétlensége miatt úgy döntött, Miksa hadában többé nem szolgál, s mint sokan mások, Erdélybe ment. Tapasztalatait a fejedelem hasznosította, bár jelentős tisztséget eddig nem kapott.

A többiek is a jövőn merengtek. Mivel a lázadók sorsa és Transzszilvánia státusa elrendeződött, az urakat a lengyel királyválasztás foglalkoztatta, bár a fejedelem láthatóan épp erről nem akart beszélni. Eljön az ideje – mondogatta, s úgy tűnt, most is ehhez tartja magát. Sokan a legtalányosabb uralkodók egyikének vélték. Miksa császár Báthory személyében emberére talált, nem is tudott megbirkózni vele. A fejedelem egykedvűen hallgatott, a bor fogyott, a csönd vastagodott. Iszogattak, mintha más teendőjük nem volna.

Végül Báthory a szakállába mosolygott:

– Köztünk a helye az ifjú Balassának, de gyöngélkedik. Máris jeles poéta hírében áll.

Gyulaffy fölélénkülve kérdezte:

– Pimasz tacsó, de ha már a naccságos fejedelem szóba hozta: fölépül?

– Bizony! Szándékomban áll magamnál tartani. Írástudó ne kószáljon összevissza. Remélem, az udvar díszére válik, itt is, Krakkóban is. A Porta követeli, hogy adjam át. Nem Bálinttal van bajuk, hanem az apjával.

– Ezek szerint lengyel földre viszi.

– Ahogy mondja. Megjárta Krakkót, Varsót és Danzig városát. Azonfelül van még egy okom.

Éspedig? – kérdezte a sztambuli követ, Kendy Sándor.

– Nagyságod jobban tudja, mint bárki más. No de tudják meg a többiek is. A nagyvezír, Mehmed pasa gyűlöli Balassa Jánost. Ezért akarja a fia kiadatását. Izente, hogy hamarosan írásban megerősíti.¹³ A válasz készen áll.

– Mi legyen az?

– Keresztény uralkodók keresztényeket a Portának sose szolgáltattak ki. Arra törekedtek, hogy a rabokat megszabadítsák. Bálint elfogatása és a Jedikulába zárása nemcsak hitünk ellen való, de ország-világ tudtára adná, hogy a török szolgálivá lettünk. Domine Osvát! – kiáltott a várakozó deákra. – Szó szerint jegyezze! Ezt továbbítsa Kendy úr Sztambulba, ha a nagyvezír fermánja megjön. *Mikor egy szolgánk az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megszektült*

12 1566. augusztus.

13 A levél kelte 1575. okt. 28.

*és az kórság is gyakorlatossággal úgy üti el, ugyanannyira vagy, hogy sem élhet, sem halhat: elvajult.*¹⁴ Amit most mondom, ne írja, csak a tanácsosokkal közlöm. Ifjan szolgáltam János úr kardja alatt. Távoli rokonom. Bécsi fogságom során megtanultam, a tömlőc keserves. Inkább a halál. Ezért ítéltem a lázadókat pusztulásra. Amióta az ifjú Balassa körünkben lábadozik, három gyönyörű verset fabrikált, az egyiket Morgai Katának, a másikat Kendy Ferenc uram hitvesének, Bebek Annának, a harmadikat egy Borbála nevű nőnek. Ekkora tálentumot nem hagyok veszni, máskülönben semmi értelme a mi szabadságunknak.

A fejedelem nyomós érveit valamennyien elfogadták, azok is, akik a költészetéről semmit se hallottak, nem is érdekelte őket. Az ifjú Balassa szertelensége köztudomású, s az is, hogy a gerjedelme nem ismer határokat, no de poéta, nemdebár? Szegény egyelőre nemigen tud a szobájából kimozdulni, de neki magának köszönhető. Kornis befelé somolygott, mert a költő elfogásáért és a zászlóalj szétveréséért Báthory birtokkal jutalmazta, márpedig a föld nem papírrongy, mint a fegyverforgatásban járatlan siheder firkálmányai. Az uradalom némi szerencsével századokon át megmarad, míg a verseket úgy elfújja a feledés, mint vihar a falevelet.

Egyesek a poézist deákos ostobaságnak és főrangúhoz méltatlannak találták, mások a lantos Tinódira emlékeztek, és úgy vélték, éppúgy lelkesíti a katonákat, mint az istentisztelet, a muzsika, a rézdobok, a jó lovak, az ágyúk és a remekmívű szablyák. Gyulaffy az utóbbiak közé tartozott, őt azonban nem csak hadi szempontok vezérelték. Holt barátja, Máté prédikátor még a csobánci várban fordítgatott pár latin, német és francia verset, köztük egy Ronsard nevű rímfaragóét, kinek sorai egy nehéz percben megbékítették asszonyával és a világgal. Lelke mélyén örült, hogy Alárdon fölgerjedt dühében nem rontotta a sebesült Balassa állapotát. Hallgatott, mert ha a költőt dicsérné, a többiek ugyan elcsodálkoznának. Ki nem néznék belőle, hogy véres portyái, gyilkos párviadalai, győztes csatái, legutóbb a foglyok felkötötése és megégetésük ellenére köze van a lírához is.

Báthory azonban tudta.

Szűkebb környezetében, de az országban is kevés dolog történt, amiről ne szerzett volna tudomást. Híveit alapos vizsgálat alá vetette, László urat például sógora, Forgách püspök és mások révén, akik a várúr közelébe jutottak. A kancellárt félévente levélben tudósította a csehi pap, Dani atya is. Egy segesvári szász a Rathauskellerben Joákim mestert és a legényét faggatta, majd a consiliumot jelentésben tájékoztatta. Báthory spionjaiként szolgáltak a főnemesek szomszédai is. Csak a hozzá legközelebb állók sejtették, hány kém és besúgót foglalkoztat Erdélyben, a királyi Magyarországon, Budán, Bécsben, Prágában, Sztambulban, Krakóban és Rómában egyaránt. Ügyelt a vallási kérdésekre is, ezért az izgága unitárius lelkészt, Dávid Ferencet jóbarátjával, Blandrata orvosdoktorral figyellette. Mindezekkel Gyulaffy többé-kevésbé tisztában volt, de csöppet sem kifo-

14 Báthory eredeti szövege.

gásolta. Sokkal eszesebb volt annál, semhogy az eljárásért megneheztesen, hisz a török elleni harcok során hírszerzőket maga is alkalmazott. Tudta, hogy uralkodni alapos értesülések nélkül nem lehet. S mivel a fejedelemnek a família hűségében kételkedni oka nem volt, László úr a jelentgetésről vállvonogatva vett tudomást. Bepanaszolták birtokszomszédai is nem egyszer, de velük se törődött. A vádakat az irigységnek tulajdonította, és annak, hogy kisnemesek a nagyurat alulról nézegetik, míg ő szembenéz Báthoryval és bárki mással, ha szükség van rá.

A vendégek úgy látták, a borozás a vége felé közeledik.

Nem akartak visszaélni a fejedelem türelmével. Mi tagadás, az ítélet és a nagy horderejű bejelentés próbára tette az országnagyokat is. Legtöbben úgy vélték, Balassa fölemlegetése arra szolgált, hogy a döntésekről elterelje a figyelmet, és enyhítse a szomorúságot. Báthoryt csupa eltökélt férfiú vette körül, de a csoportos kivégzés megfeküdte a gyomrukát. Ha be is látták annak szükségességét, örömet senkinek sem okozott. Az uralkodó végül kurtán közölte:

– Elbocsájtom nagyságtokat. Búcsúzóul figyelmükbe ajánlom Balassa úrfi egy kijelentését. Azt találta mondani: Ahogyan a pirkadat szüli a napot, úgy virrasztja föl Báthory Erdély szabadságát. Non nobis Domine...¹⁵ de szépnek találok.

Egyedül Wesselényi vette a bátorságot, hogy feleljen:

– A nagyságos fejedelem nemcsak gyűlöli a hízelgést, meg is torolja. De lám, ennek a poétikus mondatnak nem tudott ellenállni. Megértjük. A költő szavakba foglalja azt, amire mi, törvénytudók nem vagyunk képesek.

– Bálint apjának nehéz dolga lesz a császárvárosban. Ezek után kegyvesztésre ítélik. Egy jó emberem tudósított Istvánffy Miklós királyi tanácsos leveléről. Batthyány Boldizsárnak írta. Balassa Jánosnak nem mert szólni, hogy a fia fogságba esett. Boldi urat úgy tájékoztatta, a költő az én udvaromban mulat Kolozsvárt. Mint látják, nem mulat, hanem lábadozik.

Az urak megértették, ez a végszó, sorra felálltak, meghajoltak és eldübörögtek. Báthory egyedül Gyulaffyt tartotta vissza. Nem lepődött meg senki. Tudták, a generális a fejedelemhez közel áll, ha ritkán is adja tanújelét. Okult Izabella és János Zsigmond példájából; nem kreált kegyenceket, s főképp azt nem tűrte, hogy gólemekké dagadjanak. László urat az udvarban immár nem irigyelték, mert visszavonulása végleges volt. Úgy gondolták, közeles háború nem fenyeget, ezért a vénülő hadfíra nincs szükség. Kevesen sajnálkoztak, hogy öles lépteit a jövőben nem verik fel a folyosót, kavicsszürke szemei nem fürkészik a consiliumot, vaskos karjai nem hevernek az asztalon, és nem fenyegetnek halálos párviadallal. Mi tagadás, legtöbben nem szerették. Túlságosan ijesztőnek és megközelíthetetlennek látszott.

Amikor egyedül maradtak, Báthory rákérdezett:

– Megvárja az ítélet végrehajtását?

15 Nem nekem, Uram...

- Ha eccer parancsba adta...
- Nagyságoddal kivételt teszek.
- Szeretek holdfényben lovagolni. Elügetnék még ma, csakhogy a kivételezést utálom. A fejedelem óhaja éppúgy vonatkozik rám, mint bárki másra. Maradok.
- Uraságod hívem, egyben rokonom, de nem szeretném, ha zsarnoknak vélne.
- A magyar lehet alattvaló vagy szóga, de sohase cseléd.

HARMADNAP VIRRADATKOR A KOLOZSVÁRIAK mind a piacon szorongtak és zümmögtek, mint a rajzó sáskák. A zsongás valami furcsa lüktető egyvelegbe olvadt. Olykor belehasított egy sikoly, rémült kiáltás, ütlegek puffanása, gye-reksírás, melyek a kivégzés nyitányaként fölverték az egész várost. A vérpadot alabárdosok vették körbe, és igyekeztek a vegyes népséget távol tartani csekély eredménnyel, míg megjöttek Báthory Kristóf katonái, és a tolongókat egyetlen rohammal visszanyomták. Nem kímélték az embereket: kardlappal, korbáccsal, buzogánnyal verték a fejükbe, hogy a fejedelem parancsa betartandó. A tömeg ijedten visszakozott, mert tudta, aki elesik, agyontiporják.

Hosszas várakozás után végre feltűnt az elítéltek menete, elől a palotásokkal, mögöttük szekereken a leláncolt foglyokkal, a gyalogvást baktató csuklyás hóhérokkal, papokkal és lelkészekkel, végül Báthoryval, a tanácsurakkal, a serevezérekkel és a török követtel. Az országnagyoknak és hölgyeiknek emelvényt ácsoltak, ahová kitüntetés volt följutni. Jócskán összeszorultak, mert a tehetős polgárok az öröket szemérmetlenül megvesztegették, hogy az aljanéppel ne keveredjenek. A befurakodók eleinte némi zavart okoztak, de az aranyat és a busás kölcsön ígérését a méltatlankodó uraktól nem sajnálták. Márpedig a pénzt a gőgös országnagyok sem utasítják el.

Báthory katonái a tömegben folyosót nyitottak, a foglyokat a szekerekről letaszígták, és a vérpad alá állították. Egyesek sápadtan, mások emelt fővel, dacosan várták az ítéletet. Gyávának egyikük se mutatkozott. A vártnál kevesebben voltak, mert a consilium nem szándékozott akasztófákat állíttatni. Úgy vélték, a nyakazás és a csonkítás elrettentőbb és látványosabb, ugyanakkor a vesz-tőhely és az emelvény ácsolása épp elég faanyagot és munkát emésztett föl.

Egy csoport szerzetes sorra járta a foglyokat. A vigaszt némelyek megköszönték, mások dühödten elutasították, majd lutheránus, kálvinista és unitárius lelkészek érkeztek, hogy a vallásszabadság kíváncsi betartassanak, de a többség ezt sem fogadta el. - Megátalkodottak - suttopta az emelvényen egy úriaszszony. - Pogányok! - tette hozzá a másik. - Nézőpont kérdése - morogta egy táblabíró. - Egyesek nem akarják, hogy az ítéletet papok szentesítsék. Nem adják be a derekukat Isten szolgálainak sem.

Végül a zsongás elhalkult, a piactérre sötét fátyolként leereszkedett a csönd.

A tömeg egyetlen tátott szájként meredt a vérpadra. Torz pofák, foghíjas ábrázatok, néma üvöltésre nyílt szederjes ajkak, izzadt homlokok, ráncba gyúrt arcok, borzas bajszok, szakállak, csapzott hajú és kopasz fők, parázsló szemek

mutakoztak mindenfelé. Az emberek lekapták a süvegüket vagy a kucsmájukat – kinek mije volt –, az asszonyok szorosabbra húzták a főkötőjüket, a kölykök a nyakukat nyújtogatták. Innen kezdve egy szó el nem hangzott, míg a jegyző kiszámított lassú léptekkel fölhágott a vérpadra, fölmutatta a pecsétes irományt, széttekerte, és csaknem szótagolva olvasni kezdte.

A nép elszörnyedve zúgott-morgott. Nem tiltakoztak, csupán meglepődtek, és várták a székeleyek ítéletét. A csonkítással büntetett lófők inkább keltettek izgalmat, mint szánakozást, holott a tömegben tipródtak földijeik is. Egyesek úgy vélték, jobb orruk-fülük nélkül megbecstelenítve élni, mintha fejük a fűrészporral töltött kosárba hull, mások szerint inkább a halál, hisz elcsúfított arccal emberek közé nem mehetnek. Legtöbben azt sajnálták, hogy az akasztásra ítélt harmincnégy székeley lázadót a szomszéd Szamosfalván kötik föl. Örömet végignézték volna, hogy rángatóznak a kötélen.

A bakó és segédei előbb a lófőket taszigálták a vérpadra. Leverték a láncukat, kezüket szoros gúzsba kötötték, majd a delikvenseket tucatjával egy hosszú deszkára ültették. Egy szolga bőrszíjon fenegette az amúgy is borotvaéles henteskést, fölmutatta, végül a hóhér kezébe adta. A tömeg nem bírt magával, hullámozni kezdett és felüvöltött. A darabontok az indulatok elszabadulását megelőzendő a sokaságra lándzsát szegeztek. Az emberek megtorpantak, és lélegzetviesszafojtva várták, hogy kezdődjön a ceremónia.

A segédek az elítéltek hajába markoltak, fejüket hátrarántották, a hóhér sorra eléjük lépett, és szemkápráztató gyors mozdulattal lemetszette a vádlottak orrát és fülét. A deszkapadlat tocsogott a vérben. Egy szolga a levágott szerveket kosárba szedte és fölmutatta. Az ordítás az egekig csapott. A levegőben keringő varjak megriadtak, és káromva elszálltak. Szünet következett, a szolga átadta a kosarat a lándzsások hadnagyának, hogy ügyeljen rá. Nagy értéket képvisel, mert a hóhér a vajákosoknak jó pénzért árulja, persze titokban, mert az efféle adásvétel tilos. A vallásfelekezetek egyformán ellenezik, mivel a kuzuzslást az ördög művének tartják, de az udvar szemet huny fölötte. Régi szokás, különben is a bevétel az ítéletvégrehajtó jussa. A fejedelem irgalma jeléül hozzájárult, hogy a megcsonkítottak arcát a hóhérsegéd egy ronggyal átkösse. Nagy kegy; akár el is vérezhetek volna. Csak a beavatottak tudták, hogy Báthory az elcsúfítottakat példának szánja ország-világ előtt. Lássa a nép, hogyan bűnhődnek a lázadók.

Az emelvényen pár hölgy elájult – úgy kellett elcipelni őket –, de a tömeg nem elégült ki. Újfent meglódultak, és várták, hogy sor kerüljön a nap fénypontjára, a fővesztésre. A hóhérsegédek fűrészport szórtak a deszkákra, hogy ne csúszkáljanak a vérben, majd az urakat sorban fölvezették. Hirtelen megzendült a Szent Mihály-templom lélekharangja. A segédek lehúzgálták az elítéltek ujjasait és csizmáit – minden viseletük a hóhér tulajdona –, végül a bűnösöket egyesevel a tőkéhez vezették. A kétkezes pallos szaporán villant, a levágott fők a kosárba gördültek, a tömeg lihegett az izgalomtól. Az országnagyok az emelvényen fölálltak, hogy a kivégzést jobban lássák. A harang mindvégig zengett-bongott,

pár asszony fölsírt, a katonák merev arccal nézelődtek. Gyulaffy unatkozva meredt maga elé. Mikor Hagymássy némi gyanakvással rákérdezett, csak annyit válaszolt: – Még nem találkoztam a fiaimmal. Mielőtt elmék, pár szót váltanánk. E' jár az eszemben.

- Épp kivégzéskor! Nem rossz ómen, generális uram?
- Ha valami nem teccik nékiek, távoznak, mint az apjok.
- Ugyan hová?

Gyulaffy most már megdühödött, de a haragját igyekezett visszafogni. Nem ment. Utálta a nábob Hagymássyt, s azt sem feledte, a jóember eleinte Bekes híve volt. László úr szemében a meggazdagodott zalai kisnemes származása is hagyott kívánnivalót maga után. Tudta, a fővezér irigyli nem az adománybirtok miatt – neki sokkal többje van –, hanem a hírnév végett. Csakhogy azt nem lehet jutalomba kapni. Hagymássy azért is neheztelt, hogy a fejedelem kinevezte a mezei hadak generálisává. A várúr magas rangját nem bocsájtotta meg. Másnak szánta, de Báthorynak nem mert előhozakodni vele, nem is próbálkozott, mert Forgách kancellár figyelmeztette, ezzel veszélyeztetné a saját pozícióját. A fejedelem személyi kérdésekbe nem tűrt beleszólást, de még javaslatot sem. A toborzás, az alapos kiképzés és a szentpáli győzelem az uralkodó döntését igazolta, de ahogy lenni szokott, a szűkkeblűség a diadal ellenére makacsul igazolta saját magát.

Gyulaffy a főparancsnokot alaposan végigmérte.

– Egy: ne generálistozzon! Kettő: ne faggasson! Van ölég seggnyalója. Haggyon békín!

Hagymássy elsápadt, de meg se tudott szólalni, László úr fölállt, az urakat szétlökdöste, és úgy otthagya őket, mint eb a potyadékát. Az emelvényről nagy léptekkel ledübörgött, átvágott az oszladozó tömegen, és magához parancsolta a csödörét. Futólépésben hozták. Nyeregbe ugrott, és hátra se nézve elvágtatott.

A palotában följánlott szállást köszönettel visszautasította, mondván, marad az embereivel. Szokás szerint a Szamos-parton egy füzesben veretett tábornak oda igyekezett, és onnan üzent a fiainak. Lackó egy tucat kékruhással fertályórán belül megérkezett, de István bokros teendőire hivatkozva az udvarban maradt. Öccse félszívvel próbálta mentegetni, László úr legyintve félbeszakította, és kedvtelve nézegette a kapitány szálas termetét, tőle örökölt szürke szemét és azt is, milyen jól hordja az ajándék damaszkuszi szablyát. Örömteli meglepetésként Osvát deák kisebb fiával tartott. Rég nem találkoztak. Látszott, a két fiatal kedveli egymást, még ha a katona és az írástudó, a Gyulaffy-sarj és a pász-torgyerek közt szoros barátság nem is jött létre.

László úr saját háza népét egyformán kezelte, mert ifjúkorában a csobánci várúrbirtokon nemcsak ő, apja sem tartott távolságot embereiktől, de be kellett látnia, a fiatalok másfélék, s a magyarországitól eltérő az erdélyi udvari világ. A török szomszédságában urat és parasztot a veszély már-már összekovácsolta. Az egykori főkapitány jobbágy származású kopjásai a különbséget az örökös készenlét során csaknem kiegyenlítették. László úr gyakran mondogatta: A vé-

rünk egyformán piros. Az ősnemes, a lovasember, a portyázó és vakmerő bajvívó gőgjét csak a vele egyívásúakkal érzékeltette, szolgálira és katonáira nem terjesztette ki. Velük atyai jóindulattal bánt – ha nem ellenkeztek –, de Lackó egy más korszak szülöttként az alacsonyabb rendűekkel nem cimboráskodott, igaz, bajtársaival sem. Ordas farkas, mint az apja – suttozták. Tudott róla, de nem törődött vele. Arra törekedett, semmiképp sem a hírneves generális fiaként tartsák számon. Saját jogon akart előre jutni. Ebben is különböztek Istvántól, aki sűrűn fölemlegette elődeiket: Mátyás érseket, Lesták vajdát, Balduin főpohárnokmestert és a többi nagyságot. Rablólovag őseikről nem beszélt, ami László urat megmosolyogtatta. – Abban az időben – közölte vigyorogva – aki nek lova, fegyvere vót, nem tisztelte a törvényt. Saját szervitora dőfte le a veszp-rémi püspököt.¹⁶ Óexcellenciája ugyanúgy hatalmaskodott, mint azok, akik levágatták.

– Ozsvár' fiam – kezdte –, hogy megy sorod az udvarban?

– Köszönöm méltóságod kérdését.

– Ne méltoságozz. Felelj.

– A fejedelmi kegy nemességgel ruházott föl.

– Nocsak! Oszt' mi a címered?

– Ténta és toll, a sisakdíszből kinövő, kardot markoló páncélos karral.

– Méltó és szép! Apád – Tormás nevű, ugyi? – örülne!

Lackó meglepetten bámulta. Ezek után nem akarta tegezni.

– Ezér' nevezi a naccságos fejedelem domine Osvátnak! Eddig mé' nem említette?

– Kapitány urat nem akartam e kicsiséggel terhelni.

– No de hogy a hír el se jutott hozzám...

– Nagyságod igazi Gyulaffy. A fecsegők meggondolják, kérdezni merészkedjenek-e.

– Csak nem félnek tülem?

– De bizony. Másfelől a fejedelem utálja szószátyárkodást. Egyforma mozdulattal jutalmaz és büntet. Azt mondja, a földi kegy mulandó. A kancellárián szigorú fegyelmet tart. Kaptam egy falucskát, de nem volt érkezésem fölkeresni. Sok a dolgom.

Gyulaffy a deákot széles mosollyal fürkészte. Örült, hogy vitte valamire az udvarban. Azt is megállapította, Osvát háta nem görbült meg, szeme alatt nem lógnak táskák, s híján van a kancellistákra jellemző tudálékosságnak. Maradt az, aki: bojtár a havason és remek íjász, majd fegyverbíró inas Szilágycsehiben. S lám, érdemes volt taníttatni. A zömök, vállas deák megérezte, és elfogódottan motyogta:

– Méltóságodnak és hitvesének, Margit úrnőnek köszönhetem az előrejutást. Nem tudok elég hálás lenni érte. Engedelmével, ha egy nap fiam születik, a László nevet kapja. Ha lány, Margit lesz.

16 Héder nembeli Kőszegi Péter, 1289.

– Odébb van az! – vigyorgott Gyulaffy. – A jó házassághoz szerencse köll. Na és mi a dógod?

– Első írnok lettem a kancellárián, de a kardot se hanyagolom el. Nem szeretném elfeledni, amit méltóságodtól és Máté prédikátortól tanultam.

– Meghótt szegény.

– Tudok róla. Misét mondatnék érte, de protestáns volt. Stipendiumot¹⁷ adtam az ifjúnak, akit a kegyed jóvoltából a tiszteletes Vízaknai Gergely iskola-mesterhez küldött. Azt beszélik, ő lesz Fokos Máté utóda Sarماسágon. Készül a wittembergi univerzitásra. Hálás nagyjóúramnak, de nincs bátorsága a Gyulaffyakat fölkeresni.

– Semmi szükség rá. Különben is, micsinájjak egy evangyélomi hitű eretnekkel? Ha az úrnő megtudná, lenne bajom belüle, oszt’ egy ideig zargatna. No de Máté barátsága megért ennyit. Meg hát édesmindegy, ki hogy tiszteli az Urat. Pogány ne légyen, az a fontos.

– Azt tudja-é, hogy a fejedelem keményen tartja a katolikát? Misét hallgat, gyón, áldoz, tiszteli a szenteket.

– Ragaszkodik hozzá, de nemcsak szívből, hanem politikából is. Máskülönben a lengyelek aligha tennék királyukká. Ha jól szógálsz, magával visz Krakkóba.

– Tartok tőle.

– Osztán mér’?

Osvát zavartan tipródott. Már bánta, hogy a dolog szóba került. Félt, ha elhatározása kitudódik, a fejedelem és a tanácsurak hálátlansággal vádolják, nem szólva Gyulaffyról. Földühödne, és soha többet nem bocsájtaná magasságos színe elé, de nem visszakozhatott. László úr máris úgy méricskélte, mint héja a vergődő galambot.

– Méltóságos uram! Szép ez az Erdély, és mozgalmas Kolozsvár, Gyulafejérvár... Szilágycsehit második otthonomnak tartom... De visszavágyok a Kárpátokba, az enyéimhez.

– Éjnye! Mi a fenét kezdenél a havason? A sok tudományodat hová tennéd?

– Jegyzőnek állnék egy faluba. Följárnék a pásztorokhoz. A tálentumos kölyköket taníttatnám. Oda húz a szívem. Odavalósi asszonyt akarok.

Gyulaffy homloka úgy elfelhősödött, mint vihar előtt a nyári ég. A deákot hosszan méregette, végül erőt vett a szomorúságán, félrevonta, és sóhajtva belevágott:

– Megértelek. Erdélyben és a Partiumban én is idegen vagyok. Fiaim-lányaim má’ nem, de mink ketten a nagyasszonnyal nem bírunk belegyökerezni. A várbirtok megfelel, a jószág hízik, a jobbágyok is szorgosak, de úgy hiányzik a Csobánc, a Balaton, a hullámzó nádas, a bazaltkúpok s a közebük szoruló falvak, mint iszákosnak a bor. Egyre gyakrabban gondolok Pannóniára. Még a pogány közelségét is hiányolom. A viaskodás célt adott az életemnek. Furcsa, ugyi?

– Nékem nem, jóúram. Csak tudnám, Báthorynak hogy mondjam el.

17 Ösztöndíj.

– Ünaccsága megérti. Nagyember kicsire nem néz, te pedig, nemesség ide vagy oda, csak egy toll vagy, semmi több. Van belüled bőven urunk szógálatában. A tiednek szükségük van rád. Rám is otthun vóna szükség, és lám, elkergettek. No de eleget fecsegtünk. Ha a fejedelem beleegyezik, keress föl a váramban. Búcsúzz el a nagyasszonytól, a nénőtől, a szakácsnétól, azoktól, akik gondot viseltek rád. Addig Isten véled!

Elfordult, és nagy léptekkel a folyópartra ballagott. Lackó úgy követte, mint kölyökkutya a farkavezért, engedelmesen és némán. Tudta, apja pár szót akar váltani vele, s hogy várnia kell, míg rendet tesz kavargó gondolatai közt. A Szamos lustán és zavarosan folydogált, nyíllövésnyire a katonák itattak, egy libacsapat gágogva leszállt, és a túlpartra evezett. A szikrázó napsütésben fölvetette magát egy ponty, és rezes villanással csattanva meggyűrűztette a tükröt. Akkorát szól, mint egy puska lövés. A folyócskába egy ladik barázdát hasított, a halász szapuval a fenékvizet meregette, elhaladt László úr előtt, megbillentette a kalapját, és odébb csorgott. A táj békét sugallt, a felhőtlen ég kéken ragyogott, gyöngye szél borzolta a sást, a ráérő kopjások a fűvön sütkéreztek. Gyulaffy jelenlétében az ujjasukat se merték kigombolni, nemhogy letegyék a kardot, de a várúr oda se pillantva a vízre meredt. A deák szavai elszabadították benne a honvágyat és a szomorúságot. Azt hitte, a lelkéből már rég kiirtotta, de nem: Osvát eszébe juttatta a hosszú vándorlást a királyi Magyarországon, kalandját a kassai polgárokkal, a vihart a Kárpátokban, a jólelkű bacsát, a pásztorokat, a dudaszót és a hazai tájra vetett utolsó pillantást. Szép volt, és veszedelmes, de háza népével együtt megúsza. Ugyanígy a szentpáli csatát. Ami ezután jön, nyomorúságos vénülés lesz.

Még az is megfordult a fejében, kegyelemért folyamodik, hogy még egyszer lássa a Csobáncot, Hegyesdet, Szigligetet, Rezit, Tátikát, a Badacsonyt és a tatolcai síkot, majd a föltámadó reményt dühödten elvetette. Lealjasulna, ha a Habsburgoknak az emlékek miatt könnyörögne. Különben is, ahogy főkapitány korában, adott szavukat újfent megszegnék. Emberei szétszóródtak, a várat atyafiai birtokolják, Ádám apród, Pribék Miska és Zsuzsó – ha még élnek – a maguk útját járják. Szervitorai, a Budai família más család szolgálatába lépett. A nagy-eszű nádor, Nádasdy Tamás, a vásonkői Horváth Gazsi és régi ellensége, Magyar Bálint meghalt. Más lett a világ. Idegenek közt mi a fenét keresne?

Összekapta magát, és Lackóra pillantott.

– Istennek hála anyád jól van. Üdvözl. Krisztina húgod s a többiek úgyszintén. Még ma elmék, de örülök, hogy láttalak. Szógalj becsülettel, és gondold ránk! István bátyádnak jó egészséget kívánok. Fejedelem urunkat tiszteltetem.

Lackó kapitány létére majd elbőgte magát. Láta apja arcán a bánat és az öregedés véste ráncokat, deresedő haját és bajuszát, múltba révedő tekintetét s a tétova mozdulatot, mely a kézfogást megelőzte. Nem bírt magával. Ritkán tette, de most úgy átnyalábolta, mintha sose akarná elengedni. László úr katonái elől az érzéseit eltitkolta, de mindig van egy első alkalom. Csak álltak, és szorosan átölelték egymást, kibontakoztak, Lackó kezét csókolt apjának, végül László úr hátralépett.

– Ideje, hogy csókolgass egy kisasszonyt. Méltó legyen. Mink Gyulaffyak nem aggyuk alább. Hadd a szajhákat az embereidre. Még valami. Az ifjú Balassa jeles poéta híriben áll, de kerüld. Összehorgolnátok, oszt’ levágnád. Ha fölgerjed, nem válogat a nők közt, és a szavait se válogatja meg. Kis híján leütöttem az Alárdi-kastélyban. Bírj magaddal, Lackó, oszt’ viszed valamire! Na, indícs!

Amaz a lovához ballagott, nyeregbe lendült, odakiáltotta a katonáit és elűgettek. Nem pillantott vissza, de ha megteszi, látja, hogy apja hosszan utána néz, és addig bámulja, míg porfelhőt kavarva eltűnnek a láthatáron. László úrnak megjött a kedve, a víz fölé hajolt, arcát-nyakát meglogybolta, s immár derült hangulatban a kopjásai közé telepedett.

Alig ejtőztek, Kolozsvár felől szapora dobogás hallatszott. A kanyarból kisvártatva egy tucat lovas tűnt fel, ám addigra Gyulaffyék talpra ugrottak s az érkezőket nyeregben várták. Sose lehet tudni, kik, milyen szándékkal közelednek. László úr embereinek vérükbe ivódott az elővigyázatosság – bár a vezér nem igazán gyanakodott –, de példát akart adni. Még a város határában sem engedte, hogy a kopjások ellustuljanak, arról nem szólva, hátha a jövevények a fejedelem katonái. Ha így van, ne lássanak lazaságot. Ám a menet élén Taróczi nyargalt, s a többi is csupa ismerős. László úr alig bírta eltitkolni, mennyire örül a találkozásnak. Arra készült, egyedül tér haza, és soká várakozik, míg társai közül néhányan meglátogatják, és az időt csendes társalgással, borozással, lakomával mulatják. Örzsének rég nem volt alkalma csillogtatni a szakácstudományát, a nagyasszony egyre ritkábban főzött, a nénéő fűszerei alig fogytak. Gyulaffy többnyire a táborban evett, rágós birkatökányt, sertéslapockát, füstölt oldalast, összeszáradt cipót, sós szalonnát és más egyszerű étkeket, vagy a várból épp csak bekapta a zöldséges tyúklevest, köleskását, juhsajtot, miegyebet, és sietett vissza a katonáihoz. Máris tervezgette, hogy Balázs úr érkezését hazatérésük után ízes vacsorával és legjobb borával ünnepli meg.

A leköszönt ezereskapitány csak annyit mondott:

- Meggyöttünk. Aggyisten, László.
- Néked is. Mi járatban?
- Föladtam a birtokot. Hadd örüljön a család. Ha befogadsz, véled tartok.
- ‘Iszen megbeszéltük. Nagy a forróság. Este indulunk haza.

Több szó nem esett, Taróczi emberei a bajtársakat széles vigyorral köszöntötték, füvelni csapták a lovakat, nekivetkőztek, a folyóba gázoltak, és viháncolva fürdöztek, mint a kölykök. Pirkadat óta rázatták magukat a nyeregben. Kolozsvárt akartak találkozni Gyulaffyval, hogy együtt kocogjanak Csehibe, és útközben a csata óta történekekről társalogjanak. Több ember nagyobb biztonság – morogta Balázs úr, jöllehet rajtaütéstől nem kellett tartani. Kísérete megmosolyogta, mert tudták, alig várja, hogy találkozzon a generálissal. Innen a sietség és a hivatkozás a nem létező veszélyre.

László úr a fröcskölő-csapkodó katonákat borúsán méregette. Az övéi a fürdőzéshez engedélyt kérnek, ezek meg úgy rontanak a vízbe, mint disznó a dagonyába, fegyvereiket a parton széthajigálják, lovaikat magukra hagyják. Úgy

viselkednek, mintha a fegyelmet hírből sem ismernék. Elkanászodtak – gondolta dühödten. Leballagott a fővenyre, és rájuk hördült:

– Kifelé, vagy úgy szétváglak titeket, mint fejsze a fát!

Amazok megrettentek, és egymás hegyén-hátán igyekeztek a partra. Látták, a generális mit se változott, fölgerjedt haragja, parancsoló hangja a régi, szúrós pillantása is úgy mered rájuk, mint héjáé a mezei egérre. Taróczi szabadkozott:

– Más vót a táborban, más a fene nagy tétlenségben...

– Szót se halljak!

Enyhültebben tette hozzá:

– Tartasd be a regulát, máskülönben a fejedre szarnak. Főlegényként vót, hogy piszkosul megdühödtem, mer’ az embereket portya után hazafelé békin hagytam. A török ippog az ilyen alkalomra várt. A kopjások azt hitték, bármit megtehetnek. Párat karddal köllött észre téríteni.

– Megúszták?

– Ledöftek a bitangokat. Ne vedd a lelkedre! Majd összeszokunk. Lesz idő rá.

Amilyen hamar jött indulatba, ugyanolyan sebesen csillapodott. Taróczi megnyugodva parancsot adott, öltözzenek, csutakolják le a lovakat, kössék föl a zabzsákokat, és egyenként járuljanak László úr elé. Gyulaffy emberei gúnyosan vigyorogtak. Már akkor tudták, baj lesz, amikor az érkezők lekászálódtak, és hagyták, hogy a jószág szétszéledjen. Még súlyosabb, hogy a fegyvereiket a fűre hajigálták. A várúr megköveteli, úgy tiszteljék a kardot, mint az oltáriszentséget. Pajzson, sisakon, láncingen rozsdafoltot nem tűr, a sarkantyún essen hanyatt a fény, a lovak szőre csillogjon, kengyel, zabla szikrázzon, heveder feszüljön, a rézcsatokat húzzák szorosra. Lehet a katona gúnyája fótozott – szokta mondogatni –, de ha a szerszámot elhanyagolják, megdöglenek.

Balázs úr kísérete egyből visszazökkent a régi kerékvágásba. Lázasan öltöztek, lenyergelték és megtisztogatták a lovakat, rendbe hozták a ruhájukat, végül Gyulaffy elé sorjáztak, és vigyázzba merevedtek. A tizedes felüvöltött: – Várjuk generális úr parancsát!

– Ne szólícs generálisnak! Estig ti aggyátok az őrséget. Tűnés a szemem elől!

Bajsza alatt vigyorogva rászólt egy legénykére: – Jóska! Bort! Az ezereskapitánnyal, azaz Balázs úrral ihatnék. Szedd a lábad!

A gyerek a szekérről lekapta a csobolyót. Tíz icce kotyogott benne, ami nem kevés, csakhogy az első korty után rájöttek, megtört, megpimpósodott, s olyan ecetessé vált, hogy ki kellett köpni. – Egye meg a fene – mérgelődött László úr –, máris futtatok a piacra.

– Igyunk az enyimből – mosolygott Taróczi – e’ még a régi birtokomon termett.

– Hogy bírtad megőrizni?

– Szalmába takartam.

– Hanyag a kölyök... Nem ügyelt rá. Gyer ide, fiam!

Jóska rohant, és vigyázzba vágta magát.

– Máskor szalmába tedd!

– Igenis.

A gyerek csaknem elbőgte magát. Máris megszerette László urat, de tartott tőle, mint eleinte Pali bá'tól, sőt jobban, mert megrémítette a vezér könyörtelen pillantása. Tudta, Gyulaffytól félnek a többiek is. Balázs úr a barátja, de ő se mer ellenkezni, holott ezereskapitány.

- Na eriggy - mondta a várúr jóakaratóan. - Ha akarsz, megfürödhetsz!

Jóska boldogan elfutott, Taróczi és Gyulaffy összerosolyogtak. Meghúzták a kulacsot, s a hűvös bort jóízűen nyeldekelték, ahogy fegyvertársak közt szokás. Nézték a folyócskát, derűsen hallgattak, és várták, hogy a másik kezdje. Gyöngé szél kelt, fölborzolta a víztükröt, és hajlítgatta a sást. Nyíllövésnyire a temérdek viziszárnyas csöndesen ringatózott, békák kuruttyoltak, a ligetben cserregtek a szarkák, a bokrok közt veres lángnyelvként elvillant egy róka. A nagy nyugalomban a háború távolinak tűnt, a fénylő napsütésben a jövő biztatónak látszott. László úr pár szóval elmesélte, hogyan temették el Sarmaságon Mátét. Az uraság vezérletével kivonult a falu apraja-nagyja. A prédikátor búcsúztatására teljes létszámban eljött a csehi várnép, beleértve a nagyaszonyt. Nem győztek csodálkozni, hisz kettejük viszonya szívélyesnek nem volt mondható, de Margit úrnő ragaszkodott hozzá, végül könnyes szemmel helyezett Máté fejfája alá egy virágcsokrot, és halk imát mondott érte. Jelen volt Dani atya is. Szerényen meghúzódott a falusiak közt, de fölvette az új reverendáját, és nyakába akasztotta a nagyaszonytól kapott ezüst keresztjét. - Kicsíp-te magát! - vigyorgott Gyulaffy, de a felesége rosszalló pillantása észhez térítette. Az utolsó percben öszvérháton megérkezett Gerhard magiszter Szilágysomlyóról. Senki se számított rá. Sejtelmük se volt, a temetésről honnan szerzett tudomást, de a gyászoló sokaság így lett teljes. Nem sokkal Máté elhantolása után latin nyelvű társalgásba merült Dani atyával éppúgy, mint korábban a lelkésszel, végül hajlandó volt részt venni a toron, és megígérte, ha ideje engedi, némi tudományos eszmecsere végett Csehiben fölkeresi a papot. László úr csak azt sajnálta, hogy a fiai nincsenek jelen. Régi tutoruk rászorgált, hogy tőlük is megkapja a végtisztességet, de Istvánt az udvar és a gőgje marasztalta Gyulafejérvárt, Lackót a szolgálat. Csoma karcfalvi útja miatt maradt távol, Taróczi a birtok átadása végett.

- Vaj' mi lehet Zsigával? - kérdezte Balázs úr. - Megúsztá-e az asszonyrablást?

- Véle ment Hatos és a kompániája. Aligha mertek a falusiak beléjük kötni.

Ezen is tűnődtek egy sort. Gyulaffy nem hitte, hogy az özvegyet soká kell noszogatni, gazdája, Áron bá' meg örülhet, ha a látogatást épen megússza. Fia egy pár helybéli kamasszal a lázadók közé keveredett, a csatában megbűnhődött, de a karcfalviakat nem érte megtorlás. A fejedelem bölcsen megbocsájtott azoknak, akik a fölkelésben nem vettek részt. Zsiga jókor figyelmeztette az öreget, ne engedje, hogy a kölyök fegyvert fogjon. Az intés ellenére a forrófejűek túlságosan bíztak magukban. Még az is lehet, a siheder elszökött az apai házból, s a maga köré gyűjtött taknyosokkal a saját szakállára csapódott a lófők közé.

- A kis szarháziakat Andrásy primor helyiben hazazavartam vón' - morogta Gyulaffy.

- Nincs kölyök, aki ne a dicsőségről álmodozna.

- Ilyen vótam magam is. Egy különbséggel.

- Mi légyen az?

A barátja komoran mosolygott. Sose szeretett ifjúkoráról és a családjáról beszélni, de ez alkalommal kivételt tett. Tudta, Balázs úr issza a szavát, mert a háború ürügyén kicsit többet akar tudni róla - és miért ne? Akik éveken át együtt táboroztak és harcoltak, ne tartsanak titkot. Egy darabig merengett, végül sóhajtva belekezdett.

- Mink, Gyulaffyak ötszáz éve gyilkolunk. Fegyverrel fekszünk és kelünk. Nékem olyan oskolám vót, amit a fiúcska hírből sem ösmert. Harciasak amazok is, de hibázik a gyakorlat és a tudás. Márpedig anélkül nem jutnak semmire. A te eleid se tegnap kezdték a kardforgatást. A székelyek ütnek-vágnak, de nincs bennök fegyelem. Szabadok, túlságosan is. De ha egy nap a hadrendet megszokják, és élükre áll egy valódi vezér... Nem egy ilyen Andrásy-féle izzadt üstökű bitang... Ellenségeiknek nehéz dóguk lesz.

- Jól beszélsz, László.

- Aszongyák, a régi királyok idején a székelyek gyepűőrök vótak. Helytálltak a vasba ötözött német lovagoknak is. Csakhogy azóta más a hadviselés. A regulát nékem is szoknom köllött. Vót kitől tanulnom. Magyartól-töröktől egyaránt. Szegény vakmerő bátyám időnek előtte meghótt, de okultam belőle. Atyádfia, az öreg Taróczi is mutatott egyet mást. Ésszel, fortélyosan viaskodott. Isten nyugosztalja.

Balázs úr szíve úgy megdobbant, mint a vágató ló patái. Gyulaffy elismerésére, a vérségi kapcsolatra és a leszármazásra egy hercegnél is büszkébb volt, hisz nagy családokba lehet véletlen születni, de a tiszteletet kivívni nem. A Tarócziak címben-rangban sokra nem vitték, de a vén Balázst halála előtt Zala vármegyében, a famíliát költözésük után a Szilágyságban a legkiválóbbak közt tartották számon. Tudta magától, de tudatta vele László úr is. Az ezereskapitányi titulust nem őseire való tekintettel kapta, hanem Gyulaffy és a fejedelem elismerése nyomán. Hát még ha a fiai is vinnék valamire... Csakhogy nem elég harciasak. A hírnévnél fontosabb számukra a gazdagság. Ilyesféléknek is kell lenni, de ezért nem érezte jól magát köztük, és üldögélt László úrral a parton.

Gyulaffy valahogy rájött, és azzal vígasztalta:

- Ne öld magad, Balázs. A háborúnak vége. Most gyönnek a béke emberei. Mink a múlt vagyunk. A gyerekeid má' azzal dicsekednek, hogy az apjuk ezereskapitány. Tán az onokáid öröklík a virtust.

- Ha belé nem zsírosodnak a nagy jólétbe.

- Néünk nem vót mibe zsírosodni.

- Hát nem.

Telt-múlt a délután, az árnyékok kezdtek hosszabbodni, a nádas megelevenedett, és fülsértőn zajongott. Az éjszakai vadászok még a vackukon lapultak,

de a gémek, kacsák, libák, kócsagok már behúzódtak egy csendes öbölbe, a kiöntésen felbukkant egy vidra, majd hangtalan eltűnt. Szűnyogfelhő zümmögött, békahad vartyogott, kelepeltek a vándorútra készülő golyák, a magasban fölsikoltott egy kánya, és lassú szárnycsapásokkal elevezett. A víz meglassúbodott, mintha alvásra készülne a folyócska is. Visszatért a halász, s a katonáktól tisztes távolban a varsái közt kotorászott. Fatörzsből égetett ladjába két-három szakajtó halat szedett, bátortalanul közelebb evezett, és szótlán fölmutatott egy vadul csapkodó óriást. A kopjások nyála majd kicsordult. A csónak rogyásig volt ponttyal, veres szárnyú keszeggel, süllővel, törpeharcsával, fickándozó csellővel. – Micsoda bőség! – morogta Taróczi.

– Jóska! – üvöltött László úr. – Eriggy oda a jóemberhez! Nem mer közelebb gyönni. Mondd meg neki, Gyulaffy vagyok! Kérdezz rá, hogy adja a halat!

A kölyök begázolt a vízbe, kilábalt, és vigyázzba vágta magát.

– Ne alázatoskodj, fiam. Nem a hadban vagyunk. Mit kér a halász?

– Semmit. Ösmeri Gyulaffy Lászlót. Kéri nagyjóuramat, fogadja ingyen. Ha akarja, megfőzi.

– Hé te! – kiáltott László úr a halászra. – Gyeride!

Amaz a ladikot takarékos mozdulatokkal a partra irányította. Siklott, mint a csík, hangtalanul, sebesen. Látszott, a vizet kölyökkora óta járja. A fövényen levette a kalapját, de nem hajlongott. Bronzszínű napbarnított arca, szűkre húzott szeme szabad halászra vallott, ki óvatos, de csöppet se félénk. Tiszteletteljes kíváncsisággal méregette László urat. A katonák a partra sereglettek, és sóváran lesték a szekélderéknyi zsákmányt. Idejét se tudták, mikor ettek utoljára halat.

– Ingyér’ nem köll – morogta Gyulaffy. – Ami jár, az jár.

– Sóm nincs, jóuram.

– Ha akarod, sóval fizetek. Eriggy, csináld! A Jóska gyerek hozza az üstöt. A katonák segítenek a halat pucolni. Estére meglegyen. Máris ehetnénk – közölte vigyorogva.

– Hamarább meglesz. Hanem a só...

– Adok, amennyi köll, a többi után. Mer’ ha elbaszod, nem kapsz egy csipetnyit se. Na, indícs!

Az ifjabbak közül három kopjás a csapkodó halat kosárba szedte, a halász vezérletével kiválogatta a javát és nekiálltak pikkelyezni. A többiek gúvadó szemekkel bámulták. Jóska egy legénnyel fát hordott, sekély gödröt ástak, és máglyát rittyentettek. A halász odaszólt:

– Égessék le! Nem köll ekkora láng.

Addig is levették a szekérről az üstöt, Jóska nekifogott homokkal kisúrolni, a többiek fölállogatták a háromlábát, végül más dolguk nem lévén, a lovakat leveztették itatni a Szamosra. Gyulaffy a fövényen téblábolt. Úgy megörült a halászlének, mint Balázs úrnak. Már is azon járatta az esztét, nyers fűzfagallyon neki is megsüt pár keszeget. Nagyon értett hozzá, mert kölyökkorában sűrűn leóvakodott a Balatonra, hogy halat szerezzen és roston megpirítsa. A szállásomlás keszeg kedvence volt, pedig a partra menni veszedelemmel járt. Hiába

tiltotta apja, egy óvatlan pillanatban ellovagolt, megegyezett a halászokkal, és kis tűzön sütögetett. Persze észnél volt. A Gyulaffyak jóval Magyar Bálint ideje előtt ellenségeskedtek a Tóti Lengyelekkel, Szigliget váruraival. Hegyesddel még nem bírt a török, de a környéken szpáhik portyáztak, öltek-gyújtogattak, janicsárnak szánt kölyköket ragadoztak, megcsúfolták a fehérnépet, elhajtották a gulyát. Legalább olyan veszedelmesnek bizonyultak a csavargó szabadlegények, a várakból kilökött katonák és más aljanépség. László úr még nem volt tizenhat éves, mikor ledöfött egy hajdút, később féltucatot, mielőtt a király hadába állt. A török már akkor kerülte Csobáncot, mert a siheder mindenre elszánt gyilkosokat gyűjtött, és csapdát állított a seregtől lemaradozó pogánynak. Az óvatlan martalócok sorra eltűnedeztek, végül híre ment, hogy ifjabb Gyulaffynak jobb a közelébe se menni. A helyzet csak akkor változott, amikor belépett a seregbe, s egy ideig másfelé járt. Főlegény lett, majd kapitány, onnan kezdve gyakran hazalátogatott, és irtotta a törököt, ahol kapta. Veszprémi és tihanyi főkapitányként a szomszéd nemesekkel és a környék hírneves bajnokaival: Thúry Györggyel, Huszár Péterrel, Horváth Gáspárral, Kerecsényi Lászlóval, Tahy Ferenc báróval, az öreg Zrínyivel és másokkal csatáról csatára ritkították az ellenséget, magyar renegátokat, hitehagyott balkáni csürrhét, törököt egyaránt. László urat száznál több párviadala félelmetes hírűvé tette, végül nem mert kiállni ellene senki. Csak a hegyesdi vajda vállalkozott rá. Ő volt a főkapitány utolsó áldozata. Nem sokkal halála után a parancsnokok összefogtak a nádorral és Salm generálissal, a romladozó váracsát szétlőtték és fölgyújtották, a török zászlókat és a fogoly janicsárokat Győrbe hurcolták. A győzelemhez levélben gratulált a Haditanács, de László urat felségárulási perbe keverték. Kegyesztetté vált, mert a Kincstár a kopjások hópénzét nem akarta kifizetni.

– Csak nem a múlton rágódsz? – kérdezte Taróczi.

– Mostanság gyakran eszembe jut. Jobban emlékszem Lippára, Tatára, Gesztesre, Veszprém bevételeire meg az alsóörsi ütközetre, mint a szentpáli csatára. De a bajtársak má' az égből nézgelődnek. Rokonod, a lelőtt Balázs... Tudod-é, hogy eleim közé, a csobánci várkapolnába falasztuk? Három kapitány búcsúztatta. Kevés ilyen nagy harcost termett a Zalaság.

Taróczi elfúló hangon motyogta: – Hát te?

– Nékem szerencsém vót. Öregbátyád kódusszegényen hagyta el az árnyékvilágot, de a dicsősége örökön él. A mennyekben találkozik asszonyával, fiaival, főgyűjtött falujából a jobbágyaival, lenéz, és aszongya: csak így tovább. Iszen tudod, maga is portyán esett el.

Balázs úr kemény ember létére majd elsírta magát. Nagy szó Gyulaffy Lászlótól, ha sose látott atyafiát képes így dicsérni. Csak az öreg Zrínyi Miklósnak s a hozzá fogható Thúrynak adózott ekkora tisztelettel, de előbbi horvát bán, hadvezér és országnagy, utóbbi kapitány, aranysarkantyús vitéz és a bajnokok bajnoka volt. Jeleskedtek a többiek is, de a hírük nem ért a nagyok nyomába. Hány névtelen kurtanemes vérzett és pusztult a harcok során... S még több kopjássá lett jobbágyivadék. A sors igaztalansága, hogy nevüket nem őrzi az emlékezet.

Közben rotytyant a hallé, az üst felől ínycsiklandó illatok szálltak, a tüzezske parázslott, de nem kormolt, és alig adott füstöt. A halász rátett egy hasábot, hogy táplálja, de ne lobbantsa föl. Nem engedte, hogy a lét Jóska egy hosszú nyelű fakanállal piszkálja. Csak annyit morgott: – Kényes a hús, könnyen megtörik.

– Ikrát, tejet tettél bele? – kérdezte László úr.

– Tettem.

– Sokat?

– Amennyi köll.

– Hát veres törökborsot?¹⁸

– A’ drága nekem. Nem terem mifelénk.

– Nagy ritkaság. Batthyány küdött dísznövényként fejedelem urunknak, de asszonyom má’ Csobáncon ápolgatta a kiskertben. A magot a simontornyai bégtől kaptam. Mikor elgyöttünk Magyarországról, feleségem csomagolt egy-pár tövet. A környék a csudájára jár. Jóska! Hozd ide azt a veres port a szekérről. Ki ne hulljon! Faládikában van.

A gyerek úgy adta át, mint a kincset, Gyulaffy kinyitotta, és a hallébe ürítette. A többiek csodálkozva bámulták. – Megadja az ízit – morogta László úr. A kondér vörösre színeződött, erősen illatozott, s mintha a fővő szeletek is megörülnének, vígan rotyogtak.

A katonák alig bírtak az éhükkel. Pár lépéssel odább fatálkával a kezükben ténferegtek, holott tudták, csakis parancsra sorakozhatnak föl. László úr kivételesen nem bánta. A vacsora a kopjásoknak is ünnep volt, mert az üstben nem apró iszapízű kárász úszkált, hanem négy-öt féle nemes hal, köztük ponty és kecsge. A hadban sose volt idejük horgászni. A szigorúan őrzött halastavakat kerülték, mert a lopásért halálbüntetés, legjobb esetben ötven bot jár.

A halász közölte: kész. Előbb a vezérek járultak az üsthöz, majd a tizedesek, a kopjások, végül Jóska. Azon se lepődtek meg, hogy László úr saját kezűleg szedett a gyerek tálkájába, és figyelmeztette: ügyeljen a csontra és arra, hogy a törökbors megégetheti a száját. A kölyök sose evett halászlét. Óvatosan kóstolgatta, végül két pofára falta. A katonák röhögtek. Volt, aki a szája egyik sarkán rágott, a másikon a szálkát köpte, mert víz mellől származott, mások kiszűr-csölték a levet, utána csócsálták a halat. Olyan jónak találták, hogy kétszer-háromszor is szedtek. A halász fölbukkanása nagy szerencse volt, mert zsinórral horgászni szaporátlan, különben sem ismerték a haljárást. Egy kopjás a Felső-Tisza vidékéről a társának magyarázta, a vizet fenékhálóval érdemes megtapogatni, csak hogy kölyökkora óta nem volt a kezében efféle szerszám. László úr félrehúzódva némán evett, végül széttörölte a bajuszát, és a halászra mordult:

– A sót megérdemled. A halér’ s a munkáér’ két lat¹⁹ jár. Azonfelül kapsz egy aranyat.

– Hálás köszönet, de a píz nem köll.

18 Paprika (török közvetítéssel jutott Magyarországra).

19 Cca. 80-100 dkg.

– Fogadd el! Őrizd meg jó emlékezetedben Gyulaffy Lászlót!

– Iszen így is tudom, kicsoda. De veszek rajt’ az asszonyoknak selymekendőit. Irigyelni fogja az egész bokr,²⁰ ha agyon nem ütik érte.

– Kötsd, amire akarod. Emberek! – förmedt a katonákra – Mossák el a tálkát, oszt’ indícs a lovakhoz! Nyergeljenek!

A kopjások futottak a partra, a halász megbillentette a kalapját, és szórtlan elevezett. Addig László úr kihegyezett pár gallyat, beirdalt két keszeget, rájuk tűzte, és a parázs fölött pirítgatta. Ahogy megsültek, az egyiket Balázs úrnak adta, mondván: Szálkás, de jó ízű. A balatoni keszeg finomabb, de megjárja ez is.

Közben leszállt a sötétség, a vizen fénylett a holdvilág, és fölragyogtak a csilágok. Elültek a madarak, de a zombék halk neszezéssel már az éjszakára készüldött, a kiöntés nagyot csobbant, odébb egy vergődő kacsza hápogott. Tán róka kapta el. A kompánia libasorba rendeződött, és árnyként hagyta el a Szamospartot. Ütemesen dobogtak a paták, csörrentek a zablák, nyikorogtak a farhámok és a hevederek. László úr egy kolozsvári szíjártótól a katonáinak új szerszámot vett, mert ki tudja, mikor lesz alkalom rá. A csehi bőrös munkájával nem igazán volt elégedett. Lováról, fegyveréről ismerszik meg a kopjás. Előbb a jószágot, a nyeret, a nyeregtakarót, a kengyelt és a zablát méregetik, majd a kardot, a sisakot, a pajzsot és a láncinget, végül a katona tartását. Gyulaffy a gúnyával nem sokat törődött, de lóra-fegyverre nagyon is adott. Elégedetten állapította meg: emberei felfrissülve és jóllakva, a hátasok kipihenve az éjszakai ügetést bírni fogják. Úgy számolt, ha nem jön közbe semmi, másnap estig hazaérnek.

A HÍR MEGELŐZTE AZ ÉRKEZŐ KOMPÁNIÁT. Épp kezdett lebukni a nap, s a városka zsúptetőit feketén karcolta az égre, míg beügettek és végigrobogtak főutcán. A polgárok a menetet ordítva megéljeneztek. A Mózes-hitű kufár családotul, Joákim készmíves boltosa s a többi kalmár és iparos: a kádár, a szűcs, a csizmadia, a cserzővarga, a szabó, a takács mind a műhelyük elé álltak, és földesurukat hajlongva fogadták. A bejáró parasztok csak azért maradtak, hogy Gyulaffyt lássák, és megbizonyosodjanak, az úton nem vészett el. László úrnak jólesett a ragaszkodás, de leszegett fejjel nyargalt. Nem köszönetet jobbra-balra, mert eltörődött, és alig várta, hogy feleségével és kisebb lányával találkozzon. Bár rövid ideig volt távol, hiányolta háza népét, kivált Örzsét, Palkó jobbágyot és a nénőt. Még egy dolog volt hátra: utasítás Dani atyának, hogy Taróczi embereit szállásolja el. A papot a helybéliek becsülték és hallgattak rá. Gyulaffy szerencsésebbnek vélte, ha a polgárokat a plébános kéri, mintha az uraság parancsolja. A katonákat nem kellett figyelmeztetni, kerüljék az erőszakot; tudták maguktól is. László úr oldalán senki se hajlott durvulásra és más effélékre.

A várba menet messziről látták, hogy a toronyba felkúszik a Gyulaffyak címeres lobogója, nyílik a kapu, s a várnép, élükön Margit úrnővel, sorra kilép. Mi

20 A halászok közössége.

tagadás, László úr jobb szívvel fogadta, hogy a sütőház kéménye ontja a füstöt. Nem szeretett a feleségével mások szeme láttára ölelkezni, márpedig a nagyszony a férje érkezéskor nem fogja vissza magát. Így volt most is. Ahogy lekászálódott a nyeregből, elé lépett, szorosan átölelte, és a vállára hajtotta a fejét.

- Haggyá' kincsecském! - morogta zavartan. - Embereink előtt nem való.
- A mi embereink - közölte az úrnő.

Kibontakoztak, Taróczy a nagyasszonyhoz lépett, meghajtotta a derekát, és kezét csókolta. Ezereskapitányként és Báthory kegyeltjeként úgy vélte, főúri szokás. Margit úrnő hátrahőkölt, és bosszúsan rákérdezett:

- Ez meg miféle új módi? Csak nem az udvarban tanulta?
- Generális feleségének kézcsók jár.
- Gyulaffyné Forgách Margit vagyok. A dámákat csókdossa, ne engem.

Szavaira rácáfolt szívélyes mosolya és búzavirágszín pillantása. Elmenőben csak annyit mondott, temérdek a dolga, várja Örzse és a sütőház. A szakácsné nem csatlakozott hozzá s a kisebb Gyulaffy-lány, Krisztina sem. Csak Palkó és a néné tipródott a katonák közt, utóbbi olyan görbén, mint a hordóból kiesett donga. Az öröm nagy nehezen csillapodott, az érkezők besorjáztak, a lovakat elvezették, a kopjások indultak mosdani. Útközben megizzadtak, csizmájukat, nadrágjukat vastag por fődte, s a láncing és a fegyver is húzta a derekukat.

- Lakoma lesz, akárki meglássa! - örvendezett László úr. - Mára mindenki a vendégem. Csípjék ki magukat! A kompániát a nagyterembe várom.

A szolgák a dézsát a kút mellé cipelték és telemerték. Gyulaffy és emberei élvezettel csapkodtak, a bőrüket lúgos szappannal dörzsölték, végül élvezettel szárítkoztak. Jóska nem tudta, mi az a formátlan, habzó készítmény, míg a kopjások komoly képpel elmagyarázták. A kölyöknek jutott a szemébe is, persze könnyezett, és nem győzte kilogybolni. Meggyújtották a szurkos vaskosarakat, a sütőházból kiviláglottak a kemence lángjai, és barátságos fénybe vonták az udvart. A szolgák sürgölődtek, a katonák a kövön tébláboltak, és várták, hogy a vacsora elkezdődjön. László úr addig is fölballagott a gyilokjáróra, onnan bámulta a környéket, közben futtatott a papért, hogy tisztelje meg. Jól érezte magát. Övéi közt szépnek látta a világot, s bár magának se vallotta be, Balázs úr társasága megmelengette a szívét. Nem hitte, hogy régi társai és Máté halála után bárki ilyen közel kerül hozzá, s lám, bekövetkezett. Vénülök - motyogta, de csak úgy maga elé, hogy meg ne hallják.

Addig nem akart a lakomára jelt adni, míg Dani atya megjön. Gyanította, Margit úrnő már szólt, de volt benne annyi tapintat, hogy férjére hagyja a meghívást. László úr ennek is örült, bár ha a felesége megelőzi, nem kifogásolta volna. A diéta, a csonkítás és a kivégzések után jólesett maga köré gyűjteni háza népét, az élőket számba venni, és megtapasztalni, szeretik és hűek hozzá. A halál bőven aratott Szentpálon, Alárdon és Kolozsvárt. Elege volt belőle.

Végül a domb alját szapora dobogás verte föl. Öszvérháton megérkezett a pap, mögötte Balázs úr katonái és Joákim fegyverkovács boltosa. Utóbbinak tekintélye volt, mert ő árulta a hírneves szász remekművű késeit és fenőacéljait a vá-

rosiaknak és a várbelieknek egyaránt. Jeles személyiség, egyben az itteni protestánsok oszlopa. A menet a várútra kanyarodott, László úr lekiáltott az udvarra, az érkezőknek állítsák föl a bakokat, és tegyék rá a deszkalapot. Ennyi ember nem fért a palotába. A várúr csak Dani atyát és Werfel emberét szándékozott asztalához ültetni, a többiek a sütőház előtt kaptak helyet.

Közben Palkó lázasan oktatta Jóskát. Elmondta, mit hogyan kell tennie. Segít fölteríteni az abroszt és cipelni a tálakat, kendőt tesz a vendégek elé, majd László úr széke mögé áll, s ha a bora elfogyott, pótolja, de csak miután a kupa kiürült. Rátölteni nem illő és nem is ajánlatos. A várúr nem ad az ilyen kicsiségre, de ha észreveszi, megmorogja. Örzse a sütőházban parancsnokolt a kiscselédnek és egy parasztasszonynak, aki híres volt a réteséről. Senki se tudott olyan tésztát gyúrni, vékonyra hengerelni és a parázs fölött ropogósra sütni, mint az özvegy. Hívták mindenüvé, de legszívesebben Örzsenek és a nagyasszonynak szolgált. A nénőtől elleste, hogyan kell fűszert törni, zacskóban hűvös helyen szárogatni és a húsokat kellően ízesíteni. Mesterség, melynek hasznát veheti a lagzikban és másutt, ahol fölfogadják. Hírlik, Dani atya fontolgatja, hogy magához veszi szakácsnőnek, de habozik, mert nem akarja, hogy a csehieket megszólják. Az asszony Örzse legjobb napjaira emlékeztet: dús mellű, keskeny derekú, rengő farú, kontyolt sűrű barna hajjal, bogárszemekkel, szolgálatkész mosollyal. A pap olykor rajta felejtette a pillantását, ami a nagyasszony, Örzse és a szolgák figyelmét nem kerülte el. Ezért ódzkodott Dani atya, és azért is, mert tudta, Gyulaffy jobbját nem veheti magához a várúr engedelmével.

A nagyszála a vendégektől majd szét repedt. A nagyasszony elrendezte, ki hová üljön: László úr a főhelyre, mellé jobbról-balról Taróczi és a pap, majd sorban a próbált kopjások s a legifjabbak, a boltos a pad végén. Maga nem telepedett közéjük. Csak akkor ült asztalhoz, ha rangbélieket vagy a familiához legközelebb állókat hívták. László úr hálás mosollyal nyugtázta, hogy feleségét az arányérzék most sem hagyta cserben.

Fölállt, kupát emelt, és azt mondta:

– Köszöntöm Dani atyát, Balázs urat, katonáinkat és a késmívest. Magyar ember evés közben nem beszél. Kívánok jó egészséget, jó étket és jó étvágyat! A pap mongya el az asztali áldást, oszt’ együnk.

Ki-ki meghúzta a kupáját, a plébános föltápáskodott, és rövid imát mormolt. Épp hogy visszatepedett, Örzse vezérletével Palkó jobbját és a cselédek becipelték a dúsan megrakott tálakat, egy malomkő nagyságú kenyeret – a nagyasszony sütését –, egy jókora edényt tejföllel hintett köleskásával, savanyúságot és temérdek más finomságot, köztük aszalt gyümölcsöt, melyről híres a Szilágyság. Az asztalon alig fértek a főtt tyúkok, sült libák, párolt özgerincek, marhalapockák, füstölt sonkák, vesepecsenyék, végül a lakoma fénypontja: lisztbe forgatott harcsaszeletek. Az összörnyet Margit úrnő hozatta a Tiszáról drága pénzért. Váltott lovakkal vágató szekéren jég közt hurcolták, hogy meg ne romoljon. A nagyasszony tudta, az urának leginkább ezzel kedveskedhet. Gyulaffy más ételhez nem nyúlt; öt-hat szeletet húzott maga elé, és boldog mosoly-

lyal nekiállt falni. Csehiben töltött éveik alatt a harcsát hiányolta legkivált, s íme, felesége erről is gondoskodott.

Némán öröltek a fogak, zsír fénylett az állakon – olykor az abrosz szélébe törölték –, és szaporán villogtak a török, de az étel csak nem akart fogyni. Örzse és a nagyasszony kitettek magukért, nem hiába: a vendégek választani is alig tudtak a sok finomság közt. A szakácsné nem bírta magával, hívás nélkül belépett, megállt, és vörösre gyúlt arccal, elégedett mosollyal nézelődött. László úr fölpillantva kupát emelt:

– Isten álgya Örzset!

– Aranykezű! – tette hozzá Balázs úr.

A többiek is kihasználták az alkalmat, hogy a mézédés tállyaiból vedeljenek. Ilyen bor ritkán került az asztalra, még Csehiben is. Örzse zavartan távozott, mert a katonák duzzadó melleit és vaskos combjait szemérmetlen bámulták. Tudta, úrnője a magamutogatást nem szenvedheti, Palkó előbb-utóbb féltékeny-nyé válna, és jól elverné, László úr a kopjásokot egy rosszízű megjegyzésért leütné vagy elzavarná. A lakoma ütemes rágással, böffenéssel s a bor kotyogásával folytatódott, míg az emberek úgy elteltek, hogy mozdulni se bírtak. Ugyanez ment a várudvaron. Mikor egy falatot se bírtak lenyelni, László úr kurtán közölte:

– Szót se a háborúról! Máma ünneplünk.

Ebbe is belenyugodtak, holott szívesen fölemlegették volna a Maros-menti ütközetet és a szentpáli csatát, csakhogy a leköszönt generális hallani sem akart róla. Úgy trónolt az övéi közt, mint bármely elégedett kisúr, jóllakottan, lustán. Még a falon sziszegő fáklyák is úgy lobogtak, mintha a láng a kupáján csillanó fény tartozéka volna. A várurat máskor fölgújtott falvakra, a láthatárt borító füstfellegekre s a vörös égálgára emlékeztették, de ezúttal eszébe se jutott. Beletörődött, hogy az élete ezután vacsorákkal, borozással, vadászattal, kisebb lánya férjhez adásával s az emlékek morzsolgatásával telik. Ehhez lehet jó társ Taróczi, de elsősorban Margit úrnő és a várbeliek. Lesz idő megtapasztalni, hogy viselik a tétlenséget, és mihez kezdenek Balázs úrral.

Kezdte unni a lakomát, a verejtékszagot, a fáklyák szurokbűzét, az ételmaradékot, az abroszon a borfoltokat és a dugig telt emberek szuszogását. Magányra és szabad levegőre vágyott. Tudta, nem illő a vendégeket magukra hagyni, de mi mást tehetnek? – megbocsájtják. A táborban gyakran előfordult, hogy a tűz mellől hirtelen fölállt, és szó nélkül távozott. Senki se merte kérdezni, hová, követni különösen nem. Hagyták, hogy félrevonuljon, és magában tépelődjön. Pillantása végigvándorolt az asztalon, az emberek elhallgattak, és gúvadt szemekkel bámulták. Intett Jóskának, hívja be a nagyasszonyt és a cselédeket. A gyerek térült-fordult, Margit úrnő, Örzse, a nénő, Palkó és a szolgák a terembe óvakodtak. Gyulaffy fogta a kupáját, de nem emelte föl.

– Elsőként asszonyommal, oszt’ mindenki mással tudatom: Taróczi Balázs lesz a kendtek várnagya. Énutánam néki tartoznak engedelmességgel. Ezereskapitány vót, így hát eszükbe se jusson ellenkezni. A lakomán mostantul ükel-

me a házigazda. Egyenek-igyanak, a padlót ne okádják le, a folyosó szegletébe ne huggyozzanak, a nőcselédeket kerüljék. Most pediglen igyunk a várnagy úr egészségére.

Kupát emeltek, és egyhajtásra kiítették. A nagyasszonyt a bejelentés nem lep-
te meg, de a szolgák elcsodálkoztak. Tudták, hogy Taróczi a fejedelem kegyéből
immár jómódú birtokos. Ugyan mi okból lett Gyulaffy szervitora? Azt hitték,
László úr Máté halála után senkit se fogad maga mellé.

A házigazda fölállt és eldübörgött.

Távozásával mintha kiürült volna a nagyterem. A mulatni vágyók megköny-
nyebbültek, de sajnálták is, mert remélték, hogy a háború mégiscsak szóba kerül,
és a generális elmesél egyet-mást Báthoryról és a kivégzett lázadókról. Amilyen
bennfentes, okulhattak volna, de azt is tudták, az elhatározását sose másítja meg.

László úr fölballagott a lépcsőn, pár lépést tett a gyilokjárón, a mellvédre
könyökölt, és belebámult az éjszakába. Az égen miriád csillag ragyogott, telihold
úszott az ég alján és ezüsthénybe mártotta a városka háztetőit. Odébb a Szilágy
patak kanyargott, mint olvasztott fém, partjain szénaboglyák ácsorogtak, a ker-
tek alján barom legelészett. A táj békét sugallt, lüktető ciripelés, kutyaugatás,
távoli bőgés hallatszott. A zsongást hirtelen fölverte egy szajkó kiáltozása.
Gyulaffy tudta, a váralján a tölgyesben lakozik. Szerette elnézegetni tarka ru-
háját és hosszú farktollait, bár a hangja nem igazán volt ínyére. A helybéliek
mátyásmadárnak hívják, ki tudja, miért? Az a tudománya, hogy képes az em-
beri hangot utánozni, amellet nagy fészekpusztító, de van egy jó tulajdonsága:
összegyűjti a hullott makkot, elrejtí az avarba, megvárja, míg kicsírázik, s akkor
fogyasztja el. Csakhogy nem mindegyiket, s ezzel segíti a tölgyesek gyarapo-
dását. A színes madár László úr kisebb lányának igencsak megtetszett. Régóta
könyörgött, a vásáron vegyenek egy fiókat, hogy fölnevelje, de Gyulaffy halla-
ni sem akart róla. A gondolatot is gyűlölte, hogy kalitkában tartsák. Csobáncon
még a sólymait is hosszú szíjra eresztette, lovait – a csatamén kivételével – kora
tavasztól késő őszig a síkon legeltette, a csürhét a kondásokkal kicsapatta az
erdőre, a barmot télen-nyáron a szárnyékban tartatta. Csak egy pár jól tejlő
tehén istállózott. Lesz idő gazdálkodni – gondolta, bár a kilátás nem vidította
föl. Sose szeretett a jószággal bíbelődni, a gyarapodás nem izgatta, s birtokaira
is csak a vár tartozékaként gondolt. Az úrbér, az ajándék és a füstadó beszede-
sét utálta, a tizedet a papra hagyta, a robotos napok számát nem ellenőrizte,
olykor el is engedte, ha a jobbágycsaládok szépen kérték. Sűrűn mondogatta:
Csak azt veszem el, ami jár, de abbul nem engedek.

A gyilokjárón léptek dobogtak.

Oda se pillantott. Tudta, csakis Balázs úr lehet. Magányos tűnődései során
asszonya kivételével senki se merte zavarni, Taróczi is csak akkor, ha oka volt
rá – de mint megbízott házigazdának a vendégek közt a helye. Mi a fenét akar?

– Engedelmet – kezdte –, csípi a szemem a füst. A borszagot is megutáltam.
Eressz ide, hogy beszélgessünk! Hosszú az éccaka.

– Az.

- A pap aszonta, van egy eladó pógárház. Ellaknék nála, míg megalkuszkok.
- Lakjál nálunk! Ne vedd igénybe Dani atya szívességét! Amilyen tudálékos, összekapnál véle. Befogadnálak a várba, de úgy vélem, ezerskapitánynak önálló hajlék jár. Adok egy kamrácskát, hogy teendőid végett s a téli éccakákon, ha nem mész haza, legyen hol meghálni.

- A' jó lesz! - örvendezett Balázs úr.

- Építtess egy udvarházat. Joákim késmíves ösmer egy talján pallért. Marussla Jakabnak híják. Az egri érsek szógája vót, Gyula ostromakor sikerült megmenekülnie, a gyerekei otthagyták, oszt' Géczy hadnaggyal Erdélybe kötözött. Meg osztán... Nehéz ember vagyok. Magam se tudom, mikor fog el az indulat. Ha rám gyön, a nagyasszony se mer szólni. Baj, de én má' nem változok. Máté szegény jól tette, hogy elkötözött Sarmaságra, pedig sok éven át ittuk a borunkat, és morzsoltuk a kenyerünket.

- Mondták róla, jobbágyivadék.

- Az vót. A nemességít a lelkében hordozta. Sokat tudott, de nem dicsekedett véle. Szerette a szabaccságot. Élete vége felé megadott néki. Elérte, amire vágyott, csak egyvalamit nem ért el. A szerelme egy prágai céhmester lánya vót, az apa a házasságról hallani sem akart, erre a kisasszony főkötötte magát. Máté a keserűségít a krónikájában és a hadakozásban vezette le. Ahogy telnek-múlnak a napok, egyre inkább érzem, milyen nagy embert vesztettünk. De nemcsak mink, az egész magyarság.

- Meddig védekezünk, László?

- Míg ember él a földön. Sokak szemét csípi Pannónia. Erdély ugyanúgy. A népek egymásba horgolnak. Ahányan vannak, annyian irigylük a másét, hát még ezt a tejjel-mézszel folyó kánaánt. Lenne itt minden jó, ha nem fosztogatná a török és a német.

- Jól beszélsz, László.

- Beszélni könnyű, tenni nehezebb.

- Tudom, nem tervezel semmit.

- Egyvalamit tervezek - vigyorgott Gyulaffy. - Fölkeresem a nagyasszonyt. Rég nem háltam véle. Vidd a katonáidat, én meg berekesztem a lakomat. Hónap hajnalban gyere föl! Megbeszéljük, ki mit csináljon. Dógunk semmi, időnk temérdek.

Balázs úr biccentett, sarkon fordult és eldübörgött, Gyulaffy maradt, hogy ne kelljen a távozóktól elköszönni. Titkon remélte, hogy Margit úrnő a vendégeket távozásra bírja, kiszellőzteti a palotát, megveti az ágyat, és jószagúan várakozik. Úgy ismerték egymást, mint kard a hüvelyét, arató a kaszát, vincellér a fortyogó mustot. Biztatás az ölekezéshez nem kellett, csupán a föl-föllobbanó érzelem, mely elkísérte őket egy életen át, megújult az ivadékaikban, s a házasságukat példássá és irigyeltté tette. László úr büszke volt rá, de sose hozta szóba. Még azt sem tűrte, hogy asszonyát dicsérjék.

A nász és házasságuk évtizedei annyi emléket szabadítottak el, hogy a lélegzete is elfúlt. Olyan gyakran kellett Margitot magára hagynia, hogy hazatéréskor nem győzte szeretgetni. Jöttek a gyerekek, a portyák, a párviadatok,

aransarkantyú a győri szemlén, Veszprém ostroma, a főkapitányi titulus és a vele járó felelősség, a birtokperek, végül a felségárulás vádja. Nem sok ideje volt házasesetet élni. Bosszantó, hogy akkor lenne alkalma, amikor ifjúnak már nem nevezheti magát, de örömmel nyugtázta: az asszony erőteljesen vonzza most is. A vágy megmaradt, amit nem sok férj-feleség mondhat el.

A szajkó kiáltozása figyelmeztette, múladozik az éjszaka, a telihold hidegen beragyogja a láthatárt, felhők gyülekeznek, és záporral fenyegetnek. A barom farral a legelőnek a szárnyékba állt, elhallgattak a kutyák, s a szajkó is elcsöndesült. Föltámadt a szél, de a zápor nem akart leszakadni. A lég sűrű feszültséggel telt, száraz villám lobbant, távoli égzengés hallatszott, végül sűrű csöppekben eleredt az eső. László úr ezt is élvezte, mert jólesően hűtötte a homlokát. Szeretett a zivatarban bőrig ázni; mintha újfent megmosdott volna. Megtérését a palotába ez is késleltette. Szívmelengető érzés volt az emlékekbe merülni, és visszagondolni a múlta. A gyerekek élete elrendeződött – már csak Krisztinái van hátra –, a birtok elég, asszonya nem vénül és nem csúful. Mi kell még?

Bár most sem volt igazán elégedett, boldogította, hogy övéit és bizalmasait a háborúban nem vesztette el, kivéve Mátét. Ő szegény magának kereste a bajt. Milyen jó lett volna, ha befejezi a krónikáját, s a harcokra együtt emlékeznek. Igaz, a lelkésznek szép emléke jóformán nem is volt. Környezetével csupán vén-ségére tudta magát megszerettetni. Van ez így: némely öregek komisszá válnak, mások bölcsé és türelmessé. Máté a maga hitében konok volt, de a műveltsége megalapozta. Bátorsága túltett a legjelesebb bajvívókén is. Saraságon jutott odáig, hogy vezesse a gyülekezetet, amire egész életében vágyott. Azután itt van Taróczi. Ezereskapitány lett, és birtokot kapott, közben alig várta, hogy letegye a szablyát, és jómódban visszatérjen a családjához, végül nem bírta a semmittevést és az úrhatnám rokonokat. Csoma Zsiga... Őt férfikora derekán érte utol a szerelem. Osvát kitanulta a betűvetést, a latin nyelvet és sok mást, első írnok lett, és címet kapott, mégis boldogtalan. István olyan elszántan törekszik fölfelé, hogy apjára-anyjára alig jut ideje. Udvari pályafutása nyomán Margit úrnő szívére akkor a kő gördült le, hogy most is gurul. Lackót félti, nagyobb fiára büszke, holott egyelőre nincs miért. Elsőszülöttjének a fejedelmi kegyet ki kell érdemelnie akkor is, ha pár éven át Báthory somlyai várában nevelődött. A nemesisifjak százával törtetnek Gyulafejérvárt, s még több Krakkóban, ha Istvánt a sors oda vezérli. Kérdés, van-e elég esze hozzá, hogy a polonusok nyelvét és szokásait már most tanulgassa?

Gyulaffy kevésbé tudott németül, jóval többet törökül. Utóbbit kitartóan próbálta elsajátítani, hogy megértse az iszlám észjárását, és a foglyok vallatásakor hasznát vegye. Sose bízott a tolmács renegátokban, mert kétfelé szolgáltak, és időnként becsapták. Ugyan rosszul tették, mert akit csaláson kapott, helyben fölköttette, vagy karóba húzatta.

A véres múltban volt jó is, rossz is. Jó az, hogy a török a Balaton környékén csöppet sem érezte biztonságban magát. A Dunán inneni tájat sose volt képes úgy uralni, mint a bolgárok földjét, Boszniát, Rácországot és a déli vármegyéket.

A végváriak, a kisemmizett nemesség és a megrabolt parasztok tettek róla. Rossz az, hogy a harcoknak magyarok is áldozatul estek.

A gyilokjáróra fölhallatszott a távozók lármája, köszönetés, a kapurostély nyikorgása, nyerítés, dobogás. A katonák a napkeltétől napnyugtáig tartó lovaglás során elfáradtak, a dús ételektől és a bortól elnehezültek, máskülönben hajnalig mulattak volna. Minő szerencse, hogy Margit úrnő jól időztette a lakomát. Drága asszony... Tudta, a katonák közt senki sem olyan szívós, mint a férje.

Még egy kicsit maradt volna, hogy emlékeit összerendezze és letudja, de attól tartott, feleségét kimerítette a készülődés, a szolgák irányítása s legfőképp az ura megérkezése. Annyit várakozott, hogy belefáradt. Terheit csak a viszontlátás enyhítette, s hogy újra és újra sikerült egymásra találniuk. Lakályos ez a Szilágycsehi, ha nem is vetekszik a Csobáncsal... No de legyünk hálásak az Úr legapróbb kegyéért, hát még ha a kegy nem is olyan apró. A várbirtok neki is, ivadékainak is bőven elég. Életben maradt, holott azt hitte, ötvenéves korára rég elviszi az ördög. Még nagyobb szerencse, hogy baleset, járvány s a szentpáli csata sem ritkította a családot.

Ledübörgött a lépcsőn, átvágott az udvaron és bement az ágyasházba.

A folyosón mécses világolt, hogy ne kelljen sötétben botorkálni. Ez is felesége gondosságára vallott. A palota ablakai nyitva, a nagyterem kiszellőztetve, a leégett fáklyák bűze nem csavarja az orrát. Az asztalt bizonyára leszedték, az edényeket elmosták, s az ételmaradékot eltakarították, hogy jusson a disznóknak. A takarékos úrnő ügyel a moslékra, a hullott zabra, a tűzifára, a jégveremre, a fűszerekre, a mécsesekben az olajra, az ágynemű javíttatására, arra, hogy semmi se menjen veszendőbe. Csak a maga munkájával és a várnép istápolásával nem takarékoskodik. Ezen is tűnődött egy sort. Az ajtó előtt ácsorogva fülelt, kihallik-e az ágy nyikorgása, a deszkapadló recsegése, szapora lélegzet, sercegő gyertya? Érzékelt valami csendes várakozást, máskülönben csak az éjszaka lüktetése, az udvaron sietős léptek dobbanása s a vaskosarakban égő szurok pattogása hallatszott. Csupa ismerős, megszokott nesz.

Óvatosan benyitott, hátha az úrnő alszik.

Ám a nagyaszony a párnára könyökölve éberén várakozott. Kibontott haját és rántalan sima arcát a gyertyaláng meghitt aranyfénybe vonta. A takaró alatt kíváncsi domborulatok sejlettek, de László urat nem a szeretkezés foglalkoztatta, hanem az összetartozás, mely negyedszázada minden másnál erősebbnek bizonyult. Pedig a lakomán és a gyilokjárón alig bírt a gerjedelmével.

Lerúgta a csizmáit, kigombolta az ujjasát, a lábára telepedett, és lehajtott fejjel bámulta a padlót. Magában motyogott, mint rováskor a tisztartó vagy a számadó juhász. A nagyaszony halkan rákérdezett:

– Mi jár az eszében, édes uram?

– Köszönöm a Mindenhatónak, hogy visszatérhettem hozzád. Ritkán gondolok a halálra, de mostanság a szele ugyan megcsapott. Nem említettem, mer' nem akartalak fölkaparni. Mikor elfoglaltuk Alárdi Ferenc kastélyát, egy tucat lázadót főköttem, oszt' rájuk gyúttam a várat. Soká éreztem az égő hús bűzét. Kolozsvárt a vérszag olyan vastag vót, hogy könyökölni lehetett rá. Máté

kivételével megmenekedtünk, de ükelme a csatában lelte halálát. Más az, mint a kötélén vagy a vérpadon kiszenvetni. Mióta meggyöttem, újra érzem az Úr irtalmát. Mink, Gyulaffyak az Ő trónusa alatt tanyázunk. De rászolgáltunk-e?

- Ne ölje magát. Erről szólt nagyságod élete.

- Gyilkossá lettem, de nem vót választásom.

- Jó ügyet szolgált. Hiszem, hogy Gyulaffy László emléke századokon át megmarad. Legenda már most is. Unokafivére, Lestár...

- Ne túlozz, kincsecském. Erdélyben sokra vittem, de otthon csak főkapitány vótam. Lestár hízlalja a família gőgjét, mer' deák. Hivalkodik, mint az udvarban István fiunk. Tüled sose hallottam, hogy püspök-öregbátyáddal vagy Forgách Simon hadvezérrel dicsekednél.

- Azok ők, ez meg én vagyok. De nagyságod hites uram. Nem rajtam múlt, hová születek, de én határoztam, kit fogadok férjül. A szülék rám hagyták.

Gyulaffy szélesen mosolygott:

- Süldő lányként híres vótál a jó ízlésedről.

Erre a nagyasszony is fölnevetett. Boldog volt, hogy sikerült enyhítenie az ura borongását. Attól tartott, a sereg elhagyása megkeseríti minden éjszakáját, melyek többségét portyákon, a rábízott várakban vagy a táborban töltötte. Tépelődik, de nem csoda, hisz letette a rangját, és szélnek eresztette a katonáit, azaz átengedte a fejedelem öccsének, Báthory Kristófnak, innen kezdve napja-it tétlen morzsolja, s még nem tudja, mivel foglalja el magát. Az úrnő jó érzékkel témát váltott:

- Megférnek Balázs úrral? Elbírja a közelségét? Őkelme nem azonos Mátéval. Ezereskaptány, birtokos nemes...

- Csak vót. Az idő megmutatja, de bízom benne. Tudod, mennyire szerettük atyafiát. Ünacskája méltó az öreghez. A vér nem vált vízzé. Őt esztendeig derekasan szógált. Láttam harcolni a szentpáli csatában. Páran neki köszönhették az életüket. Balázs úr ragaszkodását meg köll becsülni. Nagyobb fiunk nem törí magát.

- A maga útját járja, ahogy siheder korában kelmed is.

- Igaz.

- Csak nem ruhában akar aludni?

Gyulaffy észbe kapott, lehúzgálta a nadrágját és az ingét, végül sóhajtvá az úrnő mellé heveredett. Megmártózott az ágynemű levendulaillatában s az aszszony szappanszagában, dereka alá nyúlt, átkarolta, és párás szemmel a nyakába csókolt. Ennél meghittebb mozdulatot nem ismertek, sokkal többre nem is vágytak, csak arra, hogy a lehető legmesszebb úszkáljanak a szeretet áradó hullámán. Az ifjonti vágy sebesen visszatért, és megmutatta, egymással még bőven van mit kezdeniük. Nem fásultak el, s a vágy nem hunyt ki. Azelőtt hevesebben lobogott, de a parázs ezúttal is lánggra kapott. Máglya nem lett belőle, de nem is égette el a nyoszolyát. Ilyenkor tudták legjobban, miért érdemes megmaradni, bár a felelősség László urat és Margit úrnőt sose hagyta el. A törődés a gyerekekkel, a várnéppel és a katonákkal a házaspárt sok szép élményben részesítette, ha egymásra találásukkal nem is ért föl. A csöndes ringatózás életük fénypontja volt – és az is maradt.

Szilveszter Erdélyben

Monodráma

*Bölöni Farkas Sándor 1835. évi naplótöredéke
és az Utazás Észak-Amerikában című könyve alapján*

Színhely: Bölöni Farkas Sándor lakása a kolozsvári piacsoron. A benne levő bútorzatról – íróasztal, ülőbútor, próbababaszzerű szobainas emelhető szárral, tükörös szekrény, állótükör, falitükör (általában sok tükör) –, akárcsak a kellékekről (kandallószerszámok, gyertyatartók, lámpák, íróalkalmatosságok, pipák, kávézáshoz szükséges edények stb.) –, vagy a szereplő öltözkéről leginkább Imreh István Egy közhasznú élet című tanulmányából szerezhethetünk tudomást (<http://epa.oszk.hu/00900/00979/00011/09imreh.htm>). Helyet kell kapnia azonban a dráma kifejlődéséhez igazodó stilizálásnak is, különösen az önkény széke előtti delíriumos hatás megtervezésében. A színhely, minden konkrétsága ellenére, „hajlik” arra, hogy a tudat színterévé alakuljon. Ha a játékeret tüllel vagy más átlátszó anyaggal határoljuk le, ügyes fénytechnikával, bábok alkalmazásával, pantomimesek jelenlétével hallucinatív, azaz a nézőben is (nemcsak a főhősben) érzékszálódást keltő látványt idézhetünk elő. Persze csak indokolt esetben és a drámai funkció függvényében!

(A közbeeső, nagybetűs címek témaváltásokat jeleznek, nem részei a szövegnek.)
Idő: 1835.

(A fény vagy a függöny felmenetelekor lovascsapat patazaja hallatszik. Bölöni Farkas Sándor vagy a szín közepén áll, vagy kipillantva a nyitott ablakon, majd a nézők felé fordulva felindultan közli) Kolozsváron minden kaput katonaság foglalt el... Töltött fegyverrel! Kimondatott, ha az országgyűlés nem akar oszlani, a katonaság rárohan az országházára... Reggel tízkor felgyűltek a rendek, felolvasták a feloszlatásról szóló határozatot s a jegyzőkönyvet, melyben előszámolják a „törvénytelenéseket”... *(Fejből idéz.)* „Mivel az országgyűlés rendetlenségbe jött, Erdély élére királyi biztost nevezünk ki, ki mindent tehet, mit jónak lát!” Teljhatalom! Nem új ez nekünk! Básta, Heister, Caraffa – mind ismeretes nevek Erdély történetében! *(Szünet)* Az elnök az olvasás befejeztével odahagyta székét! Hiába kiabálták, hogy ez törvénytelen, az országgyűlést nem lehet így feloszlítani!

ORBÁN KÁROLY (1943) színművész, író. Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön és Budapesten játszott. Utóbbi kötete: *Egy szerelmi házasság viszontagságai avagy két pisztoly a kútban* (regény, 2014).

(Szünet) Mindenkin erőt vett annak érzete, hogy gyengék vagyunk! Nincs erőnk! A képviselők egy része azonnal indulni készült. A másik rész protestálni akart, de nem sikerült összegyűjteni... *(Leül. Beszéd közben esetleg pipát töm, vagy kávé tölts magának egy ibrikből.)* Mint közönséges égéskor! Mindenkit az foglalt le, hogyan menthesse személyét s vagyonát! Mindenki csak önmagáról gondoskodott! Sokan levetették az álorcát! A szervilisek győzelemittasan jártak! Fenyegetőztek! Üdvivalgás nem volt, de sokuknak öröm sugárzott az arcán. (Szünet) Ó teremtő! De megcsalódtam hazám morális erejében. *(Letéve a pipát, mit meg se gyűjtött, vagy kávéját elgondolkozva fogyasztva felsóhajt. Eközben előjön a kobzos vagy gitáros, önmagát kísérve énekel.)*

Dal:

Megint meg kell-e érnem
nemzetem gyalázatját?
Hogy elvesse magát
mint a zsarnoknak
járomhoz szokott népe?
S vetélkedjék
a szolgálai hűségben?
Eloszlik-e az utolsó sugár is
nemzetiségnek szép álmáról?
Szabadság!
Önigazgatás!
Jólét!
Mind hiú képzetek?

Délben egész pompával felment a királyi biztos a Kancelláriára. A tanácsosok elébe jöttek egészen a grádics aljáig, s ott hódoltak neki! Az alsóbb személyzetnek, mint én is, elrendelték, hogy álljon ki a tornácra a pompa növelésére. Az utcán sok néző állongott... A tanácsban is felolvasták a leiratot, hogy „az ország feltétel nélkül rábízatik a biztosra, a vármegyei székek pedig betiltatnak”. *(Szünet, majd izgalommal)* A lelkes hazafiak, köztük főispánok, mint Haller, Ugron, Degenfeld, Bánffy meg Mara, és a tanácsosok, mint Zeyk és Kemény, s még többen a vármegyékből azonnal elhatározták, hogy otthagyják hivatalaikat. Nem szolgálnak tovább az országnak ebben a törvényen kívüli állapotában. Egyszerre mondtak le! Mily lelki erő! S mily csodálatos ereje a közvéleménynek! *(Elszomorodva)* Sokan némán álltak. Többen a bánat mélyét boncolgatták magukban... Ott álltak összezsugorodva... bárminő sorsnak jobbágyi alázatossággal odanyújtani nyakukat... *(Lehajtja a fejét, homlokát szorítja. Az igris, aki vagy színen maradt, vagy ismét előjön.)*

Dal:

Ó, teremtő! Mi csak a
természet törvényeit
akartuk visszavonni magunknak.

A te örök törvényeidet!
Mi csak az igazságnak
szent uralmát
óhajtottuk!
Mi csak
szabadok akartunk lenni!
Hogy a szabad ember
tisztá hálája
dicsőítsen téged!
S íme, ó teremő,
megcsüggedve
ingadoz hitünk,
türelmünk lankadoz.
Sujkolásaid alatt
elfáradva,
elkeseredve
pillantunk fel hozzád –
enyhületet,
vagy vesztet kérni.

(Az igríc, akiről vagy tudomást vesz Farkas, vagy se, visszahúzódik. Előbbi esetben finom mozdulattal Farkas elküldi.)

Járkáltam az utcákon. *(Szinte suttogva)* Találkoztam Stuller Ferenc ügyvéddel... Lelkes ifjú! *(Szünet)* Most menekült. Wesselényi írnoka volt a Napló szerkesztésében. Nem csoda, hogy elsőnek szemelték ki a lesújtásra. Az elfogató parancs ellene, a biztos aláírásával, ott volt már az asztalon. Láttam! *(Ide-oda járva a szobában)* Kellemes, könnyed s egyszerű társalkodási módja mindig a franciákra emlékeztetett... *(Megáll)* Mikor szekérbe ült, nagyon megilletődtem. *(Szünet. Szinte sírva)* Miért így alakulnak nálunk a sorsok? Miért a tisztességnek kell menekülnie? *(Gyanakvó megdöbbenéssel)* És ki fog következni? *(Megnézi magát a tükrében.)* Láttam népmozgásokat Párizsban és Belgiumban is. Láttam az 1830. évi júliusi francia revolúció következményeit... De azok nem érdekeltek! Hideg néző maradtam! Azt hittem, hogy hazámban is az tudnék maradni, de most egészen másképp tapasztalom... Mert Kolozsvár! Kolozsvár... Erdély!

WESSELÉNYI MIKLÓS

(Lendülettel) Elmentem Wesselényihez. Máskor mindig telve volt a szobája. Most alig lézengett ott egy-két ember. Minden percben lehetett várni, hogy elfogják... Nyugtalan volt, de egyáltalán nem volt elcsüggedve. *(Mintha előtte állna.)* Miklós, menj! Ne játszd Egmontot! Nincs, ami megmentsen! *(Leül. Mintha Wesselényit*

nézné.) Amikor az Országgyűlési Naplót Bécs betiltotta, s hiába volt minden hivatkozás a nemzet jogaira, ő litográfiai köveket hozatott, s a Napló nyomását szállásán elindította. *(Örömmel az arcán)* Mekkora volt aztán a meglepetés, midőn egyik beszéde közben a Napló kinyomtatott első ívét váratlanul kitakarta, s a gyűlésnek felmutatta. *(Felkacag)* Eme ív egyik példányát én is bírom. *(Felkapja az íróasztalról és felmutatja)* Igen nagy kincs! *(Háttal a nézőknek visszatesszi az asztalra. Előkészítve az alábbiakat, esetleg magnóról szóljon az alábbi két mondat)* A sajtót aztán a nemzetnek adtad. Tetted a gyűlés nagyobb részében határtalan örömet váltott ki, de a szolgáléskéket, az idegen érdekeket mindig kiszolgálókat halálos remegés szállta meg... *(Elfordulva az asztaltól, saját hangján)* A szervilisek leginkább ellened vannak felbőszülve, Miklós! Nem veszed észre, hogy ellenségeid amilyen ostobák, éppoly ravaszak is! A hátad mögött kinevetnek! *(Szinte racionálisan)* Menekülj! Gyűlölnek! Ami végül is igen természetes! Ismerd be, sok embernek adtál fricskát az országgyűlésen. Ha doronggal csapsz közéjük, fájdalmuk csillapultával még megbékélnek, de a fricskát szégyellték, mert nem tudták visszaadni, s már csak azt lesték, hogy rejtett bosszújuknak mikor jön el az ideje... S íme, most eljött! *(Szünet)* Miklós napján a diákok még gyertyát akartak gyújtani a tiszteletére. A reformátusok hét órákor egyszerre meg is gyújtották, de a professzorok észrevették, s kicsapás terhe alatt megparancsolták eloltásukat. Szilágyi professzor oly dühbe jött, hogy csapkodott és köpdösött, csak hogy mihamarabb elaludjanak. *(Rövid szünet)* Ezelőtt egy évvel száz fáklya égett a tiszteletedre, s hosszú sorokban meneteltek a követségek köszöntésedre. Most államellenes véteknek számít egyetlen gyertyácskát gyújtani neked... Jaj, veszteni fogsz, Miklós! Menekülj! Mennél messzebbre! *(Rövid szünet)* Angliai sógorod, Paget János a minap azt mondta: „Igen új s igen tapasztalatlan még e nemzet a politikai taktikákra... Igen sietett nyílt mezőre kiállni... Ily kicsiny nemzetnek legjobb megalázkodnia... úgymond! Vagy még inkább guerillázni!” *(Ha ült, felugrik. Mintha magát akarná meggyőzni)* Guerillázni! Igen! Guerillázni, ha másképp nem lehet! *(Lenyugodva)* Úgy látszik, az angolok sok ismeretet szereztek rólunk... A történetek is őket igazolják... Lám a kapukat katonaság tartja megszállva... *(Az íróasztala mögé megy.)* Wesselényit személyes megjelenésre már bíróság elé is idézték. *(Leül. A gyertyatartóban vagy ég már a gyertya, vagy meggyújtja. Különös hangulat alakul ki. Sápadt holdfény süt be az ablakon, a súlyos függőnyt huzat lebbenti meg. MAGNÓRÓL lúdtoll percegése hallatszik, majd halljuk Farkas Sándor levélfogalmazó gondolatait.)* A múltkoriban meg akartam szerezni magamnak... azt az örömet... hogy... még egyszer láthassam Zsibót... ahol ifjúságom szebbik része telt... s egész életemre nagy befolyással volt... Wesselényi Miklós, régi barátom!... Kerestelek téged minden helyen... Felnéztem a hegyre is... hová egykor álmainkat koncentráltuk... De sehol sem találalak... Mégis mellettem éreztelek mindenütt... Igen hízeleg nekem azon gondolat, hogy... mikor ifjúságod napjaira emlékezel... akkor nekem is bele kell oda szövődnöm... *(A magnóról jövő szöveget patazaj és osztrák vezényszavak nyomják el. Előjön az igrice.)*

Dal:
Kicégéreztetted őt
sötétségnek csoportja!
De az ő lelkét leverni
nem fogod!
Meggyaláztad,
nyakára hágtál!
De ő nem fog előtökbe mászni!
Hatalmasan érzem ezt lelkemben!

(A dal harangzúgásba megy át. Közel a torony! BFS mond valamit, de nem hallatszik. Belepillant az irataiba. Rendezget az íróasztalon. Az Országgyűlési Napló alatt megtalálja azt az újságot, amelyben közlik a Ferenc császár halálával kapcsolatos gyászteendőket. Mozdulatai lassan komikussá válnak. Ő maga is észreveszi, és rátéve ezekre egy „lapáttal” keringőt kezd lejteni. Gunyorosan odaforog a bal egyen levő próbababához, leveszi róla a fátyolos kalapot, és a fejére teszi. A közönséghez beszél, de ez se hallatszik. Becsukja az ablakot.)

FERENC CSÁSZÁR

Tavasszal elfutott el a híre, hogy meghalt Ferenc császár! (Idéz az egyik cikkből.) „Megparancsoltatik, hogy a megholt császárárt hat hónapig gyászköntösben járjunk, s kalapunkban fátyolt viseljünk.” (Leereszti kezét az újsággal.) Mindig utáltam a kétszínkedést... S most hat hónapig gyászköntösben kellett járni! A kalapomon fátyolt viselni! (Odamegy az egyik tükörhöz, és megszemléli magát.) Utáltam magam! (Sűrű reverance-ok közt, keringőt lejtve) Mondják... Ferenc császár mint magánember jó volt!... Becsületes! Sok házi erénnyel ékes! (Némajátéka tettettet sopánkodást fejez ki.) Betegségében sokat képzelgett... Megbánta Erdély ellen hozott kemény határozatait... (Rettenetes óbégatást fejez ki némán.) Ez sietette halálát is... (Abbahagyva a tettetést) Nem tudom, ki hogy van vele, de nekem erről a kalpagról a Gessler kalapja jut eszembe. (Folytatva a táncot, majd hirtelen abbahagyva belepillant egy tükörbe.) Hat hónapig viseltem! (Komikus némajáték: mint aki más gyászolókkal találkozik, levéve fejéről a kalapot köszönti őket.) Nincs szerencsétlenebb helyzet, mint amikor az önkény uralkodása alatt szabadságvágy ébred az emberben, s ez kifejlődik, mint egy tűzvész. Fojtogatni kell a lángot titokban, de hiába. A filozófia és az ész ilyen helyzetekben valóságos átok! (Folytatni akarva a komikus némajátékot vagy táncot.) Furcsa dolog látni az embereket... Mint a tündérmesékben: egyik percről a másikra kicserélődnek a szerepek. A búsongó képűek, kik az elfojtott fájdalom vonásaival jártak eddig (megpróbálja utánozni őket) most (csattint) felemelt fővel s reménykedve tekintgetnek széjjel. (Kacag és ugrál örömeiben.) A nap is visszakapta régi fényét! (Ismét csattint.) Ellenben (megerősíti a csattintást) kik eddig lenézték az előbbieket (magatartást változva,

undorral az arcán, csattintgatva, mintha spanyol táncot járna) most megdöbbenve bújnak össze, s járnak rémült, megalázkodott képpel. *(Spanyol tánc)* De meddig tart vajon a szerepek kicserélődése? *(Aktualizálva, szinte a közönségnek)* Meddig? Vajon a Biblia elterjedése előtt is állt-e az az elv, hogy a királyokat az Isten rendeli a nép fölé? *(Aktualizálva ismételve)* Állt-e? Állt-e? *(Sanyarú képpel)* Nem emlékszem rá a történelemből... *(Huncut módon folytatva)* Mert ha így van... nemcsak Báthory Zsigmond... és Vitéz Mihály vajda... meg Néró... meg Caligula köszönik eme elvet *(Köszöngetve helyettük is, majd hirtelen)* ...hanem a királygyilkosok is! *(Némán hahotázik, majd professzorként bizonygatva)* Mert Isten munkája az ő tettük is! *(Gúnyal az arcán nyugtázza a gondolatot. Kikiáltó stílusban folytatja.)* Ferenc császár jóóóó keresztény volt! Jóóóótevő! És emberszeretőóóóó! Ugye! Előtte a polgár és monarcha, az ember és uralkodó egészen különböző portékák voltak! A II. József uralkodása alatti tíz esztendő a Habsburg-ház elveiből való kicsapongás kora volt számára. *(Rövid szünet)* Talán vallásos kötelességének is tartotta, hogy a nagymamától, Mária Teréziától örökségbe kapott elveket mint Istentől rendelteket híven visszaállítsa, fenntartsa, s utódainak változatlanul átadja. Elvből, tiszta csupa elvből, mondhatni szent elvből tartotta fenn az erdélyiek elnyomását, az értelmesedés gátlását, az ész tökéletes béklyóban tartását, megannyi sérelmünket... Vajon mindig az lesz-e a sorsunk, hogy mint a mezők barmai, örökségképpen szálljunk újabb és újabb monarchákra? *(Rövid szünet)* Vagy lehet, hogy nem is ő volt az oka sérelmeinknek, hanem a rendszer? És ő tulajdonképpen... *(M. f.)* Na, nem... Az önkény a monarcha személyében egyesül, s belőle sugárzik ki... Belőle sugárzik ki tisztviselőre, katonára... egészen a bakterig... Így lesz mindenki kisebb-nagyobb hatalmú zsarnok... Része az önkény gyakorlásának... Lehet, hogy én is? *(Fejét nemre ingatva)* Akiket üldöznek mind barátaim, jó ismerőseim. *(Szünet)* Mondjunk gyászimát az ő nevükben is! Imádkozzunk! *(Letérdepel a szobainas elé.)* Átok legyen az emléked, vad zsarnok! Ki a hazáért dobogó szíveket jégkezeddel összeroppantottad! *(Elkezded dőlni az alább jelzett zajok.)* A menekülő szabadságot küszöbödről elrugdostad! Az ifjúság költői álmait rablánc-csörgetéssel elriasztottad! A nemzet örömeit megmérgeztet! Káromkodjék a magyar, midőn nevedet említi! És pökjék sírodra! *(Vad, térdelő átoktáncot jár. Ebbe jön a patkócsattogás, láncfalpcsörgés, 56-ra utaló zaj. Vezényszavak hangzanak. Kapudöngetés! Odaugrik az ablakhoz és becsukja. A kandalló lángjai fényként táncolnak a falakon. Egyre erősebb a harangzúgás. Előjön az igris. Hirtelen csend lesz.)*

Dal:
Ó, hazám,
szép Erdélyország!
Mikor lesz vége
a sok aggódtnak miattad?
Derengsz néha szép reményt,
sugárzassz néha szép jövőndőt,

oszlani látszanak fellegid –
és megint robajjal dúlnak
feletted zivatarok!
Elborulsz!
És a zsarnok új fortélyá
riaszt fel álmainkból.
Erdély! Erdély!
Reménytelen szerelem!
Gyötrelmes élet...

(A harangzúgás elmúlt, toronyóra ütései hallatszanak.) Két óra múlva újév! 1836!
Életemnek negyvenegyedik esztendejébe lépek. (Tesz-vesz. Fidibusszal meggyújt-
va a gyertyákat, lámpákat, világosságot teremt. Majd bort tölt magának.)

KANCELLISTASÁG – BÉCS

Ma sokan kondoleáltak nekem. (Elkacagja magát.) Kondoleáltak... hogy megint negyedosztályú írnok maradtam! (Hahotázik) Hogy megint megelőztek! (Iszik a borból) Először bántónak éreztem, de aztán bosszús örömet találtam a sok részvétben. (Leül. Teljes oldottsággal) Midőn közepszerű vagyons a műveltségnek nevezett felszínes csillogás birtokában 1817-ben Kolozsvárra jöttem Wesselényivel a marosvásárhelyi tábláról... hogy ne lézengjek hivatal és név nélkül... vagy még inkább tréfából... felesküdtem az Erdélyi Gubernium Kancelláriájára mint jegyző... S íme, a tréfa örökös sorsommá lett! (Tesz-vesz. Iszik.) Bejáratos lévén sok úri házhoz, ismeretségbe léptem az akkor tónust adó ifjakkal... s lassanként elmerültem az idő tarka játékának a szemlélésében... (Kis arszlánná, üres fejű zsúrfiúvá válik.) Asszonyokkal érzélgés, hiúskodás, hivatali pletykaságok, városi krónikák, dorbézoló barátok... és szépen, lassan, észrevétlenül helye lebzselés lettek fő foglalatosságaim. (Cigányzene. Orfeumi kuplék. Mintha részesegedne és berúgna) Az iskolában belénk oltott szép ideálok? „A nemzetiségért égő s az egész emberiséget magába foglaló szív?” Eh! Léháskodás váltotta fel... A nimbuszok szertefoszlottak! Sodródtam a világban mind tovább! (Szünet) Egyszer csak meguntam a lélekölő kancellistáskodást! Szívemből megutáltam azt a szemét kollektíót is, mely társaságom képezte! Néha felrezzentett jobb géniuszom. Éreztem, változtatnom kell helyzetemen, ha nem akarok veszni, de ez már túl nagy elhatározást kívánt részemről! No meg, persze, az asszonyi szívek is úgy odagyökerezettek, hogy nem tudtam mozdulni. (Szünet) 1821-ben, végre (feltápáskodva), elhatároztam, hogy kiszállok ebből a körből, s új pályát kezdek... Elmentem... Bécsbe! Az osztrák katonai törvényeket tanulmányozni! (Bokacsattogtatás) Izzadtam! (M. f.) Vasszorgalommal küzdöttem! (M. f. többször is) Hamar beláttam ugyan, hogy e pályán az önkény betanított eszköze leszek, de szégyelltem visszalépni! (Komikusan megismétli az „izzadtam, vasszorgalommal

küzdöttem" alatti gesztusait. Dühös lesz.) Naponként kellett tapasztalnom attól a gyülevész néptől... hazám piszkoltatását! (Bokacsattintás) Keserűn kellett nyel-nem saját megvettetésemét! (Bokacsattintás) Miért? Pusztán azért, mert magyar vagyok! (Dühödt bokacsattintásokkal) De haladtam célom felé... Ám igen megtelt a pohár! Nem tűrhettem tovább! Fellobbantam! S kitörtem ellenük! (Párbajokat idézve. „En garde!”- kiálthatja.) Erre gyalázatosan elüldöztek! Hosszas fáradozá-som füstbe ment! (Lankadó bokacsattintásokkal) S megint lettem kancellista! (Röhög.) Negyedosztályú! (Újabb óráutítések. Lenyel egy kis gyümölcsöt. Eszik vagy pipára gyújt, vagy kávét tölt magának, amibe nádméz tesz.) Volt egy időszaka életemnek, amikor csak a hivatalnak éltem! A Kancelláriának! Mindent félretettem: kedv-teléseimet, irodalmi szenvedélyemet, mindent! Lelkiismereti dolognak tartot-tam pontosnak, igazságosnak és a lehető legszorgalmasabbnak lenni. S mit nyertem vele? No, mit? (Abbahagyja az evést-ivást-pipázást.) Társaim titkos irigy-ségét! S rágalmát! Igen! (Ismét enni-inni-pipázni kezd.) De én ezzel sem törődtem... Csak a kötelesség! A kötelesség pontos teljesítése! Ám igen hamar be kellett látnom, hogy szorgalom és igyekezet... valamelyik hatalmasság kegyelme nél-kül... semmit se ér! És én mit tettem? Na, mit? Vadásztam a kegyelmet! A jóin-dulatot! Pedig azt is átláttam elég hamar, hogy kegyelmet csak a karakter... megtagadásával lehet nyernie az embernek! Jaj! Most is pirulok, mikor eszembe jut, hogy mennyire elvettem magam a dicsőségkeresésben... Meg a kenyér miatt! Hajladoztam... (mutatja) ... azok előtt, akiket magamban semmire se be-csültem! (Szomorú sanyarúsággal az arcán) Sőt! Jóváhagytam elveiket... Melyeket különben károsaknak tartottam. Elnéztem haszonlesésüket! Ocsmányságukat! Sőt! (Fejét fogja) Rágalmaztam azokat, kiket ők rágalmaztak. Kétszínkedtem! Hízelegtem! Hiúságukat legyezgettem! Miért? Na, miért? Hogy „hasznos és szorgalmas” legyek előttük! „Elszenvedhető!” „Becsületes!” Ó, teremtető! De meg-utáltam magam! Elhatároztam, hogy inkább szegény legyek, negyedosztályú, mintsem magamat utáljam... Hogy senki kegyelmét nem koldulom! (Kacagni kezd.) Erre „hasznavehetetlen” lettem... Bizony! Ultráskodó! Politikus! Ábrán-dozó! Hivatalt nem szerető! Gyanús karakterű! Amerikai bolondságokkal telt fejú! (Elgondolkozik, majd felkacag.) Amerikai bolondságokkal...

UTAZÁS ÉSZAK-AMERIKÁBAN – A KÖNYV

...az Utazás Észak-Amerikában című könyvemért... mely oly sok ember figyel-mét magára vonta... Talán túl sokakét is... Igaz, Széchenyi elragadtatással szólt róla. Azt mondta: „az áldott mag, mely belőle váltig hull, még rosszabb földben is kikelne, mint a miénk”... Áldott mag! No, ne félj, mert Vajda Péter Kassáról teljesen mást mond. Burján könyvtárostól kaptam... a Pesti Leveleknek ezt a példányát. (Előveszi a Pesti Levelek megfelelő példányát. Keresi a recenziót benne.) Rútúl recenzálja az Utazást, mondta Burján sopánkodva, mikor ideadta. (Meg-ismétli.) Rútúl recenzálja... (Átnézve a kinyitott újság fölött) Mi lesz, ha a szemé-

lyemet támadja, tettem fel a kérdést... Az elveket nem féltem, azok megvédik magukat, de ha nemtelen piszok lesz a recenziójában? Hát... akkor felkeresem, s személyesen számot vetek vele... (*Kacagni kezd. Megtalálja, amit keresett.*) No de, mit találok itt? „Egy: némely írók azt hiszik, hogy nem tudják, honnan puskáznak, míg valaki el nem rántja előlük a gyékényt.” Tréfás ember ez a Vajda. „Kettő: némely könyv igen kapós, pedig csak a jóknak kéne kapósnak lenniök...” A pályára most lépett ifjú lehet. „Három: Farkas munkája jól elkel, pedig két forint az ára.” (*Felkacag.*) Ez a legnagyobb bosszúsága. „Négy: a közönség azt hiszi, hogy Farkas Utazás című könyve valódi utazás után van írva, holott csak költemény.” Szóval, nem is jártam Amerikában. „Öt: némelyek reformot akarnak, pedig nem értenek hozzá... Hat: a recenzens – mármint ő, Vajda Péter Kassáról – Farkas munkájából semmit se fog elhinni, csak ha megkínozzák.” (*Kacag és leengedi kezében az újságot.*) És az indusok lenyúzzák fejbőrét. „Hét” (*Hadar.*)... Ez egy kicsit misztikus nekem... „Nyolc” (*M. f.*)... Ennek se értem pontosan az értelmét... (*Összecsapja a lapot.*) Kifiguráz, nem recenzál Vajda Péterünk engem. (*Visszahelyezi a lapot a helyére.*) Elhatároztam, hogy semmit se felelek neki. Különösen azután... hogy könyvemért... a Magyar Tudóstársaság... megválasztott levelező tagjának. (*Szünet*) Bánffi László hozta meg nekem az akadémia diplomáját, a hideg hivatalos levéllel együtt... Felbontám a cifraládát... Sokért nem adtam volna, hogy e megtiszteltetés ne érjen. Szerettem volna tűzbe vetni e szerencsétlen celebritás jelét. Sok aggodalomba került nekem... Döbrentei barátságát is elvesztettem miatta... s szörnyen genieroz, hogy már diplomatikus tudós vagyok. (*Komikus sopánkodással kezébe veszi a könyvet. Felüti.*) „Méltóságos gróf Béldi Ferenc úrnak, utazási emlékül... tisztelete és barátsága jeléül, útítársa Farkas Sándor.” Együtt érkezünk New Yorkba... 1831. szeptember harmadikán... Harminckilenc napi utazás után... Londonból... a Columbia nevű hajón... (*Boldogság ül ki az arcára. Lapoz.*) „Kedvező körülményeim oly szerencsés helyzetbe hoztak volt, hogy 1830, 1831 és 1832-ben Európának és Észak-Amerikának némely részeiben utazásokat tehettem. Ez volt életemnek egyik legszebb időszaka! Az utazás örömei a visszaemlékezésben kedvesebbek, de megkétszereződnek, ha azokat másokkal is megosztjuk.” (*Legyint. Tovább lapoz.*) „Szép reményeim bételjesedése örömei közt indultunk ki Kolozsvárról az 1830-i őszen gróf Béldi Ferenc úrral. Párizs és London, Philadelphia és Washington képei felejtették az idő s az út minden terheit...” (*Visszalapoz az előbbi helyig.*) „Azt mondja egy francia író: mit ér egy szép vidéknek látása, ha nincs kinek mond hassuk: mely szép ez a vidék! Ezen érzelem teve engemet íróvá, s arra bírta, hogy amerikai jegyzeteimnek egy részét közrebocsássam.” (*Nevetni kezd.*) Azt hiszem, minden csodálat írói mivoltom becse iránt megszűnne, ha elárulnám, hogy könyvemet tulajdonképpen a szemrehányástól való félelem szülte. Magyarán: mielőtt elutaztam volna, egyfolytában szitkozódtam azok ellen, kik utazhatnak, s utazásukat nem írják le, hogy mások is okulhassanak belőle. Így kerültem a magam állította kelepcébe! Félttem, hogy szememre vetik: „te is a szóvitézek közé tartozol”. (*Elgondolkozik.*) Tilsch az idén másodszor adta ki... Még

Heckenast is azt üzent Pestről, hogy munkámat németre fordíttatja, s Lipcsében kiadja... Kértem, ne tegye, mert meggyűjti bajomat. Szeptember 23-án megérkezett a Guberniumhoz a tiltott könyvek katalógusa, és abban az én munkám is szerepelt... *(Visszafojtott örömmel)* Csak „Erga Schedam” – külön engedéllyel – lehet olvasni. Ez nagy megtiszteltetése munkámnak! *(Ravaszul)* Lehoztam benne az Amerikai Egyesült Státusok Függetlenségi Nyilatkozatát... Azt hiszem, hatott a méreg, s a tiltással csak ingereltetik. *(Örömeben forog.)* Rádásul a tudós társaság nagygyűlése az idénre kitett 200 arany jutalmat is nekem ítélte *(a könyvre bököve)* érte. *(Lenyugodva, elgondolkozva, szinte röstelkedve)* Sokféle érzelemmel volt teli nekem az a nap, amikor elolvastam a jutalomról szóló hírt a reggeli újságból. Elpirultam, midőn végigmentem a sorokon... Szívem nagyon dobogni kezdett... Nem tudnám megnevezni az érzelem nemét, mely oly nagyon elfogott, de nem öröm érzelme volt... Talán csak azon leányka érthette s érezhette volna helyzetemet, ki csendes magányban élve, a ragyogás boldogságát nem ismerve, legelőször hallja a szót: szép vagy, leányka. *(Szünet)* Vajon miért nem örvendek e megtiszteltetésnek? Nem merném megmondani senkinek, mert kevés ember tudná megérteni... A nagydíj valóban szép, igen szép, s legmerészebb ifjúi álmaim is felülhaladja. De ha literatúránkra gondolok, nem lehet nem reszketni kezeimnek, midőn érte nyúlok. *(Szünet)* Bár ne történt volna! Mennyi ember észrevételének leszek kitéve! S mely új élelem ez hivatalbeli előljáróimnak az engem megvetésre, hátratételre... *(Utánóztatva valakit)* Egy ilyen rangolatlan, ily csekély helyen álló, ily nevetlen ember ekként kijelentetik a nemzet tudományos képviselői által... Mely öröm lesz nekik közelebből megaláztatni engem! Ó, előre látom, hogy e megtiszteltetést szívem vérével fogom megfizetni. *(Szünet)* Amikor ifjúkori álmodozásaimba a gazdagság is beleszótt magát, mindig azt gondoltam, hogy ha sok pénzem lesz, mennyi alapítványt tehetek. S most, íme, itt az alkalom! *(Szünet)* Megírtam Toldy Ferencnek, az új akadémiai titoknak, hogy a 200 aranyat a magyar tudós társaság tőkéihez ajánlom örökös alapítványként. *(Szünet)* A konyhalelkűek azt mondják: „Ez bolond! Szegény létére ellöki magától a segedelmet!” *(Szünet)* Neheztelés nélkül viselem el durva észrevételeiket. A megelégedésnek ezt a nemét még sose ismertem! E csekély tőkét ezer százalékosan kapom vissza, mert a hazának tehetem! *(Szünet)* A könyv megjelenése után nem sokkal Wesselényi megüzente, hogy maradjak szállásomon... mert Közép-Szolnok vármegye követséget küld hozzám *(komolytalan ugrabugrálással egy ünnepi serleget vesz elő)* egy billikomot átadni. *(Cédulát vesz ki belőle, arról olvassa.)* „Munkád sokak figyelmét magára voná, s az ottaniak egy billikomot készítettek neked, megtiszteltetésül – ifjabb Wesselényi Miklós.” A levél meghozója azt is megsúgta, hogy a követség számos tagból fog állani. Épp kitekintettem az ablakon, amikor szállásom felé közeledtek. *(Az emlékezés hatása alatt gépiesen rendezni kezdi a szobát fogadásukra. Széket borít fel s állít ismét talpra stb.)* Ettől olyan remegés fogott el, hogy hirtelen bezártam az ajtót, s gondolkodni kezdtem, mitévő legyek. Miként álljak annyi ember elé? Mit mondjak nekik én, ki rossz szónok vagyok... Mintha a kalapju-

kon lengő tollakon a tenger hullámait láttam volna közeledni... Wesselényi jött elől a billikom hozóval. *(Hátrálva, ide-oda helyezkedve jelzi a helyzetet.)* A szobám megtelt emberekkel. *(Számba veszi a megjelenteket. Megrendezi a jelenetet. Feje lik-tetését esetleg magnón jelezni.)* Én álltam a figyelem központjában. *(Beáll középre.)* Átkozott authrorság! Wesselényi elkezdett szónokolni... Elhalmozott dicsérettekkel. Olyan ünnepélyes arccal beszélt, mintha egy idegen állt volna előttem... Mintha nem is az én gyermekkori barátom lenne. *(Meghatódottság és szeretetet gesztusai Wesselényi felé. Kézfogás, ölekezés. Meghajolva köszöni a szavakat. Szünet)* Mennyire más ő, mint a többiek. *(Szünet)* Azt gondoltam, túl korán született ő nemzetünknek. *(Visszakerülve az emlékezésbe)* Beszéde tartalmából alig fogtam fel valamit. *(Felerősödik a liktetés zaja, majd csend.)* Aztán rám került a sor... Hogy feleljek... Minden ember tőlem várt valami különöst hallani... Ettől még jobban megzavarodtam... Teljesen fel voltam dűlva... Remegő érzelem, szaggatott kifejezések... Ez minden, ami kijött belőlem... Wesselényinek könny ragyogott a szemében... S ettől még jobban megzavarodtam... Némi hebegés után abba kellett hagynom beszédem... *(Kiszakadva az emlékezésből, szinte tragikusan)* Dicsőség múlt öröme! *(Háttal a nézőtérnek)* Nekem mindig nagy árat kellett fizetnem kegyeidért! *(Ismét kezébe veszi Utazás Észak-Amerikában című könyvet, mit közben letett.)*

A KÖNYV TARTALMA

Vajon mi van benne, hogy ennyi érzelmi hullámmást kell kiállnom miatta? *(Olvasva.)* „A gondolatok és vélekedések szabad közzlése az ember megbecsülhetetlen jogainak egyike.” Hát, igen! A sajtó! *(Elgondolkozva leeji kezét a könyvvel)* Erdély népessége majd egyforma a New York-i státussal, s Erdélyben 1, azaz egyetlen egy újság adatik ki, míg a New York-i státusban 237. *(Elgondolkozva)* A magyar királyság népessége majd egyforma az Egyesült Státusokéval, de a magyar hazában mindössze tíz újság és folyóirat teng-leng, míg az Egyesült Államokban 1015-öt adnak ki. *(Ugyanúgy m. f.)* Peekskill csak egy falu... harminc mérföldre New Yorktól, a Hudson partján... alig 1250 lakossal... csak két utcája van, mintegy 120 házzal... néhány csinos bolt... egy középiskola... néhány vallásos felekezet, saját templommal... De bámulatomat iránta leginkább az növelte, hogy saját újságot ad ki minden héten kétszer. *(M. f.)* Marosvásárhelyt és Debrecenben s magyar városainknak nagy részében a magyar polgár hazug levélnek hiszi az újságot... Úristen! Mekkora távolság! *(Visszatérve a könyvhöz)* Az amerikai függetlenségi nyilatkozat ezt írja: *(Olvasva)* „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett... az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a jog a boldogságra való törekvésre. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az emberek kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma

a kormányzottak beleegyezésén nyugszik. *(Az ablakon túli világ felé intve, keserűen felnevet.)* Hát, igen! *(Tovább olvas.)* Ha bármikor, bármely kormányforma alkalmatlanná válik e célok megvalósítására, a nép joga, hogy az ilyen kormányzatot megváltoztassa vagy eltörölje.” Úristen! *(Keserű nevetéssel)* Itt kormánybiztost raknak a nemzet nyakába, ki mindent tehet! *(Szinte fuldoklik. Leteszi a könyvet. Elnéz a távolba. Mint aki veszélyes titkokat közöl.)*

WASHINGTON

Washingtonban... Washingtonban... Négyen voltunk erdélyiek! Pittsburgben futottunk össze... Wesselényi Farkas, Balog Pál, Béli Ferenc és én... 1831 novemberében... Washingtonban... Livingston miniszter úrhoz tértünk be, tulajdonképpen csak azzal a céllal, hogy ajánlólevelünket átadjuk, s megtudakozzuk, mikor és miként juthatnánk be hozzá... De az egyik tisztviselő azt mondta... bármikor meglátogatható... s ha nekünk is úgy tetszik, most mindjárt felkereshetjük... E ceremóniátlanság különös volt számunkra... Egy miniszterhez csak így, egyszerre bétoppanni... akárcsak egy magános polgárhoz... Hm! De bátorságot vettünk... Egy cseléd minden jelentgetés nélkül ajtót nyitott, s bevezetett... Livingston úr éppen dolgozott, de munkáját azonnal félretette, s levelünket elolvasva igen nyájasan fogadott... Szobájában nem voltak felhalmozott irományok... Sem öltözet, sem hivatalos arcvonások nem mutatták a nagyhatalmú tisztviselőt... Mintegy fél órát mulattunk nála. Eljöttünkben a grádicsig kísért, s olyformán váltunk el, mint egy magános polgári látogatáskor. *(Felkacag.)* Midőn távolabb kerültünk, akkor jutott eszünkbe, hogy oda menetelünk legfőbb okát elfelejtettük közölni, nevezetesen azt, hogy az Egyesült Államok elnökéhez, praesidens Jackson úrhoz eszközöljön nekünk bémemetelt... Visszátértünk tehát, de ő már nem volt ott. Elment. Tanácskozni kezdtünk, mi tévők legyünk. Egyikünk az előbbi tapasztalat alapján azt javasolta, hogy mi magunk menjünk az Egyesült Államok elnökéhez bejelenteni magunkat... De ez a mód igen merésznek s polgárosnak tűnt... A praesidensi házhoz érve a szavazatok kétfelé oszlottak. Két szavazat a személyes bejelentkezést pártolta, kettő a Livingston úr általit. Ekként folyt jó darabig az értekezés, míg végre a livingstoni részről egyik átállott a személyes bejelentkezést pártolókhöz, s ekként eldöntetett a személyes bémemetel... *(Átéltve az akkori pillanatokat)* Beléptünk tehát a gyönyörű, pázsitos udvarra. Sehol örök, sem gárdák, sem libériás cselédek! Senki nem gátolta bémemetelünket. A ház pompás peristylum alatt sétáltunk néhány minutát, míg végre egy cseléd kijött. Elmondtuk neki szándékunkat... az meg egész készséggel kijelentette, hogy ha megvárjuk, míg az elnök a dánus követel bevégezzi dolgát, bémehetünk. Átadtuk hát billétjeinket azon hozzáadással, hogy magyarok vagyunk, s csak tiszteletére kívánunk lenni a praesidens úrnak. A cseléd hamar visszatért azzal, hogy ha nekünk tetszeni fog, holnap 11 órakor

szívesen lát minket az elnök... az Egyesült Államok praesidense! Másnap pontosan a szabott órán megjelentünk nála... A tegnapi cseléd bevezetett a fogadó terembe, ami nem nagy, semmi cifraság benne; a padolat szőnyeggel van bevonva, székek, szófák s egy fali óra teszik a bútorozást, de ízléssel készítve s elrendelve minden. Két úr ült már a szófán, kik hozzánk hasonlóan az elnökre vártak. *(Szünet)* Vannak az életnek olyan jelenetei, midőn az ember valamit szívszakadva vár, minden érzelmét és gondolatját csak ez foglalja le, mégis habozó aggodás, a szívnek elfogódása s legyőzhetetlen tusakodása közt remeg... Ki volt már ilyen helyzetben, érteni fogja, mely érzelmek járták át lelkemet. Olyan embert vártam látni, kit tizenhárommillió szabad polgár szabad választása emelt maga fölé első tisztviselőnek... Kit nem születés, nem vagyon s a sors játéka, hanem önnön személyes érdemei emeltek e megtiszteltetésre... Micsoda távolság... Micsoda óceán... *(A várakozást mintegy kitöltve)* Washingtonban a Capitolium a legmagasabb dombon áll... és ide mint középpontra a huszonnégy státusról elnevezett 24 utca fut egybe... A pennsylvaniai főutca már egészen be van építve, de nagyobb részében még csak imitt-amott állnak épületek... Csak fennálló oszlopok mutatják a leendő utcát... Ki ott királyi fényűző udvart, a fő-tisztviselők ragyogását, udvari gárdákat, cifra cselédséget, pompát űző főnemességet keresne, nagyon megcsalatkozna... E várost a középületek nagysága és a kongresszus teszik nevezetessé... No, meg... Csakhamar megjelent Jackson úr... egy magas, őszbe elegyedett nyájas öreg, közönséges fekete öltözetben, minden megkülönböztető jel nélkül. Amint belépett, eleibe mentünk, megmondtuk nevünket és nemzetünket, s hogy őt látni igen óhajtottuk. *(Szaggatatlan az izgalomtól)* Szívélyesen nyújtotta kezét mindnyájunknak, széket foglalt, maga köré ültetett, s a többi ott levő urat is név szerint bémutatta. Tőlünk hazánkról s utazásunkról kérdezősködött. A beszéd aztán amerikai tárgyakra fordult. Magasztaltuk az intézeteket! Örülni látszott, hogy hazája iránt ily kedvező vélekedéssel vagyunk. Egyszerű előadásmódja, nyájas magaviselete szinte feledtetni kezdték, hogy tizenhárommillió ember első tisztviselőjével beszélünk. Azalatt többen is érkeztek, kiket mind oly egyszerű szívességgel köszöntött, mintha polgári házában fogadná őket... Búcsúzásunkkor újra kezét nyújtotta, s meghívott, hogyha a decemberi Kongresszusra visszatérünk, újra látogassuk meg... többször is... Soha nem felejttem el ezeket a pillanatokat! Az a kézszorítás büszkébbé tett, mint a világnak bármely uralkodói kegyelme. *(Szünet)* Ki hozzászokott, hogy az ország legfőbb tisztviselője mint ég választottja van felébe rendelve *(a próbababa felé mutogatva)*, kihez szent félelem érzésével kell közelgetnie... s az ő sugaraiból a többi tisztviselőt is bizonyos fénynek és ragyogásnak kell körülvennie, hogy tiszteljék és rettegjék őt az alattvalók... bajosan foghatja fel az amerikai tisztviselők ezen egyszerűségét. *(Szünet)* Itthon egyenlőségre törekvés helyett még a rabok között is arisztokrácia formálja ki magát.

SZAMOSÚJVÁR

Midőn a kérii feredőn gyógyíthattam hátamat, s vasárnap lévén, elmentem Szamosújvárra, nem tudom, miféle kíváncsiságtól ösztökélve, elmentem a várba, megnézni az állami rabokat... Ó, teremtó! Bár ne tettem volna. Mennyire más érzelmekkel s gondolatokkal látogattam meg Angliában s Amerikában a foglyokat... A szamosújvári várban piszok és rendetlenség mindenütt. A rabok elfoglaltság nélkül lézengenek. Szemtelenül koldulnak, majd a közeli kocsmában dorbézolnak. Szennyesek és rongyosak... Bementem a templomba is. Épp misét szolgáltatnak. Alig vettek részt rajta néhányan, s azok se imádkoztak, hanem éktelen láncsörgetéssel jöttek-mentek. Néztam az arcokat, s megpróbáltam kitalálni, milyen bűn miatt kerülhetett ide ez, vagy az. Amint így nézeled, egyszer csak megpillantom Mikót, a volt királybíró, a híres feleséggyilkost... Huszárosan kipödört bajusz! Gőgös járás! Ahogy átnézett a társain, az is mutatta, hogy ő még most is jó famíliából származó magyar nemes embernek érzi magát... A lánc is csinosabb munka volt, mint a többieké. Oly gondosan ki volt fényezve, hogy csak úgy csillogott a napfényben.

JULIE

Amikor a nagykapu felé indultam, észrevettem, hogy az első emelet egyik ablakából kinéz egy asszony, de amint meglát, hirtelen visszarántja magát. Haladtomban újra felpillantok, s ő még nagyobb hirtelenséggel takarja el az arcát. *(Mély levegőt véve)* Julie volt! A szép Julie! Rokonom és gyerekkori játszótársam, és ha jól megvizsgálom emlékezetemet, kissé hajlandóságom tárgya is. *(Szünet)* Szörnyen megbántam, hogy idejöttem... Kimenekültem a másik udvarba. *(Szünet)* Szegény Julie! Ha teremtőd nem áld meg szép külsővel, most nem szenvednél rabságot. Csuda-e, ha a férfiak örökös hízelkedése, a nagy vagyon, mi korán függetlenséget biztosított neked, hozzá a kedvező társadalmi helyzet, meg viruló kor megtántorítottak? Míg ripacsos képű szomszédnőd zsoltárokat énekel, megveti a világ hiúságait, erényeivel dicsekszik, miktől senki se akarja megfosztani őt, addig a te ifjúságod itt hervad el, e szomorú lakhelyen... Honnét a vénség s a bánat ráncjaival fogsz visszatérni. Meggyilkoltatott férjed addigra rég porrá lett. *(Szünet)* Leverő érzelmekkel jártam körül a vár falait. Miután kijöttem, állandóan az járt a fejemben, hogy én is ide kerülhetek... Ki felelhet sorsáról a történelemnek ebben az állandó habzásában. Mi tegnap még államellenes bűn volt, mára polgári erény... Ki tudja, holnapra nem válik-e újra vétékké? Azt hánytorgattam magamban, ha sorsom úgy hozná, vajon hol lenne könnyebb a fájdalom napjait számlálni? Itt-e, vagy egy csinos, rendszerezett amerikai fogházban? Ha zilahi pap barátom, isten nyugosztalja, nem itthon, hanem Amerikában vagy Angliában mondja el gyűjtő prédikációit, az ottani józan értelmű polgárok előtt csak közönséges dogmákat hirdet... Nálunk?

Dal:

*Ki foghat meg téged,
ó, teremő,
ki az ég zivatarait
az áldott erdélyi mezők
érésre álló gabonái fölé viszed,
s verejtékünk gyümölcsét,
a szegények reménységét
semmivé zúzod!*

(Utolsó szavai alatt megint lópatkók csattognak, idegen vezényszavak hallatszanak, majd harangzúgás.) Jövőre negyvenegy éves leszek. Érzem, már nem sok van hátra. Naponként valami új, csudás nyavalya vesz erőt rajtam... Mindenről csak a halál jut eszembe. Ma az ész is a sír mélyére utasít... A természet kikerülhetetlen törvényére... a hervadó virágra... Havasi violára... (Csend.)

POLCZ JOZEFA

Elmúlt a te halálod második esztendeje is havasi viola, Polcz Jozefa... Ma keserűség vegyül a rád való emlékezésbe... Pedig ellenállhatatlanul vonzódtam mindig annak a napnak az emlékéhez, mit gróf Bánffy kertjében töltöttem veled... Életem legszebb korszaka, a lángoló tiszta szív, elmém fejlődése, a képzelet szárnyaló ideje melletted nyílt meg nekem... Vasárnap volt... tizenkét évvel ezelőtt... Szüleiddel együtt kocsiztunk ki Bonchidára, a gróf meghívására... Minden ösvényt, minden fát, fel tudok idézni a kertben, ahol elhaladtunk... Minden padot, ahol leültünk... Eszembe jut minden kézszerítés, minden pillantás... (Magnóról idilli kerti hangulat madárfüttyei hangzanak fel. A hallucinatív kép most varázslatosan barokkos. A párbeszéd is emlékként, magnóról hallatszik. Vidám női hang): Milyen szép a természet... (Kedvesen kötekedő férfigang): Boldogság az egészség is... (Kacarázó női hang): Az egészséges testnek s ép szívnek minden fal, minden fűszál életet lehel... (Férfigang): Nekem a Biblia liliomai jutnak eszembe: nem fonnak és nem szőnek, mégis mely király dicsekedhetik azon pompával, mellyel a virágokat felékesítém, mondja az Úr.

Dal:

*A szerelem még soha ki nem magyarázott mese...
Ki előtt nyílsz meg vajon, életünk örökös titka?
A vizsgálódó komoly ész előtt?
A buzgó imádságnak?
Vagy a képzelődés lebegésének?*

Néha azt hiszem, hogy valamilyen rendkívüli eset által feltámadsz Josephina, és beszélhetek veled... arról, ami szaggat és marcangol... A történet különös szövődése által talán én is siettettem halálod... Nem kíméltem érzelmeidet, bántottalak, Polcz Jozefa. Kíméletlen voltam utolsó levelemben is! Azzal vádoltalak, hogy elhúltél irántam... *(Elhagyva előbbi helyét)* Pedig ő csak érettem élt! Soha nem láttam még asszonyt, kiben annyi állandóság, oly tele szív, merész lélek és határozottság lett volna... De boldogságom közepette is mindig megrendültem azon gondolattól: vajon ez a tele szív és férfias ész megelégszik-e a házi élet csendes örömeivel? *(Szünet)* Te pedig kitaláltad, mi aggodtat engem... Lehet, hogy megérezted, egy ilyen hánykódó lelkű, makacs embernek nem adhatsz boldogságot... Pedig kimondhatatlanul szerettelek... Most mindent felhozok ellened, csak hogy megmenekedjem a lelkiismeret furdalásától... Jaj! Látlak, amint búsongó arccal felém fordulsz, s megkérdesz: hát ezt érdemlem én tőled? *(Szaggatottan dúdolván, mint egy zsolozsmát)* Örök harcban magaddal és velem, szertelen áldozatokkal bujdosztál előlem havasok violája, Polcz Jozefa! Amikor Béldi Ferencsel elindultam Amerikába, a reményen s áradó örömmön kívül velem volt a te emléked is. Örökös csillagként ragyogtál fölöttem Párizs, London, New York és Philadelphia egén! Amikor hazajöttem téged láthatni, kiderült, hogy férjhez mentél Swaim Jameshez... *(sír)* hogy utánam bujdosz... nyomdokaimon... a szabad lelkűek és büszke érzelműek hazájába... hogy ott... meghalj gyermekági lázban... Philadelphiában...

Dal:

Ó, jól ismerlek én
lelkiismeret lángoló fullánkja!
Minden mozdulatomban,
minden léptemben jelen vagy!
Akkor is,
ha éjszakai álmomból felriadok!
Jelen vagy
az imádság felfohászkodásaiban
és az öröm poharában,
midőn felröppen képzeletem,
s minden múlt csapást csak álomnak néz...

Engedd meg, Jozefa, hogy hideg értekezés, száraz logikai boncolgatás útján küzdjem le a bűn érzetét... *(Belefogna, de nem megy.)* Vagy add, hogy enyhületet találjak a vallásban... *(Letérdepelhet.)* Te árnyék! *(Ha ezt tette, felugrik.)* Bár azt hiszem, hogy a lelkiismeret tisztán tartásának nincs nagyobb akadály, mint a vallásnak az a félremagyarázott elve, hogy Jézus Krisztus a mi bűneinkért szenvedett, s ezáltal megváltott... S ha szorgalmasan imádkozunk, s a vallásos ceremóniákat robotként betartjuk, Isten kegyelméből és irgalmából bűneink

megbocsájtatnak... (*Felkacag, majd kiabálni kezd.*) A bűntől nem az imádság, nem Jézus vére, sőt maga az Isten se szabadíthat meg... Ezt nekünk kell megtennünk, mégpedig úgy, hogy megszűnünk bűnösnek lenni! Jaj, ne haragudj, Jozefa, hogy szabadulni akarok tőled. Tisztáznom kellene talán, hogy milyen fájdalom üldöz. (*Körözve járkal.*) Közölnöm kellene másokkal is... s gyötrelmeim enyhülnének talán. A bonchidai kertben (*megállva a körözésben*) ...gyakran sétáltam egy értelmes orvossal... Hogy is hívták? Demschik... Dr. Demschik... Eh! Nem jut eszembe a teljes neve... (*Tovább körözve*) A hivatalomra nem akarok emlékezni... Bár ez zavarta meg leginkább a veled való együttlét örömeit... (*Megáll. Felderül az arca.*)

PÁTER SAS

Óh! Az udvari káplán! Páter Sas! Hát persze! Jöjjön, atyám! Foglaljon helyet! Itt! Vagy itt! (*Leülve és eljátszva a beszélgetést*) Higgye el nekem páter Sas, hogy az Ararát hegyénél sokkal magasabb hegyek is vannak a Földön! (*A páter hangját utánozva*) Kereken megmondom, amice, hogy ez csupa hazugság! Miért, Atyám? (*M. f.*) Mert ha így lenne, Noé bárkája a legmagasabb hegyen kötött volna ki... Ha-ha-ha... Ha-ha-ha... (*Komolyan*) A legújabb geográfusok szerint... (*Mintha a páter félbeszakítaná*) Én mint helyettes professzor, amice, teológiát tanítottam a teológián. A világ minden története semmi előttem, ha ellenkezik a Bibliával s a szentek életével! Bocsásson meg atyám, de a vallásnak reform kell, egyébként nem ad nyugalmat az észnek... (*Mintha a páter felindult volna, kiabálva*) Luther és Kálvin nagy számár volt! Úgy látom, amice, hogy magát is megbolondította a sok szabados könyv! Jó, jó, páter Sas! Csüccs! Csüccs! Maga jól eszik, jól alszik... Reggel felmondja a breviáriumát. Ez alatt sétál, az ablak alatt elmenőknek jó reggelt kíván! A ministránssal és az orgonistával veszekszik egy sort! Közben kitakarított. A kávé t sürgeti. (*Mély hangon*) Kávé! Kávé! Aztán jóízűen eszik. (*Parodizálva*) Majd roppant hasa terhével sétára indul... Hogy az ebéd... még jobban essék! (*Pillanatra megakadva*) Jozefa, bocsáss meg... Páter! Páter! Jézus talán nem is akart az egész emberiségnek generális vallást adni! (*Nem engedi, hogy a páter félbe szakítsa. Mintha az menekülni akarna előle, utána ered.*) Az ő szeme előtt csak elnyomott hazája állt! Láttá, hogy a zsidó papság vallásos szemfényvesztéssel demoralizálja a népet. Jézus látta nemzete kicsiségét, politikai elnyomtatását, és tudta, hogy hazáját csak erkölcsi erő emelheti fel! Tudta, hogy a zsidók akkori eszéhez, balítéleteihez, felfogásához képest csak vallás útján hathat! Tudta, hogy filozófiai műveltséget, ész-vallást hiába akarna adni! Tudta, hogy a szabad despoták és fényes szegények tudatán fölötte áll az ilyesmi! Tudta, hogy a legtöbb magyar nemes fogalmai a szabadságról... Teremtőm! Mindig ugyanannál a tárgynál kötök ki!

Dal:

Jaj, nem pirul-e soha szebb hajnal a magyarnak?

Annyi tiszta szándék,

buzgó igyekezet

hiába való volt?

Hasztalan dobogott annyi szív?

(*Kétségbeesetten*) Mindenütt a policia szagát érzem. Ez már a kétségbeesés előjele... Álltam töltött pisztolyú ellenségem előtt... Kiálltam az Atlanti óceán orkánjait... Sírom minden percben nyitva állt... de a titkos ijesztgetés és bizonytalanság hosszan tartó suttogásai veszedelmesebbek mindennél... Egy idő óta úgy állok a gondolataimmal, mint a tolvaj a lopott portékával... Kezd erőt venni rajtam a megfélemlítés... Ha felszólítanak, hogy foglaljak állást, úgy teszek, mint a náthás róka: nem tudok ítélni... nincs szaglásom... Mintha titkos ellenség követne. Bécs árulást, megvesztegetést, minden nemtelen eszközt latba vet...

BALOG PÁL

Miközben Tilsch nyomdája felé mentem, beleütköztem régi iskolatársamba és barátomba, Balog Pálba. Egyszerre voltunk Amerikában... Egy darabig együtt mentünk... Erős vonzalom csatolt egybe bennünket... Ezelőtt, ha Kolozsvárra jött, első voltam, kit felkeresett. Most felém se jó. Ha köszönök neki, hidegen válaszol. Ha szólni akarok hozzá, elsiet... A gyanú marcangoló indulat... Ő is a szervilisek közé állt? Nem merem elhinni! Ő tiszta ember! (*Szünet*) Most nem jön szívből egy szava se. Un, s kerül engem. Ez nagyon fáj nekem! Gyanítom okát, fájdalommal gyanítom, de kínzó a gondolat...

Dal:

Naponként elhullnak-e

kiknek tántorítatlanságában

nagyban fogadtam volna?

s végre egyedül maradok-e?

Vagy én is megadom magam?

Nem! (*Dörömbölés a kapun. Az alább következő szöveg alatt a dörömbölés motívuma a szöveg mondásához igazodik zenei hatásként.*) Megfeszítem emlékezetem újra, hogy öt évre visszamenő minden politikai tetteimet, összes írásomat és beszédemet még egyszer megvizsgáljam. Mindegyiket többször is a törvény szoros értelme szerinti bírálathoz alá vetettem... Ítéltem magam, mintha idegent ítélnék... S magamat hazám akármelyik igazságosan magyarázott törvénye szerint tökéletesen tisztának találtam. (*Hirtelen csend.*)

AZ ÖNKÉNY SZÉKE ELŐTT

(Szinte önkívületben) Most azonban a határtalan önkény széke elé járulok! (*Deliráló képek!*) Érzem, hogy mint író és hivatalt viselő, egyedül álló szegény ember... mennyi oldalról vagyok megtámadható! (*Patkócsattogás, mindenféle harci dübörgés, ordítás és egyéb hallucinációk közt*) Én (*mintha előmondanák*), Farkas Sándor, ki született 1795. január 15-én Erdélyben, az erdővidéki Bölönben... (*Ide-oda fordul.*) Apám neve Zsigmond, székely kisnemes határőr... Anyám leánykori neve Kandal Judit... (*Kétségbeesett ordítással*) Tudom, hogy lépteim után egy fekete csoport zsoldosai lesnek. (*Oldalra*) Nyomomban vannak mindenütt... (*Előre*) Ismerőseim és barátaim közt! Minden társaságban! Magányos elmélkedéseimben is a hátam mögött állnak! Íróasztalomnál vállam fölött a papírjaimba kacsintgatnak! És a legközönségesebb kifejezésemnek is ezerféle magyarázatot adnak... Már rég látom, hogy dolgaim lassanként kezdenek elakadni! Terveim ellen láthatatlan erő dolgozik... Elhidegült, gyanakvó arc áll előttem mindenütt! (*Kitör rajta a neuraszténia.*) A társaságban elnémulok, mert mindenkinben ellenségem lappanghat. Olykor szolgálai félelem veri le lelkemet, máskor dühös kifakadásokra lobbanok. (*Felugrik.*) Szeretnék megvívni ellenséggemmel (*szívdobogás, belső hangok, sikolyok, hallucinációk*), de az nem áll elé sehol! Nyílt szívvel s ártatlanságom teljes tudatában menteném magam a vádak alól, de a VÁDLÓ nem áll elé sehol! (*Kafkás víziók*) Nincs VÁD, csak rágalom! Ez harapdossa nevemet! Koholt bűnök büntetése ijeszt, de származásuk kútfejről nem tud senki. Érzem, hogy e hazában, melyért annyit égek s szenvedek, boldogulásomra semmi kilátás. (*Dörömbölés az ajtón. Eloltja a gyertyákat.*) Íme, titkos parancs által a zsarnok palotájába idéztetnek. (*A háttér aranylani kezd. Csak BFS sziluettje látszik. Időnként egy-egy fellobbanó pontfény világítja meg az arcát. Mintha lopva beszámolna arról, ami most történik vele.*) Titkos ajtón vezetnek bé. Egy fekete könyvre hivatkoznak ellenem. Vádat azonban nem közölnek. Védelemnek se adnak helyt! Büntetés vár rám, tudom, de apellálni nincs kihez! Itt állok meggyalázva, szabadságomtól megfosztva, s a zsarnok által kigondolt minden testi és lelki kínnak alávetve. A büntetések legrettenetesebbike vár: hazámból el kell bujdosnom! (*Kétségbeesetten felkiált.*) De mit vétettem hát? (*Nem kiszakadva az előbbiekből, de öntudatosan előre fordulva*) Vétkem-e, hogy sok esztendei elmélkedés, itthon és más nemzeteknél szerzett tapasztalatok után, a józan észem s a természet törvényein nyugvó alkotmányos rendet akarok (*dacos kiáltással*), melyben a király is csak első tisztviselő, s nem népe zsarnoka? Olyan hazát, melyben a törvény minden lakost egyformán véd, s hibájában egyformán büntet? Hol a törvény, és csakis a törvény uralkodik kérlelhetetlen szigorral, s nem valaki önkénye... Vétkem-e, hogy fáj nemzetem elmaradottsága? Demoralizáltsága? Elnyomatása... és elcsenevészesedése? Gyermeckorom óta örökös vágyam, törekedésem s álmom, minden érzésem és gondolatom az, hogy e nemzet felemelkedjék! Utálok minden privilégiumot! Monopóliumot! Megkülönböztetést! (*Írányt változtatva*) Az emberiség legundokabb fajzatának tartom a vallásos bigottakat, bármelyik felekezetből is legye-

nek! Én istenemet nem vakon imádom! Nem azok írása és tanítása szerint, kik éppoly tehetetlenek, mint én! Én istenemtől nem rettegek, nem hízelkedem neki, nem mászkálok előtte, nem folyamodom hozzá gyermekkoromban kiformált imádsággal, hanem jólétben vagy bánatok közt, templomban vagy kint a mezőn felsóhajtok, s önkéntes sugallás által lelkemet kitárom előtte! *(Az előbbi irányba)* Gyűlölöm a bürokrácia pedántságát s a tisztviselők kevély zsarnokságát! Mert vérzik szívem honfitársaim rabszolgai elnyomattatása miatt. Követelem, hogy minden magyar, az összes lakossal együtt egyformán szabad legyen e hazában! Népem nyelvéért élek, halok. Gyűlölöm a hűvös kozmopolitizmust, a nemzet legnagyobb metélyét! Háládatlan cudaroknak tartom azokat, kiknek magyar létükre nem a nemzeti nyelv szívük és társalkodásuk nyelve! *(Némileg lenyugodva attól, hogy kimondta az előbbieket.)* Hát ezek, sommásan, az én politikai vétkeim! Ezek alapján lettem megbélyegzett, bármennyire is szűk körben, homályban és szegénységben is éljek! *(Belső kacagással)* De mit tehet felség, hogy vétkeimből kigyógyítson? Megfosztat hivatalomtól? *(Hahotázik.)* Melynek feláldoztam egészségem, vagyonom és ifjúságom? Kitaszítottat koldusnak a világba? *(Kacagva boroznival kezd.)* Izzadva kerestem eddig is kenyeremet. Ismerem a sanyarúság minden válfaját. Míg egészségem tart, bárhol megszerzem élelmemet... *(Rövid szünet után)* Tüszurdalásokkal fog kínoztatni? Elveszi szabadságomat s netán életemet? *(Dacos kacagással, enyhe részegséggel)* Lelkiismeretem nyugalma nem veheti el! *(Újra tölt.)* Se azt a szívemet büszkén emelő tudatot, hogy hazám és népem boldogságát szolgáltam... Nincs olyan törvénye, mely ettől engem megfoszthat! Jöhet az ítélet! *(Rövid csengetés után tizenkettőt üt a toronyóra. Harangzúgás tölti be a teret. Lövések dördülnek. Sortüzek robbannak. Mindenféle hallucinációs elem eltűnik. BFS gyertyákat gyújt.)* Újév napja! 1836! Ha még egyszer végiggondolom a múlt esztendőben velem történeteket... néhol gyönyörködöm, néhol meg...

Dal:

*Mintha terjeszkednének karjaim
egy láthatatlan valóság felé!
Sóhajtás emelkedik lelkemből
segedelemért,
erősítésért,
s állandóságért.*

(Megszakítva a dalt) Talán jó lenne életem s e kor nevezetesebb történeteit feljegyezni, s naplóban mint tükörben még egyszer megpillantani...

*Te vagy-e imádságnak szent ihlete?
Mely csak boldogságom szebb pillanataiban
s nyomó bánatim közt
szoktál felfakadni,
s ezer gondolatim
s érzelmeim felröppenteni?*

Feljegyezni? Naplót írni? Ha bigottak kezébe kerül? *(Kesetű kacagással)* Az embernek még magános elmékedéseiben is félnie kell. Kétszínűséghez kell szoktatnunk magunkat! *(Feláll, előre jön, mintha kikacagná a világot s magát)* Még meddig kell megcsalnunk a világot, Istent s magunkat? 1836!

*Dal:
Érzem,
te az én lelkem nyugalmat
s erejét
fogod meghozni
s erősítendesz szándékomban...*

(A dal elhangzása közben visszamegy az íróasztalához. A pennát tintába mártja, s írni kezd. Magnóról hallatszik a lúdtoll percegése s a gondolat.) Istenem! Őrizz meg attól, hogy valaha is megtagadjam magam... meghazudtoljam eddigi életem... Küldj rám inkább ínséget, nyomorúságot, csak lelkem erejétől nem fosszál meg... *(Harangzúgás közben elfogy a fény, vagy lemegy a függöny.)*

VÉGE

Emlék-repeszek

Részletek egy visszaemlékezésből

Tudom, hogy helyesen: Emlékrepeszek.
De a repesz széttép..., nem tudom egybeírni.

K. I.

„A döntés vállalásának ténye pszichésen
megtart bennünket, erősít, fokozza biztonságunkat.”
Popper Péter

Bevezetés

Hogy miért olyan nehéz még mindig, ezen a napon (1990), majd két évtized távlatából – amikor megpróbáltam az emlékek felszínre hozatalát, de nem ment és abbahagytam – és ma (2013), 25 év után is minderről beszélni, noha a ki nem mondott szavak rámtelepedtek és malomkövekként nyomták a mellkasomat? Mert az 1977 nyara és 1989. április 19. között eltelt időszakban (amíg el nem hagytam Romániát) szerzett „élmények” a magam számára is hihetetlen módon olyan traumát, elfojtott emóciókat gerjesztettek, hogy valahányszor megpróbáltam felidézni az eseményeket, ugyanaz a lélekállapot fogott el, mint apám haláltusájának éjszakáján, amelyről nem tudtam testi remegés, hidegrázás nélkül beszélni. Ezt hívtam én „lélekdidergésnek”. Az emlékek hidege borzongatott nem egyszer. Ezért eltemettem őket jó mélyre, elfordítottam a fejem, nem látok, nem tudom, nem beszélek. Ám erőszakosak az emlékek, felszínre akartak törni, és annyi év után megtalálták az utat. Enyhült a nyomás, nőtt a kényszer. Megszólalok. Más nem tehetek. Az igazság nevében. Az én szubjektív igazságom nevében.

Mindazt, ami Király Károllyal, velünk történt ebben az időszakban, én az emóciók síkján éltem meg. Nem voltam politikus alkat, inkább szenvedő alany, mint annyi sokan abban az időben. Elégedetlenkedtem, méltatlankodtam, sutogva kommentáltam – akárcsak mások – az esztelen határozatokat, gazdasági és politikai döntéseket, de szembeszállni, nyíltan véleményt mondani eszembe se jutott volna. Félttem, mint mindenki, minden közönséges halandó ezekben a vészterhes időkben. A diktatúra életveszélyes „fénykorában” véleményt hangosan senki sem nyilvánított, ha csak nem provokatív céllal. Tudtuk, hogy fekete, de hangosan mindenki azt mondta, fehér. Önvédelemből.

KIRÁLY IBOLYA (1941) nyugalmazott franciatanár. A Genoble-i Stendhal Egyetemen 1993-ban a modern francia irodalom magisztere fokozatot szerzett. 1964-től Marosvásárhely különböző líceumaiban tanított, 1989-től Magyarországon él. Utolsó munkahelye a Lónyay Utcai Református Gimnázium.

Hogy miért lettem, maradtam Király Károly legfőbb bizalmasa, „beavatottja”, segítőtársa ezekben a hihetetlenül nehéz, veszélyes, mindazonáltal felemelő, reményt, értelmet, kilátást hordozó évtizedekben? Mert igaza volt. Egyetértettem gondolataival, véleményével. Félttem, de éreztem, tudtam, hogy meg kell tennie. És ha ő vállalja, neki van bátorsága kiállni mindannyiunk nevében, én hogyan tagadhatnám meg, hogyan vonhatnám ki magamat? A testvérem volt, és igaza volt. A testvére voltam, és igazat adtam neki. Nemcsak én, mások is felnéztek rá, csodálták bátorságát, önzetlenségét. Tettének önzetlen voltát elvitatni tőle senki ma se tudná. Hogy mit kockáztatott? Mindent. Életét, a családjá egzisztenciáját; a testvérei, rokonai megélhetését, lelki nyugalmét, fizikai létét; mindazokét, akik mellette maradtak a több évtizedes ellenállás alatt. Az igazság az, hogyha bárki meg is tört az állambiztonsági szervek, azaz a Securitate embertipró módszerei alatt, és közreműködött, nem mindenki meggyőződésből tette, hanem sokan kényszerűségből.

I. rész: 1977–1989

Emlék-repeszek, I.

„Az emlékek, mint egy felrobbant
lővedék repeszei, megsebeznek.”

Király Ibolya

Károly nem engem avatott be elsőnek szándékába. Az elején ott volt mellette Zolcsák Sándor festőművész, Szabó György tanár meg az értelmiségiek közül a karakánok. Később már senkiben se bízhatott. Maradtam én, az öcsém meg néhány bátor ember: Péter Károly, Lokodi Ernő a közvetlen közeléből, meg a nagyok, a szellemi társak: Takács Lajos, Sütő András, Kányádi Sándor, Balogh Edgár, Puskás György professzor, röviden az értelmiségi réteg nem megalkuvó része, akik hangos vagy hallgatólagos támogatói voltak. Megemlíteném a színészek közül a Ferenczy fivérek, Istvánt és Csongort, Kakuts Ágnes, Czikéli Lászlót, Boér Ferencet... Nem beszélve Kincses Előd ügyvédéről, Tőkés András tanárról, Salati Ferenc mérnökről, elkötelezett orvosokról, értelmiségi emberekről... Hosszú a sor. Semmiképpen sem hagynám ki az egyszerű emberek szervezetlen, megtartó erejét. Illesse itt elsősorban köszönet Kádár Katát és Ferencet, jó szomszédjainkat; Kádár Jenőt, Ferenc fivérét; a Halmágyi családot, az egyetértő és együtt érző ismeretleneket, akik nélkül nem ilyen véget ért volna ellenálló tevékenysége. Nem voltak kevesen. A lista nem teljes. Remélni merem, ahogy az emlékezés folyama előregördül, egyre több név és epizód fog felszínre kerülni.

Nem engem avatott be elsőnek szándékába, de én voltam a legtovább mellett, míg csak féltő aggódása el nem küldött maga mellől. „Legalább te menekülj meg a gyerekeiddel, legalább nektek ne essen bántódásotok. Velem és családommal mi lesz, nem tudható” – mondta 1988-ban, mikor már nagyon vészterhes napokat élünk. Nem lehetett tudni, mire szánják rá magukat. Meglehet, ők sem

tudták, mit tegyenek az egyre növekvő elégedetlenkedések, a nemzetközi helyzet alakulása függvényében. És Királyt nem tudták elhallgattatni, újabb és újabb leveleket, beadványokat olvastak be a külföldi rádióállomások. 1978-tól kezdődően szorosan együttműködtünk. A felsőbb szervekhez címzett leveleit – az első kivételével, amelyről nem tudtam – nekem diktálta minden ellenkező híresztelés ellenére. A kéziratok ma is a birtokomban vannak. Másoltam, kézírással, és továbbadtam őket, terjesztettem, ahogy tudtam. Szükség volt a nyilvánosságra, ez volt a legbiztosabb védelem. Minél több ember tudott róla, annál nehezebb lett volna eltenni őt láb alól. A hír, hogy nem ő írta a beadványait, Zolcsák köréből indult ki. Kontor Zsuzsa francia szakos kolleganőm, aki bejáratos volt Zolcsákékhoz, kérdezte: „Igaz, hogy Zolcsák írja a leveleit?” Akkor vajon miért nem ő küldte el, ez a legnyilvánvalóbb kérdés, amely az egyszerű ember eszébe jut. De, mint említettem, Károly diktálta, én írtam. Íródeák csak olyan szempontból voltam, hogy leírtam, amit ő megfogalmazott, de semmiképpen sem voltam „háttérben maradó, névtelen szerző”, mert ilyen nem létezett. Zolcsák kétes szerepe nem volt titok. Képzőművész ismerősei mondták, így tett 56-ban is, mindenütt ott sürgölődött, estélyszerű összejöveteleket tartott a lakásán álcázásképpen, provokált, majd „köpött”. Mindent megtett, hogy Szabó Gyurit lejárassa, besúgónak titulálta, megszakította vele a kapcsolatot. Ez afféle önmaga igazolása volt, egyben szekus megbízatás is, gondolom. Ily módon eljátszhatta a megbízható barát szerepét.

Nem az én tisztem ítélkezni, megítélni, hogy ki mit tett, és miért, jóhiszeműen vagy rossz lelkiismerettel. Majd egyszer kitisztul a kép. Én csak azt mondom el, amit tudok. Jegyezgetni kezdtem, talán ösztönös megérzésből, bár nem túl gyakran, egy kétszáz lapos kockásfüzetbe.

„1977 nyarán, valamikor július vagy augusztus táján, Károly megkért, hogy menjek le hozzá egy kis beszélgetésre. A Sibiului (volt Kiss Ernő) utcai lakásában, az udvaron ültünk kis széken vagy padon. Kezembe nyomott egy géppel vagy kézzel írott levelet, már nem emlékszem pontosan. Ez volt az első tiltakozó levele, Ilie Verdeț-nek címezve. Megfagyott bennem a vér. Egyszerre irreálisnak tűnt minden. Ott ülünk egy verőfényes napon, és én egy „istenkáromló” levelet olvasok, nem törnek ránk a szekusok, Helga tesz-vesz, mintha mi sem történt volna, ő pedig mosolyogva várja a hatást.

- Te ezt el fogod küldeni? – tört ki belőlem a döbbenet.
 - Már elküldtem – válaszolta.
 - De hát, képtelenség... meg fognak ölni.
- A válaszát nem felejttem el soha.”

Elmondtam 1989. december 22-én is, egy rögtönzött nemzetközi sajtókonferencián, Makón. Ott vártuk, hogy átjussunk a határon a segélyszállítmánnyal.

A válasza így hangzott: „Az embernek egy élete van. Egyszer úgyis meg kell halni. Nem mindegy, hogy miért, hogyan halunk meg.”

Sokaknak fellengzősnek tűnhet ma ez a kijelentés, ám én tudom, hogy amit mondott, úgy is gondolta. Ebben volt az ereje. Akár a halállal is szembenézve, vállalva a veszélyt, cselekedni az igazság tudatában: „tudtam, hogy meg tudom csinálni, ha ebben nem bíztam volna, nem kezdtem volna el”. Tántoríthatatlansága megingatta azokat, akik ellene törhettek volna. Egymás után küldte a tiltakozó, egyre keményebb hangú leveleket. Elhamarkodottan, esztelen fölényesen nem cselekedett soha. Sokszor csitította a forrófejűeket. Elfogadta a karánsebesi száműzetést, de nem hátrált meg, külföldi újságírókat fogadott titokban. Ceaușescu őrjögött, a szekus főnökök cserélődtek.

A követések, lehallgatások, megfigyelések, házkutatások megsokszorozódtak. Nem értették honnan meríti erejét, miért nem törik meg, ki áll, mi áll mögötte. Próbálták ígéretesekkel rávenni, hogy vonja vissza leveleit. Nem ment. Ezután került sor a merényletkísérletre. De addig még történtek idegölő események.

(Ion Mihai Pacepa: *Vörös horizontok*. „1977. október 4-én Királyt fogadta Verdet, valamint a Politikai Végrehajtó Bizottság tagja, Petre Lupu, Teodor Coman (belügy) miniszter és Ion Vințe, egy magyar származású öreg párttag, aki a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnökhelyettese volt (valójában Vincze Jánosról van szó. K. I.). E találkozó során – melyet magnetofonszalagra rögzítettek – Királyt rávették, hogy adja át Verdet-nek a készülő memorandumtervezetét a romániai magyarság helyzetéről. – A párt lépéseket tesz az elkövetett hibák orvoslására – ígérte Verdet, hogy lecsendesítse Királyt, de szavait persze maga sem vette komolyan.”)

Helgával beszélünk is, erre mind rá fogunk menni. De legalább egy cellába tennének, hogy ne unatkozzunk – mondtuk fanyar humorral –, és kacagtunk féltünkben, hangosan, valami abszurd eufórikus hangulatban. Valamiféle megmagyarázhatatlan, morbid eufória végig hozzánk tapadt. Volt, amikor csak pusztá halálfélelem, eufória nélkül.

1978. január 25-én együtt néztük, én meg a fivérem, a szokásos, év végi Ceaușescu-kiértékelőt a televízióban. Másnap reggel, a fogászaton mondta Dragomán Pál fogorvos suttogva: „Beolvasták.” – Mit? Hol? – kérdeztem értetlenül. „A Szabad Európa Rádió beolvasta bátyád levelét, az este.” És csillogott a szeme. Jól időzítették, meg kell adni: Ceaușescu születésének napjára. A televízióban mondott beszédében dadogva ejtette ki a „ma-maghiarii” szót. Izgatottságában máskor is dadogott, ezt észleltük.

Az ezután következő napokban a város utcáit ellepték a más megyék rendszámait viselő kocsik. Lépten-nyomon Buzău, Vaslui, Bukarest, Ilfov, Vâlcea, Brașov, Harghita, Prahova jelzésű autókba ütköztünk. Az MS (Mureș) rendszámotlájú kocsik mintha eltűntek volna. Már nemcsak őt, engem is szoros megfigyelés alatt tartottak. 1977 szeptemberétől, magyarázat nélkül, a Papiu Ilarian – főleg román tannyelvű – líceumból áthelyeztek a város szélén található 3. számú Ipari Líceumba (Auschwitz volt a közszájon forgó neve), ahol esti osztályokat is kaptam.

(Az első, személyemet érintő feljegyzés 1977. november 11-étől datálódik. Vagyis miután elküldte legelső tiltakozó levelét Ilie Verdet miniszterelnöknek (1977. június 2-án), listát készítenek családunkról: szüleim (elhunyt édesapám) és testvéreik személyi adatairól, gyerekeikről, rólunk, testvérekről és házastársainkról, gyerekeinkről, távolabbi rokonokról. A mit sem tudó mezőségi rokonokat, szüleim fivéreit és azok gyerekeit nyaggatták ezek után a helyi milicista kényurak.)

A munkából hazatartván, 1977 őszén, Béres Éva, Bende Marika kolleganőim figyelmeztettek: mikor felszálltunk a buszra, az iskolával szemben található Prodcomplex parkolójából elindult a szekus kocsis is, amely hazáig kísért. Hogy ne fogjunk gyanút, az is megtörtént, hogy útközben a kíséretet átvette egy másik autó. Ez, ahogy ezt később megfigyeltük, bevett szokás volt a belbiztonságiaknál. A szomszédok is figyelmeztettek, hogy őrzik a „blokkunkat”, éjjel-nappal ott vesztegelt a parkolóban egy ismeretlen autó, benne egy vagy két újságot olvasó egyénnel, akikben egyesek a Borsos Tamás utcában székelő Securitatéból ismert személyeket véltek felismerni. Ha ismerőssel, baráttal nem szekus fülelnek való dolgokról beszéltünk, kispárnát tettünk a telefonra. Ma már nem tudom, mennyit segített ez a naiv védekezési módszer a fejlett technikai lehallgatóeszközökkel szemben. Lehallgatót elhelyeztek a Bucinului utcai lakásunkban is. Kádár Kata, az alattunk lakó szomszéd, 1978 márciusában, mikor sízni voltunk, gyanús lépteket, mozgást hallott. Valószínű ekkor helyezték el a készüléket nálunk.

(A tény, hogy „T. O.” (technikai operatív) eszközt, azaz lehallgatókészüléket helyeztek el lakásunkban, bizonyossá vált szekus aktacsomagom kézhezvétele után. A nap 24 órájában lehallgattak és lejegyeztek minden szót, amely a lakásban elhangzott. A lehallgatási ponton („post 5/3”) kihagyás nélkül hallgatózott egy ügyeletes fül. Találtam egy dokumentum-kiegészítést (1983. 11. 23), mely arról rendelkezik, hogy – miután elköltöztem a férjemtől – „el kell távolítani a célszemély lakásából a „technikai eszközöket”!)

Emlékezetvillanás szekus vakuval

Minden rosszban van valami jó. Az akkori szervek ténszerűen rögzítettek eseményeket lehallgatókészülékkel, fényképekkel, a besúgók jól-rosszul megírt jelentéseivel. Mi, a megfigyelték, az emocionális emlékezet szűrőjén keresztül jegyeztünk meg eseményeket, tényeket. Annyi év távlatából a konkrét adatok, nevek, történések kihullottak ezen a szűrőn. A hozzám került titkos dossziék most stimulensként szolgálnak az emlékezet zsilipjeinek megnyitásához.

Íme, egy példa:

1978 márciusában – a lehallgatási anyagom szerint, pontosan március 11. és 19. között – tényleg sízni mentünk a Madarasi Hargitára, férjem, kislányaim, Zsuzsi (10 éves), Kicsi (9 éves), sógornőm, Halmágyi Erzsike és más marosvá-

sárhelyi ismerősök társaságában. Ez bevett szokás volt. Vásárhelyiek, udvarhelyiek, csíkszeredaiak, ahogy enyhült az idő, irány a Hargita. Jó szízesi lehetőségek voltak ott mindig kicsiknek, nagyoknak. Kikértem a gyerekeim a 3. számú Általános Iskolából, jómagam táppénzre mentem. Készülődés, szervezkedés, megbeszélések.

Tudni kell, hogy ekkor már testvéremet, Király Károlyt száműzték Karánsebesre a kisebbségek sorsát taglaló beadványai miatt. Tele voltunk félelemmel, aggodalommal, információkhoz nehezen jutottunk, nem tudtuk, mi van velük, pár hónapos kislányukkal; nem tudtuk, mi lesz velünk, hova fajulnak a dolgok. Paradoxális módon több információhoz jutottunk a Szabad Európa Rádión keresztül, mint a nagyon is korlátozott személyes kapcsolataink által. Telefonbeszélgetéseinket lehallgatták, lépten-nyomon követtek, figyeltek nemcsak minket, hanem azt is, aki egyszerűen szóba merészelt állni velünk.

Visszatérve a szíésre: aznap reggel, mikor indultunk, pakoláztunk egy ismerős kocsijába, hozzánk lépett egy a háztömb előtti parkolóban tébláboló egyén, mondván románul:

Unde, unde la Bucin? (Hova, hova, a Bucsin-tetőre?)

Nu, la Harghita-Mădăraș. (Nem, a Madarasi-Hargitára) – válaszolt készségesen a férjem.

Na, ezzel mindent elárultál nekik – szoltunk rá.

Egyébként ez csak rutinkérdés volt, tudták azt jól a lehallgatásokból, hogy hova indulunk. Meg is előztek, hamarabb feljutott egy csapat előkészíteni a terepet, mint mi. Udvarhely után, Kápolnásnál vezetett az út a Madarasi-Hargitára. Mikor mi az Ivó patak forrásánál hagyván az autót, sílécekkel, hátizsákokkal megrakodva bandukoltunk felfelé a nehéz terepen (akkor még nem volt kiépített autópálya a menedékházig), ők lefelé tartottak, és a kocsiból derékig kihajolva egyikük szemérmetlenül lefénnyépezett. Ez volt sztárságom első mozzanata. Lett ebből több is. Szóval, mire felértünk, Géza, a menedékház gondnoka már mindenről ki volt oktatva. Kifulladásig, fáradtan, éhesen sokat kellett várunk, míg Géza, az utasítások függvényében, egy több ágyas szobát jelölt ki. Voltunk vagy 8-an, 10-en. (A névsort megtaláltam a dossziém egyik dokumentumában, kiegészítve azzal, hogy kivel váltottam szót. Nem lényeges.)

Idézek naplóbejegyzéseimből:

„Miután jó sokára szobát kaptunk, a gondnok később bejött hozzánk, a szobába, és elmondta, hogy a felettünk levő szobába helyezte el Sălăgean elvtársat, a Vásárhelyről jövő szekust. Este, sötétedés után szólt be a velünk egy szobába elszállásolt, vaskos székelő fiúknak, hogy mennének segíteni, a nagy hóban elakadt egy dzsip. A később visszatérő legények elújságolták, a kocsi nem tudott feljutni az emelkedőn, ki kellett rámolni, tele volt lehallgató műszerekkel. „Na, itt van a szeku, elakadtak a nagy hóban, minket hívtak, hogy megtoljuk a dzsipet. Segítettünk felhurcolkodni nekik a felettünk levő szobába. Tele vannak különböző készülékekkel.”

Egy szekus beszámoló szerint az egyikük neve, aki minket figyelmeztetett, Csizmadia Zsolt, az udvarhelyi cérnagyárban dolgozott. Tartótisztként ott volt „Sanyi”, az udvarhelyi meg egy csíkszeredai ügynök.

Hát, ez a bizonyos „alkalmi munkatárs”, akinek a jelentése előkerült (Kiss Peter, fedő neve „Crinul”) nagyon kívül lehetett az eseményeken. Azt hitte, hogy a sógornóm a lánytestvérem.

Minden apparátus ellenére mielőtt a „váltás” felért volna a menedékházhoz, sikerült néhány szót váltanom Szabó Gyurival, aki éppen lemenni készült a sízésből. Behívott egy szobába, hogy ne legyünk szem előtt, és elmondta, őt sokat nyaggatja az apparátus, egy időre nem akar szem előtt lenni. Ezért nem látogatta meg Károlyt ígérete ellenére. Én tudomására hoztam, hogy Károlyék megvannak, nem érte atrocitás, ha igaz, de nagy a felhajtás minden vonalon. Tartózkodni fogunk a kapcsolattartástól a továbbiakban, Szabó Gyuri meg én. [...]

Egy másik epizód: Visszatérve Vásárhelyre, a második kislányom tanítónénije szólt, hogy az iskola igazgatója, Soó Dénes, szeretne beszélni velem. Bementem az irodájába, súgva közölte, járt nála egy szekus, aki megfedte, hogy miért hiányozhattak, mehettek el színi iskolai év közben ezek a „hazaáruló” gyerekek. Az én hazaáruló gyerekeimet akkor is követték, amikor a szemetet a kukába öntötték. Utána ott kutakodtak, nem hagytak-e valami üzenetet valakinek. Túlbecsülték konspirációs képességeinket.

(A megfigyelési dossziémból előkerült szekus jelentés szerint Zakariás fül-orr-gégész szakorvostól kaptam a beteglapot Dragomán Pál fogorvos révén. Gondolom, Zakariás doktornak is meggyűlt a baja a belbiztonságiakkal ezek után! Mindenről tudtak, hiszen a lakásomban elhangzott minden szót rögzítettek. Érthető, hogy Dragomán Pálnak is lelohadt kezdeti délibábos lelkesedése. Hónapokkal később, egyik véletlen találkozásunkkor a Hosszú utcában a fülembé súgta: „Ne álljunk le beszélgetni, hogy tudjam azt mondani nekik, nem találkoztunk” – s már inalt is el a közelemből. – Megértem, Pali! Ez így tisztesleges gesztus volt. Nincs harag. Egy ideig konspiráltunk a 78-as évek elején, segítettél, ahogy tudtál. Károly leveleit másoltad és terjesztetted. Aztán rád ijesztettek. Volt mitől félni. Biztos én sem lettem volna bátrabb adott esetben. Megvoltak a módszereik!)

Ezzel a jelentéssel kapcsolatban ennyi tört felszínre. Az eltelt évtizedek alatt akárhányszor próbáltam elővenni akkori szűkszavú naplójegyzeteimet, mindig ugyanaz a prousti érzelmi remegés fogott el, mint annak idején, mikor napon-ta ki voltunk téve vegzálásoknak; mi több, egyszerű fizikai létünk is veszélyben volt. De erről a vádaskodók, sárdobálók nem beszélnek. Ők sunyítottak, hallgattak, párttagokként, gyáva besúgóként tengették életük. Ők nem tehettek semmit. Király Károly igen. Igen, félve és másokat féltve megtette. Mert az igazi bátorság az, ha félsz is, megteszed, amit a lelkiismereted diktál. Nem a saját, hanem a nemzeded érdekében. Senkit a mostani „okosok” közül nem érdekel, min mentünk keresztül, nemcsak ő, hanem a család minden tagja. Az is igaz, hogy mi ezzel nem kérkedtünk, kegyeket nem kerestünk se akkor, se a válto-

zásokat követő időkben. Ők viszont igényt tartanak arra, hogy elmarasztaljanak és földbe döngöljenek. Tisztelet a nem kevés kivételnek, az értő, megértő, objektív hozzáállásoknak. Köszönet is érte egyben.

Az igazság másik oldala az, hogy ami mindenért kárpótolta őt, minket: az egyszerű, hétköznapi vagy akár a tanult értelmiségi réteg együttérzése, mellénk állása, biztatása, óvó és megóvó szeretete. Félve, suttogva, körülnézve, a figyelő embereket lesve érdeklődtek, mi van Károllyal, velünk, hogy bírjuk, meddig, a puliszka nem robban, de egyszer csak vége lesz, vajon megérjük-e, muszáj ellenállni, az emberi méltóság, magyarságunk méltóságáról van szó. Egyenesebb lett a tartás, bátrabb a tekintet! Van egy ember, aki mindnyájunk nevében szólt. Ez az idegölő állapot 1972-től, a magas funkcióiról való lemondásától, de főleg 1978-tól, tiltakozó leveleinek nyilvánosságra kerülésétől 1989-ig, a forradalomig tartott. (No meg utána...)

Most sajnálom csak igazán, hogy később alábbhagyott a lelkesedés, és hosszú hónapok teltek el anélkül, hogy bármit is lejegyeztem volna. Talán évek is maradtak fehér foltként azokból a zűrzavaros időkből. Nemcsak a félsz gátolta az események feljegyzését, hanem a fásultság is. Mi akkor annyira az események sűrűjében voltunk, hogy igyekeztünk, önvédelemből, nem terhelni az idegrendszerünket.

(A naplóm olvasata után jó fél évvel hozzájutottam a „KATI” fedőnév alatt nyilvántartott műveleti dossziémhoz. Ennek alapján külön részben dolgozom majd fel az 1978–79-es évek veszélyekkel, konspirációval, félelmekkel színesített, zsúfolt anyagát a „Fül-szövegek és szem-leírások célkeresztjében” című repeszben. A lélegzetvételünket is dokumentálták besúgóink, lehallgatási szakemberek, szemfüles ügynökök.

Nagy Alexandru „fül” például helyesen írta szép, kalligrafikus betűkkel a magyar neveket. Eleinte több magas rangú, magyar tisztet alkalmaztak, mint Gábos, Makkai, Buzogány, Ágoston alezredesi vagy akár ezredesi beosztásban. Ám a magyarok helyét fokozatosan megbízhatóbb románok foglalták el: Bătagă Tiberiu, Florea Gheorghe, Frunză Victor, Mărieș Gheorghe, Merdan Ioan magas rangú tisztek; Hristea Gheorghe tábornok.)

Emlék-repeszek, 2.

1978. január 20.

Emlékszem a lázas délutánra, Takács Lajosnak fogalmazta a levelet, én az író-deák szerepét töltöttem be. A rádiót bekapcsolta a telefon mellett (mindenki ezt tartotta a legfőbb lehallgatási eszköznek), és diktált. Késő este vitt haza kocsival, nehogy bántódásom essen. Másnap délelőtt a lakásán, a fürdőszobában olvastam kazettára a levelet abszurd konspirációs helyzetben. Ha jól emlékszem arról volt szó, hogy Zolcsák Sándor vagy Szabó György juttatja el Magyarországra.

(Mint utóbb világossá vált számomra, Szabó Gyurin keresztül, de a Securitate tudtával, Karikás Péter, a bukaresti magyar nagykövetség kulturális attaséja juttatta el Illyés Gyulához! Ekkor Szabó Gyuri már kollaborált. A levél írásos változatát a Czike László–Kakuts Ágnes színészházaspár vitte el Takács Lajosnak Kolozsvárra.)

Egyébként Zolcsák Sándor ellentmondásos szerepéről én sem tudok többet mondani, mint amit Károly a könyvében taglal.

A Takács Lajosnak írott levél (Király Károly Levele Takács Lajos professzornak Kolozsvárra. *Nyílt kártyákkal*, 1. kötet. Budapest, 1995, Nap Kiadó) fontosabb gondolatait nem érdektelen felidézni. Károly ezt a levelet azért írta, mert Takács professzor véleményezés céljából elküldte neki saját beadványát. Kettejük ismeretsége és az erdélyi nemzetiségek melletti elkötelezettségük még a 70-es évek elejéről datálódik, mindketten magas párt- és állami tisztségeket töltöttek be. Egy alkalmi véleménycseré során osztotta meg Takács Lajos Károlyval a kolozsvári román és magyar egyetem egyesítése körüli kulisszatitkokat.

Takács Lajosnak a kolozsvári magyar egyetem rektoraként sajnálatos módon szerepe volt a Bolyai János Tudomány Egyetemen a Victor Babeş román egyetembe való beolvasztásában. A megegyezés Takács Lajos, a Bolyai Egyetem akkori rektora és Ion Daicoviciu professzor, a Babeş Egyetem rektora, valamint Gheorghiu-Dej és Leonte Răutu közt folyt. Egyetértését ezzel a ténynyel később nagyon megbánta. Beadványt készült írni az RKP Országos Konferenciájához.

(Ígéretésekkel, hamis állításokkal abban az időben is, akárcsak most, napjainkban, amikor a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem magyar karának végleges megszüntetése a cél, hasznot húztak/húznak a magyar értelmiségiek jóhiszeműségéből. És az erdélyi magyar, főleg RMDSZ-es politikusok érdekpolitizálásából!)

Csak egy pár gondolatot emelnék ki a felvetett problémák közül:

Károly hiányolja Takács Lajos leveléből, hogy figyelmen kívül hagyja a németek és zsidók létszámának a megcsappanását. Ok a következetes jogfosztás, a *türelmetlen, asszimilációs, román nemzetiségi politika*.

A magyar diákok továbbtanulási esélyeinek csökkenése a két egyetem egyesítése óta, ennek tényekkel, adatokkal való alátámasztása.

Az anyanyelv ismeretének szükségessége a jövő generációjának identitástudata kialakítása, megerősítése szempontjából.

Talán nem érdektelen idéznem egy-két gondolatot a *Nyílt kártyákkal* első kötetéből: „Nem szerveztem fegyveres ellenállást a hatalom ellen. Az én küzdelmem politikai, jogi és erkölcsi volt. Sokan vallották nézeteimet azok közül is, akik körülöttem ügyeskedtek és információs szerepük volt. A legjobb fegyver volt nyílt kártyákkal játszani, érvekkel politizálni” (kiemelés K. I.).

Károly mindig azzal működött együtt, aki adódott: „ez a csapat, ezzel kell játszani”. Mikor aggodalmamat fejeztem ki a megnövekedett számú régi és új barát, ismerős felbukkanásán, akik körülötte, de körülöttem is sürgölődtek:

vajon hányan figyelnek, jelentik minden szavunkat, megmozdulásunkat, hidegvérrel válaszolt: „Na és? Azért csinálom, hogy a tudomásukra hozzam. Nincs titkolni valóm. Így vagy úgy tudni fognak mindenről, amit teszek.”

Lehetetlen és egyben örületbe kergető lett volna végig ezzel törődni. Hát hagytam én is. Voltak sejtéseim, de bizonyíték hiányában ment minden, mintha semmi vész se volna. Úgy tettem, mintha nem sejténék semmit.

Ezekben a lázas, mozgalmas, de mindenképpen vészterhes, egyben bizonytalansággal telített napokban senki sem tudhatta, hogyan tovább. A külföldi rádióadók tudósításai, a közvélemény valamiféle biztonságot nyújtottak ideig-óráig. Bizonytalanság jellemezte Ceaușescu és köre reakcióját, bizonytalanok voltunk mi is, sejtetni sem lehetett, mire szánják el magukat. Egy biztos, nem tudhatták, mi következik, ezért bizonyos kapkodás is jellemezte reakcióikat. Ceaușescunak számított, mit mond a Nyugat, imázsát illetően és egyben anyagi megfontolásból is. A legnagyobb gazdasági kedvezmény... A húzd meg, ereszd meg politikája érvényesült.

Károly ereje egyrészt abban volt, hogy nem állt meg egyetlen levél elküldésénél. A Verdeț-nek címzett levél (1977. június 2.) után sorra írta beadványait, melyek minden esetben tiltakozást és helyzetjelentést is tartalmaztak. Levelet intézett Fazekas Jánoshoz (1977. július), Vincze Jánoshoz (1977. augusztus 10.), Takács Lajoshoz (1978. január 20.), Bușui Nicolae-hoz (1978. április 24.), Virgil Trofinhoz (1978. október 4.), Ilie Verdeț-nek címzett második levele (1980. február 10.), Ion Gheorghe Maurerhez (1982. szeptember 27.), Ioan Ungurhoz (1984. október 18.), sőt Ceaușescuhoz is (1987. augusztus 16.). Amint utóbb egy szekus dokumentum emlékeztetett, levelet intézett 1977. július 31-én Nagy Ferdinándhoz, Kovászna megye első titkárához is, aki őt követte a funkciójában.)

(Ezek a levelek megtalálhatók a *Nyílt kártyákkal* első kötetében, kb. a 247. oldaltól a 286. oldalig. Itt található a Ceaușescuhoz címzett levél, amelyre választ soha nem kapott, és fogadni se volt hajlandó Károlyt. Az a tény, hogy beadványairól a belső közvéleménynek és a világ közvéleményének tudomása lehetett, nagyban szolgálta fizikai védelmét. Védelme hátterében ott állt az Illyés Gyula, Csoóri Sándor és értelmiségi körük által alkotott megtartó támfal. Másrészt az biztosíthatott védelmet számára, hogy nem dőlt be az ígéretéseknek. Önmagát nem cáfolva, végig kitartott álláspontja mellett.)

1978. február 11.

Elfogadta – a legfelsőbb pártvezetőséggel, a Központi Bizottság fegyelmi bizottságával (Ilie Verdeț, Teodor Coman, Vincze János, Petre Lupu, Kopándi Sándor) történő, hosszas és idegölő szembesítések után –, hogy ezen a napon ideiglenesen elköltözzék Vásárhelyről Karánsebesre.

A véget nem érő konfrontációk alkalmával megtagadta, hogy önmagát cáfolja meg a sajtóban. Ragaszkodik és kitart mindazon észrevétele, gondolata mellett, amelyet leveleiben megfogalmazott: „Meg kell oldani a kisebb-

ségek helyzetét, figyelembe kell venni a felvetett problémákat. Biztosítani kell az alkotmányos jogokat” – fejtette ki álláspontját a legfelsőbb pártvezetőségnek.

Arra a kérdésre, hogy mi a véleménye arról, hogy a nyugati reakciós sajtó, a Szabad Európa Rádió közzétette az Ilie Verdet-hez és Vincze Jánoshoz írott leveleit, frappánsan válaszolt: „Hidegen hagy.”

Ezután nyíltan megfenyegették: „gondoljon pár hónapos kislányára, akit fel kell nevelnie...” És még nyíltabban: „nem garantálják személyi biztonságát Marosvásárhelyen”.

(Ion Mihai Pacepa: *Vörös horizontok*, IX. fejezet: „Ceaușescu parancsot adott, hogy Királyt azonnal helyezték át az ország másik végébe, a jugoszláv határ mellé, a magyarjaitól messzire. *Hogy a nap huszonnégy órájában tartsák megfigyelés alatt »nyíltan és brutálisan«.* Félelmek közepette és állandó nyomás alatt, hogy egyszer s mindenkorra megértse: nem packázhat a proletáriátus diktatúrájával – és *verjétek agyon, ha szökni próbál*, vagy ha újabb levelet küldene ki! – Végezetül Ceaușescu megparancsolta, hogy találjanak valamilyen nem politikai okot Király le tartoztatására. – S ha már a cellában lesz, az első naptól fogva *adjatok neki »Radut«* – utasította belügyminiszterét. Radu volt a kódolt neve egy halált okozó szernek, mellyel a rendszer bírálóit – miután börtönbe kerültek – örökre elnémították.”

Pacepát idézi Sütő András is (*Szemet szóért*, DIA, 1993): „Ceaușescu reménye szerint, [...] 2000-ig, volt ideje kívánni, hogy Király Károly például radioaktív sugárzás okozta májrákban haljon meg politikai botrányok nélkül.”

Miután Károly tudomására jutott a salopétába öltöztetett, dorongokkal és ólommal bélelt, speciális bőrkesztyűkkel felszerelt, provokatív bevetésre szánt, úgynevezett „munkásgárda” létezése, elfogadta a kényszerlakhelyet azzal a kikötéssel, hogy csak Karánsebesre hajlandó elmenni. Minden áron meg kellett akadályozni a vérontást. Sok száz ártatlan ember halálának ódiumát nem vállalhatta magára.

1978. február 11-én, kisgyermeket, feleséget, anyóست és a legszükségesebb dolgokat bepakolva két személykocsiba, elindultak. Délelőtt 9 órakor összegyűltünk lakásán, hogy elbúcsúzzunk tőlük.

Mi, öten, testvérek: Attila, jómagam, Zsóka, Árpád, édesanyánk és Károly. Csak István öcsénket nem engedték el munkahelyéről, Csíkszeredából.

Naplójegyzeteim szerint:

A városban ostromállapot volt. A lakása körüli utcákat, főleg a Cuza Vodă, Matei Corvin, Horea és Iskola utcát, a nagypiac környékét, ellepték az adóvevőkkel felszerelt rendőrök, civil ruhás szekusok. Korlátozták az autós forgalmat, a gyanútlanul arra közlekedő autósokat igazoltatták. A közelben levő tűzoltólaktanyában bevetésre készen várakozott a katonaság. Mikrobuszok, igazoltatások, figyelő, ólálkodó rendőrautók.

Feltehető a kérdés, ennyire féltek volna a hivatalos szervek? Igen. Tartottak attól, hogy esetleg mégsem helyezi át székhelyét Karánsebesre. Tartottak a szimpátiatüntetésektől, felkészültek arra, hogy csírájában elfojtsanak minden megmozdulást, meg akarták félemlíteni az embereket. Ez sikerült is. Az utcák teljesen kihaltak voltak, mintha meghalt volna a város. Az emberek behúzódtak, semmi életjel. És igazuk volt! Bármiféle beavatkozás öngyilkosság lett volna. „Nem vállalhatom, hogy ártatlan emberek vére hulljon” – válaszolta arra az aggodalmunkra, hogy talán nem kellene elmennie, ott nagyobb veszély fenyegetheti.

Kislányommal, Kicsivel tartottunk hozzá gyalog, mikor a Horea utca közelében található, gyalogosok számára fenntartott közből (Baladei) olyan sebességgel hajtott ki egy megbújó, ólálkodó, szekus kocsí, hogy hátrahőköltünk. Majdnem elgázolt. Februári, hűvös, de napfényes nap volt. Figyelő szemek követtek, míg hozzájuk értünk. Ott volt már nála Zolcsák Sándor, Porzsolt Borbála, Szabó György és mi, a család. Búcsúzkodás, fényképek készítése, aztán már csak mi, a család. Csak a legszemélyesebb dolgait vitte el. Délben indultak. Berakodás... A lakást bezárta. Teljesen fölösleges volt. A szekusokon kívül úgyse ment volna be senki. De ők igen! A szomszédok észlelték. A tervük itt sem jött be, nem volt hajlandó teljesen kiköltözni, bútorait magával vinni. És milyen igaza volt! Különben soha nem tudott volna visszatérni. Igyekezett mindig egy lépéssel a politikai rendőrség szándéka előtt járni.

Elmentek. Üres, sivár volt a város és a lelkünk. 1978. február 11-e volt. 1971-ben ezen a napon halt meg apánk. Zsókával kimentünk a temetőbe, virágot vit-

tünk, és elátkoztuk február 11-ét. A kezem úgy remegett, hogy a zsebembe rejtettem, egész valómat rázta a hideg, pedig verőfényes nap volt. Magamban, mint végtelen litániát, ismételtem: „Apám, imádkozz értünk, apám, vigyázz reánk! Nagy bajban vagyunk.”

(Ha nem egyezik a Károly által a könyvében jelzett dátum, február 8. és az általam megjelölt február 11., ez azért van, mert ő az emlékezetére hagyatkozott, én meg, grafomániámnak köszönhetően, mindent vagy majd mindent lejegyeztem a naplómba. Ezért biztosra állítom, hogy február 11. volt.)

Először Helga édesanyjánál laktak, majd kaptak egy kétszobás kis tömblakást a Balta Sărată lakónegyedben, nem messze a Faipari Kombináttól, ahová igazgatónak nevezték ki. Később egy négyszobás magánlakást újítottak fel számára, hogy maradásra bírják. Ám ő nem költözött be a magánlakásba, 1978 júliusában, szabadsága letöltése után, ismételten bejelentette lemondását igazgatói posztjáról, és önhatalmúan visszatért Marosvásárhelyre.

Távozása után a Securitate (állambiztonsági szervezet, titkos rendőrség tulajdonképpen, de szeku néven működött a köztudatban) berendezte főhadiszállását a Grand Hotelben. A házkutatások hozzávetőleg a következő szcenárium szerint játszódtak le: két-három civil megjelent az általuk gyanúsnak vélt személyeknél. „Am venit la DVS în vizită, nu avem autorizație de percheziție, dar dacă vreți, putem să aducem” (Látogatóba jöttünk, nincs házkutatási engedélyünk, de ha gondolják, hozhatunk). Körülnéztek, keresték a gyanús könyveket, irományokat, régi történelmi, Magyarországgal kapcsolatos képeket, dokumentumokat, Károly levelének másolatait. Keresztkérdéseket tettek fel, megfenyegették a megrémült, begyulladt embereket. Egyeseket később behívtak a Securitatéra, a Borsos Tamás utcába, kihallgatták, jegyzőkönyvet vettek fel. Sokan féltek. A veréseknek, fizikai kínzásoknak híre ment. A lelki tortúrát tökélyre vitték: állás, útlevel, a gyermek jövője, felvételi vizsga sikeressége, minden tőlük függött. Elég volt egy elejtett szó, kicsikart beleegyezés a kollaborálásra, örökre a kezükben tarthatták a megfélemlített embert. Mindenki félt, suttogva, kémlelőde beszélt, ki figyel, ki áll a közelben. Az a szolás járta: „Ha három ember beszélget, akkor abból legalább egy besúgó.”

Ahogy ma utánagondolok, pár kilométeres körzetemben legalább egy szekus és két besúgó lihegett. Az ő „intim körzetében” lehetett ennek a duplája, akár háromszorosa is. Vele szemben az ún. „filajt” folytatták, vagyis a megfigyelést, lehallgatást, követést a nap 24 órájában.

(Nem gondoltam volna, de – mint dossziémből kiderült – a szoros „filajt” velem szemben is alkalmazták 1978-tól kezdődően: „Felült a 12-es buszra, leszállt az ARTA mozi előtti megállóban, gyalog elsétált a..., jegyezte fel a követő, figyelő szem. Nagy meglepetésemre egy későbbi szekus dossziéből előkerült iraton ez

állt: „Raport de investigație” vagyis „Nyomozati jelentés”. Szabályos nyomozati akciót folytattak le nemcsak Károly ellen, hanem ellenem is!)

Minden megfélemlítés ellenére a szimpátia, az érdeklődés, a ragaszkodás, féltés, hála megannyi jelével találkoztunk napról napra. Éreztük a többség szolidaritását. De mindnyájan tehetetlenek voltunk az apparátussal szemben. Amikor a Szabad Európa Rádió nyilvánosságra hozta Dessa Trewisan, a BBC tudósítójának titokban vele készített riportját, megbolydult a város. Ezen a találkozón jelen volt még Michael Dobbs, a *The Guardian* belgrádi tudósítója meg két más külföldi illetőségű személy. A hír mint egy bomba robbant: „Ez igen, ez bátor ember, csak vigyázzon, nehogy úgy járjon, mint Vasile Dobre, a Zsil völgyi bányászok vezetője. Felfelé buktatták, craiovai első titkárt csináltak belőle, és rá egy hónapra halálát lelte, elütötte egy autó.”

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. „1978. február 11. [...] A New York Timesban Király levelének teljes szövege. Április 13. Délután, azaz pontosan 4-től 10-ig aztán „közszolgálat”. Előbb Manuel Lucbert, a *Le Monde* bécsi tudósítója. Értelmes, franciásan (humort ismerően) nyílt fej. Folyékonyan értjük egymást... Aztán, utána Dobbs, az angol újságíró, aki Belgrádból kiindulva elhatolt Karánsebesig, Király Károly házába. Ő a BBC-nek, aztán a *Washington Post*nak, a *Guardian*nek készít – egyelőre ugyancsak rengeteg – jegyzetet. Csoóri van még jelen és Sára Sándor (egy meleg kézfogás – csakhogy Kossuth-díjat kapott.)”

Tettének erkölcsi hatása, az emberek, a magyarság tudatában végbement változások. Mindnyájan éreztünk: jogaink vannak, és lábbal tiporják azokat; történelmünk van, amit álnokul meghazudtolnak; nyelvünk van, amit elfeledtetnének. Nincs az az apparátus, mely ezt az affektív hozzáállást meg tudta volna változtatni! (Néha, sajnos, igen. Így helyesebb.)

A találkozón Helga tolmácskodott, aki később elmesélte nekem, hogy félszében nem mindent fordított le abból a kemény bírálatból, amit Károly mondott, de ez nem kerülte el Dessa Trewisan figyelmét. Profi újságíróként inszisztált, visszatért, újra rákérdezett. A háromórás interjú megjelent az *International Herald Tribune*, a *The Guardian*, a *The Washington Post*, a *The Times* és a *Svenska Dagbladet*-ben. A világsajtó aznapi főhíre volt.

Pacepa könyvének idevonatkozó részében így ír: „Nem kétséges, hogy Királyt csak azért nem tették el láb alól, mert megvédte őt a Nyugaton e pillanatban felröppent hírneve, és világos lett, hogy nem lehet őt teljesen elszigetelni a világtól.”

Nem érdektelen elolvasni az ide vonatkozó írásokat, Kodolányi Gyula: „El-némult telefonok – Csoóri Sándor 80. születésnapjára” (*Gyűjtőpont*, 2010/5. szám). Ezekből világossá válik Illyés Gyula és Csoóri Sándor szerepe. Illyés Gyula, elolvassván Sütő András ajánló sorait, bizalmat érzett iránta: „Király Károly nem hihetetlenlont mondott a nyáron, hogy milyen utak bejártával érkezett mai merész mondandóihoz, azok nyílt hangoztatásához.”

Arról a „szívósan elterjedt és a forradalom után újból lábra kapott rágalomról” – amit a forradalom kitörése után maga Zolcsák Sándor és Szabó György

is bevetett a köztudatba – Sütő András *Naplójegyzetek* (Debrecen, 1993, Csokonai kiadó) című könyvében így ír: „Ez úgy szólt, hogy leveleit, nyilatkozatait nem maga írta, hanem valaki más, aki nem meri fölfedni magát. Ilyen értelemben került szóba az én nevem és – horribile dictu – Illyés Gyuláé is. Mondanom sem kell, hogy a rémhírt főleg belügyi körök és magyar besúgók terjesztették [...] A rágalom, miszerint »fogalmazói vannak«, kettős célt szolgált: egyrészt személyének jelentőségét csökkenteni, másrészt pedig Illyés emlegetésével a magyar ellenségképet fölerősíteni.”

Majd így folytatja ezt a gondolatmenetet: „Föltéve, de nem megengedve, hogy Király rágalmozóinak igaza lenne: világszerte ismertté vált neve, kockázatvállalása némelykor a diktátorhoz, a kormányhoz címzett leveleinek tartalmánál is fontosabbnak bizonyult. [...] De lehettem magam is, lehettünk csoportosan is kemény bírálói a közállapotoknak: Király mindannyiunkat megelőzött a radikálisabb föllépésben. Befelé mondott kritikám lehetett talán élesebb, indulatosabb is, ő viszont a kifelé szólással – enyhébb, »reformista« fogalmazásban is – az életét tette kockára.”

(Következzék egy adalék az előbb elhangzottakhoz. Nemrég beszéltem telefonon a bátyámmal. Megemlítette, hogy Zolcsák Sándor a Magyarok Világszövetsége egyik találkozóján, Budapesten, plénumon kijelentette, hogy a beadványokat ő írta. Károly ezt ott helyben keményen megcáfolta. Én teszem hozzá, halkán, Zolcsák miért nem szolgáltatott bizonyítékokat állítására? Valami nyomának csak kellene lennie, ha ez igaz volna! A bizonyítékok pedig az én birtokomban vannak kéziratos változatban. Volt úgy, hogy ezekből, megbízható személyekkel, gépelt példányokat készíttetett. Ezeket jutatta el a címzettekhez.

A másik eset 1989 októberében történt. Szabó György nagy körültekintéssel, a sötétben konspirálva, Károly kezébe nyomott egy cetlit, amit neki csak alá kellett volna írnia, hogy a leveleket, beadványokat ő, mármint Szabó György meg Zolcsák Sándor írták volna. Kár, hogy Károly összetépte ezt a cetlit. Volna egy magyarázat a két „barát” önkéntes akciójára, mindketten, a forradalom előtt és után is, a Securitate játékát játszották, netalántán?) [...]

1978. június 30.

Júniusban merényletet követtek el ellene. Karánsebesről útban Bukarest felé – ahova felrendelték – diribdarabokra tört az autója szélvédője. Sehol senki és semmi. Ám az út bal oldalán sűrű erdő, ahol egy mesterlövész meghúzódhatott, jobbról egy szakadék. Csak a lélekjelenléte mentette meg, hogy a szakadékba ne zuhanjon. Balesetnek lehetett volna feltüntetni. A tiltakozására vállvonogatás volt a válasz. Elmondása szerint se a Securitate, se a pártszervek nem reagáltak a megfelelő módon. Se nem cáfolták, se nem erősítették meg a merénylet vádját. Vereş elvtárs, a Maros megyei pártbizottság első titkára mondta neki cinikusan: „Olyan fontos személynek képzeled magát, aki ellen merényletet követnek el?”

Gondterhelt volt, amikor hazalátogatott július hónap elején útban Bacău felé. Nem vette semmibe a merényletet, amit megkíséreltek ellene. A figyelmeztetés komoly volt. Komolyan kellett venni. Azért látogatott meg főleg, hogy ezt elmondja. Akarta, hogy tudjak róla, megosszam másokkal. A nyilvánosság mindig az orvul gyilkolók ellenszere volt.

(Nem sok utalást találtam az aktacsomagomban a merényletre. Az 1978. július elejéről származható lehallgatási jelentések helyett sötét fekete oldalak tárogtnak.)

Károly egy nálam tett látogatásakor a következőket meséli: „a Sibiului utcában – ahol lakik – egy ismerőse behívta magához”... (és a „fűl” lejegyzí):

Fordítás magyarból/1 lap/post 5/3/0037606/1979. 04. 04. Szigorúan titkos/1 pl./1979. 03. 28.

„KATI”/Címzett: Tov. lt. maj. Greab Ioan (főhadnagy elvtárs)

18⁴⁷-kor a célszemélyhez megérkezik a „Călătorul”. Köszönés után elmeséli, hogy az elmúlt napokban az utcában megállította egy ismerőse, aki inszisztált, hogy menjen be hozzájuk. Ott elmesélte „C”-nak, hogy a tavaly, mikor Németországban voltak, megállították őket magyarul beszélő német illetőségűek, akik érdeklődtek „C” felől, pontosabban *nem lett-e nagyobb sérülése az autója szélvédőjének betörésekor*. „C” elmondja azt is, megtudta, hogy a fenti személynél vendégek voltak Olaszországból, akik képesek voltak egész nap az ablakban ülni, csak hogy láthassák őt legalább a kocsijában. A tudomására hozták azt is, hogy legalább 500 család létezik, akik mellette állnak, és bármikor készek támogatni őt itt, Marosvásárhelyen. Külföldön – azt mondja – nagyon sokan vannak, egyesek turistaként jönnek az országba azzal a céllal, hogy valamit megtudjanak róla. – „Egy másik személy is említette – meséli –, hogy nagyon sok szimpatizánsom van Lengyelországban, Csehszlovákiában. Nem maradhattam nála tovább, vártak az autószerelvízben.”

19²⁵-kor távozáshoz készülődik. Előtte bevesz egy „Scobutilt” gyomorfájás ellen.

1979. 04. 04./Lejegyezte Sz. B. M.

(A korábbi dátum a lehallgatás időpontját, a későbbi az átírását jelöli. Post=telefon vagy más lehallgatások rögzítési pontja. Nálam mindig 5/3; Károly esetében: 4/3 vagy 15/2, esetleg más is lehet. K. I.)

1980. március 24.

A lavina elindult. Elküldte az újabb levelet Verdeț-nek (1980. február 10.). Mindenre lehet számítani, a legdrasztikusabb megtorlásokra is. Túl sokan tudnak róla. Hát tényleg nincs megállás. Nem fogom megtagadni én sem

azt, ami igaz. Ha elő leszek állítva, nem tehetek mást, vállalom én is, ami az én részem.

A kollektív akarat kifejezőjének lenni hálátlan, de egyben elkerülhetetlen út. Egyetlen út Károly számára. Az egyén harca eleve vereségre van ítélve? Így lenne ez?

Mindaz, amit tesz, nem hősiesség, nem becsület, nem elhivatottság? Ha nem, akkor mi más, mint sorsvállalás? [...]

Emlék-repeszek, 12.

Tallózás Király Károly „felirataiból”

ILIE VERDEȚ ELVTÁRSNAK, ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG MINISZTERELNÖKÉNEK, BUKAREST (1980. február 10.)

Az Ilie Verdeț-nek küldött második beadvány jelentőségét hangsúlyozni szeretném, és feleleveníteni az ott megfogalmazott gondolatokat, amelyek aktualitásukból semmit sem veszítettek. Beadványainak jelentőségét szívesen hallgatják agyon a jelen idő politikusai, holott jobbat nem, csak megalkuvóbb eszméket fogalmaztak meg az óta is.

Idézzünk fel néhány arra érdemes gondolatot ebből a beadványból, amellyel az ún. „szellemi társak” sem mertek közösséget vállalni, és amely beadvány talán a legveszettebb haragot váltotta ki a legfelsőbb szerveknél.

Az első Verdeț-nek címzett levél utáni megbeszélések, inkább viták alkalomával, Verdeț kifejezett kérésére, összeállítottak egy emlékeztetőt a többrendbeli vita lefolyásáról, a látszólagos megegyezésekről. A megállapodás arról szólt, hogy amennyiben a jogsérelmek orvoslására kerül sor, Károly lemond arról a szándékáról, hogy a kisebbségi jogok védelmében önálló szervezet létrehozására tartana igényt.

(Ezt a megbeszélést magnetofonszalagon is rögzítették. Mint később Pacepa ismert könyvéből is egyértelművé vált, Ceaușescu utasítására ígerte meg Verdeț miniszterelnök a sérelmek orvoslását, csak hogy elhallgatassák Károlyt egy időre.)

Ez alkalommal a megállapodás felemlegetésére azért tért vissza, mert minden neki tett ígélet ez ügyben „üres szó” maradt. Az első megbeszélés – amelyen részt vett még Petre Lupu, Teodor Coman, Vincze János és Koppándi Sándor – két éve volt 1977. október 4-én.

Ezért szükségét érzi, hogy újra megfogalmazza az erdélyi magyarság legfontosabb sérelmeit és egyben elvárásait a jogfosztottság orvoslására.

Gondolatainak összefoglalóját Vincze Gábor történész lényegre törő írásából vettem át (*A romániai kisebbség történelmi kronológiája, 1944–1989*).

(A dátumot viszont helyesbíttem. Károly nem 1978. január 20-án írta ezt a levelet. Vincze Gábor Király Károly Ny. K. 1. kötetében a kiadó által tévesen közölt dátumot adja meg. A helyes dátum: 1980. február 10.)

„Király Károly újabb levelet írt Ilie Verdet miniszterelnöknek. Ebben többek között részletes statisztikai adatokkal illusztrálja, hogy mennyit romlott az utóbbi években a magyar nyelvű oktatás helyzete. [...] Levelében fölveti, hogy teljesen megszűnt a magyar nyelv használata a közhivatalokban, a nyilvános fórumokon (beleértve Magyar Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa üléseit is); súlyos hibának tartja a »Romániai Kisebbségi Jogok Chartájának« hiányát; bírálja az »egységes szocialista nemzet« fogalmát.

Végezetül konkrét javaslatokat fogalmaz meg a kisebbségi helyzet javítása érdekében: ismerjék el a román mellett a magyart és a németet is hivatalos nyelvként, és Erdélyben mindhárom nyelv tanulása legyen kötelező; dolgozzanak ki új nemzetiségi statútumot, a kisebbségek lakta körzetekből külön közigazgatási egységeket szervezzenek.” Majd megjegyzi: „Király ezt a levelét is kijuttatja Nyugatra. A Fehér Ház és a State Departement is foglalkozik Király beadványaival.”

A továbbiakban nem tartom érdektelennek, hogy Vincze Gábor tömör összefoglalóját kibővítssem az alábbi, Károly által megfogalmazott gondolatokkal, rövidített változatban:

„Romániának a zsidóktól való megszabadulása után a szászok és svábok is elhagyják az országot. A kis etnikai közösségeket, mint török, tatár, örmény, könnyű lesz bekebelezni. De mi legyen a magyarokkal? A RKP X. kongresszusának tézisei megtalálták az utat a »nemzetiségi kérdés megoldására«: *a teljes asszimiláció* révén megvalósítani »az egységes szocialista nemzetet«. Eből következik, hogy beszéljünk a »szocializmus nyelvén«, a »technika nyelvén«. Anyanyelv helyett egy ún. »politikai nyelv« legyen használatos. Ezzel előkaparván a múlt század nacionalista nyelvhasználatából a »politikai nemzet« fogalmát.

Hogyan valósul meg a beolvasztás?

- Megszüntették a nemzetiségi civil szervezeteket;
- megszüntették a nemzetiségi felügyelet és védelem minisztériumait;
- nem beszélnek a nemzetiségi statútumról;
- megszüntették a Magyar Autonóm Tartományt;
- 1955-től mindent elkövettek az anyanyelvi oktatás korlátozása céljából, egyetlen példa Erdély »nagylelkű túliparosítása« és ennek kapcsán az erőszakos »lakosságcsere«.

Külgügyi vonatkozásban a nemzetiségi elnyomás ellen tiltakozók fellépését »Románia belügyeibe való beavatkozásnak« kiáltják ki.

A visszaélések megszüntetése, a román és más nemzetiségiek közti megfelelő baráti viszony helyreállítása érdekében az alább intézkedéseket, megoldásokat tartom szükségesnek:

- a. *Három hivatalos nyelvet* ismerjenek el egyenrangúként: román, magyar, német.

- b. Dolgozzanak ki *nemzetiségi statútumot* a mai követelmények függvényében.
- c. Olyan *választott testületeket* kell fenntartani, amelyek *ténylegesen védik a nemzetiségek* reális érdekeit, és elősegítik a többséggel való baráti együttműködést.
- d. Az egységes tömbben élő nemzetiségek számára – magyarok, németek, szerbek stb. – *külön közigazgatási egységeket, megyéket* kell létrehozni, lévén, hogy e területeken ők képezik a többségi népcsoportot.
- e. A *rádió- és televíziós műsorokat* az említett három nyelven sugározzák.
- f. Az erdélyi iskolákban *három nyelven történjen az oktatás*, de egyik se legyen kötelező, vagy mindhárom az legyen.”

Majd így folytatja:

„Javaslataim mellett azért állok ki, mert az egyenlőségi elv csakis párhuzamosan és nem alárendelt viszonyban működik. [...] Csakis ebben a formában lehet megvalósítani a teljes egységet és a tartós testvériséget az ország állampolgárai között, tekintet nélkül nemzetiségükre. *A nemzeti kisebbségek sérelmeinek orvoslása nem rövidíti meg a románságot, nem ellenkezik a román nép érdekeivel és törekvéseivel.* Az együtt élő nemzetiségeknek ma nem azért van kevesebb joguk, mert a románoknak túl sok van. Ám az ő joghiányuk fékezi a kölcsönös megértést. *A felsőbbrendű nemzet* fogalma egyeseket a román múlt, jelen és jövő káprázatával töltheti el, és alábecsüli az ország más nemzetiségű állampolgárát [...]

Itt az idő és alkalom, Verdet elvtárs, hogy szembenézzünk a valósággal, ne ringassuk magunkat illúziókban, ne kísérletezzünk azzal, hogy akár szép szavakkal, akár uszítással bárkit is megtévezzünk. [...] Soha sehol nem beszéltek annyit demokráciáról és egyenlőségről, a nemzeti kérdés igazságos megoldásáról, mint éppen nálunk az utóbbi évtizedben.”

Bárki felteheti a kérdést, karánsebesi száműzetése (1978. február 11. – 1978. július 14.), az államvédelmi szerveknek az azt követő, félelmet keltő, likvidálást sem kizáró fenyegető fellépése, valamint több hónapos munkanélkülisége után Király Károly abban a helyzetben volt, hogy újabb számon kérő, tiltakozó beadványt írjon? Érdemes elgondolkozni rajta. Nem volt irigylésre méltó szituációban, el kell ismerni. Nem én hangsúlyozom tettének, leveleinek történelmi szerepét. A tények beszélnek.

Támogatóként e beadványához nem talált aláírókat. A tomboló diktatúra „fénykorában” akadtak mégis, akik tiltakozásukat eljutatták vagy szándékukban állt eljuttatni a pártszervekhez.

Ennek a levélnek létezik egy melléklete, melyben listát készít azokról a beadványokról, tiltakozás céljából készített emlékiratokból, amelyeket a legfelsőbb pártvezetéshez juttattak volna el közéleti és politikai személyiségek. Ezt a listát

a szóban forgó személyek elmondásai alapján állította össze Király Károly, és hozta Ilie Verdet – és ez által a legfelsőbb vezetés – tudomására annak igazolására, hogy rajta kívül vannak még elégedetlenkedők, akik hasonló visszaélésekről, nemzetiségi jogfosztásokról rántják le a leplet. Ennek ellenére – a mai tudásunk tükrében – a lista ártértékelése szükséges. Talán a történészek megteszik egyszer, ha feltárára méltónak ítélik, a tiltakozó beadványok szerzői állításainak hitelességét. (*A lista megtalálható a Ny. K. 1/271.*)

Ha már belefogtam egyik beadványának részletesebb ismertetésébe, nem hagyhatom ki levelei legkeményebb megfogalmazásait, legradikálisabb követeléseinek felemlegetését. Szükségesnek tartom még néhány szemelvény közlését a magas állami és párttisztviselőknak címzett leveleiből a 70-es 80-as évekből:

KIRÁLY KÁROLY LEVELE TAKÁCS LAJOS PROFESSZORNAK KOLOZSVÁRRA (1978. január 20.)

„Le kell mondani a személyi kultusz praktikájáról, a demagógiáról. Meg kell valósítani a belpolitikában is azt, amit a külpolitikában is deklaráltunk. A népek közti kölcsönös tisztelet és megbecsülés elvét, a sovén diszkriminációs gyakorlat megszüntetését. [...] Méltányos lenne, ha az ENSZ keretében megalkulna egy nemzetiségi problémákkal foglalkozó különbizottság, amely többek között foglalkozna a nemzetiségek kulturális-szellemi életével, a káderpolitikával (képzés, előléptetés, érvényesülés). Ennek kellene ellenőriznie az adott országok nemzetiségi vonatkozású törvényeit. Feladata lenne állást foglalni az asszimilációs-beolvasztási politika ellen.” (Ny. K. 1/262.)

VIRGIL TROFIN MINISZTER ELVTÁRSNAK, A ROMÁN KOMMUNISTA PÁRT KB VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGA TAGJÁNAK (1978. október 4.)

„Megengedhetetlen, hogy félelem nélkül senki nem mondhatja el véleményét még a párton belül sem. Országszerte önkényeskedés, törvénysértés uralkodik. A törvényeket lábbal tiporják, a bürokrácia és a demagógia törvényjogot nyert; a hazugság, hízélgés szinte kötelező, nem csak elfogadott, az igazság és emberi méltóság helyett. [...] Holott végzetes eltévelyedés azt várni 20 millió embertől, hogy csakis úgy gondolkozzék, ahogy megengedi, elvárja tőle az ország vezető rétege. Ha ez valósággá válna, eltűnne maga a társadalom, az emberek élettelen bábokká válnának, akiknek nincsenek vágyaik, gondolataik; robotok lennének, akik vakon végrehajtják a Központ utasításait. [...] Nem marad más, mint hogy kijelentsem, ha így állnak a dolgok, ez a párt nem az én pártom, nincs benne helyem...” (Ny. K. 1/265–266.)

LEVÉL JESZENSZKY FERENCNEK, CSÍK VÁRMEGYE FŐORVOSÁNAK (1980. március 15.)

„Rám miért haragszanak? Mert szemtől szembe meg mertem mondani az igazat, mert követeltem az alkotmányos jogok, a nemzetiségi státútum tiszteletben tartását és főleg az erőszakos asszimilációs politika beszüntetését. Mindezek olyan követelmények, melyek szerves részei a demokratikus rendszernek. [...] Tisztességesebb lenne megoldani a problémákat, mint elhallgatni és porhintéssel elhallgattatni azokat, akiknek van bátorságuk szembenézni a valósággal és felemelni a szavukat. Makacs a pártvezetőség, úgy tesz, mint aki semmiről sem tud, és mintha minden a legnagyobb rendben volna. De még makacsabban a tények, amelyekbe az emberek nap mint nap beleütköznek. A valóságot nem lehet elkendőzni szép szólamokkal: a terror is csak ideig-óráig fojtja vissza az emberekbe a szót.” (Ny. K. 1/58–59.)

HANGOK és VÉSZHANGOK ERDÉLYBŐL (1981. március 21., Erdélyi Kálmán álnév alatt)

„Magyar városokban (Kolozsvár, Marosvásárhely, Arad, Nagyvárad, újabban Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda) bombázással se lehetne nagyobb pusztítást, rombolást végezni, mint amit a hivatalos állampolitika tesz. Egész utcákat, főtereket, természetesen régi magyar lakta negyedeket bontanak le, egészséges, nagy magánlakásokat, hogy helyettük „betonkaszárnnyákat”, tömbházakat húzzanak fel, ahová ezrével lehet betelepíteni más vidékről a románokat. El kell tüntetni minél hamarabb a városok magyar arculatát, mint ahogy a levéltárakból, múzeumokból, régi iskolákból eltüntetik a régi magyar okiratokat, emlékeket, ereklyéket. Elvakult, fanatikus vandalizmus! A sötét középkor könyvégetéseihez hasonlít, erősen nacionalista beütésekkel, de ugyanolyan barbár eszközökkel. [...]”

Még soha ilyen élesen nem tevődött fel a kérdés: „lenni vagy nem lenni?” Meg tudjuk-e őrizni anyanyelvünket, szokásainkat, vallásunkat, etnikai hovatartozásunkat, vagy mint a barmok túrrjuk, hogy hontalanokká tegyenek? [...] Vagy megvédjük, megőrizzük nemzeti létünket, és túléljük a Ceaușescu-diktatúrát, vagy elfogadjuk, hogy a szocialista Románia teljesen és sokoldalúan asszimiláljon. [...]”

A csángó kérdés a párt és kormány különös figyelmének örvend. Nem riadnak vissza semmilyen megalapozatlan, tudománytalan, nacionalista célzatú állítástól sem: a csángók a legősibb románok, sem nyelvileg, sem öltözékben, szokásokban, sem vallásukat tekintve semmi közük a magyarokhoz [...] Ez a sajátos lakossága Moldvának nem más, mint „elmagyarosított románosság. [...] az erdélyi szászok is annak köszönhetik magas kultúrájukat, hogy „eltanulták az Erdélyben élő őslakó dákoktól mesterségüket, civilizációjukat. [...]”

Ezek után az a kijelentés sem meglepő, hogy Romániában *magyar kisebbség nincs is*, „csak *elmagyarosított románok*”, mint ahogy erdélyi magyar író sincs, „csak *magyar dialektusban író román írók*” vannak. [...]

A magyarság legveszélyesebb ellenségei azok a *karrierista, áruló pribékek*, akik a *román titkosrendőrség szolgálatában* állnak, és kényszerből vagy anyagi megfontolásból, tevékenységükkel közegükben óriási romboló munkát végeznek. Az államvédelem egész besúgó, spicli gárdát tart fenn *minden vállalatnál, intézményben, közösségben, sőt iskolákban*, a tanulók soraiban is. Le kell leplezni és ki kell közöszíteni akár államvédelmi alkalmazott, akár bedolgozó álcázott besúgó. [...]

Az erőszakos elnemzetlenítés, a lelki terrorizmus, az anyanyelv használatának betiltása, *az egyéni és kollektív jogfosztás*, az érvényesülés útjának elzárása, a kisebbségi tudat fenntartása, *a gazdasági elnyomás*, az etnikai közösség erőszakos felbontása, a véleménynyilvánítás lehetetlensége; *a magyarság mint közösség képviselői fórumának a hiánya – nem szégyenletes, elítélendő, álcázott terror?!*” (Ny. K. 1/278–282.)

KIRÁLY KÁROLY LEVELE NICOLAE CEAUȘESCUHOZ (1987. augusztus 16.)

„Ide jutottunk: hagyjuk a dolgokat a maguk mentére, jóllehet *a gazdasági helyzet* siralmas, *a politikai légkör* fullasztó, a hazugság és megtévesztés állami rangra emelkedett. Mindez azért eshetett meg, mert körülvette magát *karrieristákkal, kalandorokkal*, akikben szemernyi felelősségérzet, kötelességtudás sincs. Megszédítik a talpnyalók. *Istenítik, hazudnak önnek* [...] az ország pedig siralmas helyzetbe jutott. [...]

A lidércnyomás, bármilyen hosszan tartó is, szétfoszlik. És *szörnyű lesz az ébredés, a kijózanító reggel.*” (Ny. K. 1/289.)
Próféta szólott belőle!

Emlék-repeszek, 16/B

Király Károly levele Ungur Ioan párttitkárnak

Az előzményekhez hozzátartozik egy 1981- vagy 1982-ben történt hihetetlen, felkavaró vásárhelyi esemény. Én erre így emlékszem vissza:

Egy szép (tavaszi vagy őszi?) napon a Mikszáth Kálmán utcán lefelé sétálván, szemem valami szokatlan, irreális dolgot vélt felfedezni, de az agyam ezt nehezen hitte el. A megyei pártbizottság székhelyén, a Városháza tornyának tetején ott lobogott a piros-fehér-zöld zászló! Nem hittem a szememnek. Magyar delegáció, Kádár jönne látogatóba? És erről nem is tud senki?

Az élet a megszokott mederben zajlott. Az emberek nem bámészkodtak szájatva ezen a megszokottnak nem nevezhető látványon.

Később derült ki, hogy fiatalok, meggondolatlan középiskolások magánakciójáról volt szó. Merészségükért súlyos árat fizettek.

Mivel ezt az ügyet is érinti Király Károly fent említett levele, most tartom érdekesnek/érdemesnek összefoglalni, magyarázni és nem teljes terjedelmében közölni levelét. A címzett ugyanaz, a Maros Megyei Pártbizottság első tikára.

Az előzményekhez tartozik, hogy ebben az évben nagyon sok visszaélés történt az állambiztonsági szervek részéről. Tömegével keresték fel az emberek panaszaiikkal, tenne már valamit, elviselhetetlen terrort gyakorol a politikai rendőrség! Hihetetlenül elszaporodtak a kihallgatások, kínzások, a politikai rendőrség által elkövetett törvénytelen cselekedetek. Ekkor keresték fel a két meggondolatlan iskolás gyerek közül egyiknek, a Szabó nevűnek, a szülei is. A 15 év körüli gyerekek által elkövetett bravúrt, a piros-fehér-zöld zászló kitűzését a Városháza tornyának tetejére, nehéz börtönévekkel fizették meg.

Károly úgy döntött, tiltakozó levelet ír nem csak ennek az ügynek kapcsán! *(Ungurnak címzett levelét eljutatta Gere Mihálynak is, aki ebben az időben a Magyar Nemzetiségi Dolgozók Országos Tanácsának az elnöke 1979 óta.)*

A Király Károly tiltakozó szándékkal írt beadványa mintegy összefoglalva sérelmezi a politikai rendőrség által elkövetett kihallgatási módszereket, megfélemlítési eljárásokat. A dolgok jobb megértése érdekében fel kell eleveníteni a *Szekeres Zsolt látogatása* címmel összefoglaltakat. (Ny. K. 1/90.)

„Szekeres Zsolt elektromérnök az ENSZ információs osztályán dolgozott New Yorkban. Erdélyi származású amerikai állampolgár, Halmágyi János, a marosvásárhelyi cukorgyár volt vegyész-mérnökének a rokona. [...] 1984 őszén Szekeres Zsoltot Marosvásárhelyen dr. Sütő András, Sütő András író orvos fia, kalauzolta. András a kis Trabantjával leszaladt a konzervgyárba, és mielőtt figyelmeztethettem volna, az irodámban előadta jövetelének célját, nevezetesen, hogy Szekeres Zsolt szeretne velem találkozni még aznap, mert továbbutazik. Délelőtt 10 óra lehetett, Péter Károly otthonát jelöltem meg a találkozó céljaul, déli 12-re. Hosszasan, egy pohár bor és kávé mellett, a házigazdánk jelenlétében elbeszélgettünk. Andriska nem vett részt a beszélgetésben. A szállodához Péter Károly a Ladájával vitte el Zsoltot. Én megvártam, és együtt mentünk vissza a gyárba. Péter Károly elmondta, ahogy Zsolt kiszállt a kocsiból, két civil szekus szegődött hozzá. Később megtudtuk, bekísérték a Szekuritátéra, hosszasan vallatták. Andriskát 24 órán keresztül vallatták, nyilatkozatot írtak alá vele. Az eset után állandó megfigyelés alatt volt, lehetetlenné tették az életét. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy áttelepüljön Magyarországra.”

Megszakítván a beadványban leírtakat, tegyük egy kis kitérőt. Kérésemre dr. Sütő András volt szíves előhalászni emlékezetéből a majd 30 évvel ezelőtt történeteket. Közlése hiteles, mélyen emberi és fájdalmas is egyben. Nagy kár, hogy nincs több ilyen objektív visszaemlékezés azokból az időkből. Nem kelle-

ne elfojtanunk múltbéli fájdalmainkat! Gyógyírnak ott lenne a szó, a kibeszélés, a sírás. „A könnyek olyan szavak, amelyeket le kell írunk” (Paolo Coelho).

Köszönöm, András, hogy „könnyeid” megosztottad velünk:

„Jól emlékezett Károly, amikor leírta az 1984 októberében történeteket.

1984. október 18-án délután érkezett hozzám Szekeres Zsolt, édesapám javaslatára, akivel két nappal korábban Kovásznán találkoztak Sass Magda és Seprődi Kiss Attila rendező társaságában. Valójában egy kis félreértés volt részéről, mivel én Zsolttal nem találkoztam Washingtonban egy évvel korábban, hanem csak a testvérével, Szabolccsal.

Nem tudom, kitől hallott Fülöp Dénes tiszteletes úrról, de mindenképpen szeretett volna találkozni vele és Király Károllyal is. Én akkor az »Azomureș« vegyi kombinát üzemorvosaként dolgoztam. Másnap délben beszéltem meg egy találkozót Fülöp Dénessel és Károllyal is. Mindkét találkozó helyszínére én vittem el Zsoltot nagy vargabetűkkel – azt hittem, túljárok a szekusok eszén –, de persze nem sikerült. Késő este dörömböltek az Enescu utcai lakásom ajtaján a szekuritátások, fenyegetőzve azzal, hogy vagy önként megyek velük a Szekuritátéra nyilatkozatot tenni egy külföldi állampolgárral történt találkozásomról, vagy visszajönnek fél órán belül letartóztatási paranccsal, ami szerintük nagyon komoly következményekkel jár, mivel hazaárulással fognak megvádolni.

Kénytelen voltam velük menni. Borongós, őszi este volt, engem beültettek a fekete Daciába, és ekkor átfutott a fejemben: egyhamar nem fogom látni feleségemet meg két kislányomat.

Jellemző a Szekuritáté mindenre kiterjedő szervezett, összehangolt működésére, hogy percekkel ezután megszakadt a telefonösszeköttetés nálunk és apósomnál is. Végül a feleségemnek a testvérétől sikerült telefonálnia szüleimnek Kovásznára.

Meglepő módon az engem bekísérő tisztek viszonylag udvariasak voltak, nem úgy a kihallgatást vezető magasabb rangú „elvtársak”. Óránként váltották egymást. Hol kedvesen faggattak arról, hogy miről beszélgettünk ezzel az ENSZ égisze alatt bujtatott nemzetközi kémekkel – akinek fő célja a román hatalom megdöntése, a konspiráció, nem kímélve olyan ártatlan áldozatokat, mint amilyen én vagyok –, hol az asztalt csapkodták, és azzal fenyegetőztek, hogy nemsokára Jurilovcára szállítanak, és ott fogom végezni.

Ez akkor elég kényelmetlenül érintett engem, mert régi kedves barátom, akit a 70-es évek elején tartóztattak le röpcédulák terjesztése miatt, három évet húzott le a jurilovcai börtönben. Szálfatermetű, jó kedélyű ember volt, hibátlan fogsorral. Amikor kikerült a börtönből, az egyik lábára sántított, a szemöldökén egy ferde sebhely húzódott, metszőfogai hiányoztak, hajdani harsány nevetése helyett csak egy félmosolyt lehetett az arcára csalni, és általában suttogva beszélt még a Maros holtágon is, ahova csónakázni hívtam. Soha nem mesélte el börtönévei szörnyűségeit, csak a tengeri dagályt emlegette, ami naponta vízzel árasztotta el a celláját, és órákig álltak a térdig érő hideg vízben.

Bocsánat, kissé elkanyarodtam a lényegtől.

Tettelegességig nem fajult a kihallgatásom, beszámolóit kellett írnom a Zsolttal való találkozásom részleteiről, de arra is nagyon kíváncsiak voltak, hogy amerikai utam során kikkel találkoztam. Lázasan kutatva emlékeim között sikerült olyan emberekről beszámolnom, akiket biztosan nem ismertek, akik soha nem jártak Romániában, és nem is tervezték. Láttam rajtuk, hogy nagyon elégedetlenek és csalódottak. Többször említették, hogy Zsolt (mindig csak a keresztnévén hívták, a Szekereset nehéz lett volna kimondani) autóval távozott a szállodából, de a város határán halálos gázolás miatt feltartóztatták, és két szobával arrébb őt is kihallgatják. Utólag tudtam meg, hogy valóban megvádolták közúti baleset okozójaként, de bizonyítékok hiányában hamar elengedték. Gondolom, nagy szerencséje volt diplomata útlevelével.

Hajnali 4-kor engedtek végül ki azzal, hogy reggel ½ 8-ra menjek vissza, ellenkező esetben letartóztatnak, és »komolyabbra« fordul az ügyem. Arra is gondjuk volt, hogy másnap reggel értesítették a Kombinát orvosi rendelőjét, hogy csak később kezdem a rendelőt, mivel állampolgári kötelességem az útlevélosztályon megjelenni(!) és a hatóságok rendelkezésére állni.

Érdekes módon másnap délelőtt már nem történt semmi. Üldögéltem egyedül egy kis szobában, majd 10 óra körül megjelent az egyik éjszakai kihallgatóm, és figyelmeztetett, hogy máskor ne álljak szóba külföldiekkel, és különben is vigyázzak magamra, mert gyakoriak a közlekedési balesetek!

Szekeres Zsolttal a lakásomban történt beszélgetést lehallgatták, de valószínű, hogy technikailag rossz minőségű felvételük volt, egy-egy mondatrészt sikerült csak kihámozniuk, ezeket gyakran ismételték, mint terhelő bizonyítékot ellenem. Balszerencsémre az alattam levő lakásban egy szekuritátés tiszt lakott (még most is ott lakik!). Az ő segítségével sikerült lehallgatniuk minket.

Később tudtam meg, hogy azon a nevezetes péntekről szombatra virradó éjszaka, a Szekuritáté vendégszeretétét élvezték mindazok, akikkel Szekeres Zsolt rövid erdélyi útján találkozott: Seprődi Kiss Attila színházi rendező; Fülöp Dénes református lelkész; Péter Károly Király Károly munkatársa és jómagam.

Ez volt a fordulópon, ami meghatározta további életemet.

Pár hónap múlva ott kellett hagynom vásárhelyi állásomat, és Solontra kellett költöznöm (ahova a kinevezésem szólt). Három falu körzeti orvosa lettem Bákótól 50 km-re. Fogorvos feleségem előtt is bezárult minden ajtó. Tirlisua községben (Beszterce-Naszód megye) kellett volna elfoglalnia „méltó” állását. Szerencsére engedélyezték, hogy fizetés nélküli szabadságát igénybe vegye, így otthon maradhatott gyermekeinkkel.

Sok küszködés és nélkülözés után végül 1986 novemberében, mélységes szomorúsággal és lélekcsunkulással, elhagytuk szülőföldünket.

2013. október

Sütő András”

(Sajnálom, hogy nem áll módomban Péter Károlyt és másokat az érintett személyek közül megkérni visszaemlékezéseik megírására. Nem ártana az emberiség összes ki nem mondott sérelmét, elfojtott fájdalmát egy óriás téglában

össze gyűjteni, feldolgozni, péppé turmixolni, majd kilövellni valami nem létező univerzumba, hogy végre szabadon tiszta levegőt vehessen, míg él a világ minden halandója!)

Péter Károly részletesen beszámolt Károlynak a kihallgatásáról minden rendőri tiltás ellenére.

„Péter Károlyt súlyosan bántalmazták, terrorizálták több éven keresztül, míg a rendszer meg nem bukott. Nem egyszer éjjel verték fel, kísérték be a Szekuritátéra, ahol verték, kínozták. Péter Károly férfiasan viselte a fizikai és lelki terrort, nem volt hajlandó aláírni a kollaboráns nyilatkozatot, nem vállalta a be-szűgő szerepét, amit szántak neki.” [...]

Károly az Ungurnak címzett levélben részletesen feleleveníti a szekus „praktikákat”. A mondanivaló nemcsak pártszerveknek, hanem a kívüllágnak is szólt, a belső és külső közvéleménynek.

Íme, a pártbizottságnak küldött kötelező jelentés összefoglalója:

„A kérdéssel kapcsolatosan, hogy miért nem adtam be haladéktalanul a jelentést arról a beszélgetésről, amelyet egy külföldi állampolgárral folytattam, a következőket kívánom kijelenteni:

1. Ebben az ügyben folytatott kivizsgálás eredményére vártam, amely kapcsolódik ifj. Sütő András, valamint Péter Károly barátom esetéhez.
2. Mindkettőjük elleni kivizsgálással kapcsolatban tiltakozásomat és felháborodásomat fejezem ki. [...]

Majd részletesen leírja a politikai rendőrség kihallgatások során alkalmazott brutális módszereit:

„A kihallgatás általános beszélgetéssel kezdődik a családról, munkahelyről stb. – és ha a kivizsgált nem a tőle elvárt dolgokat nyilatkozza, következik a megfélemlítés, különböző törvények felsorolása, amely szerint a szóban forgó esetben súlyos büntetésekkel kell számolnia, mint az állam biztonsága ellen elkövetett bűntényért. Azután újra megpróbálják szépen az áldozatot meglágyítani cigarettával, néha éppenséggel nyugati cigarettával, kávéval, barátságos szavakkal. Aztán ismét durván, esetenként pofozással... Új kihallgató tisztak jelennek meg, váratlanul tesznek fel egyszerre 2-3 keresztkérdést, hogy a szerencsétlent összezavarják és halálra rémítsék. Ekkor megjelenik Bătagă ezredes két gorilla kíséretében – egyik a szerencsétlen háta mögé ül, a másik a főnök háta mögött foglal állást – ugrásra készen, ha netalán a szenvedő fél, az ellenség (ez esetben Péter Károly) támadásra szánná el magát. És ekkor az ezredes elvtárs durván szidalmazza a beidézett személyt. Az utolsó, aki belép a helyiségbe, és magyarul beszél a gyűlöletes magyarral, Ágoston ezredes, a rendőrkapitányság főnöke.

Túlzás nélkül megállapítható: ez nem egyéb bolondokházánál. Ez a módszer a legegyszerűbb jóérzést és emberséget is nélkülözi. A szerencsétlen, védtelenül, ki van szolgáltatva annak a veszélynek, hogy szívinfarktot, agyrázkódást vagy egyéb súlyos következményt szenvedjen el a filmekben látott Gestapo-módszerekhez hasonlóan. Amint azt az állambiztonság kezéből megszabadult egyének elmesélik titokban. Senki nem tudhatja meg sem azt, hogy a titkosrendőrségre voltak hívatva, sem azt, hogy ott milyen bánásmódban részesültek.

Első titkár elvtárs, szegényletesek a módszerek és a bánásmód, amelyet ez a szerv az emberekkel szemben alkalmaz. Kérem, hogy az itt leírtakról tájékoztassák a RKP Központi Bizottságát és személyesen a párt főtitkárát ezeknek a gyakorlatoknak a megszüntetése céljából.

Most pedig visszatérek a személyemet közvetlenül érintő témára. Egy dolog nagyon furcsa, én folytatok beszélgetést egy idegen állampolgárral, és olyan embereket visznek kivizsgálásra, akik nem vettek részt a beszélgetésben. És mindezt anélkül, hogy tőlem bármilyen jelentéstételt kézhez kaptak volna, vagy erre vonatkozó részletet kértek volna.

Az a bánásmód, ahogy a két személyt kihallgatták, felháborító. Mindketten párttagok, az egyik Sütő András orvos. A másik Péter Károly technikus, a konzervgyár elektromos műhelyének a főnöke. Mindkettő becsületes és büntetlen előéletű ember.

Az 53 éves Péter Károllyal szemben Bătagă ezredes hisztérikus kirohanásokkal és brutális tettegességgel jeleskedett: a szakállánál fogva, haját, fülét húzta, és olyan pofont adott neki, hogy szemüvege leröpült az orráról. Majd a beteg lábára taposott. Lába eltört, és több mint három hónapig betegszabadságra kényszerült, és még mindig nincs teljesen felgyógyulva. Ugyanakkor sértő szavakkal káromolta: »piszok disznó, a börtönben fogsz elrohadni, hazug bandita, el akarjátok venni Erdélyt a gazember Királlyal együtt. Ugyanígy viselkedett Sütő Andrással szemben is. [...]

Sajnálatos és fájdalmas, hogy ugyanoda jutottunk újra, ahonnan kiindultunk. Újjászületnek a gonosz szellemek, új ellenségeket találnak ki a régiéik helyett. Az olyan egyének, mint Bătagă ezredes, új fantáziát keltenek életre.

Mindez számos kivizsgált állampolgár, párttag vagy nem párttag, nyilatkozatából derült ki: Zolcsák Sándor festőművész; Balázs Imre, a marosvásárhelyi Maros vendéglő főnöke; Árus Jenő, a marosvásárhelyi konzervgyár titkára; Bíró Sándor mérnök; Lokodi Ernő Vármezőről; Mátyás Zoltán, a vásárhelyi kisipari termelőszövetkezetek televíziós egységének a főnöke; Zsufa Zoltán tanár; Szabó György tanár és még sokan mások – egynehány taláломra kiemelt név. Feltehetően meg kell még említeni Visky Árpád színművész és a csíkszeredai Borbély tanár nevét is.

Továbbá a két 15 év alatti, marosvásárhelyi, kiskorú gyermeket, akit 8 napig terrorban tartottak a titkosrendőrségen, mielőtt 5 évre elítélték őket, mert a magyar zászlót kitűzték a megyei pártbizottság székházára. Említsük meg a 65 éves Hadnagy Csaba nevét is, akit, mert Magyarországról származó folyóiratokat olvas, leleplezett »nemzetgyűlölőnek« titulálták.

Mind tehetetlenek vagyunk, az állambiztonság szervezete mindenütt jelen van, és korlátlan hatalommal bír. Úgy néz ki, hogy maguk a pártszervezetek is teljesen tehetetlenek e tehatalommal szemben.

Király Károly"

(Kacsaringós úton, valószínű németből vagy románból magyarra fordítva közölte a *Nemzetőr* 1985-ben ezt az eredetileg román fogalmazványt. A beadványt 1984. október 18-án készítette Károly. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1985. február 8-ai száma közli a levél német szövegét, s így a nyugati közvélemény is tájékoztatást kap arról az embertelen kiszolgáltatottságról, melyben a közel kétmillió erdélyi magyar élni kényszerül.)

Utólag derült ki, Károlynak egy Böröcz Józsefnek (Svájci Magyar Egyesületek Szövetsége elnöke, Zürich) küldött levéléből, hogyan is jutott Nyugatra ez a tiltakozás.

„Krüzsely József megajándékozott a nyugati sajtóban magyar nyelven megjelent írásaim, leveleim szövegével és a hozzájuk fűzött kommentárokkal, értékelésekkel együtt. Köztük van a Ioan Ungurhoz, Maros megye volt első titkárához címzett tiltakozó levelem Szekeres Zsoltot, Péter Károlyt és Sütő Andrást (ifjabb) megalázó bánásmód miatt. Sajnos, az én példányom hiányzott a levéltáramból. Most felidézte emlékezetemben a dr. Csiky Csabáéknál létrejött illegális találkozónkat. Ez a levél a Te segítségével jutott ki Nyugatra, és kapott sajtónyilvánosságot. Közösséget vállaltál velem abban a küzdelemben, amely az erdélyi magyarság megmaradását szolgálta a szülőföldön. Nem kis bátorságra volt akkor szükség, kockázattal járt a kapcsolattartás, a velem érintkezés. Több esetben is vállaltad ezt, amiért a román Szekuritáté beidézett és vallatott. Te sem kerülhetted el az ismerkedést velük. Vállaltad és viselted. Mindezért, kedves barátom, engedd meg, hogy én is csatoljam köszönetemet a számos elismeréshez.

Tisztelettel és baráti szeretettel
Sepsiszentgyörgy, 1995. április 11."

Király Károly

Ehhez a megtörtént esethez, azaz a szekus bántalmazásokhoz kapcsolódik egy jegyzék, melyet a Hargita Megyei Securitate készített azokról a személyekről, akik a Szabad Európa által 1985 februárjában beolvasott levelet kommentálták.

Belügyminisztérium

Hargita Megyei Felügyelőség – Securitate

I. Ügyosztály/ Szigorúan titkos/1 példány/1985. 04. 15.

Jegyzék azokról a személyekről, akik kommentálták a Szabad Európa Rádió 1985. februári adását Király Károly levelével kapcsolatosan.

1. ANDRÁS KATALIN tanár Székelyudvarhelyen, megfigyelési dossziében „ANCA”.

- TASSALY ILDIKÓ tanár, Székelyudvarhely, az „ANCA” dossziéjában szereplő személy. T. I. kérdésére, hogy „ANCA” hallgatta-e ezt az adást, és amit KIRÁLY KÁROLY mondott a magyarok helyzetét illetően, „ANCA” ezt válaszolta: „KIRÁLY nem fél. Aprólékosan leírja azt a brutális bánásmódot, ahogy a szekus tisztek kihallgatták Marosvásárhelyen SÜTŐ ANDRÁS író fiát. Majd „ANCA” részletesen beszámol a levél tartalmáról, megemlítve néhány nevet. („T” jegyzék, ikt.szám: 001785/231/1985. 02. 23.)
2. SZÉP GYULA, a székelyudvarhelyi Művelődési Ház igazgatója.
SZÁSZ ATTILA, FÁBIÁN IRMA és más jelenlevő személyek a „METHODISTÁ-NÁL”, 1985. 02. 25., kulturális ügyekről beszélnek, majd valaki megkérdezi, hogy a jelenlevők hallgatták-e a SZABAD EURÓPA Rádió által beolvasott KIRÁLY KÁROLY levelet.
SZÉP GYULA elképedve taglalja, hogy: a teljes levelet beolvasták, amely tele van a Securitate által vásárhelyi magyarokkal szemben elkövetett félelemkeltő módszerekkel. Király a levélben konkrét marosvásárhelyi személyek neveit sorolja fel. A beszélgetésekből kiderül, hogy az összes jelenlevő személy hallgatja a külföldi adókat.
(„T” jegyzék, a „METHODISTA” 1985. 02. 25-ei lehallgatási anyagából.)
3. MOLNOS DÁNIEL avpost (?) Székelyudvarhelyen, „DOMI” néven szerepel a lehallgatási anyagában. Ő is meg a lánya is 1985. 02. 14-én hallgatták a „SZABAD EURÓPA” Rádiót, majd arról beszélnek, hogy SÜTŐ ANDRÁS és KIRÁLY KÁROLY (?) fiát Marosvásárhelyen, az állami szervek letartóztatták, megkínózták, azt akarták, hogy a két személy ismerje be: országellenes tevékenységet folytatnak.
MOLNOS DÁNIEL arról beszél, hogy FARKAS ÁRPÁD költőt is kihallgatta a Szekuritáté. („T” jegyzék, ikt.szám: 00604/1985. 02. 14., „DOMI” célszemély.)
4. FAZAKAS ISTVÁN székelyudvarhelyi tanár, megfigyelési dossziében: „OLARU” és SÁNDOR MÓZES, a székelyudvarhelyi Mezőgazdasági Líceum tanára megfeszéseik, egy sor ellenséges, nacionalista beszélgetés után (megszorítások, jogfosztottság, elrománosítás, asszimiláció) a SZABAD EURÓPA Rádió által közölt KIRÁLY KÁROLY levélről beszélnek. SÁNDOR MÓZES felesége részleteket mond el a levélből, többek között, hogy SÜTŐ ANDRÁS fiát bevitték a Securitátéra, hogy információkat adjon KIRÁLY KÁROLYRÓL. Mivel ezt megtagadta, brutálisan bántak vele.
„OLARU” azt állítja, még a SZABAD EURÓPA Rádió román szekciója is sokat foglalkozik a romániai magyarok sorsával. („T” jegyzék, ikt.szám: 00142/264/1985. 03. 02., célszemély „OLARU”.)
5. TORDAI BÁLINT székelyudvarhelyi nyugdíjas, megfigyelési dossziében: „BARBU”, MIHÁLY FERENC, Udvarhely, kőfaragó „LEMN METAL” szövetkezet, továbbad bizonyos SZABAD EURÓPA Rádió által közölt fontosabb híreket. Ő azt állítja, hogy 1985. 02. 15-én egy érdekes adást hallgatott a személyi kultuszról, majd azt mondja, 1985. 02. 14-én beolvasták KIRÁLY KÁROLY levelét, amelyben több vásárhelyi személlyel szemben elkövetett brutális bánásmódról

beszél. A továbbiakban az illető személy a SZABAD EURÓPA Rádió által bementett bántalmazásról beszél, amelyet SÜTŐ ANDRÁS fiával, egy idősebb személlyel és a sepsiszentgyörgyi VISKY ÁRPÁD színművésszel szemben alkalmaztak. Nyilvánvaló, MIHÁLY FERENC, a SZABAD EURÓPA Rádió állandó hallgatója, és az a véleménye, hogy ezeket az adásokat, főleg a román nyelvűt, rendszeresen kell követni, mert ez által lehet csak igazán dokumentálni a nemzetközi helyzetről. („T” jegyzék 205/1985. 02. 16./SM/CA/0063/00540/85. 04. 15./2 példány.)

(„T” = technikai nyomozati eszközök)

Nos, ha eddig bárkinek is kételyei lettek volna azzal a tevékenységgel kapcsolatban, amit az államvédelmi apparátus folytatott, nem kímélve se időt, se anyagiakat, se emberi tényezőt, hogy információk birtokába jusson – nemcsak a Király Károly és szűkebb ismeretségi köre, hanem minden egyszerű földi halandót illetően –, íme egy abszolút bizonyíték ez a jegyzék csak Székelyudvarhelyről, Hargita megyéből. Csak egyetlen levél kapcsán. Csupán egy adott társadalmi csoportot illetően.

Vajon levegőt tudtunk úgy venni, hogy ne „kartotékkolták” volna valahol?! [...]

Emlék-repeszek, 19.

Az áttelepedés tortúrája

Azoknak sem volt könnyű, akik illegálisan lépték át a határt. De a 89-es évek elején nekünk sem, akik végigszenvedtük a hivatalos procedúrák minden megálgató kálváriáját. Elhinné nekem valaki, hogy a magyar idegenrendészeti szervek többször visszautasították áttelepedési kérelmemet? A kolozsvári főkonzul, Vékás Domokos tartotta bennem a lelket, kitartásra biztatott: keresni kell valaki befolyásos személyt odaát, mondta, aki előmozdíthatja az ügyet. Ekkor már jó éve a konzervgyár szakképzetlen munkásaként kerestem a kenyeremet!

(1988. január 20-án kitettek a Bolyai líceumból kitelepedési kéresem engedélyezésének egyenes következményeként. A pontos dátumot a szekus anyagom rögzítette! A 25 évig tartó tanári munkaviszonyom elfelejtődött, ott álltam ismét a számlálóra legalsó fokán. Hajnali ötkor már a Tudor negyed végállomásán vártam a buszt, hogy valahogy felpréssélődhessen. El kellett jutnom az új munkahelyre, a konzervgyárba.)

Az 1989-es esztendő a csillagállások szerint, és szerintem, a társadalmi földrengések és az utánuk hátra maradt káosz kora volt. A levegőben érezni lehetett – talán azt, amit háborúk, forradalmak előestéjén zsigerében érez az ember –, ez így tovább nem mehet, valaminek történnie kell! Kifordult a világ a tengelyéből, kifordultak az emberek önmagukból. És történtek reményt hozó és reményt pusztító események. Én csak a magam kis golgotájáról beszélhetek hitelesen. A többi én már odaát éltem meg nem kisebb fájdalommal.

A „vagonba rakodás” megalázó aktusát megelőző adminisztratív ügyintézés, az addigi életünk fájdalmas szelekciója: mit vihetünk (két párna, 50 vagy 100 könyv fejenként?), mi maradjon az otthon maradottnak? Hogyan viseljük el az elszakadás szívet marcangoló fájdalmát? Nem árok mélyebbre, csak megjegyezném halkán, speciális eset voltunk, különleges bánásmódot érdemeltünk. Még a vámtiszt is kényelmetlenül érezte magát, lévén, hogy az elvárásoknak megfelelően néhány dolgot kirakatott a vagonból. A vámolás után az irodában tudtomra is adta kényszerhelyzetét. Csakhogy én akkor már nem tudtam mosolyogni! Szó se jött ki a számon. Csak a tekintetem beszélt. Megkínzottnak és lemondón.

Vége 1989. április 19-én felültünk Segesváron a vonatra... Szemembe örökre beívódott a peronról integető, otthon maradásra kényszerített gyermekem könynyektől áztatott arca... A vonaton végig zokogtuk kisebbik lányommal a határátlépés-hazavesztés útját. Mikor már zokogni sem tudtunk, hang nélkül ömlött végig arcunkon könny.

Kálváriánknak nem lett vége. A honkeresés újabb fejezete kezdődött Pécsett.

A tény, hogy nem nagylelkűségből engedtek eltávozni az országból engem és két fivéremet, Istvánt és Attilát, alátámasztja az, hogy nemcsak az én nagyobbik lányomat tartották vissza, hanem Attila egyik lányát és vejét is. Rejtett üzenete – zsarolás volt: lakat a szájra, mert különben soha nem fogjátok őket viszontlátni!

A másik ördögien kigondolt cél az volt, hogy Király Károlyt a lehető legjobban elszigeteljék. Barátait beszervezni, testvéreit elüldözni, kellemetlenségeit növelni, egészségét tönkretenni, lelkileg megtörni. Csak hát minden számításba csúszhat hiba. Bekerült egy apró porszem a gépezetbe, és nem jött be a számítás. A „mindenható nagyúr” azt hitte, Királyt a markában tartja. Akarva-akaratlanul ő került olyan helyzetbe, hogy menekülnie kellett szánalmasan, mint egy... De erre én nem szánnék több szót.

1989. augusztus 15-én létre jött a házasság lányom és magyarországi választottja között. Rohantunk haza megszervezni az esküvőt, szállítani a hiánycikket... Egyszóval: mindent. Segítő barátaink voltak, többen, mivel egyként éreztünk, egy család voltunk az elnyomatásban. Régi barátaim, ismerőseim játszották a pótanya szerepét Zsuzsi mellett, míg én sehol se voltam! Noha a házasság megkötetett, nem lélegezhettünk fel. Ez még semmit sem jelentett azon kívül, hogy most már ő is kérvényezhette repatriálását! De hol voltunk még a megvalósulástól! A családegyesítéstől! Zsuzsi végül csak 1990-ben jöhetett át legálisan, miután Károly szólt az illetékes szerveknek, adnák már oda az útlevélét...

Elmesélnék még egy epizódot a Magyarországra való visszatérésről az esküvő után. Vonaton utaztunk vissza, Kicsi, a vejem és jómagam. A jövés-menés e tájt már nagyon akadályoztatva volt. Tanúja voltam annak is, mikor dán, norvég állampolgárokat Gestapót meghazudtoló hangnemben utasítottak a fülkében maradásra, közeledik az útlevél-ellenőrzés. Ők még mertek visszaszólni, én egyetlen parancsszóra húzódtam be. Nos, ehhez hasonló incidens történt a vejemmel. Gyanútlanul a polcra tette az esküvő negatívjait tartalmazó fényképe-

zógépét. Mint egy esztét vesztett fúria esett a gépnek a vámtisztő, és tépte ki a gépből a filmtekercset, kutatta át a csomagját, és konfiskálta el a többi filmtekercset is. Rajta volt az egész család, Károly is...

A forradalom előtt nem sokkal derült ki, amit csak sejteni lehetett, hogy „nagylelkűségük” mögött tényleg Károly teljes elszigetelése, ki kell mondanom, likvidálása volt a cél! Ugyanis 1989. október végétől, mint ez utóbb bebizonyosodott, mi mindnyájan, testvérek, akiket kiengedtek, nem kíváncsi személyek lettünk Romániában, és többé nem tehetjük be a lábunkat az országba! Ez állt a dolgok hátterében!

Ennek a története: 1989. október utolsó napjaiban Kicsi lázasan készülődött a hazalátogatásra. A világitásra. Meg hogy nővérével és otthon maradt barátával találkozók! Vásárhelyen – ma már bizonyítottan – túszként visszatartott Zsuzsi lányom viszontlátását mindennél jobban óhajtotta. A pécsi Egyetemi Könyvtárban kapott fizetését arra gyűjtögette, költötte, hogy sajtót, vaját, szalámit, csokoládét, gyertyát, egyszóval minden elképzelhető hiánycikket vihesen nélküli testvérenek, rokonoknak, barátoknak. Nagy hátizsákkal, kézitáskákkal és kimondhatatlan örömmel, izgalommal indult a fázasztó útra.

November másodikán délután holtápadtan, az idegösszeomlás látható jeleit magán cipelve, esett be pécsi lakásunk ajtaján. Megszólalni is későre tudott. A román határon, Biharpüspökinél letessékelték a vonatról, mondván nem léphet be az országba. Kicsi ezt képtelen volt elfogadni. Sírva rohant a kifutó vonat után, sötétségbe vesző vágyak reménytelen hajszolásaképpen... Sokkos állapotba került. Az éjszakát az állomás előtti padon töltötte a visszainduló vonatra várva. Gyertyát gyújtott, és odaajándékozott az őt vigasztalni próbáló román kiskatonának majd mindent, amit magával vitt. „Nem megy ez már sokáig” – jósolta neki a román katona. Igaza volt. Riasztottam Attilát, megpróbáltak ők is hazamenni otthon maradt lányukhoz. Ugyanolyan sikerrel, illetve sikertelenséggel jártak.

Ekkor tudatosult kétséget kizáróan bennünk, hogy előre kitervelt jogfosztásról van szó. Hogy a kitiltásunk célja összefüggésben van Károly kiállításával. És e mögött ott lappangott hátsó szándék gyanánt: le akarnak számolni Károlylyal. Ekkor már nagyon sűrűvé vált a levegő körülötte. Felbőszítette őket, hogy a külföldi adók egymás után sugározták beadványait, és ekkoriban kezdődött el a Szabad Európa Rádióban Ion Mihai Pacepa könyvének beolvasása. Ceaușescu tekintélye, ami még maradt, nagyon megtépázódott.

Most kezdtük csak igazán féltetni az otthon maradtakat!

Ilyen számkivetettnék soha nem éreztem magam! [...]

Pécs

Szép város. Mindenkinek tetszik. A kultúra városa. Széchenyi tér, Kossuth utca, négytornyú templom, ókeresztény síremlékek, Csontváry, Vasarely, Zsolnay... Katolikus templomnak ott van a dzsámi is. Pécs szép város. Mindenkinek tet-

szik. Tőlem idegen itt minden. Az épületek, az emberek, az éghajlat... Nem a szülőházam. Nem hon. Se ott, se itt.

Befogadtak. Vagy majdnem. Sose értettük egymást igazán. Más volt a kódrendszerünk. Nem azon nevettek, amin én. Nem értették a vicceimet. Ha egyáltalán volt viccelni való kedvem... Én sírni tudtam azon, hogy fűnyíró gépről beszélgetnek, miközben pár száz kilométerrel odébb az emberek lekaszálják a fűvet, és nincs mit enniük. Ha ez engem érzékenyen érintett, az én hibám. Kinek fájjon, ha nem nekem, hogy elhagytam a gyermekemet, az egyiket! Ki tudja él-e, hal-e? És mi lesz még odaát, ahol a szívem hagytam?

Sose értették, miért nincs virágos jókedvem. – „Mit törődsz azzal, mi van odaát, örülj, hogy itt vagy!” Hát ezt nem értették ők! Hogy nem tudok örülni. – „Ne foglalkozz a politikával!” Ez nekem szólt. A politika foglalkozott velem, ezt nem voltak képesek felfogni ők! És az is nekem szólt, nem kísérhetem el diákcserére Franciaországba a tanulókat, mert nincs „helyzetismeretem”. Már-mint a franciáknál. És mikor lesz, kérdeztem volna meg, de csak hallgattam, és mégis, mikor már minden tekintet engem nyilazott, kibuggyant belőlem, könnyes hangon: Romániában, a románok nem engem küldtek Franciaországba továbbképzésre, mert nem voltam román! A magyarok engem nem javasolnak diákkísérőnek, még pótkísérőnek sem, mert „nincs helyzetismeretem” ott, ahol eddig csak álmaimban jártam. Volt, aki értette is, amit mondok. Pedig magyarul beszéltem. Talán szebben is, mint ők.

Pécs szép város. Tetszik is sokaknak. Csak nekem nem nőtt soha a szívemhez. Én speciális eset vagyok. Nekem otthon maradt a gyermekem, az egyik. A másik itt hontalan. Magányos. Elveszett. Sebzett madár.

Hiába koldultuk a tekintetek, kezek érintését, személyi különbözőségünk megnyilvánult hanghordozásunkban, elejtett „erdélyi szókinszünkben”, szokásainkban. Zavaró másságunk ott virított az arcunkon, szemünkben, reakcióinkban. Bennünk lakott az obszesszió: rendben lenni, kitűnni a munkában; belesimulni mégis valahogyan az őshonos többségbe... Közénk állt, mi tagadás, a láthatatlan „kulturális dimenzió”.

Volt egy jó napunk is. Ismerőssel találkoztunk mindketten, Kicsi meg én, a Széchenyi téren: egymással futottunk össze. Istenem, de jó, hogy valakinek köszönhetek, és valaki köszön nekem!

Mi különlegesesek voltunk. Fájt a szívünk, és nem mondhattuk többé: murek, vinetta, borkán, mákos laska és így tovább. De nem is javíthattuk ki a fülünket sértő szép szólásokat: „bemegyek a hotelba, leülök a fotelba, áprilisban találkozom a Eszterkával, lekommunikálom neki a izét, oszt megfinanszírozza”.

Na, ebből elég. Aki így áll hozzá, az megérdemli, hogy idegenként kezeljék. Aki ilyen nyúzott lelkű, ne menjen más hazát keresni! Még ha otthonról kiutálták vagy elüldözték is! Az ilyen nyúzott lelkű ne menjen sehova, ne maradjon sehol, ne keressen semmit, ne sírjon, ne kacagjon, ne éljen, ne haljon se itt, se ott!

Pécs szép város. Csak nekem nem. Ma sem. Soha nem kedveltem meg. Nem találtam, nem is kerestem hajszálgyökereimet a talajában. Mert virágos parkjai

se, fáí se voltak számosak. Nem zöld volt, mint a Maros völgye; nem fehér, mint télen a Hargita, hanem kopár-szürke. Nincs is Hargitája! Folyója sincs! A Mecsek nem Hargita! Mit nekem Orfú! A kiparcellázott, felosztott: ez az én stégem, az a tied. Akinek nincs stégje a tó partján, szőlőse a domboldalon, mi a bánatot keres itt! Hát mit tegyek, ha az ég se volt soha olyan kék, mint odahaza, az anyaföldön!

Pécs soha nem kapta meg tőlem a szülőföldstátust. Pécs a száműzetésem földje volt. Szikkadt, csupasz, rendezetten-szürke, személytelen és fagyos. Vagy fülledt meleg. Pécs hidegen hagyott. Nem lelkesített, ha bántott is, nem érdekelt. Ez volt nekem Pécs 1989 fáradt hónapjai idején, áprilistól decemberig.

Emlék-repeszek, 20.

Mielőtt arról írnék, hogyan éltem meg én idegenben a decemberben bekövetkező változásokat, hozzáfűznék még lényeges történeteket az 1989-es esztendőből.

Előtte mégis visszafelé teszek egy lépést. Történt ugyanis, hogy mielőtt elhagytam volna az országot 1989 tavaszán István hazalátogatott. Végleges távozásom előtt közvetlenül megejtettünk egy beszélgetést hármasban Károllyal. Ő tisztában volt vele, hogy körülötte megbízható, együttműködő társak egyre kevesebben lesznek. Ezért politikai üzenetet szándékozott küldeni a határon túlra. Konspirációs célból Károly meginvitált egy sétára a ligetben található stadionba. Remélhetőleg itt kijátszhatjuk a Securitate éberségét, nem lehetnek felkészülve a lehallgatásra! A stadion grádicsai közt fel alá járkálva mondta el, amit akar. Ebből született meg a cikk, amelyet István, Fenyő Ákos álneven, közölt a *Népszabadságban* 1989. augusztus 5-én: „A határokról szó sem eshet. Marosvásárhelyi beszélgetés Király Károllyal.”

Meg kell említenem, hogy miközben konspirációs sétánkat tettük a stadionban, rákérdeztem, miért beszél kommunista voltáról, hiszen már rég felajánlotta párttagsági mivoltát és pártkönyvét a felsőbb szerveknek. („Ez a párt nem az én pártom, nincs benne helyem” – írta 1978. október 4-én a Virgil Trofinhoz címzett levélben. Ugyanez a gondolat megtalálható a Buşui Nicolae-nak címzett levélben is: „ami a párttagságot illeti, az Önök, az RKP cselekvési szabadságára bízom”).

A válasza a következő volt: „A szocialista táboron belül számos ellenálló gondolkodik hozzám hasonlóan. Lech Wałęsával meg a reformtörekvésekkel szolidaritást vállalók, és jó lenne, ha velem is szolidarizálnának a szocialista országok disszidensei. Nem akarok elszigetelődni. A főgond az ideológia végrehajtásával van, annak személyi kultuszba, diszkriminációba való torkollásával.”

(1989. szeptemberi dátummal – valószínűleg az augusztusi otthonlétünk alatt hangzott el – a következőket találtam egy papírcetlire lejegyezve: „Károly szolidaritást vállal: a moldovánok törekvéseivel nemzeti jogaik kivívása kérdésében; a csehszlovákok demokráciáért folytatott küzdelmével, Václav Ha-

vel, Szaharov professzor nézeteivel, a lengyelekkel, s a maga során ő is számít a szolidaritásukra.”)

Ehhez a levélhez magyarázat szükségeltetik, amely a *Ny. K.* 1. kötete 133. oldalán található.

Íme, milyen magyarázatot ad, miért íratta meg Istvánnal a *Népszabadságban* közölt üzenetet:

„A román-magyar viszony romlása készítetett a cikk írására, a szocialista országok közötti politikai viszályok, a romlás és a bomlás jelei, a belső feszültségek felerősödése, a néptömegek türelmének fogyta, a reménytelenség kicsúcsosodása, ami különösen a határok ostromában jut kifejezésre, amikor a kelet-németek százezrei menekülnek nyugatnémet területre. Fidel Castro mintájára Zsivkov is megnyitja a bolgár határt a bulgáriai törökök számára, ami azt eredményezi, hogy több mint félmillió ottani török hagyja el az országot. Felmerült bennem a félelem és aggodalom, hogy ez az örült (Ceaușescu) nehogy ugyanezt tegye, megnyissa a román-magyar határt az erdélyi magyarok számára. Ami ugyanazt eredményezte volna: százezrek menekültek volna át Magyarországra és nyugatra. A *Népszabadságban* megjelent cikk indítéka és célja, lehűteni a kedélyeket, és megelőzni Ceaușescu ilyen értelmű lépését, amelynek következménye jövőtehetetlen lett volna.

A közzétett írások kapcsán, október folyamán kétszer hívtak a megyei pártbizottsághoz magyarázat és felelősségre vonás végett. A Viorel Igrer-cel folytatott vita során a legfelső pártvezetés nevében keményen megfenyegettek, és kilátásba helyezték a törvényes felelősségre vonást, valamint a medgyesfalvi konzervgyár (volt Kaláka) igazgatói tisztségéből való leváltásomat. [...]

A *Népszabadságban* megjelent terjedelmes cikk súlyosbította helyzetemet, az lett a következménye, hogy 1989. december 15-én egy kivizsgáló bizottság érkezett a gyárba. [...]”

A politikai rendőrség által elkezdett – nem titkolt leszámolást megcélzó – eljárás után egy hétre kitört a forradalom. Mekkora szerencséje volt! A sárdobálók ezt nem bírták elviselni, túlélte. Jobb szerették volna mártírként „tisztelni”. Rossz volt a lelkiismeretük, netán? Vétkesek közt cinkos, aki néma?

(Erről az eseményről Sütő András a következőket jegyzi fel *Naplójegyzetek* (Bukarest, 1999, Romániai Magyar Szó Zsebkönyvek, 83) című írásában: „Augusztus 27. Tegnap esti vendégünk Király Károly volt. Elmondta, hogy kisebbségi nyomorúságunk ügyében adott interjúja után (*Népszabadság*, aug. 5.) a belügyi felügyelet a réginel is szigorúbb lett körülötte. Kísérik folyvást, néha kocsival is. A megyei első titkár fölhívatta, és figyelmeztette tettének esetleges törvényes következményeire.”)

Szorosan kapcsolódik az eseményhez a levél, amelyet Csoóri Sándornak írtam a lányom esküvőjéről való visszatérésünk után. A levél eredeti fogalmazványát megőriztem, ezt idézem most fel. Ez az utólag előkerült dokumentum igazolja, milyen állapotok uralkodtak 1989-ben Károly körül, és mintegy alátámasztja, kiegészíti az előző részben elmondottakat.

Pécs, 1989. augusztus 24.

Kedves Sándor,

augusztus 20-án visszaérkeztem, halál-rossz körülmények között. Az apparátus az interjú során működésbe lépett, s ha engem nem is, de az újdonsült férjet nagyon átvizsgálták, el is vettek tőle két tekercs színes esküvői képet, amin Károly is rajta volt. Igaza volt, amikor javasolta, tegyék a kondukátor képe helyére, jobban mutatna. Szerencsére nem hallották.

Még ottlétünk idején, augusztus 16-án, a megyei első titkár, Igret elvtárs, természetesen az Elvtárs megbízásából, behívatta Károlyt a cikk kapcsán, s enyhén szólva felelőségre vonta. Mikor és kinek adta a nyilatkozatot, írásban vagy szóban, hajlandó-e megcáfolni az elmondottakat, milyen minőségben (hiszen csak gyárigazgató), ki hatalmazta fel, tudja-e, hogy törvényellenes cselekedetet követett el, idegen, külföldi sajtóorgánumnak nyilatkozott, kinek képzei magát, hogy tanácsokat osztogat lengyel, szovjet stb. kérdésekben, miért nem a román sajtónak nyilatkozik, hisz ott bármi megjelenhet...

Károly a maga higgadt módján minden feltett kérdésre frappánsan válaszolt. Hajlandó bármikor nyilatkozni, a Scînteianak is, ha azt leközik. (Néma csend.) Az interjúkészítő, az illető Fenyő Ákos, akivel ő személyesen beszélt. Mindenért vállalja a felelősséget. A technikai részletekről nem hajlandó nyilatkozni. (Ez bosszantja őket a legjobban, hogy ilyen szoros felügyelet és lehallgatás mellett is sikerült ezt nyélbe ütni.)

Majd sarokba szorította az első titkárt, megkérdezvén, ha a románokkal egyenlő jogokat élvez a magyarság Romániában, hogyan lehetséges, hogy a nyolc párt- és néptanácsi vezetőből megyei szinten két magyar van, míg városi szinten egy sincs, noha a megyei összlakosság 49%-a, hivatalos adatok szerint is, magyar.

A konfrontáció befejezése után fél órával visszahívták Károlyt, hogy adja írásba az elmondottakat. Ő ezt megtagadta. És felemlítette útlevelekérelmét – ismét írásban kérte Ausztriába, az NDK-ba való látogatási szándékát –, amire semmiféle választ nem adtak.

Augusztus 23-tól szabadságon lesz. Otthon. Sehova nem szándékozik menni. A felügyeletet, kíséretet természetesen megszigorították. Egyszerre két-három kocsi is kíséri, egy elől megy, kettő mögötte. Minden lépését figyelik.

Véleménye szerint a következőkre számíthat:

Ha az Elvtárs úgy dönt, bebörtönlzik, vagy más alattomos módon (baleset, merénylet, bakteriális fertőzés útján) próbálják ártalmatlanná tenni, illetve elnémítani.

Esetleg útlevelet kap, s többé nem engedik be az országba.

Felfüggesztik az állásából. (Ezzel konkrétan meg is fenyegették, sőt a szemére vetették, hogy testvéreit kegyesen „kiengedték” az országból.)

Ez utóbbi esetén szándékában van végleges kitelepedését kérni. A családja már nehezen bírja a pszichikai megterhelést. Ő maga sincs vasból, kopnak a kerekek. Évek óta feszültségben, elszigeteltségben él, kikapcsolódásra nincs mód. Aki még tartja vele a kapcsolatot, vagy besúgó, vagy nagyon bátor ember. Ez utóbbi egyre kevesebb.

A videót illetően (talán a Nagy Imre és társai újratemetéséről volt szó? Nem emlékszem.) a feladó István vagy jómagam, akár Csiky Klári, tehát ismerős lehetne, különben Károlynak újabb kellemetlensége származhat. Ha valami történne vele, megegyezés sze-

rint Zsuzsi lányom értesítene engem és én téged. Ja, a tegezést azért engedem meg magának, mert Károly küldött Neked egy liter „székely” pálinkát, gondoltam ennek ürügyén...

Személyesen nem, hétfőn és kedden az Attilától kapott telefonszámon kerestelek. Nem tudom jó-e, mert egy alkalommal a rendőrség jelentkezett.

Engem az iskolában lehet keresni (telefonon: 72-15027) délelőtt. A jövő héten valószínű megejtjük a költözést az Erreth Lajos utcába, bár véleményünk szerint nekem Pesten kellene laknom és ügyködnöm, hogy minden demokratikus szervezetben, társadalmi és politikai képviselhessem az érdekeit. (Szerénységem nem engedi, hogy ezt rámenősen kivitelezsem!)

Júliát szeretettel üdvözlöm.

Változatlan baráti érzelmekkel, szolidárisan az üggyel, maradok tisztelettel, Ibolya.

Ui. Az István szerepét a cikkel kapcsolatban nagy diszkrécióval kell kezelni. Haza szeretne még menni, meg egyáltalán. [...]

Emlék-repeszek, 21.

És így éltem meg én a nagy robbanást, odaát...

Mivel kezdjem ennyi év elmúltával? Úgy vagyok, mint apám agóniájának éjszakájával, ha csak rá gondolok, elfog a lélekdidergés.

Kezdem 1989. december 19. vagy 20-ával, mikor reszkető gyomorral hallgattuk a Kossuth Rádiót, hogyan alakulnak az események? Vagy a temesvári események kapcsán szervezett pécsi tiltakozó nagygyűléssel a Széchenyi téren?

(Engem is felkértek, szólnék egy szót, de nem mertem, otthon volt még egyik gyermekem! Egyébként a megfigyelési dossziémból kiderült, hogy külföldön élő „célszemély” maradtam továbbra is!)

Kezdem a Pécssett töltött időszak jóra fordulásával. Csoóri Sándor tanácsára felkerestem Andrásfalvy Bertalant otthonában. És egyszerre kisütött a nap! Az egész család nagy szeretettel, megértéssel, támogató együttérzéssel fogadott minket. Itt kell köszönetet mondanom nekik! Mintha hazaérkeztem volna, barátok közé... Volt kinek elmondanunk, mi bánt. Enyhült a magányunk. Az események gyorsan követték egymást. Átváltottam egy gimnáziumra, diákkollégiumi otthonunkat felváltotta egy lakás, szuterén, de a miénk volt. Akadt már, aki ránk nyitotta az ajtót, az utcán is ránk köszöntek néha újonnan szerzett ismerősök. Kicsi elkezdte tanulmányait. Az ég is lassan kezdte megváltoztatni a színét, egyre kékebbnek tűnt...

Aztán az események felgyorsultak. December utolsó napjaiban Pécs mozgolódni kezdett. Megmutatta másik arcát, a szolidárist. A temesvári események kapcsán, a Sétatéren, a székesegyház mellett, kazettáról kihangosították a Tőkés László körüli tüntetést. A fegyverroponogás hallatán Kicsi sírógörcsöt kapott:

„Hallod, Anyja, ott vannak mind a volt osztálytársak a Bolyaiból, a barátaim, lőnek, lövik őket...”

Majd jött a hír a rádióból: Ceaușescu elmenekült! „Elmenekült, emberek, elmenekült a gyilkos!” – kiabáltam volna torkom szakadtából, de csak folytak a könnyeim, róttam az utcákat, hogy ismerőssel találkozzam, akinek elmondhatom... Úgy tűnt, rajtunk kívül senki sem bánja, senkinek sem fontos! Pécs szívében, a Széchenyi téren, az előző esti nagygyűlésről ott maradt transzparensre hevenyészett betűkkel felírtam: „Ceaușescu elmenekült!”

A Garai utcai idős képkeretező bácsi meg a felesége sírták el magukat együtt-érzésükben. Ők voltak azok az egyszerű emberek, akik, miközben kisműhelyük előtt naponta elmentünk, megállítottak, érdeklődtek, segítségüket ajánlották fel.

Ámultunk az emberek közönyén, tömött bevásárlószatyrokkal siettek, mint-ha senkit sem érdekelne ez a történelmi pillanat! Sírni, ordítani tudtam volna: Hát nem értitek, emberek? A népirtó tömeggyilkos, anakronisztikus Übü király, gyáva senkiként fut, menti a bőrét! Vége a diktatúrájának, megszűnik a rémálmom!

Másnap estére (december 22.) kiderült, nagyon sokakat érint, érdekel. Az MDF, SZDSZ szervezték a segélyakciót, összeállt a taxis konvoj, gyűlt a segélyszállítmány: gyógyszerek, élelem. Megbolydult a passzívnak tűnt város. Hordták, egyre hordták az emberek, ismeretlenek, a csomagokat a Nagy Lajos Gimnázium előcsarnokába.

Eufórikus, felcsigázott érzelmi állapot, rohantunk Marival, Andrásfalvy Bertalan feleségével, bevásárolni a közértbe – a magunk kis adományát hozzátenni az „összsegíteni akarás” nagy csomagjához. Hátha eljutunk Vásárhelyig, mi van Zsuzsival, aki egyedül maradt otthon kiutazásra várva?! Mi van, mi lehet Károllyal most?

Úgy döntöttünk, hogy az Andrásfalvy fiúkkal, Péter, Andris, Cike meg a Kamarás családdal, Zsuzsa és fivére, indulunk mi is, Kicsi és én, két kocsival, az MDF-konvojjal együtt december 22-én, pénteken.

A bevásárlásból hazatérve, a lakásba belépve, az első automatikus mozdulat, bekapcsolni a rádiót: „Király Károlyt Marosvásárhely főterén agyonlőtték!” A sokk, ami ekkor ért... Csak nyűszíteni tudtam... Elsírtam már a könnyeimet. Ki-berohantam a kapu elé, kerestem valakit, akinek elmondhatnám, mekkora igazságtalanság... Ilyet nem tehet a sors!

Érkezett sietve Andrásfalvy Bertalan, hogy megnyugtasson: ők már tudták, a hír nem igaz, életben van! Később, útban Makó felé, egy benzinkútnál időzve, rosszullétet, szűnni nem akaró heves szívdobogást váltott ki nálam, utólagos hatásként, Károly halálának álhíre. Egy konvojval tartó orvos nyugtató injekciót adott be, ily módon sikerült átvészelnem az előttünk álló fárasztó napot, éjszakát. Sötétedés után érkeztünk a magyar-román határhoz, este kilenc óra körül. Előrelátó emberek óvatossága, a román részről jövő jelzések alapján, visszatért Makóra. Az akkori, senki biztosat nem tud, körülmények között túl veszélyes lett volna éjszaka hazardírozni a szállítmánnyal a határon túl.

Az 1989. december 22-ről 23-ra hajló éjszakát Makón, a Kun Béla nevét viselő általános iskolában töltöttük, fotelekben, padokon virrasztva a pirkadatra, a világosság bizonyosságára várva. Ide futott be, itt időzött a megszámlálhatatlanul sok külföldi kamion, kiskocsi, újságírók, tudósítók hada.

(Nem tudom, hogy valaha is beszélt-e valaki az iskola dolgozóinak, tanárainak önzetlen segítőkészségéről. Egymást váltva főzték a teát, kenték a zsíros kenyeret, segítettek a szállítmányok ki- és berakodásánál. Szívességükért, humanus viselkedésükért álljon itt egy késői köszönő szó!)

Másnap reggel az indulásra várakozván, rögtönzött interjúra kért fel néhány külföldi tudósító: Mark Frankland, a *The Observer*től; egy helsinki lap tudósítója, Jyrki Palo; Michael Kuttner, a *Berlingske Tidende* koppenhágai tudósítója meg mások... Kamarás Zsuzsa fordította az elmondottakat angolra.

Ott volt Horváthy György, a *Veszprémi Naplótól*. Az ekkor készített interjút volt szíves megjelenése után elküldeni nekem Pécsre az ott készített fotóval együtt. A *Veszprémi Napló* 1989. december 27-ei számában jelent meg az interjú – értesített az újságíró. Eljuttatta hozzám azt a cikksorozatot is, amit Tömöry Péter, a Sepsiszentgyörgyről áttelepedett íróember „Anekdótika” címmel közölt a lapban. Kovászna megyei első titkársága idejéből ollózva össze, kidomborította Károly pozitív emberi tulajdonságait. Mi tagadás, jól esett meggyötört lelkemnek!

Makó, 1989. december 22., péntek. Fényképezte Horváthy György

A reggeli világosságban indulás Pécskára. Mit ad isten, a román határőrök, az útlevelek ellenőrzése után, feltartóztatnak engem meg Kicsit. Előkerült a fekete füzet! Nem léphetünk be Romániába! A taxis konvoj becsületére legyen szólva, ott időztek velünk, míg az illetékesek engedélyt kaptak Bukaresttől.

(Vajon a volt államhatalom emberei, a szekus vámtisztek, kinek telefonálhattak, kitől kérdezték meg, hogy az 1989 októbere óta Romániából kitiltott Király Ibolyát, Király Károly húgát és annak 20 éves leányát 1989. december 23-án beengedhetik-e az országba segélyszállítmánnyal? És vajon ki adhatott engedélyt végül is, hogy átléphetjük a határt? Én erre a kérdésre nem tudok válaszolni!)

Pécskánál várakoztunk jó ideig, hogy az úgynevezett „nemzetőrök” jelezzék, szabad-e az út a terroristáktól. Francia újságírók sündörögtek körülöttünk, engem faggattak franciául, miért nem megyünk, mire várunk? Feltűnt egy közepkorú, fekete ballonkabátos, alacsony termetű férfi, aki mindenre rákérdezett: honnan tudják, mikor jönnek a terroristák, ki jelzi az itteni (román Pécska, azaz Pecica) falusi előljáróknak, hogy szabad az út.

Mais d'où est-ce que ces gens-là savent qu'on a le feu vert; qui leur dit où ils sont, les terroristes?

Je sais pas. Par téléphone, peut-être.

On est où, là, à Pecica? – kérdezte. Ça se prononce Pécica, comme en français?

Non, Monsieur, comme en italien.

(De honnan tudják ezek az emberek, hogy mikor van zöld utunk, ki mondja meg nekik, hol vannak a terroristák? – Nem tudom, telefonon talán. – Hol is vagyunk, Pecicán? Hogy kell kiejteni, mint franciául? – Nem, Monsieur, mint olaszul.)

És mindent jegyzett, beírt a kis noteszébe. Megkért írjam be a helység nevét. Beírtam románul és magyarul is: Pecica/Pécska. (Mit nem adnék érte, ha előkerülne ez a notesz!)

On attend quoi? Je n'en sais rien, je ne me suis pas posé la question – válaszoltam. (Mire várunk? Fogalmam sincs, nem gondolkodtam rajta.)

Hiba volt naivul úgy gondolni, a sárkány elvesztette a fejét, a gonosz már nem ront, Ceaușescun kívül már senki sem árthat. Jean Hatzfeld, a *Libération* éles eszű munkatársa átlátott a szitán. Induláskor elköszönt: „Excusez-moi de vous avoir embêté avec mes questions. Je travaille pour Libération.” (Elnézést, hogy kérdéseimmel kellemetlenkedtem. A Libérationnak dolgozom.)

Moi, je travaille pour *L'Événement du Jeudi* – mondta egy fiatal újságíró.

Et moi, je travaille pour qui? – kérdeztem vissza. (És én kinek dolgozom?)

Válaszként egy puszit nyomott az arcomra. Au revoir! – mondta. Talán úgy gondolta: Adieu.

Jean Hatzfeldnek – mint utólag kiderült – volt bátorsága Bukarestig, sőt Tîrgovișteig is autózni, felderíteni, rátalálni és interjút készíteni azzal az emberrel (Petrișorral), aki végül is fel- és tartóztatta a Ceaușescu házaspárt. Romániai riportsorozatáért Franciaországban kitüntetést kapott. Akkor és ott én

nem tudtam, ki ő. Azon kevés profi újságírók közé tartozott, aki nem hitte el fenntartás nélkül, amit állítottak, míg saját maga meg nem bizonyosodott a tényekről.

Végül jött az ukáz, indulhat a konvoj. Pecica után nem sokkal egy laktanya, előtte egy fegyveres katona, puskája csöve a konvojra szegeződött. Az előttünk haladó francia kocsiban egyszerre kukkant mindenki az ülések alá. A mi kocsinkon, a vezető melletti ülés ablakára vöröskeresztes vásznat rögzítettünk indulás előtt. „Jó célpont vagyok” – gondoltam, a fehér mezőben vöröskereszt közepe pontosan a fejemmel egy irányban volt.

Mi Aradra mentünk, a franciák jobbra tértek Temesvár felé.

(Sokan a külföldi tudósítók közül nem is merészték átlépni a határt. Visszatértünkkor minket ostromoltak kérdéseikkel, mi van odaát. És mi mondtuk, amit nekünk is mondtak, hány halott, hány sebesült, noha egyet sem láttunk. Csak utólag merült fel a kérdés, tényleg voltak terroristák? A kocsiból ki sem szállva adtam interjút valamelyik angol tv-stábnak. Kérdeztek, én mondtam, csak franciául beszélek, angolul nem. Mondták, mondjam, majd lefordítják. Jó lenne tudni, tényleg leadta-e valamelyik adó ezt a hevenyészett interjút! A végén megkérdezték, ki is vagyok én. Válaszom: une réfugiée de Transsylvanie, azaz „egy erdélyi menekült”).

Amíg az aradi kórházig értünk, a „nemzetőrség” tagjai többször megállítottak, ellenőriztek, várakoztattak. „A terroristák” – mondták... Volt úgy, hogy egy patakhíd alá, az árokba menekítettek. Majd szóltak, mehetünk tovább. Nagy volt a felhajtás a kórház előtt is berakodás közben. Hallottunk puskaropogást, be is menekültünk a kórház épületébe, majd csend, és újra hordták befelé a megszámlálhatatlanul sok doboz gyógyszert és élelmet.

Én mással voltam elfoglalva. Azzal, hogy Kicsit lebeszéljem, megakadályozzam, hogy ilyen zavaros körülmények között elinduljon az állomásra, vonatra akart szállni, mindenáron haza akart menni Vásárhelyre. Lelki közelharcot vívtunk. A mindig tetre kész, vakmerő, 20. életévét taposó lányomat lebeszélni veszélyes szándékáról, nagy lelki megpróbáltatást jelentett számomra. De hát hogyan engedhettem volna azokban a zűrzavaros napokban, hogy elinduljon a bizonytalanságba?

A mi kálváriánknak nem lett vége. A sors mást akart velünk. Újabb kihívások, megpróbáltatások vártak még ránk az elkövetkezőkben.

(Folytatjuk)

Megkésett riport egy játszótérről

Szinte hihetetlen: már 25 év telt el azóta, hogy kirobbant Temesváron az elfojtott keserűség, a düh, amely Ó-Románia és Erdély – különösen Székelyföld – városaikban, falvaiban forradalmi megmozdulásokba torkollott. Hogyne tudnám, hogy az okosok, az informáltak azóta is szajkózzák: puccs történt a hajdani fanarióták országában. Sokan tudjuk azonban, hogy ez a szenvtelen megállapítás nem méltó az események bonyolultságának és brutalitásának érzékeltetéséhez. Hadd fogalmazzak így: a forradalom kiszabadult tüzes paripáját több hetes vágta után a kommunista másodvonal ravasz istállósolgái előbb puccslasszóval próbálták elfogni, majd miután ez nagy nehezen sikerült, cirkuszi kockacukorral visszacsalogatták a régi karámba. Rövidesen előkerült a liberális kantár, majd a nyereg, amelybe külföldi-belföldi tohonya pénzeszsákok ülhettek a komprádor lovászfíúk segítségével. A parazsat nyelt jószág így nem sokáig cikázott ide-oda, a betörés után pegazus szárnyai leszáradtak, és jöttek ismét a meddő, ökörszekér-lassú hétköznapiak.

Néhány hétig azonban gyönyörű és feledhetetlen volt a forradalom pegazusának szárnyalása bennünk és fölöttünk. Ahogy az lenni szokott máshol is, az idegenből távirányított politikusok és a settenkedő titokszolgák a világtól mesterségesen elzárt, jótélelkű vagy eb-ura-fakó erdélyiek tekintélyes részét megvezetgették szélkakas ígéreteikkel. A média sisere hada is őket támogatta. A többség későn kapott észbe, hogy a közösség nevében magának nyüzsög, fészkelődik, szervezeti magát az a komprádor burzsoá és értelmiségi típus, amely a politikailag korrekt varázspálcájával kezében bagóért árusítja ki megbízóinak, támogatóinak Európa eme áldatlan térségét. Azok, akiket meg rágott belülről a kétség, még a tetejében restellték is kifejlett szkepszisüket, az eszköz nélküli sztoicizmusát, a reményre való képtelenségüket, a tehetetlenség lélekölő cinizmusát. Egy év sem telt el, és 89 pegazusának újból kiültek az oldalbordái, és mielőtt végleg kiadta volna a lelkét, még láthattuk, amint – az istálló hátsó fertályán megkötözve – silány import takarmányt eszeget, fáradtan legyezgetve farkával a körötte dongó szakértő böglyöket.

S. KIRÁLY BÉLA (1957) író, politológus. Sóváradon született.

Hogy mikor jött el a kijózanodás órája? Amikor vége lett a testi küzdelmeknek. Vérmérsékletük, tapasztalatuk, élethelyzetük és szerzett sebeik – nyolc napon innen vagy azon is túl – előbb-utóbb mindenkit ráébresztettek arra, hogy hamis és erőltetett a másnapos ének. A fonálgombolyag nélkül belépő vakmerő csíki Tézeusz eltévedt a médialabirintusban, a dezinformáció bűvös, divatosra nyírt angolkertjében, ráadásul hátulról öklelte fel a hazugság otromba bikája. Gyerekeinek szabadságszomjas lelke ekkorra már messze járt, túl az üveghegyen, és nem volt fülük meghallani szüleik, az áldozati generáció dühös vagy reményvesztett hörgését. Az öregek káromkodását vagy elfojtott sírását elnyomta az amerikai rap zene; fiaik álmodt és pénzt kergettek, machettával vágták másoknak a bozótot az élet Amazonas-öserdejében. Lányaik merészebbjei közben önfelédten táncolták a lambadát a sóvárgó és rafinált nyugati szemek előtt London, Párizs, München neonfényes sötétségeiben. Amíg kapkodtuk a fejünket – a csatornaváltásokat szabadságnak érezve –, elharsant a jelszó: Világ befektetői, kinyíltak a galambdúcok székelő kapuk, szabad az első és a hátsó udvar, továbbá a porta mögötti erdő medvéstől, a mező pipacsostól, aztán a kaszáló, a szántó: lehet vinni mindent, úgy ahogy az Alföldön elkezdődtek hónapokkal korábban! A holtfáradtan távozó, kimustrált házigazda után fürge gyíkleső villák néztek farkasszemet az anyafölddel. A rend- és rongyrazó segédek kezében olyan éberek voltak ezek a veszélyes földműves szerszámok, mint nagymama szeme a hálószoba sötétjében az első – késő délután felhajtott – ajándékba kapott pesti kávéból. Egy kincs maradt még a részvétlen részvényes jelenben: a Duna TV!

Különös és jelképes eseménynek voltam szemtanúja 1989 karácsonyát követő napon a szülőfalum közelében, egy székelőföldi kisvárosban. A közösség iránt elkötelezett emberek a kora délutáni órákban gyűltek össze az alsó város központjában, a Medve-szálló környékén, hogy új vezetőséget, Ideiglenes Tanácsot válasszanak az elkergetettek-elmanekültek helyébe, nem várva semmilyen „felső utasításra”. Lépní kellett, méghozzá nagyot, mert december közepe óta csak halmozódtak a megoldatlan közösségi ügyek. Váratlanul oly nagyra nőtt a választani óhajtó tömeg, hogy a fele sem fért be a Néptanács dísztermébe. Valaki javasolta, hogy a tágas és közeli Petőfi-negyed tömbházaí közötti játszóter lenne alkalmas a ceremónia lebonyolítására, ott biztosan mindenki elfér. Ellenvetés nélkül, szinte szótlánul indultunk el a homokozó irányába. Én is köztük voltam, hisz épp aznap délelőtt érkeztünk haza a nagyszülőkhöz igen körülményes utazás után Háromszék fővárosából, Sepsiszentgyörgyről...

Abban a hetvenezer lakosú városban tanítottam már hét éve, és ott ért utol a nagy földindulás is. Az első nap még vér nélküli volt a hatalomátvétel, bár néhány pofon elcsattant, és a tomporon rúgások sem szenvedtek hiányt. A hatalmas, téglalap alakú főtér csordultig telt tüntetőkkel, akik öklüket rázták a kétemeletes párház felé, és provokálták az oda vezényelt kiskatonákat. A Tamási Áron Színház közismert színésze – aki Illyés Gyula *Fáklyaláng*jában alakított kiváló

– egy gépkocsi tetejéről kézi hangosító segítségével adta elő sztentori hangján a tömeg alkalmi követeléseit. Miután nagy nehezen sikerült kiszabadítanom magam az Olt és gyár felől a főtér felé hömpölygő tömegből, a közeli munkahelyemre, a Székely Mikó Kollégiumba szaladtam be, hogy jobban lássak. A patinás kollégium második emeletére érve a főtérre néző ablakok mögötti egyik tanteremben az izgatottan cigarettázó román igazgatóhelyettesbe botlottam, aki az egyik iskolaszolga társaságában leste a számára kedvezőtlen irányba haladó fejleményeket.

Deres – hogy magyarított vezetéknévén említsem – nem volt rossz kolléga, de ő is kiszolgálta a helybeli szekuritáté bojár mentalitású főnökét. Mégis szívesebben ücsörögtem alkalmi társaságában, kényszeredetten diskurálva a román futballbajnokság legújabb fejleményeiről, mint a magyar igazgatóéban. Hátizsák – ahogy a diákok gúnyolták – hiába volt közel két méter magas tűzlétra, tipikus betoji alak volt; orrhagon trombitálta, amikor az egyetemről idehelyezve bemutatkoztam neki: nem érdekli, hogy filozófiát végeztem, vegyem tudomásul, hogy itt elsősorban aktivista leszek! Nekem kell a segédszemélyzetnek elmagyaráznom a pártkongresszusok rejtett mondanivalóját. A jövő hétre – pöttyintette el, mielőtt elbocsájtott volna az igazgatói szentély vörös szőnyegéről – tüntessem el a szakállam. (Ez volt az egyetlen ékszerem.) Rá se hederített érvemre, miszerint Marxnak és Engelsnek is volt étékfogó az álla alatt, ráadásul dúsabban virított mindkettőé, mint az enyém. Ami segédjét, Derest illeti, minden áldott iskolai év elején szólt a fizika szakos órarendkészítő kollégáknak, hogy pénteken 10 és 12 között nem vállal órákat. Akkor ment ugyanis jelenteni a gimnázium heti eseményeit. (Sokáig törtem a fejem 89 után: vajon miért nem próbált engem is informatorként beszervezni, ahogy azt az említett kollégámmal tette? Bizonyára megrögzött könyvmolynak vagy még kölyöknek tartott engem az efféle tevékenységhez. Milyen telhetetlen az ember! Minden hónap elején mélyet lélegeztem, hogy eddig békén hagytak, a változás után pedig néha csalódottan emeltem le egy újabb könyvet a polcomról, belátva hogy csak belső eseményektől színesek a mindennapjaim. Hoppon maradtam a forradalom után is, és tengethetem napjaimat, mint a pártában maradt vénleány a falunkban, akit Picusnak gúnyoltak a tekészéshez összeverődő mokánylelkű hegyvidéki legények. Hajlamos voltam elfeledkezni a cáfolhatatlan tényről, hogy nálunk a kék ég az összevert testek visszfénye volt.)

Nem időztem sokáig Deres társaságában, rohantam vissza az óriási hangereővel jelszavakat skandaló tömegbe; ugyanis a 48-as honvédek emlékére állított szobor környékén megpillantottam azokat, akik miatt pásztáztam tekintetemmel a tömeget: a Don-kanyar vendéglőben időnként összeverődő vitapartnereim kis csoportját. Ők nyugati irányból érkeztek a főtér feletti városrészből, éppen a régi tiszti kaszinó épülete felől közeledtek. Ebben a patinás épületben – amely most a városi könyvtárnak ad helyet – jelentette ki annak idején Gábor Áron, hogy: „Lesz ágyú!” A főtérre néző emléktábláját, rajta a spártai szöveggel a legsötétebb években sem merték leverni.

Megörültek ők is nekem, amikor áthámoztam magam a szitkozódó tömegen, bár most sem úsztam meg a szokásos ugratást – „Nahát, képes voltál elszakadni Platónától?!” Köztük forgolódva, velük évődve, egymást buzdítva nyomultunk mi is a többiek után a pártszékház irányába, amikor váratlanul felharsant a hír: a „Kárpátok völgye” kereket oldott Bukarestből. Erre az előttünk haladók többsége betört az épületbe, ám csalódottan tapasztalták, hogy a tomboló eufóriát kihasználva a megyei pártvezetők is eliszkoltak a hátsó udvaron keresztül, bizonyára Brassó felé. A katonaság is meglepő gyorsasággal szívódott fel a külvárosi tömbházak közé, mi pedig be kellett hogy érjünk egy kisebb máglyarakással – egy szimbolikus disznóperzseléssel –, amelynek tüzét az ablakon kidobált Ceaușescu-könyvekkel és pártzászlókkal tápláltuk.

Szent karácsony éjjelén azonban az ördög alaposan próbára tett minket. Jóval éjfél után, minden átmenet nélkül a városszéli kaszánya irányából szünni nem akaró fegyverropogás verte fel tömbházaink csendjét. A géppuskák tüzelését világító lövedékek tették színesebbé. Lucifer fényoszlopi repestek a vaksötétben az Olt folyón túli fenyves környékén. Kik lehetnek, és mi okból? – tanakodtunk a lépcsőházak bejárata elé csődülve. Hamar előkerültek a balták, a fokosok a pincéből, és megszerveztük a lépcsőház bejáratának őrségét. Némelyikünk meg is kapta asszonyától a fejmosást: „Tedd vissza a helyére a fejszét, és ne politizálj, mert abból megint csak baj lesz!”

Riadalmat és fejtörést okozott nekünk a kislányom, Orsolya viselkedése is, aki éppen hároméves és három hónapos volt. A közeli géppuska zajától felriadva előbb a gyerekszobába támolyogtam, ahol hétéves kisfiam hánykolódott ugyan, de még nem ébredt fel; a lányom viszont eltűnt a kiságyából. Szaladtam a konyhába, de se ott, sem az előszobában nem találtam. A nappalink félig nyitott ajtaját kitarva végül a sötétben leltem rá: mezítláb, pizsamában dideregve, összekucorodva lapított a karácsonyfa mögötti sarokban. Kérlelésemre azt nyöszörögte, hogy ideszaladt, mert nem akarta, hogy a rossz bácsik meglőjék! Azt hitte, hogy a karácsonyfa meg az anyyalka megvédi őt mindentől. Miért nem hozzánk, a szüleihez szaladt védelemért, amikor felismerte a fura, életében először hallott zaj veszélyét?!

„– Mit mondjak el mindezekből itthon, hogy szüleink ne aggódjanak jobban a kelleténél miattunk, amikor majd januárban visszamegyünk?” Így morfondíroztam, miután karácsony után néhány nappal lekászálódottunk a távolsági járatról, és elindultunk a kisváros főterén át toronyiránt a nagyszülők háza felé. Libasorban haladtunk a havas járdán, elől én, a bűnnehéz bőröndökkel, mögöttem a lányom, majd a fiam; a feleségem zárta hátul a különítményt. A második utcafordulónál már messziről szúrta a szemem a helyiek által Zöld Békának becézet becsületsüllyesztő oldalára kitűzött falragasz virító, öles betűivel: „Magyarok! Szóvátoi lakosok! December 28-án, du. 16 órakor a volt Néptanács dísztermében megválasztjuk városunk új vezetőségét! Jöjjen el mindenki! Sorsunk

a mi kezünkbe került!” Otthon az ebéd előtt és alatt többnyire csak bólogattam, mint az eperfa lombja, majd kurta szavak kíséretében siettem a választásra...

A helyszínváltás javaslata után a néptanács terméből kilépve, ismerős arcokkal tűzdelt – ezúttal jóval kisebb – tömegben lépkedtem a játszótér felé. Közben megsuhintott egy láthatatlan korbács: hiába vagyok itthon, hiába vagyok most velük, nekem itt nem lehet szavam, hiszen régóta máshol élek. Váratlanul, úgy vakáció tájt fel-felbukkanó, majd eltűnő fura lény lehetek számukra, amolyan lebegő értelmiségi, egy meg-megnyikkanó narodnyik vagy – Tamási után szabadon –: egy hullámozó vőlegény.

Amint megérkeztünk, hirtelen soha nem érzett gyönyör röpített fel, és szinte golgotai magasságban lebegtem a meghatottságtól. Én, aki képtelen voltam sírni bálványozott nagyapám temetésén, és időnként azzal vádoltam magam, hogy száraz vagyok, mint egy pohár szürkebarát, most nem győztem törölgetni a szemem! Évek óta tanítom az athéni közvetlen demokrácia működését, és most megértem azt, hogy egy valódi agorán lehetek – még akkor is, ha behavazott és székely. Annyira vágytam egy nagy, konkrét közösség sorsalakító sodrásába kerülni, és íme, megadta nekem a Sors, a kegyes Fennvaló ezt az élményt!

Amit a pillanat egyik kezével ad, a másikkal már el is veszi. Mivel elsőik között értem a játszótér szélére, ami eddig természetes volt számomra, most transzcendens jelentéssel töltődött fel. Jól ismertem ezt a helyet: nyaranta, amikor haza jöttünk a nagyszülőkhöz, itt hintáztattam a gyerekeimet. Most, amikor felidézem a történeteket, már nem emlékszem minden csábos játszótéri tárgyra, de rémlik, hogy volt ott vagy négy elkülönített homokozó, öt-hat hinta, deszka csaci és néhány rugóra szerelt alkalmatosság. Ennyiből állt össze szerves egésszé a játszótér békés világa. Nem volt ott posztmodern gyereklelek-szerkentyű sem unokát kísérő nagymama-herkentyű, mint manapság a nagyvárosokban. Az Éden közepén egy irdatlan nagy csúszda pöffeszkedett, mint egy zsémbes öreg király egy rövid csattanós székely népmesében. Hegesztői mestermunka volt, és olyan nagy, hogy tetején három férfi is rophatta volna a csúrdöngölőt mindhaláláig, ha a város híres muzsikusa – az én apósom – húzta volna nekik a talp alá valót varázsos hangú hegedűjével. Amíg így képzelődtem, már fent is volt két atyafi a botcsinálta emelvényen, és helyet szorítottak maguk mellett egy áramvonalas, szerepre éhes konferáló nőnek, aki már pusztá jelenlétével is piszkálgatta az értelem, érzelem és akarát triumvirátusával érkező tömeg némely alkotóelemének borgőzös tudatalattiját.

Ahogy elnéztem sorstársaimat a jelöltek rátermettségét komolyan mérlegetlő tekintetükkel, azon gondolkodtam, vajon megfordult-e még valakiben a helyzet abszurditása. Majd azért ettem magam, hogy miért látom ilyen görbe tükörben ezt a kivételes, egyszeri eseményt. Ennyire elidegenítettek, megrontottak a halmozott olvasmányaim, vagy a kívülálló helyzetem miatt lettem ilyen finrtorgó esztéta? Elemезgetésre nem sok idő maradt, mert közben a vezető testületbe javasolt egyének sorra másztak fel a csúszda tetejére, és araszolgattak le onnan a kényelmetlen és jeges vaslétrán. Hosszú vagy rövid, jól vagy rosszul

elmondott programbeszédeket, fogadkozásokat és nekibuzdulásokat hallhatunk. A rövid taps az elfogadást jelentette; ha valaki kifogást emelt, következhetett a kézfelemeléses szavazás. Ha jól emlékszem, végül három jelöltet szavaztak le, de gyorsan találtak helyettük másokat. A jelöltek lefele tartó útja igen lassú és óvatos volt, ketten le is fordultak volna a jeges hágcSORól, ha a kinyújtott karok nem fogják fel őket idejében.

Mennyivel gyorsabban érnénk a végére, ha a megválasztott lecsusszana a csúszda csatornáján! – örültem tovább a gondolatmalmomban. – Időt spórolnánk vele, és kockázatmentes volna, hiszen arasznyi hóba huppanna. Erre a lehetőségre láthatólag sem a szervezők, sem a jelöltek nem gondoltak. Nem jelképes dolog, hogy csak itt tudunk és ilyen körülmények között választani? Ébredező cinizmusommal és miatta érzett lelkifurdalásommal nem akartam másokat is terhelni, és csendben kifarolva a helyszínről hazamentem. A mai napig bánom: sose tudtam meg, miként ért véget a téli közösségépítés, amelyhez nem kellett sem szovjet parancs, sem amerikai tréning.

A kettősség – a túlcSORduló lelkesedésem, majd a szívárgó iróniám – azonban otthon sem hagyott nyugton. A fáradságra fogtam mindent, amikor este idő előtt elbúcsúztam a családtól. Hiába próbáltam, nem ment az elalvás előtti olvasás, hát lekapcsoltam az éjjeli lámpát. Sokáig feküdtem felváltva csukott és nyitott szemmel. Aztán éjfél után egy szökésben levő rab mozdulataival szálltam le az ágyról, és az utcai lámpa halvány fényének kévájében – amelyet felerősített a tiszta hó ragyogása – óvatosan magamra húztam az este előkészített ruháimat. Precíz mozdulatokkal, mintha az életem függne tőlük, nyitottam ki a hálósZobaaajtót, nehogy felébresszem holtfáradt feleségemet. Lábujjhegyen osontam el a gyerekek, majd a nagyszülők szobája előtt, és egy tolvaj óvatosságával és ügyességével nyitottam ki az előszobaaajtót. A falióra hangos ketyegése fenyegetően visszhangozta szívem dobbanásait: mit-ke-re-sel i-de-ha-za?

Kint az utcán fújtam ki magam. Tele tüdővel és lassú léptekkel indultam vissza a játszótérre, amelynek megigézett szerelmese lettem. A földön túli csendet csak a hó ritmikus ropogása törte meg. Nyugati irányból érkeztem a választás volt helyszínére, és amint felértem a csúszda tetejére, kelet felé fordultam; abba az irányba, ahol a sápadt és gyér városi fények mögött a Mezőhavas csúcsát sejtettem. A sarló alakú holdnak és a foszforeszkáló csillagoknak adtam végül elő, amit délután szerettem volna a sorstársaimnak elmondani. Ha a dédnagyapám hallotta volna beszédemet, biztosan büszke lett volna rám. Róla mesélték gúnyolódva anyai ágú felmenőim, hogy Vencel kántor kaszálás vagy bokorirtás idején a bekecshegyi falu határában valahányszor egy nagyobb dombra ért, mindig beszédet tartott a környező fáknak vagy a feleselő patakoknak. Volt úgy, hogy énekelt, vagy nagyokat kurjongatott, ha néhanap kiért a hegytetőre. „Megint rájött Vencelre...” – állt meg a villa egy minutára a szénaszárítók kerges kezében. Nem ismerhettem őt, a különC elődöt, elhagyta a visszhangos világot, mielőtt még engem meghozott a gólya.

Beszédem végeztével előbb körbenéztem, aztán lecsúsztam a jeges csatornán. A havas földre érve hátradőltem, és angyal alakú hóképet készítettem magamról, amint azt gimis korunkban szoktuk csinálni a lányokkal együtt. Egy kiadós decemberi havazás után Enci nevetett a lehangosabban, amikor széttárt karját, lábát arasznyira nyomtam Jézuska kiszakadt dunyhájának pelyheibe: „Feküdt a hóban. / Szeressem, mondta. / Nagyon kívántam, / szerettem volna. / De hát a hóban? / A hóban?!...

Most a holdfényes játszótéren alig tudtam kivenni porhüvelyem körvonalait. Tegnap délután tükörsimára taposták a terepet a topogó választók, és utána nem hullott annyi hó, hogy befedje a világot jelentő játszótérrel. Várakozva ültem tovább a földön, farkasszemet néztem a Holddal, a székelő zászló egyik jelképével, és már-már transzban vártam az új, a megváltó hajnalt...

– Ez is cselekvés – mormoltam végül feltápáskodva. – Mindenki úgy veszi ki részét a forradalomból, ahogy tudja, ha már olyan kificamodott ötletei támadtak, mint nekem a tegnap délután.

Majd türelmem fogytán, vállat vonva, kifele indultam ebből a szögletes, mágiikus térből, ahová felnőtt létemre egy kis időre még visszakíváncoltam. Énem egy része azonban itt maradt, s csodálkozó gyermekszemmel, a hóban tovább üldögélve jól megnéztem távolodó magam, miközben a számból kiáramló pára glóriát vont fedetlen fejem fölé. Ő, az idegen közben egyre csak zsugorodott, ahogy baktatott a tömbházak között kitaposott úton.

– Ez lenne a mi perspektívánk?! – kiáltottam az ököl nagyságú idegen után. – Csörtetünk kifelé a játszótérrel, és zsugorodunk szenvtelen, mindent megértő-elfogadó felnőtté, mígнем akkorák leszünk, mint ott az a „!” Hajrá forradalom!

Erdővidék

Szerelmes földrajz

A népmesék táltos csikaja csak akkor képes csodákra, ha a szerencsét próbáló királyfi vagy disznópásztor legényke, széna vagy zab helyett, szakajtónyi égő paraszt tesz elébe, amiktől az hirtelen szárnyas paripává változik. Szép ez a szürrealista népmesei abszurd – abrak helyett izzó paraszt ropogtató kiscsikó –, hasonlatnak sem rossz, Erdővidékre ugyancsak ráillik, mert itt született a mesekirály, Benedek Elek, itt nyílottak ki Kriza János *Vadrózsái*, innen indult világjáró útjára a „bércre esett fa”, Bölöni Farkas Sándor, akinek útleírása, *Utazás Észak-Amerikában*, (1834) ajánlott olvasmány az Amerikai Egyesült Államok egyetemlein, és itt nyugszik a népmonda szerint Attila hun király kedves felesége, Réka (Rika).

Színesen kavarognak valós és mesés történetek, alakok, hősök e kis hazában, nincs határ a reális és a metafizikai mező között, a történelem, a tudomány, az irodalom jeles fiait, nagyasszonyait úgy emlegeti a közrendi ember, akárcsak a regék, a legendák, mítoszok szereplőit, a helyszínek, ormok, dűlők, völgyek beszélni tudnak, helytállásról, fergeteges küzdelmekről, szerelmesek boldogságáról vagy keserves csalódásáról, óriások és tündérek csodatetteiről, magyarai nyelvünk ősgyökeiről árulkodnak.

Még a közigazgatás is igazolja az átváltozást. Erdővidék soha nem volt önálló szék, Miklós fiúszék és Bardóc fiúszék egyesüléséből jött létre, a kohéziót belső erők teremtették meg, azok tartják egybe a két részt. Csíkországhoz is sok köze van, onnan, a Dél-Hargitából futnak le a vizei, s a határt pontosan meghúzni lehetetlen, Csíkorra nevű bérc a kisbaconi Benedek-kúria ablakából megcsodálható. Kisebb egységekből állt össze az egész, a toldások nyomai eltűntek, s létrejött a Székelyföld egyik legkedvesebb kistája, amelyet – Benedek Elek rajongó szavai szerint – Isten a tenyerébe vett, ezáltal az Úr tenyerévé változott. Íme, a szárnyas paripához hasonlatos példabeszéd Erdővidékről.

Magas, de szelíd hegyek kerítik körbe ezt a szép medencét: keleten a Baróti-hegység, északkeleten a Hargita déli nyúlványa, északnyugaton a Persányi-

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született irodalomtörténész. 1984-ben Ausztriába emigrált. Munkatársa volt a *Bécsi Naplónak*, tudósítója a Szabad Európa Rádiónak.

hegyek, csupán délnyugat irányába, a Barcaság felé nyitott, onnan fúj gyakran a szél, amit okkal *német szélnek* neveznek. „Egy hosszúkö tál, melynek kicsorbult egyik vége...” – írja Benedek Elek, s ebben a metaforában benne van az otthonság érzete, amely egyetlen nagy családdá olvasztja össze az itt lakókat.

Ha rajongással közelítjük meg e tájat, mert csak úgy szabad, magunkkal visszük képzeleteinket, pozitív töltetű előítéleteinket, emiatt hasonló elvárásaink vannak vele szemben; hatalmába kerít egy nemes idealizmus, ami örömmel tölt el, s a lélek derűjével társul. A szellemi kielégülés boldogságát éljük meg, mert a tudatunkban, pszichénkben felhalmozódott energiák termékeny talajra talál-
nak, s igazolást nyernek Erdővidéken. Szép és gazdag a magyar haza e parányi része még akkor is, ha ma egy másik, szomszédos ország kellős közepében található: haza jövünk ide, függetlenül attól, hogy hol születünk, hol élünk.

Közelítsük meg elsőként a magaslatokról, a székelyek szent hegyéről, a Hargitáról!

Északkeleten szelíd óriások őrzik a medencét: Nagy-Piliske (1374 m), Mitács (1280 m), Kakukk-hegy (1558 m). Jelentős magasságok, még sincs sehol egyetlen égre törő szikla, a fák felfutnak a csúcsockig, s ez a zöld rengeteg szemet, szívet nyugtat, megerősíti biztonságérzetünket, azt, hogy nem szakadtunk ki a természetből, nem részesei, hanem részei vagyunk annak, akárcsak a moha, a zuzmó, a gombák, a virágok, a daliás tölgyek, fenyők, vadak, madarak. Igen, a természet teljességének érzetét éljük meg, és a biztonságét, hisz mint magzatburok vesz körül a végtelennek látszó lomtenger. A Mitács lábánál Gyöngyerdőnek nevezik a hegyhátat, ennél szebb metaforája nem lehetne Erdővidéknek, talán csak Kriza János verse, katonadalának első szakasza szárnyalja túl azt líraiságban:

*Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt föl jó apám.*

Anyaföld, katonasors, erdő, madár, szülő. Milyen egyszerű fogalomsor, s milyen tökéletes! Magas szellemi régiókba emel, s részesei leszünk a csodás metamorfózisnak, a tárgyak, élőlények szent fogalommal lényegülnek át. Nem véletlen, hogy a haza és a természet nagy szerelmese, Jókai Mór erdélyi útján ide is eljutott, 1853-ban itt, a Mitács-hágón keresztül szekerezett, gyalogolt át Kisbaconból, Magyarhermányon át, Csíkországba. Jó úton járt, Mitács a legendában a hegyek varázslója, mindig sűrű felhőbe burkolta Piliske várát, így az el-lenség azt nem tudta elfoglalni.

De érdemes néha leszállni Pegazusról, az irodalom szárnyas (most már göt-hös?) lováról, s a botanikus kutató tekintetével nézni szét Flóra asszony mezején. A tölgyek alatt, a bükkösök tisztásain, a fenyőerdők lankáin és meredek kapta-
toin, lenn, a televény talaj szintjén tarka, dús és pazar a légyszárú növénytaka-

ró. A Székelyföld újkori ismerője, a kiváló geográfus, biológus, botanikus, Vofkori László szedte össze a költők számára is csaleteknek számító virág- és növényneveket: „aranyos fodorka, sárga tyúktaréj, bogláros szellőrózsa, salátaboglárka, tavaszi kankalin, tüdőfű, kányavicsorgó, medvehagyma ... csillagnárcisz, zergeboglár, kockásliliom, papucskosbor, törpenősziröm, telekvirág” (*Székelyföld útikönyve*, II/471).

De tanácsos oldani a szakember tömény felsorolásán. Gyermekek nagy öröme tavasszal, a bükkösök vastag avarában a kakasmandikó, lilarózsaszín szirmleveleit menyecskésen hátra csapja, ha már teljesen kinyílt, s leveleinek madártojáshéj színét piktorok irigyelhetik.

Réteken és erdei tisztásokon a harangvirág- és margaréta-tenger egyedül a csillagos éghez hasonlítható, s a kankalin kikeletkor szemet kápráztat élénk-sárga színével. A kockás liliomnak – írja Lőrincz Sándor – „a növényvilágban szokatlan sakktábla mintázata van” (*Erdővidéki túra utak*, 2013). Az Olt árterületén nyílik. A hatalmas populációt képező salátaboglárka leveleit egymással versengve szedik tavasszal gyermekek, asszonyok, s ha bárányt vágnak húsvétkor, a fejre pikáns ízű salátalevest főznek. Nyelvjárási neve: versengő. A kékbolya a népdalok virágnyelvén személylé változhat, színe és illata szerelemre csábít, legények szedik csokorba, s tűzik lányok mellére.

A putypuruty virág mintha Weöres Sándor verséből hullott volna ki, az Almási-barlang közelében és a Kormos völgyében nyílik, tudományos neve sem csúnya: zergeboglár. Szellőrózsa, csillagvirág, turbánliliom. Hogy zenél ez a három virágnév! S az élvezetek pohara akkor telik csordulásig, amikor rügypat-tanás után a farkasboroszlán bódító illata csapódik az orrunkba, s tölti be a lombhullató erdők minden völgyét, zugát, szurdokát. A kisasszony papucs – másik két neve boldogasszony-papucs, rigópohár – a természet egyik csodája, szirmlevele cipőcske alakú, ezzel ejti csapdába a rovarokat, hogy azok beporozzák bibéjét. Mert, ugye, teremni muszáj!

A hegehupás dombokra felkúszó erdőségekben – mintha hófoltokat látnánk – annyi a keserűgomba, s különleges csemegének számít az őzláb- és a róka-gomba, a tinóru, a vargánya, a kékhátú, a medvegomba. Csendülő, hangulatfestő neve miatt kedves a bunkóslábú fülőke, a csészés csillaggomba, a csillagspórásusulyka, a szegfűgomba, a fenyőpereszke, a retekszagú kígyógomba. A lakosság egyik fontos eledele ma is, félszáznyi gombafajtát számoltak össze itt a szakértők.

A Persányi-hegységben már háziállatnak számító barna medvéről és annak testrészeiről három virágnövényt is elneveztek: medvehagyma, medvetalp, medveköröm. A medicina ugyanúgy kedveli, mint a kertkultúra. Egy sárga virágú mocsári növényt pünkösdi rózsának neveznek errefelé, holott az igazi pünkösdi rózsza a népdal szerint kihajlik az útra a lányok, asszonyok kertjéből, s halványpiros virágának illata nyomán indul el a szerelmes legény a rózsabokor tulajdonosához.

Erdővidék állatvilága, éppen a jó klíma, a termékeny talaj, a sűrű bozótok, ciheresek, vágatok miatt, igencsak gazdag. Vadászok, természetbúvárok állítják,

hogy csak ritkán csattognak itt a hímszarvasok agancsai, annyi a tehén, jut mindenik basának bőven; őzet, nyulat, vaddisznót, borzot lépten-nyomon lehet látni az erdőszéleken, a tisztásokon; lakja az erdőket a feketególya, a szürke gém, a kék-, a szén- és a fenyőcinke, a pinty, az őrgébics, a citromsármány, a harkály, a tüzesfejű királyka; madárrajok lármájától vagy csicsergésétől hangosak a völgyek és a zugok, csattog a haris, uppog a tollbóbitás búbos banka, pitypalattyl a fürj, turbékol a vadgalamb, rikoltozik a kánya, kacag a gerle, vijjog a vércse. Igazi madárparadicsom Erdővidék, mert van táplálék bőven, rengeteg a vadcseresznyefa, a vadvackorfa, galagonya, kökény, dúskálhatnak termésükben a szárnyasok az ágak hegyén s a négylábúak lenn, az avarban. Nem csoda, hogy Erdély híres államférfiai ide jártak vadászni, a nagy fejedelem, Bethlen Gábor vadászkastélyt építtetett Olaszteleken, s az itteni Daniel családdal olyan bizalmas viszonyt ápolt, hogy a Danielek átvehették címerükbe a Bethlenek családi címeréből az egyik nyakán nyállal átlőtt hattyút. Olaszteleken a Daniel-kúria utcai homlokzatán ma is megcsodálható ez a remekműnek számító kőcímér, jelmondata: DEUS PROVIDEBIT (Isten gondoskodik).

Ha visszafelé pillantunk a fauna történetében, szédítő időutazásba bonyolódhatunk. Felsőrákos melletti lignitbányából 2008 júniusában szenzációs lelet került elő, a pleisztocén korban élt, a masztodonfélék családjába tartozó őselefánt csontváza kb. 2-3 millió éves, hossza 6 méter, magassága 2,65 méter, agyara 4,27 méter hosszú. Nemcsak kuriózum a lelet, hanem a Föld élővilágának értékes relikviája. Az Erdővidék Múzeum őrzi Baróton.

Csalóka ármány játszadozik a látogatóval, ha elmerülünk a lenti lapályok és hepehupák áldásainak csodálatában, máris a magaslatokra, a csúcsokra, hegyi hágókra kíváncozunk vissza. Van egy vulkáni kúp, amelyik beszélni tud: a Nagy-Murgó. Ez már a Hargita folytatásának számító Baróti-hegység unikuma, testvére a csíksországi Csomádnak, éppen csak a Szent Anna-tó hiányzik a belsejéből, tetejéről. Tökéletes gúla, olyan szabályos kúp, amilyent csak tüzet, követ és lávát okádó tűzhányók tudtak alkotni egykoron. Termékeny talaj képződött a vulkáni hamuból, így csúcsig ér az erdő, ősszel rozsdavörös óriás, télen, ha zúzmara rakódik a fákra, zizegő hang hallatszik, zenél a hegy, nyáron ő jelzi leghamarabb a vihart, máshol még szellő se rebben, de a Murgó morogni, dörmögni kezd, innen származik a neve. A tövében kanyarog be Erdővidékre – a Hatod-hágón keresztül – a XX. század elején épített betonút, az Olt völgyéből itt lehet átmenni Erdővidékre.

Mint jól megépített várnak, Erdővidéknek is több kapuja van. Az északkeleti kapu, vagyis átjáró a Persányi-hegységen keresztül Udvarhelyszékre vezet. Akár Felsőrákosról, a Rika-patak völgyén, akár Vargyasról, a Vargyas-patak mentén indulunk el, s eltérünk balra a Hagymás-, a Szármány-, a Sógó-patakok völgyébe, a környéken bámulatos kőlikakra, szurdokokra, tölcsér alakú mélyedésekre, azaz dolinákra és hasadékokra bukkanunk. A Gódra nevű táj Erdélyország egyik legszebb karszthegysége, nevezetes pontja a Sógólik, onnan ered a Sógó-patak, amelyik nem jelenik meg a felszínen, kacsaringós barlangalagútban folyik, remek föld alatti karsztűnemény.

Erdővidék határmezsgyéjén, Vargyas és Homoródalmás között mosott számos barlangot föld alatt a víz, legnagyobb az Almási-barlang (újabb nevén Orbán Balázs-barlang), amelyet az erdővidékiek éppen úgy magukénak tartanak, mint az udvarhelyszékiek, s kultuszát egyformán őrzik, ápolják.

Az igazi vándor nemcsak kapni akar a tájtól, adni is szeretne neki. Élményeket hordozunk magunkban, s azok egyesülnek az itt szerzett friss benyomásokkal. Az élmények sokszor hosszú, szövődményes utat járnak be, átalakulnak, metamorfózisuk révén beépülnek lírába, festményekbe, szobrokba, úti beszámolóba, az olvasóhoz a vászon, a színek, alakzatok könyvek által jutnak el. Ha Olaszhonba utazunk, előtte olyan jó kézbe venni Goethe híres munkáját: *Utazás Itáliában*. Ez a remekmű a részecskegyorsítókhoz hasonlóan mozgósít a pszichében, agyban, lélekben minden belső áramlást.

Itt, a Vargyas völgyének és környékének csodás karsztvidékén önkéntelenül idéződik fel a legerdélyibb költő, Reményik Sándor szülőföldhimnusza. Ő délvidéki utazása során figyelte meg, miként keríti körbe a karszthegység földművelője a zsebkendőnyi területet, s termeli meg azon a mindennapit. Ez szólal meg, mint háttérzene gordonkahangja, ha szétpillantunk Erdővidék és Udvarhelyszék határvonalán:

*Te is, testvérem, karszt sorsodat
Fogadd el, s védd meg karszti földedet,
Azt a sírodnak is kevés humuszt,
Azt a pár négyzetméternyi helyet,
S azt a fölséges Isten-lábnyomot,
Mit a lavina minden rohama
Eltörölni még sohasem tudott.
Védd ezt a talpalatnyi telkedet,
Cserépkancsódat és tűzhelyedet,
Utolsó darab száraz kenyered!
De azt aztán foggal, tíz körömmel.
Démoni dühvel és örült örömmel –
Ahogy lehet...*

(Ahogy lehet)

A reformkor költője, Kriza János még boldog mámmal nevezte *hazának* Erdővidéket, Trianon után Erdély számunkra már kőlavinasújtott terület, törmelékkerítéssel kell védeni a megmaradt oázisokat.

A szellem, a lélek, az ész minden kalandozását megengedi, sőt ösztönzi ez a vidék! Ha Olaszteleken nem térünk el Vargyas irányába, hanem továbbhaladunk a Kormos völgyén fölfelé – ez Erdővidék legnagyobb folyóvize –, boldog öntudatlansággal merülhetünk el az áldott természet pompájában, a füzesek, juharosok, bükkösök, gyertyánosok, tölgyesek, fenyvesek rengetegében, s Erdőfűlén keresztül, át a hegygerinceken, mindvégig vízfolyással szemben halad-

va, a Keleti-Kárpátok hegyvonulatának legnagyobb tőzeglápjához, a Lucshoz jutunk, ennek a vizét csapolja le a Kormos, a láp hordalékanyagától lesznek a vízfenék kövei sötét színűek, innen a Kormos-patak neve. Igaz, a 3 km hosszú, 1 km széles kaldera, vagyis berogyant kráter már Csíkszentkirály területén van, de hozzádeka, a víz az Erdővidéket táplálja, ott kerülget kanyarjaival csodás lapályokat, ott öntöz virágarcú réteket, s oda csalogatja a szenvedélyes horgászokat pettyes és szivárványos pisztrángokra.

Akkor zárul be a kör, akkor kerültük meg Erdővidéket, ha délnyugat felé is pillantunk, arra, ahol az Olt kanyarog, azon túl már más tájegység, a Barcaság kezdődik. Két sor füzérfalu keletkezett a két parton, egyik oldalon Hídvég, Bölon, Nagyajta, Miklósvár, Köpec, a másik oldalon – az mostani felosztás szerint már Brassó megye – Apáca, Ürmös, Ágostonfalva, Alsórákos.

Apáca az első magyar enciklopédista, Apáczai Csere János és a kiváló költő, Bartalis János szülőfaluja, kultúrában, szokásokban, önazonosságban mindenik falu része Erdővidéknek, része a Székelyföldnek, még ha Brassó fennhatósága alá is kerültek. A történelem során az volt az itteni lakosság legnagyobb gondja, miképpen védheti meg magát a nyílt síkon betörő ellenségtől, ezért százsz mintára erős várakat építettek, az egész vidék fölé emelkedő, impozáns épülettömb például a bölöni unitárius vártemplom. A népi kultúra, a viselet, az építkezés stílusa is vegyült, komoly szász hatás, újabban román hatás érte ebben a határsávban a magyarságot.

* * *

Szerencsére olyan szellemi kincsekben gazdag Erdővidék, amelyek megfejtetlen hieroglifek idegenek számára, csak mi értjük azokat, mi lelkesülünk s termékenyülünk meg naponta általuk. El lehetne mondani e vidék történelmét, meg lehetne rajzolni a térképét csak a *mondák, legendák, mítoszok* alapján! Benedek Elek meg is cselekedte ezt.

Amott a Felsőrákosról Oklándra vezető út mellett Rika-vára, ott élt a nagy hun király felesége, ott szült három fiúgyermeket, s amikor meghalt, valahol ott temették el, ahol a várból legurított hatalmas szikla megállt. Ez a királyné sírja, s körülötte az erdőt ma is Rika erdejének hívják. Azt is tudni véli a népfantázia, hogy a királyné lovait egy bika vadította meg, a hintó felborult, s a mélybe zuhant. A bánatos férj, Attila, arany, ezüst, vas hármas koporsóba helyeztette a drága testet, és rabszolgáival temettette el. Azok kardjukba dőltek, hogy soha senki ne tudja meg pontosan a hant helyét, ne foszthassák ki a sírablók.

A kör alakú Réka-vár romja viszont már nem legenda, Orbán Balázs is felmérte a bástyát, az omladékokat, Székely Zoltán régész a XIV., a Ferenczi testvérek a XI–XII. századra teszik az építését. Egyesületek lelkes csoportjai restaurálták, kirándulók sokasága keresi fel.

Itt húzódik a Székelyföldön olyan sok helyen felbukkanó rejtélyes sánc- és töltésvonal egyik szakasza, az Ördögborozda, más néven Kakasborozda, amit talán a szarmaták, talán a honfoglaló magyarok ástak. A tudomány hallgat,

a nép beszél. Olyan szép az Orbán Balázs által lejegyzett monda, hogy nem lehet említése nélkül túllépni rajta: „A nép ezen megfoghatatlan, óriási munkával itt is, mint másutt, regéket köt egybe. E tájat azt mondják, hogy 32 óriási bűvös kakas egy hegyes sziklával árkalta; honnan Kakasbarázda neve is; azonban a hajnal ezen bűvös munkájokban meglepven őket, szétrepentek, s sziklakapájukat leejtven, az most is ott van az olaszteleki réten.” (A Székelyföld leírása, I/209).

Ha tovább haladunk Oklánd felé, s a Hagymás-tetőre kapaszkodunk, elmarad oldalt a szegény lány sírja: kőhalom faragatlan fakereszttel. A népi szövetimológia magyarázza a történetet, rablók ölték meg a lányt, de csak egy hagymát találtak a tarisznyájában, erről nevezték el a helyet.

Ennél szebbek a Látóhegy és a Sírókút mondák.

Egyik mondaváltozatban az édesapa, név szerint Máté Bandi és a daliás vőlegény kiszabadítja a tatárok fogságából az elrabolt székely leányt, az édesanya egy hegytetőn várja őket, ez lett a Látóhegy, s a lány és az anya örömkönynyeiből forrás fakadt, a Sírókút. A másik változat egyszerűbb, de mélyebbre pillant a múlt kútjába. Azért sírókút a hely, mert ide jártak a hun asszonyok bánatos könnyeiket hullatni. Orbán Balázs magyarázatát a jóízű, archaikus, móriskáló-mondikáló, ráérős stílus miatt érdemes idézni: „A reménylő anya e kúthoz jött imádkozni és sírni, de midőn hős férjét s leendő vejét a rabló tatár fejével s a visszaszerzett leánnyal együtt megtérni látta, akkor örömkönynyeket hullatott. Innen e forrásnak Sírókút neve” (A Székelyföld leírása, I./229).

A Látóhegy Vargyas mellett nagyon fontos stratégiai pont volt a tatárjárás idején, onnan az egész vidék látszik, s az őrszemek lármafákkal, kürtöléssel jelezni tudták az ellenség közeledését. A Csalatornya népmonda a tankönyvekbe is bekerült. Híres vitéz volt Csala, s amikor a tatárok elvonultak, felmászott az Almási-barlanggal szemben álló süvegtorony-sziklára, örömében nagyot rikkantott, de elveszítette az egyensúlyát, lezuhant, s szörnyet halt. Mindezt illetékes tollforgató, Benedek Elek meséli el ízesen, zamatosan a *Magyar mese- és mondavilág* sommás gyűjteményében. És ami a művészetek egymásba hajlásának szép bizonyítéka: Máthé Ferenc vargyasi mester fából kifaragta a mondákat, a mondák helyszíneit, alakjait és jeleneteit.

Ezen az átjárón indultak neki a kaptatóknak a Háromszékről, Barcaságról, Erdővidékről elindult szekerek az elmúlt századokban, vitték a jó eszű legénykéket a székelyudvarhelyi, székelykeresztúri kollégiumba, sőt tovább, Nagyenyedre, s ennek az eposzba illő felvonulásnak is Benedek Elek a krónikása. Éppen a nagy fordulat évében, 1867-ben vágott neki ő maga gyerkőcként az útnak, s az Oklánd előtti kikericses réten, csillagos ég alatt, ifjak és vének, a negyvennyolcas harcok veteránjai, az apák és a tejfölös szájú nebulók megünneplik a nagy történelmi eseményt, a *kiegyezést*, azt, hogy megbékélt királyával a nemzet. Letáboroznak, előkerülnek a hangszerek, még az eldugott tárogatók is, aminek fájdalmas hangjára lassú magyart lejtene az öregek. Legfontosabb prózai munkájának, az *Édes anyaföldem*nek a nagy jelene a tabló.

Ha Erdővidék és Erdővidék népének *történelmében* akarunk alámerülni, nagy körültekintéssel, óvatossággal kell eljárni, s igencsak meg kell válogatni a forrásokat. Ez a tudomány sérült leginkább errefelé, és a közelmúltban a bolsevizmus bugyraiban börtön járt annak a historikusnak, aki föl merte mutatni az igazságot a román nacionalista történelemhamisítók, a párthatalom és a megfertőzött román Akadémia hamis dogmaival szemben.

Először azt kell áttekinteni, amit a *nép hozott létre*, illetve őrzött meg emlékezetében abból a korból, amelyből se írásos, se tárgyi bizonyítékok nem maradtak ránk. A nép nem ismeri a diszkriminációt, hitvilága nem irányul senki ellen, nem sérti a román vagy a szász önérzetet, nincsenek olyan céljai, amellyel elhomályosítaná a múltat, igaz, amiképpen hajdanában Homérosz vagy más eposzköltők, a székelység krónikásai is egyaránt áldoztak Klio és Kalliópé oltárán, s ebben a kettősségben akkor jól megfért a történelmi tény a képzelet-szülte regékkel.

Az *őstörténetről* szóló mondákban keverednek leginkább a kitalált, csodás történetek a tényekkel, de ezáltal olyan szín pompás ötvözet keletkezett, amelynek szálaít, ereit nem lehet, nem szabad különválasztani szerelmes földrajzban. Végezzék el azt a szaktudósok, számunkra fontos az, hogy a mondai, mitológiai anyaggal önfeledten, boldogan burkoljuk körbe magunkat, takarózzunk be vele.

A sokat vitatott és ezerszer cáfolt hun-magyar rokonság gondolata ma is élő hit Erdővidéken, mondhatni familiáris viszonyban élnek az itt lakók Attila hun királlyal, Rika királynéval s annak fiaival.

A székelység eredetéről, letelepedéséről keletkeznek bennünk örvénylő gondolatok, ha sziklához, kőhöz, magaslatához kötött mondát hallunk a kereszténység felvétele előtti időkről. Úgy tudják, úgy mesélik Erdővidéken (akárcsak Felső-Háromszéken Bálványosvár környékén), hogy a pogány kori táltosok az Olasztelek közelében levő Tortoma-tetőn tartották szertartásaikat, itt mutatták be a Hadúrnak az áldozatot, és ide temetkeztek. Az átlós és a körkörös árkok nyomai ma is láthatóak.

A Kormos-völgyében is beszédesek a földrajzi nevek. Erdőfüle fölött, a Gyertyános rész tövében áll az Oltár-szikla, másik nevén a Sámán-szikla. Ma cserkészcsapatok ismétlik meg itt az egykori táltosok földet, vizet, tüzet magasztaló, panteisztikus áldozati szertartását, még rigmust is szerkesztettek hozzá:

*Repülj Sámán föl az égre,
Áldd meg velük pogány néped,
Földet, vizet, tüzet okádj,
Legyen végre holtig hazánk.*

(Közli Lőrincz Sándor: *Erdővidéki túrautak*, 2013.)

Az viszont már nem mítosz, hogy a helynevekből, arcvonásokból, a koponya-és arccsontok alakjából könnyűszerrel kiolvashatók a török (türk), besenyő és

más, Keletről jött népek vonásai, antropológiai ismeretek nélkül is szembeötlik itt-ott egy-egy rövid nyak, csapott szem, magas lemezhomlok, kiugró járomcsont.

A honfoglalás utáni időkből számtalan nyelvi, régészeti és helyföldrajzi adat, nyom maradt fenn. Az itt élők úgy tudják, hogy például Bacon élő személy, mégpedig Szent István király unokája volt, ő birtokolta a két falut és környékét. Bölön honfoglalás kori férfinév lehetett, de kapcsolatba hozták a szót bölömbikával, bölénnyel, a bő terméssel. Kriza írja, hogy a XIX. században Erdővidéken még élt a bölény.

Szépek, ötletesek a falu- és dűlőnevek népi etimológiája! Bibarcfalva nevééről így mesél a nép: A Tiborc-vár (Tiburcz-vár) ura, Biborc (a vár romjai ma is láthatók!) a Szent Anna-tó környéki sziklakastélyból választott magának arát, akinek Fiala volt a neve. Az ifjú feleségnek két varázsforrást fakasztott, a szépség és az élet vizét, a két mondai hős nevéből, Biborcból és Fialából keletkezett Bibarcfalva neve. S református templomában restaurálták a Szent László legendát megörökítő freskókat, amelyeket Orbán Balázs fedezett fel.

A vidék központja Barót, kedves kisváros, a csipős nyelvek azt állítják róla: „Ez a falu város.” Nevének legalább tucatnyi megfejtése van. A nép epikus hajlamú, ezért történetet mond: A tatárok elől elmenekült fiatal pár kiáltott fel hazatértében: „Bár ott lennénk már!” Persze tudományos elmélet is született, egyik szakvélemény szerint a „barra” mocsarat jelentő szláv szó, és az Olt folyó neve kapcsolódott egybe az összetételben két mássalhangzó kiesésével.

Olasztelek neve az Árpád-házi királyok és az Anjou dinasztia által betelepített taljánokról beszél, ott ma is gyakori a Fábián, Kolumbán, a Markó családnév, sőt ide, a hegyek közé a tenger emlékét is elhozták, a Kolumbánok címerének fő motívuma egy hajóorr madárral.

A múltkeresésben, múltboncolásban a nyelv igen szívós bizonyító adatokkal szolgál, a hangok, szavak, szerkezetek élete egyidős a népek, nemzetek életével. Ausztriában, a Bécsi Tudomány Egyetemen államvizsga-dolgozat készült erdővidéki földrajznevek megfejtéséről, Hegedűs Ildikó: *A Dél-Hargita helyneveinek etimológiája – A Vargyas völgye*. Érdemes idézni legalább három izgalmas megfejtést, magyarázatot: A „mál” szavunk – írja a szerzőnő – elterjedt és közkedvelt volt a XIX. században, Vörösmarty még használta:

*Nem kell neki róka málja,
Sem a szomszéd Bibliája;
(Petike)*

Itt a róka finom, gallérnak használt prémjét jelentette, a Székelyföldön egy domb vagy hegygerinc déli, verőfényes részét nevezik meg még mindig ezzel a kihaltnak vélt szóval. A magas hangú változata a „mell” különben megtalálható a vogul, az észti, a mordvin nyelvekben is. A Vargyas völgyében a patak által sziklában vágott két sziklacsúcs neve az „Alsó-Mál”. De van Belső-Mál, Külső-Mál, Felső-Mál is.

A második szócikk egy kedves, a vidékre igen jellemző természeti képződményt nevez meg: *Darázsforrás*. Karsztvidéken a felszínre feltörő vízben a szén-

dioxid-gáz felhossa a meszet, s az a levegőn kicsapódik, ezáltal laza szerkezetű, lyukacsos kőzet jön létre, mintha darazsak építettek volna fészket.

Ki gondolná, hogy a legnagyobb magyar neve is földrajzi név lett Erdővidéken? Nem messzi az Almási-barlang bejáratától, a Csudálókó mellett Széchenyiszirtnek neveznek egy kősziklát, amelyről – olvassuk a bécsi diplomamunkában – „belátható a szoros teljes, leglátványosabb, középső része”. Orbán Balázs is nagy lelkesedéssel ír a legnagyobb magyarról és a Vargyas-völgyi szirtéről: „Valójában a nagy honfinak nagyobbyszerű emlékkövet nem fog soha e haza emelni...” (*A Székelyföld leírása*, I/92).

Függetlenül a toponímiai és névfejtő magyarázatoktól, van Erdővidéken egy szójárás, szóbeszéd, amelyik a néptudat legmélyén maradt meg, s ez az *ősfoglaló*. Családokra mondják elsősorban, hogy *ősfoglalók* voltak, ami természetesen az egész magyar lakosságra vonatkozik. S hogy ez az ősfoglalás mikor következett be pontosan, vitatják a historikusok, mégpedig két táborra szakadva. Vannak, akik honfoglalás előtti székely jelenlétet és avar (hun) rokonságot tételeznek fel, s vannak, akik az Árpád-házi királyok tudatos ország-, egyház- és hadseregépítés eredményének tartják a székelység betelepítését a mai Erdély délkeleti területeire, így Erdővidékre is.

Az 1200-as évek elején, II. András (1205–1235) korából már okleveles adatok vannak arról, hogy Erdővidéken falu- és egyházközségek léteztek, a király a *Diploma Andreanum*-ban (1224), amelyben a Barcaságba telepített német lovagrend kiváltságait, jogait és kötelességeit rögzíti, határszéli falvakat említ, például Barótot, Miklósvárt, Nagyajtát. Sőt egyik, 1211-ben készült adománylevelében II. András megnevezi latinul Miklósvárát: *Castrum Sancti Nicolai*. A falu büszke a múltjára, 2011-ben emlékművet állítottak a 800. évforduló tiszteletére. Ez az oklevél az első írásos adat erdővidéki településről.

V. István (1270–1272), IV. Béla fia már fiatalon Erdély hercege, 1252-ben Hídvég falut Akadás fiának, Vincének adományozta. Ezt a Vincét (Bencens) tartják ősöknek a Mikó és Nemes grófi famíliák, előnevük is Hídvégi. Felsőrákos nevét egy 1235-ken keletkezett perirat említi: az erdélyi püspök és az esztergomi érsek között keletkezett peres nézeteltérés. A pápai tizedjegyzékek is bizonyítják, hogy a kora középkorban rendezett magyar és keresztény élet folyt itt, Bibarcfalva 1332-ben és 1333-ban 16 régi banálist fizetett, Nagybacon Péter nevű papja 1334-ben egy verőczeit és két hatos dénárt, Nagyajta 1332-ben 10 régi banálist és két garast.

Logikus ezek után a következtetés: ha a XIII. század elején már virágzó falvak és egyházközségek voltak Erdővidéken (Bardócon a református egyházközség XIV. századi harangot őriz, Vargyason a régi Isten háza romjai alól rovársírasos kötömb került elő, az lett az Úr asztala a Makovecz Imre-tervezte új református templomban!), a székely lakosság betelepődése, vagyis az *ősfoglalás* korán, már a honfoglaláskor vagy legkésőbb a XI. században megtörtént. Azok a historikusok vallják ezt, akik elvetik a székelyek avar kori bejövetelét. Szerintük a honfoglalás után, különösen a XI. században, jelentős tömegmozgások következtek be a Kárpát-medencében, elsősorban a keleti gyepek védelmére,

a Keleti-Kárpátok vonalára rendelik a magyar királyok – többek között Biharból – a legharciasabb törzseket. (Anonymus híres gesztájában Bihart kazár lakosságú vidéknek mondja!) Ennek egyik bizonyítéka éppen Nagybacon: annak északi részét még ma is Telegdi-Baconnak nevezik, és a székek kialakulásakor Udvarhelyszékhez csatolták, szemben a Barót-patakán túli, déli résszel, amely Sepsiszék része volt.

A székelyek eredetét ezek az ismeretek sem oldják meg véglegesen. Különbözőségük, másságuk csakis társadalmi berendezkedésükben létezett, nyelvében, szókészletének összetételében, leszámítva a nyelvjárási vonásokat, nem különbözött és nem különbözik más tájegységek magyar lakosságának nyelvétől. Ha más népfajt (kabar, kazár) is sejtetnek a régi, főleg keleti források, a beolvadás olyan rég bekövetkezett, hogy a nyelvcserének semmi nyoma nem maradt. Mégis önálló etnikumnak tartották évszázadokon keresztül a székelységet (*natio Siculica*), s Erdély három nációját, a magyart, a székelyt és a szászt megkülönböztette a jogrendszer. Annyiban indokolt ez, hogy Székelyföldön „...a magyarság többi részétől eltérően a nemzetségek nemcsak birtokjogi szerepüket őrizték meg, hanem azt a közigazgatási és bíraskodási intézményekben formát öltő közjogi kapcsolatot is, mely az egyes nemzetségeket politikai egységbe kovácsolva tartotta az egész középkoron keresztül, sőt formailag egészen 1848-ig” (*Erdély története*, I/292).

Ebben a társadalmi struktúrában, a birtokjogban, a közbirtokosságban, a közigazgatásban, a bíraskodásban keresendő a székelység mássága, s természetesen a könnyűlovassági harcmódorukban, amelyet sokkal hosszabb ideig őriztek meg, mint a magyar királyi hadsereg. Erdővidék, földrajzi zártsága miatt, különösen konzervatívnak bizonyult, még a XIX. század első felében is a királybíróknak van nagy tekintélyük, és a bíraskodás s annak végrehajtása ősrégi módon, a helyszínen történt. Bardóc faluban 1876-ig maradt fenn az úgynevezett Dulló Ház, ebben lakott a dulló, az akkori szolgabíró, és a deres az udvaron, egy nagy eperfa alatt állt. A főkirálybíró csak a XVI. század végén lépett a székbíró (*judes sedis*) helyébe.

Határmódosulások, bomlások következtek be a székek közigazgatási felosztásában, a XIV. század végén Miklósvár fiúszék levált Sepsiszékről, a XVII. században Bardóc fiúszék Udvarhelyszékről. A kettő együtt alkotja Erdővidéket, ezért kell történelmét, földrajzát, néprajzát, szellemi életét külön vallatóra fogni, emiatt kell vállalkozni e táj, e vidék megszólítására, s ha ő is megszólít minket, boldogan merülhetünk el a kölcsönös vallomástétel misztériumában.

A középkori dinasztiai magyar királyai, de később az erdélyi fejedelmek is jelentős *kiváltságokat* adományoztak a gyepűvédő székelységnek, mert ők, akár csak a magyar nemesek, vérükkel adóztak, s mivel a privilégiumaikat gyakran megnyirbálták, visszavonták, állandó elkeseredett harcot vívtak. A kiváltságok védőburka, kerete az önkormányzati rendszer volt, a „szék” jogi, katonai szerv és közigazgatási egység, egyúttal terület neve. Benkő Elek szerint a székek kialakulása már a XIII. század végén megkezdődött.

Itt, Erdővidéken Barcsay Ákos (1658–1661) erdélyi fejedelem uralkodása idején robbant ki az egyik véres konfliktus, a mértéktelenül megadóztatott székelyek fellázadtak, s a véres csata Köpec falu mellett, Csemerétjén zajlott, ahol a mészárlást és a csonkításokat a fejedelem testvére, Barcsay Gáspár irányította. Azóta él Erdély-szerte a közmondás: *Baj van Köpecen!*

Mások a negyvennyolcas eseményekkel, Heydte osztrák kapitány, később őrnagy, ezredes, a hírhedt hóhérlegény vérengzésével hozzák összefüggésbe a szölást. (Állítólag ő látta utoljára Petőfi holttestét a fehéregyházi csatatéren.) Sokkal szebb és felemelőbb az az eseménysorozat, amelyik dicsőséges korszakunkban, 1848-ban zajlottak Erdővidéken. Két vashámort is működtetett Gábor Áron, egyet Erdőfüle végében, ahol az ágyúgolyókat gyártotta, és egyet Kisbacon és Magyarhermány közelében, a Fenyős-patak mentén, Bodvajban, ahol az ágyúk készültek. Két erdővidéki csatát tüzérségi fölénnyel nyertek meg a székelyek, egyet 1848. november 30-án Hídvég-Árapatak között és egyet 1848. december 13-án a Köpec-Ágostonfalva-Felsőórakos keresztútnál. Mindkét csatában Gábor Áron irányította a tüzérséget. A Köpec melletti, ún. véczeri csata helyszínén, az 1970-ben felállított emlékmű – egy gránitból kifaragott törött kard, Tornay András munkája – kegyeleti hely, itt ünneplik az erdővidékiek minden évben 1848-at. Utórezgése is volt negyvennyolcnak. Bartalis Ferencet Sepsiszentgyörgyön, Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt Marosvásárhelyen végezték ki, mert 1854-ben részt vettek a Makk-féle összeesküvésben. Mindhárman bibarcfalvi lakosok voltak.

Ennél sokkal nyomasztóbb és fájdalmasabb az újkor egyik borzalma. A második világháború végén, 1944. szeptember 26-án román fasiszták, a Maniugárda tagjai törtek rá Szárazajta lakosságára, ártatlan embereket mészároltak le, középkort idéző kegyetlenséggel vágták le néhányuk fejét fatuskón, a falu lakosságát (gyermekeket, asszonyokat is) arra kényszerítették, hogy az iskola udvarán végignézzék a vérfürdőt; a nevelés színterét változtatták mészárszékké sötét román banditák, s csak az orosz katonák feltűnése miatt hagyták abba a hóhérmunkát. Soha fel nem oldódó komplexus ez a barbár cselekedet minden magyar ember lelkében.

Vértanúkat is gyászol Erdővidék, magányos lázadókat. Budai Domokos (1892–1938) középajtai építészmérnököt a hírhedt román fasiszta szervezet, a Vagárda gyilkolta meg 1938-ban. Nagyajtáról származott Moyses Márton fiatal költő, matematikus zseni, a líra és a tudományos kutatás nagy reménysége. Diáktársaival az 1956-os forradalmárok megsegítésére indult, a határon elfogták, megverték, megkínózták, bebörtönözték őket. Moyses Márton benzinnel öntötte le magát Brassóban, mint a cseh Jan Palach, tűzhalállal tiltakozott a román kommunista diktatúra ellen. Vargyason nyugszik Borbáth Károly (1931–1980), kiváló helytörténész. Tudományos felfedezései miatt üldözték, visszavonult erdővidéki magányába, rejtélyes körülmények között halt meg 49 éves korában.

Erdővidék *szellemi földrajza* legalább olyan gazdag mint a múltja vagy a felszín flórája, faunája. Évszázados protestáns hagyomány követelte minden családtól, hogy egy fiúgyermeket a tudománynak szenteljen. Ennek a felhajtó erőnek köszönhetjük, hogy az egyetemes szellemi élet képviselői lettek az innen magasba emelkedő, tanult elmék, köztük olyanok, akik nélkül elképzelhetetlen a magyar univerzum, a magyar paletta. S mivel Erdővidék lakosságának jelentős része nem volt jobbágy, kollektív nemességet kapott a határőrszolgálatért, küldöttei a tudósvilágba, a poétai mezőbe is bevitték a szabadság érzetét, a fölemelt fő méltóságát.

Példamutató és Erdővidéket, Barcaságot leginkább jellemző paradigma, hogy a könyvek, kódexek, könyvtárak bűvárlója, Apáczai Csere János (1625–1659) híres *Encyclopaediájában* a szabadság lobogóját bontotta ki. A bevezető részben írja: „...az igazság szabadságának zászlaja alatt honfitársaim elé tártam mindazokat a szükséges dolgokat, amelyek hasznosak, és amelyeket ismerni szükséges...” Felemelő és magasztos ez a tudósi ars poetica! Felemelő és magasztos az, hogy a magyar tudományosság kapujában úgy áll Erdővidék és Barcaság fia, Apáczai Csere János, mint Delacroix nőalakja a barikádon, mint a fáklyát magasba emelő szobor New York kikötőjében.

Nagy mesterének, Descartes-nak a filozófiai rendszerét írta újra magyarul, miközben óriási küzdelmet vívott a tudományos szaknyelv kimunkálásáért. Ugyancsak a magyar nyelv „szárasságát” (szegénységét) olajozta, amikor a teológia, a matematika, a mértan, csillagászat, a természettudomány, a medicina, a földművelés, történelem ismeretanyagát summázta. Nyelvteremtő küzdelme fontosabb, mint a tudományhalmaz, amit tizenegy fejezetben egybeszerkesztett. Aki az óriás vállán ül – vallotta –, messzebbre lát, mint az óriás. Szép gondolatát átvehetjük, s joggal nevezzük őt szellemóriásnak, kinek válláról a múlt és a jövő mezőit pásztázzuk tekintetünkkel.

Sugárzó példakép ő, mert mindezt távol hazájától, Utrechtben cselekszi azzal a gonddal és céllal, hogy a magyar tudományosságot a nyugati népek színvonalára emelje. A hívó szót is meghallotta, 1653-ban Aletta van der Maet nevű holland feleségével, gyerekeivel hazaköltözött Gyulafehérvárra. A nagyszerű élettárs, Aletta van der Maet nevének zenéje szólát a túlvilágból Áprily Lajos számára a házsongárdi temetőben, dal és fény áradt a sírból, és a férj szelleme, jó kísértete jelent meg a kései költő-utód előtt:

*hol a sötétség tenger-árja ellen
ragyogó gátat épített a szellem.*

(Tavasza a házsongárdi temetőben)

Erdély, az erdélyi fejedelmi udvar nem volt felkészülve a „napsugaras nyugat” hazatért követének befogadására, a puritanizmus védelmében elmondott beszéde miatt Apáczait azzal fenyegette meg Erdély fejedelme, II. Rákóczi

György, hogy a toronyból dobhatja le, és csak Lórántffy Zsuzsanna segítségével jutott álláshoz Kolozsvárott, ahol beköszöntő beszédében az iskolák felette szükséges voltáról elmélkedett (*De summa scholarum necessitatae*). Kortársunk, Páskándi Géza, a kiváló költő drámai műben formált fényoszlopot Apáczai Csere János alakjából (*Tornyot választok*). Sok köze volt a fényhez! Ő az első magyar, aki a mi nyelvünkön fogalmazta meg Kopernikusz heliocentrikus elméletét, ő az első tudós, aki vallotta: a tudás a szabadságharc eszköze, a tudomány barikádján állni hősi cselekedet. Ezt a krédót vésték emléktáblájára Apácán hálás utódok 2000-ben: SOHA TUDOMÁNYI FEGYVEREDET KEZEDBŐL LE NE TEDD.

Nem léphetjük át Apáca határát a község XX. századi költőfiának, Bartalis János (1893-1976) nevének említése nélkül. Híres alsókosályi bukolikáival a Dés környéki tájat emelte be a magyar irodalomba, ott írt és gazdálkodott felesége birtokán, de a gyermekkor, a barcasági-erdővidéki emlékek izzottak a lelkében, tájírása elemeit, mint méh a nektárt, széles mezőkről gyűjtötte össze. Szabadverset írt, s a csoda azzal következett be, hogy tárgyias, prózai mondataiba, verssoraiba be tudta emelni a lírát, a panteizmust, a melankóliát. Önjellemzése létértelmezés is: „Nincs kezdete az én dalomnak, / és nincs vége se, / egy darab a világból, / vagy talán maga az egész világ” (*Ó, szép tavaszi nap!*). Költészetének különös rejtelmeibe akkor tudunk behatolni, ha Kosztolányi Dezső tagadó formában írt kijelentéseit állításokra fordítjuk: „Sehol a közelmúlt avas formanyelve, a nagyzó, világmegváltó romantika, a fontoskodás, a hetvenkedő, mellét verdeső öntetszalgés.”

A borzalmas világháború és Trianon után az erdélyi magyar irodalom születésének minden fontosabb eseményénél jelen van, a pionírok közt menetel, az útkövezők ösvényeit járja. A kisbaconi mester, Elek apó indult el truppjával faluról falura, városról városra, és evangélisták módjára osztogatták az akkor születő erdélyi irodalom virágait, Bartalis János hűséges tagja volt ennek a társulatnak, és fogadott írófia Benedek Eleknek, ezáltal a hőskor tehetséges és hűséges írástudója.

S még mindig Apáca!

Egyedülálló, híres népszokás a faluban a kakaslövés. A favillára kötözött élő kakas lelövése kétségtelenül pogány korból maradt fenn, de a legenda közelebb, a keresztény korba helyezi a történetet: Tatár-török hadak dúlták a vidéket, a lakosság a közeli Fekete-várban rejtőzött el, de egy öregasszony kakasa kukorékolásával elárulta őket, s az ellenség rájuk tört. A Capitoliumot Juno istennő libái megmentették gágogásukkal, de itt a kakas vést hozott a várvédőkre, emiatt lövik ma is szegényt Apácán, igaz, most már csak céltáblákra festett képet lyugatnak át fiatal legénykének nyílvezzővel, íjas puskával.

Az Olt túlsó partján is magasba törtek a szellem hegycsúcsai az elmúlt évszázadokban. A reformkor a hőrszok születésének kedvezett, de fordítva is igaz, a hőrszok emelték magasba a kort. Nem messze Apácától, vele átellenben, az

Olt túlsó partján, Bölönben született Farkas Sándor (1795–1842), aki előnévnek fölvette faluja nevét. Ő az arany század egyik jeles polihisztora: teológus, jogász, politikus, közgazdász, lapalapító, szerkesztő, szépíró, utazó, országépítő reformer, Wesselényi Miklós barátja. Bölöni Farkas Sándort túlzás nélkül nevezhetjük a szabadságeszmény akkreditált követének a nagyvilágban. Nyugatra ment, akárcsak Széchenyi István és Wesselényi Miklós azzal a céllal, hogy fejlett civilizációk útjait szülőföldjén meghonosítsa. Útitársával, Béli Ferencsel áthajózta az Atlanti-óceánt, az Újvilág friss szellemét, demokratikus intézményrendszerét fürkészte-firtatta, s hazatérve jegyzetanyaga alapján beszámolót írt, *Utazás Észak-Amerikában* (1834), amely egykönyves íróként örökéletűvé avatta.

Hazájában, Erdélyben még mécsessel világítottak, a leggyorsabb jármű a postakocsi és a lószekér volt, s ő a modern technikát, az amerikai sajtót, az iskolákat, a nevelést, a jogrendet, a vallást, a politikai pártokat vizsgálta: Mit lehetne abból otthon hasznosítani? Beleszerkeszti könyvébe a Függetlenségi Nyilatkozatot, amelyet 1776. július 4-én szavazott meg a Kongresszus 55 képviselője a jelszóval, hogy „minden ember egyenlőnek teremtett”. Bölöni Farkas Sándor könyvében lázító a függetlenség eszméje, s irritálóan új a demokratikus egyenjogúságot hirdető elmélet. A Habsburg hegemonia sötét árnyéka ekkor még túlságosan ránehezedett Magyarországra, az *Utazás Észak-Amerikában* (1834) megjelenésekor Petőfi még csak tizenegy éves, Kossuth Lajos harminckettő, de az idő éréséhez Bölöni Farkas Sándor is hozzájárult.

Magyar szellemi univerzumot jellemző adat: Bölöni Farkas Sándor csak 11 évvel volt fiatalabb, mint Kőrösi Csoma Sándor, és egy évben, 1842-ben haltak meg. Mindketten híres utazók, egyik az őshazát kereste Keleten, másik a magyarság civilizációs felvirágoztatásán töprengett Nyugaton. Egyikük a *múltba* utazott, másik a *jövőbe*, de céljuk azonos volt, romantikus lángolással szolgálni népet, hazát, nemzetet. Bölöni Farkas Sándor naplótöredékének egyik mondata jellemző koreszme, mindkét utazó életfelfogását hordozza: „Vannak a szívnek oly babonái, melyeket az észnek legkomolyabb bírálatai sem oszlathatnak el.”

Apáczai Csere János tragikus sorsát Páskándi Géza írta meg drámában, Bölöni Farkas Sándor alakját regényben teremtette újra Mikó Imre (1911–1977), a híres Mikó-család XX. századi fia, a legnagyobb nemzetiségi szakértő, a szürke eminenciás: *A bércre esett fa. Bölöni Farkas Sándor életregénye* (1969)

Sorsszimbólum. Bércből *kinőni* a természet parancsa. Bércre *esni* a fátum irgalmatlan döntése, ami által a József Attila-i törvény valósul meg: „a hős el van vetve, teremni muszáj”.

És sorra jönnek elő az arcok! Bölön után, Barót felé haladva, Nagyajta következik, a híres unitárius püspök, Kriza János (1811–1875) szülőfaluja. Egy könyvmaradt kép maradt fenn róla, arcvonásaiból kiolvasható származása: Torockón voltak bányászok az ősei, kemény férfiak, elszántak, bátrak, s Kriza János jól sáfárkodott a genetikai, erkölcsi örökséggel. Édesapja ugyan már szegény sorsú

unitárius pap, Kriza János élete mégis szívós munkában telt el, a tanulást, az önképzést puritán szigorral végezte, amíg eljutott a püspöki székhelyig, irodalomban a *Vadrózsák* (1863) híres gyűjteményének országos sikeréig, s ezáltal a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig. Petőfi-előd, a népiesség korai hírnöke. Három évig Berlinben tanult, itt figyelt föl a Grimm-testvérek munkáira, Herder elméletére, s ennek hatására élete értelmét a nép által alkotott szellemi kincsek összegyűjtésében látta és tudta. Óriási szerepe volt az ún. „herderi jóslat” cáfolásában. A *Vadrózsák* (1863) olyan bőségszarú, amelyből könnyűszerrel fölmutatható Erdővidék *népköltészete*. Indokolt csak ebből a forrásból meríteni, mert amúgy sincs szigorúan elkülöníthető folklórja e kistájnak, Kriza is egész Udvarhelyszék, Csík- és Háromszék anyagát gyűjtötte.

A kortársakban a székely balladák keltettek nagy döbbenetet. A *Kádár Kata*, a *Kőműves Kelemenné*, a *Budai Ilona*, a *Júlia szép leány* drámai tónusa, a jellemek, az események végzetszerűsége a világirodalom, főleg az ókori görög drámák nagy alkotásaival rokon. Mivel a *Vadrózsák* valóban össznemzeti kincsek gyűjteménye, azokat a csírákat, töredékeket kell kiemelni, amelyek később az egész Kárpát-medencében elterjedtek, közismertté váltak. A zeneirodalom klasszikusai a *Tavaszi szél vizet áraszt* remekművet tartják a legszebb magyar népdalnak. Kriza gyűjteményében még csak egy strófa szerepel ebből – a „*virágom, virágom*” ismétlés még hiányzik:

*A pántlika könnyű gúnya,
Mert azt a szél könnyen fújja.
A főkött nehéz gúnya,
Mert azt a bú nyomdokolja.*

A szerelmi bánat, a kesergés ma is élő, több strófás dala a *Felsütött a hold sugára* kezdetű ének. A *Vadrózsákban* csak egy, mégpedig Anyaszék egyik településéhez kötődő szakaszt találunk abból:

*Tordátfalván van egy malom,
Bánatot örölnek azon,
Néköm is van búbanatom,
Odaviszöm a hátamon.*

Kodály *Esti dala* egyik nemzeti imádságunk, szent szövegünk, aligha nevezhető jó magyarnak, aki nem ismeri. A világ zenekultúrájában is jelen van, a King's Singers is énekelte. A szakirodalom szerint két szakaszát maga Kodály gyűjtötte a Nógrád megyei Pásztón, a 3. strófa Szeged környékéről került elő, és, íme, Kriza gyűjtésében egyik töredéke:

*Jaj, Istenöm, rendölj szállást,
Mett meguntam a bújdosást,
Idegen földön a lakást,
Éjjel-nappal a sok sírást.*

Bartók figyelmét sem kerülte el a *Vadrózsák*-kötet. Nehéz volna ellenőrizni, közvetlenül vagy más kiadványok közvetítésével jutott el hozzá a versszöveg, aminek hatására megszületett a disszonáns, sikoltó bartóki remekmű:

*Kara-héjja, héjja!
Kilenc pipénk héjja,
Ha nem adod vissza,
Ne jöjj erre héjja!*

Kriza Jánost nem fagyasztotta be protestáns, puritán szerepbe az egyházi méltóság, jókedvű, jó kedélyű ember maradt a püspöki székből, a gyűjtött dalok közül szerelemdal a legtöbb, a fiú és a lány, a férfi és a nő vijjogó párharcáról, különbözőségükről és egymásba robbanó azonosulásukról szólnak. Két példa:

*Búzát vittem a malomba,
Azt gondoltam, törökbúza,
Törökbúza édös málé,
Nincs szöbb élet, mint a lányé.*

*Mert a léány, mint a páva,
Úgy fekszik a vetött ágyba',
De a legén, mint a kutya,
Úgy leskődik az ablakba'.*

És a másik:

*A fuszujka szára,
Fölfutott a fára,
Az én édesömnek
Csókra áll a szája.*

*Nem bánom, nem bánom,
Csak szívemből sajnálom,
Hogy az én édesöm,
Más karjában látom.*

Kriza közli először az első, igazi, eredeti *székely népmeséket*. Olyan nyelvi és néplélektani mélységek buggyannak föl ezekben, amelyet se az alkotó fantázia, se a delírium, se a megsejtés, se a száraz, logikai töprengés nem tudott mostanig túlszárnyalni. Egyetlen remekmű megemlítésére van itt lehetőség: *Az apám lakodalma*.

Buzogó forrás, mindaz, amit a székelység megélt, amit gondolt, amit a világból a maga képére gyúrt, benne van. Nyelvi leleményeit, turpiságát, abszurd gondolatfutamait, a lehetetlen legyőzését a székely írók feloldva, szálaira bont-

va, más műfajba, versbe, regénybe, novellába transzponálva újraírták, megismételték. Nyíró József és Tamási Áron ennek a televénynek a sarjadéka.

Münchhausen báró kalandjait hahotázva olvassa a világ, s az abszurd történetesorozatból leginkább arra emlékszünk, hogy a kalandor saját hajánál fogva húzza ki magát a mocsárból. Az *apám lakodalma* legényke hőse (Tamási Áron gyermekalakjainak archetípusa) ugyanezt cselekszi többször. Búzáat visz a malomba, mert apja nősul, anyját veszi feleségül, (ő csak rá egy évre születik meg!), ostornyeले gyökeret ereszt a földbe, amíg az eprészni szökött malmot hazakergeti. A seregélyek, amiket a kebelébe rakott a fa odvából, elszállnak vele, de lepottyán, s csepp víz sem marad az Oltban...

Fergeteges, bizarr történet, humor hátára kapaszkodott abszurd, szakadék szélen táncoló móka, egyszóval minden eszköz, stíluselem, írói lelemény, ami Rabelais-tól Cervantesig, Molière-től, Swiftig Hasektől Karinthy Frigyesig, az ő tolluk nyomán bevonult és beépült a világirodalomba. A paradoxon annyira otthonos ebben a mesében, mint egy természeti kezdőkép a népdalokban, alig van ehhez hasonlítható tökéletesség, csiszolatlan gyémánt népköltészeti kincsesládánkban.

Kriza tudatos gyűjtő volt, okos körülpillantással vette be a gyűjteményébe a közmondásokat, táncszókat, találós kérdéseket, öntöző-locsoló versikéket, és tájszótárt is szerkesztett. Milyen kár, hogy kiestek vagy be sem kerültek nyelvünkbe olyan hangulatfestő szavak, mint: ágál (büszkélkedik), agyal (megver), babukol, baggat (lassan, rosszul végzi a dolgát), csángál, csángat (félre veri a harangot), összehuttyan (összeesik), kecskebukát vet (bukfencezik), köntörfalaz (mellébeszél), láz (nagy fennsík), mutuj (ügyefogyott) stb.

Nem is tudott más az ő nyomába lépni, csak a fél évszázaddal később született földije, az ugyancsak erdővidéki Benedek Elek.

Köpeczi Sebestyén József (1881–1964) híres heraldikus, címerfestő, genealógus Széken született, de a két világháború között Köpecen élt, mert előneve miatt a román hatalom ezt a falut jelölte ki kényszerlakhelyének. Ő Erdővidék egyetlen deportált polgára. Kalandregény az élete. Festőnek készült, Bécs, München, Párizs műegyetemein, művésztelepein tanult. Az első világháború végén a Székely Hadosztályban harcolt, foglyul ejtik, Brassóban együtt raboskodott Márton Áron püspökkel. Kivégzését csodával határos módon úszta meg. Megmenekül, s a háború után olyan munkákat végez, hogy I. Ferdinánd román király Bukarestbe rendeli, s megfesteti vele a Hohenzollern-ház nevében Románia államcímérét. Számunkra fontosabb az 1943-ban készült pompás munkája: *A Nemes Székely Nemzet ősi címere*. Szenvedélyesen kutatta és restaurálta a székelyföldi templomok falképeit, számos híres erdélyi család címérét és ex librisét ő készíti el. Hosszas vándorlás után élete utolsó színtere Kolozsvár.

Erdővidék székhelyének jeles fia, Baróti Szabó Dávid (1739–1819) az irodalomtörténeti múltból tekint ránk. Az egykori Magyarország majd minden tájegységén lakott, végül a Felvidéken, Virt faluban halt meg, ott temették el, így

Trianon brutális döntése miatt Szlovákiában nyugszik, de amíg élt, igazi otthona a magyar költészet volt. Érdemes letisztítani a port elfeledett alakjáról! Indokolt az igyekezet, mert korunk a feledés, a múlttemetés csillagövébe lépett át. Szembe kell úszni ezzel az árral, de csak úgy, hogy ne Don Quijote rozsdás pajza és rozoga paripája jelenjen meg. A helybéliek járnak igaz úton, az ifjúságnak azzal mutatták föl alakját, hogy róla nevezték el Erdővidék székhelyén a Baróti Szabó Dávid Elméleti Líceumot, s az épület előtt a polihisztor költő szobra áll. Innen sugárzik ki minden szellemi erő Erdővidéken, s azokat az *Erdővidéki Lapok* folyóirat fiatal, tehetséges szerkesztője, Demeter László gyűjti fókuszba.

Ma már alig magyarázható eléggé lelkesen, milyen óriási jelentőségű az a felfedezés, hogy magyar nyelvünk – akárcsak a latin – alkalmas az időmértékes verselésre. Két társával, Rájnisi Józseffel és Révai Miklóssal alkotta a híres „klasszikus triászt”, s a három tudós költő kísérletezései nyomán megszületett az időmértékes magyar verselés, amely Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály eljövételét tette lehetővé. Igaz, parázs vitát, a „prozódia pört” váltotta ki a felismerés. Baróti Szabó Dávid a dallamos erdővidéki nyelvjárás tónusára figyelt, azt hordozta fülében, Rájnisi József szembeszállt vele, Batsányi és Révai is beavatkozott, két táborra oszlottak, de a végeredmény az lett, hogy a hexameter, a pentameter madara fölrepült a magyar irodalom égére.

Ugyancsak hármass felállásban – Kazinczy Ferenc, Batsányi János és Baróti Szabó Dávid – 1787-ben megalapítják a kassai Magyar Társaságot, és elindítják az első magyar szépirodalmi folyóiratot, a kassai Magyar Museumot.

Az Erdővidékről elszármazott tudós költő, Baróti Szabó verseivel, nyelvészeti munkáival, műfordításaival (Miltont, Vergiliust magyarította) beépült a magyar irodalom igen fontos, a reformkort előkészítő szakaszába. Napjainkig visszhangzik a korlátatlan szabadgondolkodást, a jakobinizmust, a hazafiátlan nemzetárulókat bíráló szava, mert, akárcsak Apor Péter, féltette nemzetét az idegen, kozmopolita kalandorok rombolásától. Karakán, székely természetét Kazinczy jellemezte találóan: „...háta gerince komplementekre hajolni nem tanult”. Igaza volt a széphalmi mesternek. Magyarországra, Erdélybe a felvilágosodás eszméi elsősorban Bécsen keresztül jöttek, és azok a Habsburgok kezében a németesítés, a gyarmatosítás eszközeivé torzultak. A felvilágosodott uralkodó, II. József (1780–1790) a Szent Koronát Bécsbe szállította, centralizálta a sajtóellenőrzést, hivatalossá tette a német nyelvet Magyarországon, megszüntette a megyei önkormányzatot és a főispáni tisztséget, tilalmi rendszert vezetett be a vámgyakorlatban, szemet hunyt a román mócok magyarelleses jobbágyfelkelése előtt, felszámolta a szerzetesrendeket.

Mind olyan sújtások, amelyek azóta is ismétlődnek, keleti és nyugati nagyhatalmak súllyesztettek bennünket gyarmati sorba valamilyen, tévedhetetlennek nyilvánított ideológia nevében. Ezért jó, ha felidézzük azoknak az alakját, akik látták saját korukat, s volt bátorságuk és gerincük kiállni a nemzeti eszmények mellett.

A Baróton született jeleseink közül Gaál Mózes (1863–1936) érdemel még különös figyelmet. Rokonszenves arcával elsősorban az ifjúság felé fordult, a fiatal nemzedékhez szóltak egykoron regényei, elbeszélései, egyik szerkesztője volt az *Én Újságom* gyermeklapnak. Budapesten, mint tankerületi főigazgató, Babits Mihályt vette pártfogásába, akit pacifizmusa miatt eltávolítottak a katedrájáról. Bensőséges baráti kapcsolatuk mindvégig megmaradt, a nekrológot Török Sophie írta róla. A világ legjobb emberének nevezte.

Ma cserkészcsapat, egyesület, általános iskola viseli Gaál Mózes nevét Baróton, ugyanott szobrot emeltek neki, a kisváros büszke, híres fiára.

Barót közeli faluban, Olaszteleken született Hermányi Dienes József (1699–1763), előnévnek mégis egy másik, erdővidéki falu, Magyarhermány nevét használta. Második, választott pátriája Torockó és Nagyenyed lett. Barátai, ismerősei „*lábakon járó könyvtartó polcnak*” nevezték hatalmas tudása, műveltsége miatt, stílustörténetben a barokk és a rokokó rusztikus változatát, társadalomban a polgári értelmiséget képviseli. Ő ismerte legjobban a XVIII. századi Erdély társadalmának vertikális létrafokait, híres anekdotagyűjteményében, a *Nagyenyedi Demokritusban* az útszéli vándortól, a putrik lakójától a fejedelmi udvarig minden kategóriáról, embertípusról van szava; Rabelais-re vagy a mi Bornemisza Péterünkre jellemző szabadszájúsággal, irgalmatlan személyeskedéssel ítélkezik. Útjára bocsátotta a rövid, prózai műfajt, az *anekdotát*, amely olyan hosszú és fontos szerepet játszott egészen a XX. századig a magyar próza fejlődésében. Tudásszomja ma, az egy dimenzió felé botorkáló ember számára igazán példamutató, nyelveket tanult, levelezett, történelmi, földrajzi, teológiai feljegyzéseket készített, prédikációit Erdély-szerte ismerték.

Mintha csak transzcendens hatalom diktálná, úgy termi Erdővidék a protestáns paptudósokat. Benkő József (1740–1814) Bardócon született, de Közéapjtan volt lelkész. Megírta Erdély történetét (*Transsilvania*, 1778), nyelvészkedett, botanizált, először használta magyar nyelven Linné rendszerét, ő írta le latinul is a növények neveit. Több virágnak, növénynek adott nevet, a botanika tudománya Benkő József nélkül elképzelhetetlen. Közéapjai fűvészkertje országos hírű volt. Több falu, Bardóc, Közéapja, Köpec vallja magáénak, versengenek, melyik település volt a nagy tudós bölcsője.

Az innováció lázában él korunk, a XXI. század, nem is tudná megoldani újabb és újabb felfedezések nélkül sokasodó, csomósodó bajait. Erdővidéken a kutató, a feltaláló tudós elme évszázadokra visszatekintve megszokott embertípus. Budai József (1851–1939) Bodos szülötte, másfélszáz növényt nemesített, ebből 35 újfajta gyümölcs, szülőfalujában ma is él a Técsi Rózsa nevű almafamatuszálem, és a Budai Domokos-, valamint a Cetz Mária-féle, általa létrehozott almafajták Erdély-szerte ismertek. Ő létesítette a Miskolci Növénynemesítő Intézetet, országos jelentőségű volt a cseresznye és az őszibarack terméshozamának megnövelése.

Benkő Sámuel (Kisbacon, 1743–1825) az első magyar járványszakértő orvosunk, úttörő munkásságának jelentősége felbecsülhetetlen. Miskolcon élt, föl-

vette a harcot a vörheny, a himlő ellen, tanulmányokat, szakkönyveket írt, ő végzett először rendszeres kórbonctani vizsgálatokat.

Azt is már csak a szakma művelői tudják, milyen korszakalkotó volt Benkő Ferenc (Kisbacon, 1745–1816) mineralógusi, ásványkutatói munkássága. Nagyenyeden ő alapítja meg a természettudományi múzeumot, és német minták fordításával megírja az első magyar ásványtani kézikönyvet.

Bem tábornok tábori orvosa, Simonfy Sámuel Tordán született ugyan, de erdővidéki lett, és a forradalom után kiváló egészségügyi munkát végzett. A baróti, ún. Zathureczky-temetőben nyugszik.

Igen, úgy bugyogtak, úgy törtek fel a közrendi székelő népből ezek a nagyszerű protestáns paptanárok, tudósok, kutatók, kísérletezők, mint a sok ezernyi borvíz forrás Erdővidék minden tájegységén. Örök példák és eszményképek ők, különösképpen ma, amikor az élet megmaradása a Földön éppen a gondolkodó elmék, a kutató intézetek munkásainak eredményeitől függ.

Rejtélyesnek tűnő, de biztos törvények alapján működő metafizikai erők gondoskodnak arról, hogy minden korban feltűnjön, és az éppen üresen álló pályára lépjen egy olyan személyiség, akiben egy vidék, egy korszak, néha az egész nemzet energiái, karizmái sűrűsödnek össze, aki, engedelmeskedve a parancsoknak, elfoglalja helyét bolygórendszerünkben. Ilyen személy volt a XIX. század végén és a XX. század elején Benedek Elek (1859–1929), Erdővidék emblematisztikus alakja. A híres axiómát Kovács László írta le róla nekrológban 1929-ben: „Benedek Elek sokkal több és nagyobb, mint a művei.”

Emberi nagyságát, a jellem karátos voltát mondta ki ezzel a kortárs kritikus úgy, hogy egyúttal Erdővidék (és Székelyország) népének uralkodó tünetjegyét is megnevezte. A primorok, a lófő- és gyalogszékelyek határvédő katonatársadalma, ha nagy véráldozatok árán is, de megőrizte azt a szabadságot, amelyikkel a honfoglaló köztársaságok egykoron rendelkeztek. Ezt a szabadságot dacos, felemelt fő, nyílt tekintet, lázadó, rebellis természet jellemezte, és nem ismerte a jobbágyi alázatot.

S a kor, a dualizmus kora, amelyben Benedek Elek élt, alkalmas volt a személyiség megvalósulására. Felnőtté vált a magyarság, heves, véres, bukott forradalma után szívós munkába kezdett, és a Monarchia biztosította a teremtő erők kibontakozását. Mezőgazdaságban, iparban, kereskedelemben, tudományban, pénzforgalomban világjelenség lett nemzetünk. A reformkor monumentális vállalkozásait folytattuk hosszantartó, áldott békeidőben.

A nagy robbanás, az urbanizáció veszélybe sodorta a népi kultúrát, ezért kellett jönnie egy olyan írástudónak, aki úgy menti meg, hogy polgárok, kézművesek, arisztokraták, városi munkások asztalára teszi le azt. Benedek Elek főműve, a *Magyar mese- és mondavilág* I–V. (1894–96) a millennium tiszteletére jelent meg díszkötésben, a népnek szánt ponyvafüzetek még korábban, s mint háborgó vizek fölött a bója, jelezte, téves a „herderi jóslat”, gazdag, dúsz kultúrát teremtett a magyar nép, nem lehet elmondani fölötté a halotti beszédet.

S mindezt egy nagyon kicsi erdővidéki falu, Kisbacon fia cselekedte, egy patkóscsizmás, zekés, posztónadrágos parasztyerek, akiből országgyűlési képviselő, fővárosi lapok szerkesztője, a magyar gyermekirodalom megteremtője, az akkor még csonkolatlan, nagy ország gyermekvilágának halhatatlan Elek nagyapója lett.

S Trianon után Erdély apostola.

Mindez csak vázlat, jelek sora. A százötven kötetes életfa mély gyökérzetű, lombkoronája szétágazó, terebélyes, abból néhány, a népi közmondásokra emlékeztető bölcsességet érdemes kihámozni, és ide iktatni:

Az élet titka a reális arány.

Csak az a valamennyire egész ember, kinek könnyű a toll, s nem nehéz – a kasza.

Ne félj, ne szégyeld szeretni a hazát!

Inkább légy 'vadmagyar', mint 'szelíd hazafi'.

Állj a védtelenek, gyengék közé, az erősek, hatalmasok oldalán harcolni nem virtus.

Ha fiatalabb lennék, beiratkoznék a technológiára.

A szép ifjúságnál csak egy van szebb, a szép öregség.

Filozófiai rendszer körvonalait véli fölfedezni a XXI. századi olvasó, ha továbbgondolja, kibontja Benedek Elek axiómáit.

Beteljesedett élet után, írás közben érte a halál, utolsó, leírt szavával a „dolgozni” igét ragozta. Maga építette, pompás kúriája most emlékmúzeum, és sírja a kisbaconi temetőben zárandokhely. Ha rajongó csodálói akarunk lenni ennek a pompás kistájnak, Erdővidéknek, nincs értékesebb etalon, mint az a *bölcsesség*, az a *rajongás* és az a *hűség*, amelyet Benedek Elek életművében felhalmozott, s amely szétáradt milliók tudatában. És merjük hozzátenni: lelkében.

* * *

A rideg, elidegenedett és globalizált nagyvilág ellentétpárja Erdővidék. Régió, ahol nem domináns jegy a provincializmus. Az emberek ismerik egymást, rokoni, baráti szálak hálózák be a falvakat, s a közmorál élő, eleven erő. Egy nyelvet, egy ö-ző, gyönyörű diftongusokat ejtő nyelvjárást beszélnek, mégis mindenik falunak megvan a maga szokásrendje, arca, külön élete, hagyománya, népviselete. A mesterségek változnak faluról falura, egyikben híresek a bútorfestők, másokban a faragómesterek, kerékgyártók, fazekasok, kosárfonók. Még a temető kertek is különböznek, messzi földről zárandokolnak ide turisták és szakemberek megcsodálni az apácai vagy az erdőfülei kopjafákat.

A bányászat évszázados hagyomány volt Erdővidéken, barna színet, vasércet hoztak felszínre kezdetben kézi erővel, újkorban gépekkel, s mint bárhol, kettős az ipar következménye. Megélhetést biztosít a lakosságnak, és súlyos szennyeződést, természetrombolást hagy maga után. Nevet is adtak már ennek az újkori ártalomnak: tájseb. Milyen szomorú szó!

Az ipar haldoklása, megszűnése súlyos egzisztenciális gondok elé állította Erdővidék népét. S az még nagyobb gond, hogy Hídvég, Bölon környékén és

Száldoboson a román nyelvet beszélő romák gyors szaporodása miatt újabb demográfiai háború szakadhat a medencében élő székelység nyakába.

De van egy terület, egy szféra, ahol épségben megmaradt a múlt, s ez a *pan-teizmus*, a fű, fa, virág, hegyhát, patakkanyarulat, hegycsúcs, madárhangoktól, szarvasbőgéstől visszhangzó erdők, mezők szeretete. Egyének, családok, csoportok, iskolák járják a vidéket, s világjáró kalandok helyett a kis haza felfedezésére indulnak. Boldogan és büszkén néznek szét valamelyik Látó-hegyről (ilyen több is van!), ereszkednek le onnan a patakok völgyébe, selyemrétekre, fortyogó mocsarak szélére, s boldogan botanizálnak, matuzsálemfákat, természeti műemlékeket ápolnak alázatos tisztelettel, növény- és állatritkaságokat csodálnak meg, s nevet adnak minden borvízforrásnak, erdei kaszálónak, legelőnek, köszálnak, vízmosta hegyszorosnak.

Gyors vizű patakok futnak le a hegyekről, szarvasok csodálják pompás agancsukat a kristálytisza víz tükrében, s ha révületbe esik a vándor, látni véli a képet, hallani véli a dallamot: „Mint a szép híves patakra...” Zsoltáros földön járunk.

A világ belterjes felfedezése legalább akkora öröm forrása, mint a piramisok, a kanyonok, vízesések, gejzírek, felhőkarcolók vagy a csak számokkal megnevezett utcák labirintusának csodálata. A vidékbe szerelmes rajongó vádolható elfogultsággal, de a nagyvilág nem. Kell lennie valamilyen titoknak, rejtélyes erőnek, ami nem magyarázható lokálpatriotizmussal, mert az angol királyi ház tagja, Charles trónörökös házat vásárolt a földrajzilag Erdővidékhez tartozó Zalánpatakon. Látogatásaival a sok milliós Londont váltja fel a nem éppen 200 lakost számláló székely falucskával.

Mi lehet ennek a titka? Az ókori, keleti bölcs válaszolt egykoron erre a kérdésre:

„Ülj le egy fűszál elé, nézzed azt húsz évig, s megismered a világot” (Konfucius).

Ábrahám Jakab: Menekülés (rézkarc, alkvatinta, 1991)

Kós Károly, a prózaíró

Kós Károly maga volt a csoda. A népek – magyar, román, szász – együttélését, a transzszilván gondolatot benső értékke – életszükségletté – avató valóság-látnok. Az osztrák és francia ősök ivadékaként is az egyik legnagyobb magyar. A kilencvenéves reneszánsz embert – író, építőművészt, grafikus, szerkesztőt, mezőgazdát – köszöntő Sütő András szavai jól jellemzik a tollal is kitűnően bánó Erdély-mindenest.

„A Kós Károly-i próza: kovácsoltkapu-rengeteg; gótikus tornyok harangjainak szólása. Történelmi regényben nálánál történelmibb hangulatot még senki nem teremtett a magyar prózában. Móricz sem, Kemény Zsigmond sem. Esetleges szemöldökrándításra tegyük hozzá: a múltábrázolásnak nem kizárólagos feltételeiről szóltunk. Hanem a felidézett történelemnek arról a sűrű és kristályos levegőjéről, amelyből a légszomjúság érzete nélkül kilépni – a jelenbe visszaszasunyókálni – nem lehet; amely képzeletünkkel együtt a tüdőt is munkába veszi. Kós Károly írói bravúrja: az építésze is egyúttal. Könyvei: akár a templomai, oly szilárd alapzatúak és egyediek a formai zártság, a bástyafalas körülhatároltság védekező állapotában. Ezért, ha ostrom alá vették is a transzszilvanizmus körül némelykor fellángoló vitákban: le nem rombolhatók.”

Sütő költői nyelvezettel az *egészről* szól. A mondatok zamataról s arról a kristályos – Erdély vagy közelebbről Kalotaszeg szállította – levegőről, amelynek sűrűségében táj, történelem, népsors, küzdelem, vagyis a méltó éléshez szükséges megannyi életdarabka mind benne van. A balladai homály is, és a költészetté nemesedett, leginkább archaikus formát öltő tisztánlátás is. Az ébredő hajnalok forradalmi „kakas-szava” – gondoljunk csak a *Kiáltó szó* (1921) egyik legfontosabb mondatára. „Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak” – és az ember életébe bekövetkező este (lásd a *Varju nemzetségben* Maksai László vég előtti „gyónását”, illetve a haldokló István király – *Az országepítő* – irtalomért való esedezését).

SAKOLCZAY LAJOS (1941) kritikus, művészeti író, szerkesztő. Legutóbbi műve: *Sorsszerűség, álmom, etika* (2012).

Kós „kovácsoltkapu-rengetegét”, a próza megannyi változatát azért is érdemes közelebbről – pontosabban műfajok szerint – megvizsgálni, hogy lássuk: érvényességi hatókörük szinte ugyanaz. A megszólítottak köre is, csak más-más módon történő beszéddel. Mit tanult, többek között, a havas szerelmese a preraffaelitáktól? Azt, miként a „Körösfői-Kriesch Aladár halálára” írottakban olvasható (*Napkelet*, 1920, 273), hogy „a művészet nem önmagáért van, de értünk, emberekért, az embernek a világba, a mindenségbe, az egymáshoz való tartozásba vetett hitéért van”; hogy „anyag, szerkezet, cél és rendeltetés nélkül művészet nincsen”; hogy „a művészethez joga és szüksége van minden embernek egyformán”.

Mindezek, az önkitejesítés korát éljük, alighanem ósdi fogalmak. A mese, ballada és a valódi költészet is az, hiszen rohanó korunk emberének nincs se kedve, se ideje a hömpölygő mondatok erdejéből a hitvallást – kinek fontos az? – kihallani. A hitvallást, amely a közérdeket mindenkor a magánérdek fölé helyezi. Kós Károly is, mint nemzetépítő nagyjaink, szolgálni akarta népét. A választott szülőföld, Kalotaszeg volt a kilátója. Embereinek viselkedése, történelme, néprajza, építészete úgy nyűgözte le, hogy onnan – a helyi szín erősítésével – Európára látott. A biztos budapesti egyetemi katedrát hagyta ott a bizonytalanért, hogy saját példájával szolgálhasson a Trianon utáni – kisebbségben maradt, szinte mindenüket (leginkább a hazát) elvesztő – csüggedteknek.

A dolgokkal való nyílt szembenézés, bátorság, akaratérő és nem kis önbizalomról tanúskodó kitartás jellemzi a háromszerzős röpiratot, a *Kiáltó szót*. Lár-mafa? politikai hírharang? saját erőnk – létezik-e a kiraboltaknak erejük? – tudatosítása? Ha a korai zsengek, például a Sebesi Kiss Ádám álneven megjelent *Emberek a havas alatt* című elbeszélés vagy a zsánerképként is olvasható 1911-es *Régi Kalotaszeg* (grafika és szó együttese) „exkluzívnak” tetsző, de sosem kimódolt archaizmusában régebbi korok fóliánsai visszhangzanak – Kósnak ez a legtermészetesebb beszéde –, a *Kiáltó szó*ban már az erdélyi fiatalokra is nagy hatást gyakorló Ady Endre könyörtelen szókimondása a tartóoszlop. (Nem véletlenül, hiszen az értékfölismerésben is látnok laptulajdonos-szerkesztő a mindössze tizenegy számot megért kis hetilap, a *Kalotaszeg* oldalain 1912 februárjában Móricz Zsigmond mellett az *Új vizeken járok* poétáját is népszerűsítette.)

És politikai alapozóként hadd említsem még a K. S. betűjeggyel szignált „Erdély és a pesti közvélemény” című cikket (*Kalotaszeg*, 1912. jan. 14.), amely Erdély félgymarmati helyzetét panaszolja föl a magyarországi vezető köröknek; ti. csak evvel a szemlélettel utasíthatott el az erdélyi közösség óhaja, vagyis hogy Kolozsvár műegyetemet kapjon. Kós dühe, fóképp, ha Erdély-központú szemléletét nézzük, érthető. S ha a tízes évek elején a bot csinálta politikusnak, akit inkább a papír és a hegyesre vágott nádtoll vonzott, ilyen tüzes volt a hangja, hogyne lett volna az – százszorosán az volt – a Trianon utáni sokkban. *Kiáltó szó?* Teljes tüdőből megfújta harsona!

„Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. [...] Az ítélet végrehajtatott: Erdély, Bán-ság, Körös-vidék és Máramaros kétmillió magyarsága bekebelezett Romániába... Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat, nem keressük a megalku-

vókat, a gyávákat, a bűnösöket, avagy a bűnbakokat. Nem vigasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy most nem hibáztunk. De viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett. [...] Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk, rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle koldusalamizsnát rendelt számunkra... A mi igazságunk: a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan, Kiáltó szómmal ezt kiáltom.”

Publicisztikai remek. S jöllehet eme tanulmánynak nem feladata a politikus Kós Károly életútját és e jegyben végzett cselekedeteit végigkövetni, ez a viszonylag korai, a közösség és népe (a romániai magyar kisebbség) érdekében írott lázbeszéd nagyon is meghatározta – egyenessé tette – az író-képzőművész-építész-politikus útját, s magatartásformájára ugyancsak erősen hatással volt.

Vitt-e a széppróza felé valamicskét? Nem nagyon. Itt csattani kellett a mondatnak, a gyűjtő erejű szónak, viszont a széppróza – de még a néprajzi s szociológiai jellegű esszé is – nyugodt hangot követel. Ha „*az Atila királról ének*” szövege nem egyéb archaizált nyelven írt székely népballada-utánezatnál” – miként a polihisztor monográfusa, Varró János megállapítja –, a *Régi Kalotaszeg* képeket kísérő szövegében a „*lelki honosodás*” következményeképp már a Kalotaszeg népi világát vallomásos formában fölelevenítő író szól. Történelmi maszkban, régmúlt korok – őseink, nagyapáink – cselekedetét megidézve, ám meditatív, bensőséges hangon. Személyiségét, akárcsak egy mindent beborítani akaró varázsköpenyt, ráteríti a tájra.

„Történt, hogy valahogyan egyedül akartam lenni, hát kimentem a domb alá, a patak felső völgyébe. Egyedül akartam lenni, mondom, mert van úgy az ember, hogy ez jólesik. És olyankor lehet az igazán: olyan öreg télben, kivált, amikor már szürkülődik a délután, és pelyhedzeni kezd a hó. Elöttem hull, hull a hátam megett is. A földeken egy-egy kopasz fa, korrogó magános holló csak a szürke fellegek alatt. És erdő, fekete fenyves. És hull, hull mind sűrűbben a hó, hogy fehér lesz az esteledő szürkesség is. Megállottam. Mert gyönyörű az, amikor úgy omlik hang nélkül, nesztelenül a fehér, szűzfehér hó.”

S ebben a hangulatban a sétáló találkozik egy ugyancsak baktató emberrel, biccentenek egymásnak, s ki-ki megy a saját útjára. Alkotás-lélektani rejtély (vagy talán nem is annyira az), hogy a műveken végigvonuló fehér – ezért a havas megannyi megidézése – mint funkcionál tisztaságjelképként, s hogyan lesz a kanyargó – ezerfelé kanyargó – ösvényből aki. Aki mint (nem csupán a nyelvi archaizmus által) embertárs. Embertárs a rengetegben.

Bár valamiképp a *Régi Kalotaszeg* is kultúrtörténeti vázlat – igaz, a személyiség vallomásos líraiságát fölfedő szépprózai jegyekkel –, a történelem történetét simulva ábrázolódik benne. Viszont az *Erdélyben* (1929), a gyönyörű linómet-szetek kísérőjeként (*Régi kalotaszegi jobbágyház pitvara sütőkemencével; Román havasi móc-ház régi tűzhelye; Erdélyszéli kisnemesi porta szobája; Kalotaszegi magyar népviselet; Székely népviselet; Szász népviselet; Maros-szentimre; Medgyes. Városerő-*

dítés bástyája; Segesvári óratorony; Kolozsvári Középkori polgári lakóház (Mátyás király szülőháza) stb. – az értekező próza erejével rajzolódik a történelmi hitelességű múlt. A személyiség – a látásmód egyedisége – inkább az invenciózus grafikákban nyilatkozik meg.

A történetíró szavai természetesen kicsengtek az eddigi szépírói művekben (mindenekelőtt az 1925-ös *Varju nemzetség* említendő), és ki fognak csengeni a későbbi alkotásokban is (*A Gálok; Budai Nagy Antal históriája; Az országépítő*). Kós transzszilvanizmusának gyökereit ez a táj- és népszerűség adja. „Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben – íródik az *Erdély* befejező summájában, az *Összegezésben* –, az jórészen Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot, és építették azt külön erdélyi eszükkel. ... De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...”

A balladai hangulat révén költeménynek (is) értékelhető *Atila királról ének* (1909) vagy a szépprózai kísérletek elsőjeként egy turisztikai magazinban megjelent az *A szebeni havasok között* (1905) – ez utóbbi épp a Frumosza és a Jézer tragikus végű szerelmi regéjével mint betéttel – már előrevetítette a jövődöbéli szépíró körmeit: a mesélőkedvet, az archaikus nyelvet, az alakformálást, a táj élő, lélegző élőlényként – emberként? – való bemutatását. A nyugodt, egy kissé fennkölt stílust, amely az egyéni, a leírásban és a megfigyelésben az építész precizitására emlékeztető hanghordozással valamennyire magában foglalja a XVII. és XVIII. századi erdélyi naplóírók, Szalárdi János, Cserei Mihály, Apor Péter transzszilvanizmusának ízeit s szülőföld-szeretetét is.

Mert Kós Károly-széppróza, aligha újdonság, nincs az író vérébe szinte beleivódott Erdély-élmény nélkül. Kanyarodjék bármerre is a mese, idéződjék föl bármily régi kor is – az életműben kitüntetett szerepet játszik a történelmi regény –, Erdély (vagy lélekben teremtett hasonmása) akarva-akaratlan ott van a fókuszban. Igaza van Tamási Áronnak, amikor az István király-megidézés, az *Az országépítő* kapcsán kinyilatkoztatja, hogy „a legnagyobb és a legcsodálatosabb hőse ennek a regénynek, Erdély” (*Brassói Lapok*, 1934. máj. 7.).

Ha „Kalotaszeg a magyar nép esze és szíve” – a túlzásban eme földrész iránti szerelem dörömből –, úgy illik, hogy novellában vagy regényben a Kós Károly-i hűség archaikus jegyében megidéztessék minden olyan megtörtént vagy kitalált (íróilag megkomponált) mozzanat, amelyben a kijelentés igazolódik. Az *A Gálok* (1921) című többrészes elbeszélés tragikus végének a szépsége „– Ferus helye a kereszt alatt van! Ide kell hozni! – Megfizette, amivel tartozott. – Az életivel!” –, az *A havas* (1930) szabadságkíváncsálma mindennél többet mond az író romantikusnak ugyan romantikus, ám az emberré vált természet jogát védő, csaknem vég nélküli küzdelemről. Ez utóbbiban szépen előttünk a balladai befejezés szimbólumként is sokatmondó üzenete.

„És eltűnt a kereszt is, akire valamikor reá rótták az emberek, hogy Mátis George és Nyág Nyicoláe meghaltak ott az erdők szabadságáért.

Arra a keresztre nincsen már szükség, mert a nagy pernek immár vége van: szabad a havas.

... De!... jó lesz vigyázni reá, emberek.

Hogy ne pusztuljon róla tovább az erdő, ne apadjanak el a vizek, ne szikkadjanak ki a virágos kaszálók, ne kopaszodjanak meg a bársonyos, fűszeres legegők. Hogy gyógyulhasson meg a havas. Ez a mi szépséges, drága havasunk.”

Aki érzi eme csaknem biblikus sodrás mélységét, az könnyen barátja lesz Kós szépiprói buzgalmának. Mindig, mindenkor a legmélyebbre, hogy lássék az iszonytató merülés szépséges magassága is! A történelmi maszk itt szinte elkerülhetetlen, hiszen a látomások valóságát az író bennfentessége, ugyanakkor kívülről állása garantálja. Hogy valaki miért éppen a történelemben találja meg mai mondanivalójának – s leginkább önkifejezésének – keretét, rejtély. A kutatói, az építész is régi korokba vivő buzgalom az oka? Netán az a nem kis drámát bevégző valahai „sértődöttség”, amely egyik ősenek a jussból való kitagadása okán – a kisemmizett édesapa, Karl Kosch alighanem akkor cserélte nemzetiségét, otthagyván a „bűnös” szász, magyarra –, végül is karaktert, tartást adott az írónak?

A *Varju nemzetség*, az író legismertebb műve, Kalotaszeg történelméből egy emberöltőt kihasítva azt a mozgalmas korszakot idézi meg – az 1629 és 1660 közötti évekről van szó –, amikor az erdélyi fejedelemség megszilárdulását hanyatlás követi. Féja Géza szerint – a történet kezdetén Bethlen Gábor még élt –, Erdély történelmét „Rákóczi György alakja árnyékolja”. S hogy I. Rákóczi György alakja a regényben eltorzult, az Varró János szerint annak köszönhető, hogy „a Varjuknak a pataki úr ellen vívott harcában Kósnak a magyarországi vezető körök ellen vívott korai transzszilván csatározásai visszhangzanak”.

Mindez lehetséges. Ám a *Varju nemzetség* – Móricz Zsigmond híres művével ellentétben – nem a nagyfejedelem, és végképp nem I. és II. Rákóczi György regénye, hanem a komor méltóságában is érzékivé tett archaikus nyelvvel az élet s halál szigetévé emelt Pojánáé, a havas méltóságáé, a valós vagy nem létező kinccsé, az egymással és a természettel küzdő Varjuké, az apáké és fiaké, a szerelemé, a megbocsátásé. A nagyokkal szemben – s ezt jól látta a Brassói Lapokban (1926. dec. 19.) megnyilatkozó Móricz Miklós – a kicsiké, a névteleneké. (Azon viszont eltöprenghetünk, hogy oly módon fölülmúlja-e a *Tündérkert*et vagy Bánffy Ördögsekér című művét, ahogyan azt – „több” náluk – a kritikus gondolja.)

Ahhoz kétség nem fér, hogy a balladás lelkületű krónikáíró – minden szavában Erdélyt féltve – olyan apokaliptikus hangulatot tud teremteni, hogy a leírásokba is beleborzadunk (pedig hol vannak még a hősök jellemfejlődései vagy a kevés szóval megjelenített, fukarul is drámai összeütközések ábrázolásai stb.).

„Az Úristen nehéz keze Erdély fölé ereszkedőben...”

1633. esztendő, Szent György-napja és csatakos, lucskos, borzongató tavasz-
idő. Sír a napnyugati szél, és csapja a vékony, sűrű, hideg esőt; zúgva omlik a duz-
zadt Szamoson a piszkos, sárga hólé, hogy nyög és csikorog belé a gyalui nagy

tornácos híd. Szuroksötét éjszaka, ablak nem világít, kutya se vakkant, csak a vámosház ablaka világos: ott Bethlen Péter úr katonái virrasztanak, és ügyelik a kolozsvári utat.

1633. esztendő és Szent György-éjszakája; Péter úrfinak nyughatatlan álmai vannak. Alig három hónapja, hogy a vitézek szemefénye, az ország főkapitánya meghalt. Meghalt hirtelenül, mint ahogy az eb felfordul, ha megéti. Zúg a Szamos vize, sűrűn vág az eső, suhogva sír a napnyugati szél. A rosszak éjszakája ez, és Zólyomi Dávid, a bolondos sógor most traktál Vásárhelyt Patak urával. Árulják, kínálják a becsületet, a vagyont, az emberek boldogságát, nyugodalmát, árulják, adják-veszik Erdélyt. Héj!...

A rosszak éjszakája ez, és vaksi ablakok mögül ijedt, álmos szemek vizsgálnak ki néha a kísérteties, halott éjszakába."

A szavaknak, akárcsak Kós linómetszetein az alakoknak, házaknak, kapuknak, kemencéknek, erős kontúrjuk van. Tartásuk. Az építész szeme – stílusérzéke – sosem volt fóliánsok szakadozott lapjait restaurálja, hogy az író evvel is érzékeltesse a mostoha, szívós küzdelemmel teli havasi sors kíméletlenségét. Ebbe beleszokni a Varjuk számára sem kis próba. Ám fény segíti azt, mint mennyi másnak – ebből a szempontból a kastélyok és udvarházak lakóival azonosak –, a Bethlenek hűséges szolgálata. És Erdély védelme. A „töprengő keresés” alakítja sorsukat. Kegyetlen realitás. „Félni? Nem. Ezek az emberek nem szoktak félni. A havasi ember élete mindennapi tusakodás az életért, és éjjelnappal minden dolgában ott tudja maga mellett a halált."

A Kós Károly-i prózában tallózván mintha mindig is ez az ars poetica-szerű, a határtalan kozmosszal szembeni „végesség” – a természet törvényeit alázattal közelítő magatartás – alakítaná a hősök gondolatvilágát. Akik, akár akarják, akár nem, mégis átlépik – személyiségük fölszabadítása érdekében – ezt a valóság rajzolta, mindenkor a szenvedéssel teli küzdéssel nehezített akadályt. Igaz, az élet-halál mint probléma – nem az égből szakadt fátumról beszélek – másképp bolydítja meg a Varju-nemzetségből való s velük egy kenyeret evő emberek életét (Budai Nagy Antal, a „forradalmár” kiszakadása ebből a sorból már valószínű tudatosodás eredménye), mint például a közösség érdekében személyes szabadságáról szinte lemondó István királyét.

Amíg amazok, egy kis egyszerűsítéssel, a zord természet rabjai, addig az ország első embere, vagyis a koronát viselő az ügy áldozata. Maga is iszonytató mód meg szenvedte (többek közt az övéi föláldozásával) a megálmodott s tudatosan végigvitt változás „buktatóit”, hogy a pogányságból vérrel-vassal keresztény országot teremthessen. Jómagam a *Budai Nagy Antal históriáját* (1932-ben jelent meg a *Kalotaszeg* című kötetben) és az *Az országépítőt* ugyanazon írói természetrajz – látásmód, gondolatvilág – két jellegzetes, egyik a másikat ki nem oltó sarkának tartom, ám a kritika a legélesebb határvonalat húzta a két szépirodalmi mű közé.

A kismonográfia írója, Varró János – a *Kós Károly, a szépiró* 1973-as datálású – ekképp vélekedik: „Ha a *Varju nemzetség* Kós eszmei-politikai küzdelmeinek

élményéből született, a *Budai Nagy Antal históriája* – a két háború közti romániai magyar irodalomnak ez az igazgyöngye – Kós vágyainak előreszökkenéséből, csupán lélekben átélt politikai élményeiből táplálkozik. Elbeszélésében olyan hőst mintázott meg (hadd jegyezzem meg, az azonos című dráma egészen más), amilyen maga is lenni szeretett volna, de akinek forradalmi küzdelmét csak lélekben tudta követni.” Természetesen – természetesen? – itt arról van szó, hogy a kisregény terjedelmű elbeszélés attól jó, hogy benne az író „a polgári radikalizmusán túlmutatva a forradalmi szemlélet felé nyit perspektívát”. Hogy Shakespeare vagy Dosztojevszkij melyik szereplőjével akart azonosulni, nem tudhatni. Ha mindenikbe (pozitív vagy negatív tulajdonságaikba) oly intenzíven nem élte volna bele magát – a lírahős sosem azonos a költővel! –, csorbult volna a remekművek látomása.

A következő, kérdezhetetlen kérdés – akármilyen volt is *akkor*, a megírás pillanatában a romániai társadalmi valóság –: Kós alakja azonos-e Istvánéval. Azonos, mert a főszereplő lelkéből leledzett, és nem azonos, mert a szenvedélyes – szenvedő – királyban nem önmagát (gondolatait, tetteit) akarta megmutatni, hanem a magyarságot vívódások, küzdelmek révén talpra állító, cselekvő látnokot. Minthogy a Baumgarten-díjjal jutalmazott regény 1934-ben jelent meg, közvetlenül Hitler hatalomra jutása után, „a kritikusok koruk aktuális politikai kérdéseire kerestek választ?” „A regény problematikájának a keresztény-pogány ellentétre való leegyszerűsítése aztán könnyűszerrel tévútra vezette a kritikusokat” (Varró, i. m.).

A regényről, ez is bizonyítja Kós szavának erejét, negyven kritika jelent meg. Avval, hogy az író tragikus alakot formált, és egyik oldal mellett sem tette le a voksát, az értelmezők számára – az olvasó okosabb, tetszés szerint merülhet bele a történetbe – áthidalhatatlan szakadékot teremtett. Gaál Gábor, a kolozsvári baloldali folyóirat, a *Korunk* főszerkesztője a regényben a magyar úri osztály történelemszemléletének a dicsőítését látja, míg Kemény János, a Helikon apostola (Marosvécs!) azt az íróat üdvözli, aki közel hozta lelkéhez Szent István királyt: „megmutatván emberi oldalát, úgy igazolta őt, hogy ezáltal a pogány ősök emberi nagyságán sem ejtett sebet” (Erdélyi Helikon, 1934, 3. sz.) Sík Sándor a *Pásztortűzben* (1934, 4. sz.) a nagyfokú elismerés mellett – „a legérdekesebb, legkomolyabb és legnagyobb szabású magyar könyvek egyike” – azt hiányolja, hogy az író kiaknáztatlanul hagyta a gazdag legendaanyagot. Szabédi László pedig így ír: „Kós regénye nem igen mond többet, mint például a kolozsvári Mátyás-szobor.” (A bonyolult kritikából csupán találomra emeltem ki ezt a mondatot, azzal leginkább, hogy hozzáfűzhessem: ha csak tizedrészét mondja-sugallja, mint Fadrusz János remekművű alkotása, már akkor is nagy mű.)

Eme regényben a korábbi „filmszerű” építkezés (Kovács László) – a statikus jelenetek montázs – helyét átveszi (nem teljesen) valaminő, az archaikus közlő nyelvet forrpontra emelő, szemérmes szépségében is nagy ívű áradás. A csaknem félszáz kritikus az ideológiai kifogások és egyéb „hibák” hangoztatása mellett szinte egyöntetűen dicsérte az író stílusát. A népnyelvet is magában fogó

(Kalotaszeg!), bibliásan ódon zamatú nyelvezet, a mellérendelt mondatok lépcsőivel és a vonatkozó névmások régies használatával, nem más, mint hangulati varázs. Egy kis megengedéssel, az építőművész lelki – és látható, szinte tapintható – formakultúrájának a tükre.

Kárpáti Aurél a *Régi Kalotaszeg*et elemezvén jó érzékkel állapítja meg: „Kós Károly nemcsak építeni tud magyarul, de írni is” (*A búsképpű lovag*, 1920). A hallokló nehéz szavaiban – *Az országépítő* befejezése – ott van az irgalmatlan súlyú csönd is. A száraz sírás velejárója.

„Véres építést parancsoltál nekem, Úristen, s én nem irgalmazhattam, s te se irgalmaztál nekem, Istenem... Koppánynak halni kellett... s Ajtonynak... Tonuzobának is... s az utolsó Vazul volt... s ez volt a legnehezebb, Uram... [...] De én a gyermekeket adtam... S Imre volt az utolsó... S az volt a legnehezebb terű, Uram, amit reám tettél... S mindent te parancsoltál, és ezért nem lehet igazsága Csanádnak, és én hiszek neked... S irgalmazzál nekem, Istenem...”

Mindezt az a Kós Károly, az évtizedek alatt a művelődésben ezer lombot hajtó gyöker-ember írta, aki meg volt győződve a bármily súlyos ékítményt elbíró alap – építőművészi igazság – szilárdságáról. Bizonyosságnak ott István és Walter templomépítés közbeni disputája.

„– Jó lesz-e az alja? Erős-e ott a föld? – Kemény agyag, Uram, Országot lehet arra építeni, nem tornyot. – Vigyázz, pap, itt vigyázzál jól, s itt ne csinálj bolondot csak. Ha jó a fundamentum, akkor, ha összedűl is fal, kicsi dolog felépíteni. Ha kivágod a fát, de ép a gyökere, kinő a fa megint, mert a gyöker a fa, s nem a korona.”

Kusztos Endre: Havas oldal. Faluszele Csóko falván (szén, 1981)

Viszonyok, viszonylatok

Íróársak Kós Károly-portréi

Virtuális portréről beszélünk, természetesen, arról, amelyet írók, íróársak alkottak, mondhatnánk úgy is: Kós Károly impakt-faktorát vizsgáljuk, az idézettségét, a hivatkozási listáját: de persze, annál többet, a viszonyt, amely íróársaihoz fűzte, de azt főképp, amely őket fűzte Kós Károlyhoz és az életművéhez. Nem irodalomtörténészek, kritikusok tanulmányrészletei, ítéletei idéztetnek ide, hanem szépírók gondolatai, igen gyakran tehát nem az esztétikai érvkészlet eszköztárát látjuk csatasorba állítva, hanem érzelmi érveléseket hallunk, sistergő szubjektivitású okfejtéseket is akár. S máris jelezhetjük: az irodalmi közélet mai viszonyaihoz mérten lenyűgözőnek tetszhet az az érdeklődés, szakmai kíváncsiság, figyelem, amellyel a vizsgált térben és időben az írók egymás munkáit nézték, amellyel írói életutakat nyomon követtek. Kortársak: idősebbek és ifjú írópalánták, de a jelenkor írói-költői is szerepelnek ezen a listán, baráti és szakmai „halmazban” mondatok, ítéletek rajzolják egyre életszerűbbé a műfajok erdeiben bolyongó építész, grafikus, író, irodalomszervező, szerkesztő, politikus képzeletbeli portréját nem mindig kritikátlanul, de sohasem ellenségesen. Aki 1883. december 16-án látta meg a világot Temesváron erdélyi cipszer család gyermekeként, tehát napra pontosan majdnem százharminc éve, s 1918 karácsonyán, a bezáródó határ előtt végleg eldöntötte, hogy magyarból kisebbségi magyarrá válik. S vállalta, Czine Mihály szavaival, az „építész világraszóló lehetőségei helyett a két világháború közötti kisebbségi sorsot”. Meg a második világháború utánit is. Minden méltóságával és méltánytalanságaival, cenzoraival, szellemi terrorjával, utazási korlátozottságaival, tájékozódási gátjaival, a magyar rádió meghallhatatlanná zavart, az éterbe száműzött hangjaival, elorozott vagy meghamisított információival, az építész, az író, az értelmiségi embert lefokozó, megalázó lehetetlenségeivel. Életének, életútjának, alkotói habitusának összefoglaló jellemzésére az „építő ember” a legtalálhatóbb kifejezés, írja Czine.

CS. NAGY IBOLYA (1946) Debrecenben élő irodalomtörténész. A Debreceni Egyetemi Kiadó volt vezetője.

Ő, Kós Károly, az 1921-es, a bibliai Ézsaiás prófétát s Keresztelő Szent Jánost idéző *Kiáltó szó* című kisebbségi kiáltvány megfogalmazója; a magyar könyvkiadás-történet egyik legjelentősebb vállalkozása, az 1924-ben alakult Erdélyi Szépművés Céh alapítója, egyben írója, szerkesztője, grafikusa, sztanai házával, a „tehermentes” Varjúvárral, az otthonával tehát, a kiadó nyomdai biztosítóka, a nyomdaszámlák ingatlan fedezete. S tovább: az első világháború után, a wilsoni eszmék hatására, az önrendelkezés hitében-vágyában Erdélyben, illetve Románia más területein is megalakult, megalakítani óhajtott három, reményteli, köztársaság: a bánsági (bánáti), a székelyföldi, majd a kalotaszegi közül utóbbinak a szellemi atyja, zászlójának, pénznemének és bélyegének tervezője; az újjáélesztett *Kalotaszeg* című lap szerkesztője; a romániai magyar kisebbség első politikai pártja, az *Erdélyi Néppárt* alapítója (1921). Woodrow Theodor Wilson amerikai köztársasági elnök 1918-ban hirdette meg 14 békepontját, melyek többsége a népek önrendelkezési jogával foglalkozott, esetünkben így: „Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségeit” (10), és így: „Minden népnek joga van megválasztani, milyen fennhatóság alatt akar élni.” Ráadásul Románia az 1918-as gyulafehérvári nemzetgyűlés proklamációjában óriási jogokat ígért a nemzeti kisebbségeknek. Nemcsak teljes politikai jogegyenlőséget, érdekvédelmet, szabad anyanyelv- és vallásgyakorlatot, teljes szólás- és lelkiismereti szabadságot stb., de saját törvénykezést, bírakat is. A remény tehát, hogy létezhet *önrendelkezési jog*, még reálisnak is tűnhetett fel. Egy ideig: a Kalotaszeg Köztársaság a wilsoni önrendelkezési teória kudarcra ítéltetett megvalósítási kísérlete, egyben a jelen autonómia törekvéseinek kora, mára nézvést nem igazán biztató előképe lett, lehetett csupán.

De Kalotaszeg Kós Károly életútjának szimbólumértékű tája is: nem csak mert a múltjával, történelmével, a korabeli jelen és a kisebbségi jövő lehetőségeivel, kényszerűségeivel és kötelezettségeivel a Kós Károly is megálmodta transzszilván eszme egyik legfőbb, metaforisztikus földrajzi pontja. Azért is, mert a polihisztor alkotó, a teremtmő, az építő ember számára élet- és élményanyagával mindenkor témát kínáló terep.

Kalotaszeg-élmény

És azért, mert annak az otthonélménynek, annak a létszemléletnek, világlátásnak a szimbóluma, amelyet például Illyés Gyula vesz észre és fogalmaz meg, kiváló érzékenységgel, a *Kalotaszeg* című könyvről írott, *Nyugat*-beli kritikájában (1932, 18). Ide kapcsolható, hogy ez az értelmező érzékenység pár évvel később (1936-ban) majd egy francia könyv, az olasz származású, francia Giono *Zeng a világ* című, a provance-i paraszti világot bemutató, szociográfiai hitelű, de a művészi átforgalmazás esztétikai régiójába emelt regényének elemzésében (egyúttal fordításában) mutatja meg igazi mélységeit. Az előszóban s naplójegyzetekben

(1939) is írja Illyés: „Hogy egy népnek milyen a lelki világa, a lelki képe, annak kialakításához nyomósan hozzájárul, hogy milyen tükröt tartanak elébe. Ez a tükörtartás világszerte a szellem embereire – különösen a tollnak s az eszmecsere egyéb eszközeinek forgatóira – hárul”; s úgy látja, írja, hogy Giono könyveinek alakjai nem „elemi társadalmi kíváncsalmak előtt” toporognak, hanem ezeken már túl, „az előtt állnak, ami a léleknek kell”. Giono tükre ezt a lelki képet mutatja. Az ő regényalakjai nem a betevőért küzdenek, írásaiban nem földet követel az ember – inkább „a föld embert”: értelmezi Illyés. Abban a művilágban „az égi erők a civilbe öltözött Zeusz módjára a földön járnak, a szó szerinti, a megművelhető és taposható földön”, a könyv hősei sohasem kenyérgondokról beszélnek, hanem valamiképp: eszméről. A latin szellem folytatójának látja Illyés Gionót, másnak, mint az illyési puszták zsellér népét, mely nép „telepatikusan megérzi ura gondolatát, s már teljesíti is, amint az olyan szolgálhoz illik, akinek már apja, anyja, dédje és üke is egy helyben és egyfajta urat szolgált”. Hol volt ugyan a „tengerként hullámzó latifundiumok pusztáin” (Illyés) földön járó Zeusz, s hol a gionói regényvilágban engedelmes szolga? Illyés Gyula számára eleméntáris élmény volt Felső-Provence paraszti lakóinak szabad, latin lelkülete. (Csak érintőlegesen említsük meg, itt ki nem fejthetőbben, hogy a rácegresi táj másik, otthonos írója, Lázár Ervin novellavilága a létrealitásnak egy másik, mágikusabb változatát jeleníti meg, egy másik tükröt tart szülőföldje emberei elé, s ugyanott, ugyanazokban az emberi közösségekben, olyasféle létvárászatokat is észlel, amelyeket Illyés a messzi provance-i világban vagy épp a kalotaszegi tájakon a Kós Károly-festette kép segítségével látott megcsillanni.)

A *Kalotaszegben* Kós Károly olyan népjellemzést ad, amely Illyés számára akár ismerősnek is tűnhetett fel, akár mint hasonló jelenhetett meg előtte a néhány évvel későbbi Giono-könyvet olvasva-fordítva. E nép, írja tehát Kós, általában módos, bár nem gazdag. Ritka közöttük a nagygazda, de koldus sincs. Földjét jól műveli, de abból nem él meg, mással is foglalkozik tehát, kitűnő érzéssel és ízléssel készít dísztárgyakat, s cselédnek „csak ritka esetben szegődik”. „Műveltsége átlagon felüli”, igen ritka az írni-olvasni nem tudó, sokuk végez középiskolát, szakiskolát, inasiskolát. Tiszta és rendes a ruházata, a háza tája is. Takarékos, de nem bohém, a föld „szinte egészében a tulajdona”, mert nagy- és középbirtokos urait „a múlt század rendjén jórészt kivásárolta úgy, hogy a háború utáni földreform lényegében nem változtatott a birtoklás rendjén”. Kálvinista egyházához és vallásához hűséges, de nem bigott, tanulékony, optimista, „nem úrtisztelő, de nem is úrgyűlölő”, nem dörgölőzik, mert öntudatos.

Érdekes módon Mikó Imre (író, politológus, politikus, magyar alkotmányügyi jogtudor) amolyan „hegyi görögségnek” nevezi majd azt a létszemléletet (a *Varjú nemzetség* című regény 1977-es kiadásának előszavában), amely szemlélet Kós Károlyé, de amelyet rávetít szeretett földje népének életlátására is. Valamiféle panteisztikus világlátás ez, a „természet világába szervesen beilleszkedő” szemlélet, életfelfogás, létmód, áradó természetszeretet s egyúttal nyitottság, szenzitív intelligencia. Kós Károly úgy jellemzi a kalotaszegi népet: „e

nép egyike a legmozgékonyabb, járókelő, utazni szerető magyar népcsoportnak, amely sohasem zárta el magától a világot, sőt ő kereste fel azt”, s ahogy Tamási Áron mondja: „önérzet és önbecsülés” jellemzi őket, „magasabbrendű emberi tulajdonság, mely egyenes arányban van a kalotaszegi nép született és kétségtelenül magasrendű népi intelligenciájával”.

Illyés Kós Károly könyve, látletele nyomán Kalotaszeg népében ezt az intelligenciát, a földtől elemelkedettséget veszi észre, a képzeletre való képességet, azt, amelynek segítségével kiemelkedhet az ember a szegénység mindennapi realitásainak mélyvilágából. E népi képzelőerő számos jele-tünete között ott van például, csak egyet említsünk, az a művészi fantázia, amely a magyar viseletek egyik legtündöklőbbjét, a szó szerint is színes, gyönyörű kalotaszegi ünnepi ruházatot megálmodta, s amelyeknek „pompás vonulása” Adyt sem hagyta érintetlenül.

Nyugat-beli cikkében Illyés Gyula a földben, a tájban életre szólóan legyökerezett, a táj embereit családjaként szerető író arcképét is megrajzolja: „Ez az író mást se tesz, mint újra és újra felöleli tárgyát, ölelgeti és dédelgeti, annyira kedves neki. [...] Ebből a könyvből Kalotaszeg múltjának valami olyan éneke emelkedik föl, amit másutt hőskölteménynek kezdtek volna, vagy lírai monográfiának, ha ezt a műfajt már kitalálták volna. E kettő között áll, [...] a belső kapcsolat, mely a darabokat szervesen összefűzi s belőlük épkezláb új dolgot teremt, ez érzelmi valami, Erdély és Kós Károly külön jellegzetessége.” Az egyes daraboknál – így Illyés – „engem ez a belső kapcsolat érdekel jobban”. (Elgondolkodtató lehet, hogy Illyés, e finom meglátású cikk után, a későbbiekben nem igazán figyelt a Kós Károly-életműre, vagy ha igen, nem igazán adta ennek írásos jelét.)

Reményik Sándor igen alapos kritikában elemzi a *Kalotaszeg*et (*Erdélyi Heliikon*, 1932, 6). A „lokálpatriotizmus legtisztább evangelistájá”-nak nevezi Kós Károlyt, aki nem az eszével, hanem a „szívével” írta ezt a könyvet, e „novellabetétes kultúrtörténetet”, amelyből szükségképpen hiányzik, hiszen „nem is nagyon illenék” hozzá a „biztos medrű, szilárd partú, széles hullámvázú” epikum. S valóban, Kós Károly maga vallja az előszóban, hogy nem az eszével, de a szívével „nevelte” a könyvet. „Nem látom hibáit, és nem látom gyengeségeit is, nem tudom kritizálni, csak szeretni.” Kós az „amúgy is bizonytalan” tények fölé emelkedik, mondja Reményik, de „szinte mértani pontossággal tudja azt a pontot, ahol a történeti anyag származásának relativitása bizonytalansága engedi, mintegy hatalmat ad a művészi kéznek az „intuitív belenyúlásra”. Nem a kutató zseblámpájával járja körül a tárgyát, a tájat, a történeteket is, írja, mert a zseblámpa fénye csak az egyes fákat világítja meg. Kós Károly „villámfény” erejű stílusa viszont az egész erdőt fénybe tudja borítani. S az illyési gondolathoz hasonló tűnik fel Reményik népjellemzésében: a kalotaszegi nép még a magyar előtti rokonnépek ivadáka, véli, ősi viselete idegen elem nélkül vészelt át az évszázadokat, „föld- és otthon szeretete mellett a vándoröszön is benne van, mindig visszatérő tendenciával. Szívesen tanul újat, de összeolvasztja a régivel”,

makacsul őrzi életének gyökértradícióit. S miután földjének birtokmegosztása nem volt sohasem „aránytalan”, túlságosan „rikító” rendi különbségek sem alakulhattak ki: voltaképpen azt fogalmazza meg Reményik, amit Illyés Gyula: hogy a kalotaszegi népből a szolgálózat, a zselléralózat, történeti-gazdasági okokból, a történelmi múltban gyökerező ösiségtudatból következtethetően, mindig is hiányzott, hogy e népcsoportot, Kós Károly jellemzése alapján a többre, a sokra hivatott, a lélek, a szellem iránt fogékony emberek többsége alkotja.

Reményik a *Varjú nemzetség* című regény elemzése kapcsán már jóval korábban (*Napkelet*, 1926, 2) beszél a Kós Károly megjelenítette nemzeti érzés, lokálpatriotizmus centrális szerepéről, s a gyökérszimbólum is feltűnik. (A regény II. Rákóczi György lengyelországi, kudarcos hadjáratát írja meg, s egyben a múltat, az Erdélyi fejedelemség virágkorát, Bethlen Gábor uralkodásának idejét.) Reményik úgy véli: „jöhetnek idők, külső körülmények, mikor a nemzeti érzés egész ereje a lokálpatriotizmus ősi alapjába, a gyökérbe vonul vissza, s ott termi meg szem-nem-látta, fül-nem-hallotta csodáit”. A gondolat a transzszilvanizmus fogalomértelmezéséhez is támpontot nyújthat, Reményik szerint ugyanis, a „künnvaló magyarság”, amely leginkább csak az erdélyi, kalotaszegi nép varrottasait, faragásait, népviseletét „ösmeri”, Kós Károly könyve alapján az emberek esze járását, érzésvilágát, „beszédjük súlyos zengését, erdőik zúgását, hegy-völgyeik alkatát” is megismerheti. Azt a „belső növekedést”, amely a „külső katasztrófák”, a „külső szürkesség” fölé nőve, nemcsak a Trianon utáni „sorvadást”, de az épülő új élet is fölidézi.

Kós Károly kultúraszervezői, közéleti ideái, a hozzájuk illő képességei a Romániába való visszatérése, a Trianon utáni korszak erdélyi magyarságának istápolásában mutatták meg valódi erejüket. Szépírói pályakezdése azonban jóval korábbra tehető: első műve, ráadásul verses mű, az *Átila királrról Ének*, ballada, saját nyomtatásban, saját linómetszetekkel, Sztánán jelent meg 1923-ban. Két évvel később regény követi, az említett *Varjú nemzetség* (Kolozsvár, 1925). Leginkább az Erdélyi Szépművés Céh-beli író- és eszmetársak vagy romániai, kisebbségi sorstársak reagálnak a szépirodalmi alkotásokra is: az előbbiről például Nyirő József a *Pásztortűzben* (1924) (az 1925-ben megjelent, hat év irodalmi termését áttekintő *Pásztortűz Almanach* ettől függetlenül meg sem említi az igen terjedelmes műlistában ezt a kötetet), utóbbiról, később, például Tabéry Géza író, újságíró az *Emlékkönyvben* (1930), de számosan, író-társak, Tabéryt megelőzően is. Tabéry, aki magát „Királyhágón innen” embernek nevezi, s okkal, lévén nagyváradi, bevallja: Kós Károly életének csupán néhány „regényes mozzanata” volt ismerős előtte, úgymint, hogy „Él Sztánán egy építésmérnök, akinek van egy néhány hold földje. Ő maga szánt és kaszál a földjén. Van egy háza, magas tornyú, terméskövekből és fából összerótt bagolyvára. Ezt is saját kezűleg építette.” Később annyival bővült a kép, a Királyhágón innenről nézvést, hogy Kós Károlynak van egy kézi sajtója, amelyen maga és a gyermekei nyomnak, sőt, írt már valami „éneket is Átila királrról”. Továbbá: hogy időnként bejár Bánffyhyudra politizálni, s szenvedélyes „kuruc magyarkodással erősen veri az asztalt,

ha ellenvéleménnyel találkozok”. Tabéry elismeri: először a *Kiáltó* szó című „kis, zöld, fedeles füzetből” kezdte megismerni igazán Kós Károlyt, s látta meg az erdélyi írók, az erdélyi értelmiség helyzetértékelésének alapvető különbségeit. Az egyik, a „régifelfogás”, írja Tabéry, „visszahódítást” akart. „Visszahódítását annak a szellemnek, a kulturális élet és köztevékenység ama elképzelésének, amelyben ő nevelkedett.” A másik erdélyi felfogás szerint „megmaradásunk egyetlen mentsvára” ezzel szemben az, hogy „alkalmazkodnunk kell egy új helyzet követelményeihez. Békességet kell hirdetnünk a velünk együtt élő román néppel szemben.” A kis, zöld füzet s alkotója, Kós Károly szerint „Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk... Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az! Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helye itt most. Kiáltó szó vagyok: ezt kiáltom.”

Tabéry úgy látja, a szépíró nyelvén a *Varjú nemzetségben* fogalmazta meg Kós Károly „tipikus erdélyi magyarsággal” ezt az álláspontot, mert rámutatott: „a Bethleneket követhették a Rákócziak és a Barcsayak, a török hatalom belefuladhatott német erőszakba, de túl a vér, a politikai erőszak határain, megmaradt egy diadalmas erdélyi igazság: ez a föld egymás mellett úgyszólván megtartja örökös tarka virágzásban a népeket, akik rajta érette munkálkodnak”. Ez a szemlélet nyilatkozott meg, véli Tabéry, abban is, ahogy „ötévi bukdácsolás” után Kós Károlyék (Kádár Imrével, Ligeti Ernővel, Nyirő Józseffel, Paál Árpáddal, Zágoni Istvánnal) megalapítják az Erdélyi Szépművéses Céhet. Amely, lényege szerint, így Tabéry, „egy régi könyvkiadói rendszert alkalmazott” az új idők követelményeihez (főképp az előfizető rendszerre, a két formátumú, drágább, számozott és olcsóbb formára értve ezt). A Céh, nem utolsósorban Kós Károly érdekében, a „legerősebb, legrepresentatívabb és leginkább köztudatba ment tényezője” lett az erdélyi irodalomnak. S minden azt érintő vita ellenére, hogy „önmagukat fejezték-e ki az erdélyi írók”, vagy azt a légkört, életet is, amelynek részesei voltak”, kijelenthető, s kijelenti Tabéry, „határozottan állítja”: „az erdélyi sors, az élettel és történelemmel szemben tanúsított magatartásának kiemelkedő emelkedettsége, az úgynevezett transzszilván szellem minden jelentős erdélyi íróat áthatott”.

Históriai tabló

A már említett Mikó Imre, jelzett tanulmányában a *Varjú nemzetség*, a „krónikának nevezett történelmi regény” üzenetértelmezésében hasonló következtetésre jut, mint Tabéry Géza. Mikó szerint a mű zárolata szimbolikus: a kincset,

amelyet a Varjú nemzetség tagjai őriznek, soha, senki nem látta, de ott van valahol a havason, hozzá illetéktelen személy nem nyúlhat, a kincs „titok és jelkép”, a végső mentség a bajban, „titokzatos erő, a létezésében való hit erejével hat”. Ez a hit: a „szülőföldre való hűség” mindennek fölöttisége.

Az író Kós Károlyt megejtő rokonszenvvvel mutatja be Tamási Áron is.

A *Varjú nemzetségről* szólva „nagy erkölcsi sikert” is említ, s hogy „a történelmi témát” „Kronika” elnevezéssel és „egészen egyedülálló levegővel tette rokonszenvessé”. Irodalmi párhuzamokat is említ, a történelmi regények sereg-
lését (Regényírás Erdélyben, 1933 – *Gondolat és árvaság*): Tabéry *Szarvasbikáját*, a két Bolyai regényét, Nyirő József *Sibói bölény* című Wesselényi-regényét, főképp annak „gyönyörűen dagadó nyelvét”, Szántó György Körösi Csoma-regényét, a *Bölcsőt*, a tatárjárás idejét bemutató *Bábel tornyát*. S nagy cikkben (Az országépítő. *Brassói Lapok*, 1934) üdvözli Kós Károly kétkötetes István-regényét, *Az országépítőt* (1934): „Kós regénye a valódi és sikeres magyar honalapításról szól, mert Árpád és utódai, valamint azoknak pogány bajtársai csak megszállani tudták a földet, rendes és civilizált hont azonban csak Szent István tudott teremteni. A hagyomány és a történelem után a Kós regénye is ezt példázza nekünk. Eddig még volt némi reményem arra, hogy a hagyomány és a történelem nem egészen beszéli az igazat, most azonban lezártam az ügyet, és csodának tartanám, ha egyszer kiderítené valaki, hogy Szent István tulajdonképpen nem is élt. Ennek egyedüli magyarázata pedig az, hogy a magyar történelem köz-
helyei, valamint a legenda és a vallás titokzatos homályrétegei közül Kós Károly végre egy olyan Szent Istvánt vezetett elé, akiről teljes mértékben elhiszem, hogy élt. A szentből embert alkotott a teremtető regényíró.” Kritikát is megfogalmaz Tamási, lényegi mozzanatokat említve, ez, az íróárs szerint, Kós Károly jellemfestő hibájára utal, világos ítélettel, de feloldó humorral lágyítva. Arról beszél Tamási, nem látja tisztán, hogy István alakja „a céltudatos és kegyetlen országépítő honnét meríti minden tettéhez a szükséges erőt”. Mert az, hogy „Isten küldöttének érzi magát a nagy király, szép dolog, és neki lehet felemelő és terhes, de nekem, aki abban a tévhitben élek, hogy ismerem az emberi természetet, nem kielégítő magyarázat”. Olyan emberi tulajdonságok hiányzanak itt, írja Tamási, „amelyek magukban véve visszataszítók is lehetnek, de amelyeket ment és beragyog a nagy cselekedet és a siker”. Ez az országépítő „elemi erőiben szegény és rideg ember”, „távol fekszik a szívtől és a lélektől” egyaránt, de, jön a Tamási-furfang csavarja, a pandant: „Lehet azonban, hogy Kós éppen ezt akarta cselekedni véle. Ebben az esetben nagy huncut Kós, mert úgy épített fel egy országot nekünk, hogy az építőt nem szeretjük.” Hasonlóképp vélekedik Gizelláról is: Kós nem tudja vagy nem akarja a szeretetünkbe ajánlani sem őt, sem a vele érkező idegeneket. Holott ez utóbbiak derekasan harcolnak a mi országunkért, mi, az olvasók viszont részvétlenül nézzük őket, s „csupán akkor kiáltunk fel örömről, amikor a német főlovagnak egyetlen ütéssel laposra zúzza a fejét a besenyő vezér jól fungáló pogány buzogányával. Nem szeretjük a jámbor és hűséges szolgáló idegen apáturat sem, valamint

a szaporodó papokat. Egyedül talán Gellért páter az emberünk, aki őszintén és igazán megmondja, amikor Imre herceget átadja az apjának, hogy mi sok mindemből áll a keresztény nevelés.” Akik a regényben közel állnak a szívünkhöz, Tamási szívéhez jelesen, sajátos módon mind pogányok: István apja, az öreg nagyúr, felesége, erdőelvi Sarolt, és ha melléjük állítjuk Koppányt és Vazult, „örömnünkben nevetnünk kell”. A könyv legnagyobb és legcsodálatosabb hőségnek pedig Tamási Erdélyt véli. „Nem lehet megmondani, sem magyarázni, hogy miért. Kós sem mondja meg, se nem magyarázza. Csak ott van a maga különös világával és nyomasztó nagy hegyeivel. Szinte anélkül él, hogy az író beszélne róla. Olyan ebben a regényben Erdély, mint a szemben a lélek. Mint az én szememben, amikor Kósra gondolk.”

Az országepítő erősen felcsiholta az íróársak véleményalkotási ambícióit.

Többek között Kemény János, a marosvécsi mecénását, aki „nagyszabású védőbeszédnek” nevezte (*Erdélyi Helikon*, 1934), a múltba nézés „joga” melletti kiállásnak, egyúttal ítéletnek, a szépíró „szigorú ítéletének” a „történelmi jellegbe burkolódzó középszerűség felett”. Kemény nem érzi szerethetetlennek István alakját, sőt, az író „közel hozta a lelkemhez István királyt”, s ami lenyűgözi a regényben: a könyvön áthullámzó „különös ritmus” a „titokzatos zeneiség”, „zeng a nyelv valami kielemezhetetlen zenélő rend szerint”.

Féja Géza a *Magyar Írás* 1934-es számában (5) arra figyelmeztet: Kós Károly krónikaírói fegyelemmel nyúlt István-Vajk alakjához, s mert a feladata a „törzsi élet és a nomád szabadság” korának lezárása volt, s számára az élete nagy „Végzete” a kereszténység felvételése, ennek a feladatnak kellett élnie, ennek a maga alkotta törvénynek engedelmességeskednie, tehát szükségképpen egyedül maradt. Kegyetlen volt, írja Féja, mert kegyetlen sorsot kapott: s Kós Károly ezt az egyedülálló, magányra ítéltetett embert örökíti meg. Tamási Áron, láttuk, eredendően oldottabb lélekkel épp ezt a szerethetetlen magányú királykaraktert kifogásolta.

Móricz Zsigmond egy másik Kós Károly-mű, a *Budai Nagy Antal* (1936) című dráma (a mű az 1437-es babilnai parasztfelkelés története) budapesti, vígszínházi bemutatójáról ír (*Az Est*, 1937. jan. 22.). Áradó, lendületes szubjektivitással, Móricz kritikájáról sem lehetne megrajzolni a szakkritika esztétikai ismérveit: de a szöveg magával ragadó képisége, a metaforikus fogalmazás világos és elragadtatott véleményt mutat. „Az egész darab... nagyon szép, tiszta, nemes és gazdag, de az első felvonás, ez több annál, amit színpadi művészet adhat: itt a valóságos élet zuhogott a szívekre, s megfürdetett hegyi levegőben és lélek patakjában.” „Titkok titkának” gondolja Móricz, hogy Kós Károly csak megszólal, „s már erdélyi, s szól, szól és úgy röppennek fel a századok, mint varjak a barázdáról”. Móricz is felfigyel arra: milyen tartása, mekkora önérzete van a „kis parasztnemes” Budai Nagy Antalnak, hogy le mer ülni, megfáradván, a félelmetes vajda, Csáky előtt, s hogy követeléseiben arány és mérték van, hogy ravasz, de bölcs is: hogy ez a kalotaszegi ember is fölös alázat nélkül való, büszke és kemény ellenfél. Méliusz József nem érzelmi alapon ítél (Homályból szólaló

erdélyi Tiborc. *Magyar Nap*, 1936. nov. 11.), okfejtése történelmi alapozású. Úgy véli, Kós Károly Budai Nagy Antal alakjában megrajzolt egy társadalmi forradalmárt, de nem mutatta be „magát a népi forradalmat”. Méliusz a dráma zárata utáni, ezért tehát már művön kívüli, bár valós történelmi következményekre utal, mert az író csak a hőse haláláig vitte el a cselekményt, a tragédia viszont abban van, ami utána következett. „A magyar nemesség, a pór megbosszulására Erdélyből ...hatvanezer jobbágyot irtott ki és úzött messzi Moldvába, megnyitva a románság egy tömegben való betelepülésének lehetőségét.” Vagyis, hogy az uralkodó osztály, amely „magát egyedül nevezte nemzetnek”, a „nemzetet”, a robotolót, a kilenced- és tizedadózt, az őt eltartó, tehát az „igazi nemzetet könnyűszerrel kiirtotta Erdélyből”. Mint ahogy – teszi még hozzá Méliusz – közel száz évvel később pontosan így tett a Dózsa-felkelés parasztjaival is: kétszer annyit mészárolt le, mint 1438-ban. Érdekesnek vélhetjük, hogy Kós Károly, egy Czine Mihálynak írott levél tanúsága szerint (1956. márc. 1.). Illyés Gyula Dózsa-drámáját valami hasonló kifogással illette, mert, véleménye szerint, Illyés a műben „Dózsát állította oda tragikus hősnek – a nép helyett. Mert a „nép volt 1514-ben a tragikus hős, és a valóságban Dózsa nem képviselte a népet, csak saját magát, a maga hiúságát, vak nagyravágását, a véletlenül hatalomra került egyszerű, műveletlen zsoldoskapitány vak gyűlöletét a nagyurak ellen, akik nem voltak hajlandók őt magukkal egyenlőnek tekinteni, és a maguk osztályába besorozni”. Kós Károly eleve nem tekintette Dózsát a néphez és a hazához „méltó” hősnek, történelmünk e nevezetes hősét voltaképpen ki nem állhatta. (S persze, kombinálhatunk is, ha Illyés Gyula Kós Károllyal szembeni tartózkodásának okait keressük, amint ezt fentebb említettük, de mint minden spekulációnak, aggályos eredménye lehet ennek is. Talán eljuthatott Illyés fülébe, talán mégse, az a Kós Károly-i dohogás (Czine Mihálynak írt levél, 1959. szept. 6.), melyben Illyés Dózsa-drámája, valamint az ő húsz évvel korábbi Budai Nagy Antal-drámája közötti hasonlóságokat, értsd: Illyés Kós által vélelmezett átvételeit, felsorolja. Kós úgy észlelte, hogy „Illyés Gyula remekbeszabott, magasan szárnyaló, ragyogó nyelvű s jórészt verses drámája az én földhöz tapadó, prózai balladás, népi színjátékom felépítésében, egyes – és nem is lényegtelen – alakításában, szerkesztési módjában sajátságos hasonlóságok, szinte-szinte azonosságok vannak” – s a levélben hosszú, tételszerű felsorolás következik.)

Féja Géza a *Budai Nagy Antal*-ról is ír, szintén a vígszínházi előadást elemelve: őt megragadja a darab hangulata, a szerző szavaiban rejtőző „ó-íz”, a „történelmi levegő”, úgy véli, „Erdély történelmi arcát nem látta meg s nem fejezte ki egy magyar író sem ilyen mélységgel és igazsággal”, mint Kós Károly. Példázatosnak tartja, amit Kós a történelmi lázadásról ír: „korszakok, egyéniségek és események törvényét és végzetét” láthatjuk benne, s említi a Bocskai-szabad-sággharcot, II. Rákóczi Ferencét.

Szentimrei Jenő következetes szemlélője Kós Károly életútjának, a Budai Nagy Antal bemutatójára is figyel (*Pásztortűz*, 1937, 2): ő „osztályharcos” drámá-

nak nevezi, „osztályharcos kiélezettség nélkül”, s megjegyzi: emberi és vallásos alap gondolatokra épít Kós Károly, nem is tehet mást, hiszen 1435–36-ban elképzelhetetlen lett volna „jobbágyban az osztályöntudat fellángolása vallásos aláfestés nélkül”. Monumentálisnak nevezi a darabot, mert az „egytelkes kisnemes” akarata, józan belátása ellenére a végzete „világnézeti és osztályharcos forradalom élére lök”, ott megállja a helyét. Szentimrei ezt „transzszilván monumentalitásnak” hívja, „viharnak egy pohár vízben”, hiszen elbukott forradalom volt az is, de metaforikus tartalmai a jelenig nyúlnak. Kós Károly „ezt a régi és örök mai Transzszilvániát tudta átélni s érzékeltetni”.

A transzszilván eszme változatai

Tamási Áron, a Céh körül munkálkodó írók talán legjelentősebbje, sokat és hosszasan foglalkozik gazdag műfaji változatosságban Kós Károly eszméivel és irodalmi munkáival is. A transzszilvanizmus irodalmi vetületeinek, megjelenési formáinak, magának a fogalomnak értelmezésével a Szépművés Céh körüli valahány alkotó próbálkozott. (Jelenkori forrásként minderről a legalaposabban Pomogáts Béla írásaiból tájékozódhatunk.) Csupán néhány korabeli értelmezést említve: Szentimrei Jenő például arra a saját magának föltett kérdésre „Mi a transzszilvanizmus? (*Napkelet*, 1921), így válaszol: „Felelem rövidesen: az erdélyi ember világnézete... Mindennek sok és szétágazó okai fekszenek valahol mélyebben a lemérhető alatt. És nagyon kellene csalódnom, ha nem találnám meg a magyarázatát a háromban: a természeti milióban, az idegen fajtákkal való sokszázados együttélésben és az öröklésben.” Kós Károly transzszilvanizmusáról szólva úgy látja, hogy az író már akkor transzszilvanista volt, amikor „ez az országrész még a nyugodt békeévek álmait szenderegte”, s azért, mert a „letagadhatatlan kölcsönhatások jelenlétét hirdette az itt élő népek minden művészi megnyilatkozásában. Hirdette, hogy századokon át egymás mellett élő és igen gyakran egymásba keveredő népek egyenként olyan egyéni és összességükben olyan egymás hatásaival átítatott népi kultúrát hoztak létre”, amely külön-külön és együttes megjelenésükben is a transzszilván „bélyeget” hordozták magukon (*Pásztorház*, 1937, 2). S idecseng Illyés gondolata, észlelete s Mikó Imréné is: az erdélyi nép nagyobb részt hegylakó, és történeti meg tapasztalati tény, hogy „a megélhetés...nem olyan szigorú itt, mint felső Magyarország északi övén, ezért az erdélyi típus nem olyan földhözragadt, mint a felvidéki”: vagyis, próbáljuk értelmezni Mikót: szárnyalóbb gondolkodású, képzelettel is élő. Németh László (*Erdély lelke a legújabb irodalomban. Társadalomtudomány*, 1926) azt véli az erdélyi irodalom megkülönböztető jegyének, hogy az erdélyi író körül három „témakínáló múzsa settenkedik: a történelem, a természet és a mai sanyarú napok”. Mind a háromnak megvannak a művelői, „hármás rajvonala egy csaknem páratlanul álló, tisztán szellemi fegyverekkel vívott szabadságharcnak. Aki megmutatja a történelmet: a legérdekesebb holtakkal gyarapítja az élők megfoglyatkozott csatasorát. Aki

megéreztetni a természetet: magyar szóval fűzi hozzánk az erdélyi rögöt. Aki belevillant a jelenbe: utat mutat a könyvek szikláira szorult, özönvíz mosta magyarságnak.” A „künnvaló magyarság” képviselőjében mond véleményt Szabó Zoltán is Kós Károly *Erdély* című könyvéről, s benne, általa a transzszilván ideáról (Erdély, 1933 – *Hazuugság nélkül*), határozott különbséget téve az irodalmi és a történeti-ideológiai fogalomtartalom között. Úgy látja, Kós Károly „kultúr-történeti vázlata” fordított logikát követ, mert „Erdély kultúrájának önálló jelenéhez rajzolja meg a megfelelő múltat”. E kultúrtörténeti vázlat eredménye a „transzszilvanizmus igazolása”. Az önálló erdélyi kultúra, a „külön erdélyi lélek” és gondolkodás okai, létrehívói között Kós Károly az erdélyi természetet, a geográfiát, a hegyvidéki és az alföldi ember teremtetten kultúra különbözőségét említi, de ezek Szabó Zoltán véleménye szerint inkább csak „körülmények” és nem okok. A zárt földrajzi egység nem lehet önálló kultúraalkotó tényező, mert Szabó Zoltán szerint az erdélyi kultúra jobban kapcsolódik a magyar vagy akár a francia kultúrához, mint a „mellette élő szászhoz vagy románhoz” – legalábbis az irodalomban, teszi hozzá. Közös építészetet lehet egy tájegységre építeni, véli, közös irodalmat kevésbé. Ugyanakkor, halvány ellentmondásként, már különbségtétel nélkül, Szabó Zoltán azt írja: Kós Károly könyve az „erdélyi írás minden ízével és zamatával, az írástudó minden formakészségével bizonyítja a transzszilvanizmus igazságát”. Babits Mihály kolozsvári lapban fejti ki a regionalizmusról való gondolatait (Európaiság és regionalizmus. *Erdélyi Helikon*, 1930/1), majd 1935-ben a *Nyugatban* jelenteti meg Az én erdélyiségem című írását: ezt, levele tanúsága szerint, bár címként nem említve, Kós Károly a transzszilvanizmus melletti kiállásként köszöni meg a költőnek. Babits viszont ezen lepődik meg (*Beszélgetőfüzetek*, I. köt. 1980), s jelzi is Illyés Gyulának: „naiv, kedves s kicsit meglepő, hogy én a tr (transzszilvanizmus) ügyében „állást foglaltam” – Kós Károly azonban, hálával, így értelmezi. Nem is annyira meglepő módon, hiszen Babits egyértelműen és távlatosabban fogalmaz, de rokonszenvvel, még ha nem a fenti céllal teszi is: „az erdélyi irodalmat én sohasem mint külön, „autonóm” kis literatúrát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom egy része volt. A *Fekete kolostorban* a magyar, sőt európai „kincsház” nyereségét üdvözöltem, a székely »helyi színekben« a magyar szellem színiskálájának gazdagodását. Az első cikk, amit az erdélyi irodalomról (ezt is épp a *Helikonban*) írtam, a regionalizmus túlzásaitól és veszélyeitől óvott” – vagyis attól a „regionális öntudattól”, írja, „amely kedvezett a dilettantizmusnak, és nem kedvezett a kritikának”. Babits szerint a transzszilvanizmust „történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Lényegében nem irodalmi fogalom. ...Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egy időre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába került gyerek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Így alakult az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani.”

Úgy látja, ezek a szomorú évek elmúltak, de az erdélyi írók a „mentalitása” valahogy megmaradt. „Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint politikai közönségeket szokott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít. S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül. Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít. Megmaradt az a szokás, mely még a legszegényebb erdélyi írásban is a nyelv és szellem elnézést és hálát követelő szolgálatát látta. Egyszerűen a másodrangú írástudást vagy épp az irodalmiatlan giccset látni benne – s pláne még az egész erdélyi irodalomnak bizonyos hiányaira és lejtőire rámutatni: ez valóságos szentségsértésnek tűnik föl! S egy magyarországi folyóirat részéről legalábbis casus belli-nek! S ha erdélyi író követte el: árulásnak!”. Holott: „Az erdélyi könyvnek állni kell a versenyt, tisztán belső értékére támaszkodva; s így állnia kell a kritikát is”, mert fejlődésének olyan fokára jutott, amely ezt nemcsak lehetővé teszi, de igényli is – s ezzel Kós Károly, az észlelhető distancia ellenére is, egyetérteni látszott, tehát szemléletében nem keveredett össze az erdélyiség, az erdélyi gondolat a dilettantizmussal. Kós Károly leginkább közismert meghatározása szerint: „Nem szabad elfelejteni, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel”, és hogy: „Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzéseink, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendő múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.” Azt vallotta: „Én a transzszilvanizmust úgy értelmeztem, mint a sajátos hagyományok megtagadásának orvosságát. Regényeimben nem azért szerepelnek román hősök is, mert kiméricskéltem. Hanem azért, mert minden nagy tett az itt élő nép fiainak közös műve volt”: e gondolatmenet szerint nem kap felmentést, kisebbségi menlevelet, transzszilván engedményt az irodalmi, megformálási nivótlanóság.

Tamási Áron vélekedése csak első, felületes olvasatra tetszik némileg különbözönek a Kós Károly-értelmezéstől, valójában csupán az irodalmi transzszilvanizmusra pontosítja a Kós Károly-féle kereteket: „Az európaiság számomra – írja –, az író és a szellemi ember számára, semmi egyéb, mint érték és szellemi magatartás. A transzszilvanizmus pedignem jelenti azt az írói magatartást, amikor valakinek csak olyan mondanivalói vannak, amelyeket kizárólag erdélyi ember mondhat erdélyi földről. Hanem mindenekelőtt és mindenekfelett formát. A művészi alkotás gondolkodásmódját és hanghordozását” (*Emberi szavak* – interjú, 1938).

S ami a leginkább jelzi Tamásinak a Kós Károly-megfogalmazta transzszilván eszmével való ideológiai, irodalmi azonosulását: „Ha ...az erdélyi magyar

szellem nem innét belülről, az erdélyi földből és az erdélyi sorsból próbál magának új eszmevilágot teremteni, akkor bizonyára úgy lesz, hogy a magyar műveltség új formáit Magyarországon fogják kialakítani a mi számunkra is. Pedig bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudását én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.” „Igen – merjünk nagyok lenni” – idézi Tamási Áron Széchenyi híres, nemzetiönérzet-emelő mondását, melynek befejező mondatfelét akár Kós Károly szájába is adhatnánk, ama fenti eszmefuttatás zárlataként: „s valóban, nem oly nehéz, de legyünk egyszersmind bölcsek is”. (S amelynek parafrázált, nemzetkicsinyítő változatát némely politikusaink manapság igyekeznek belénk sulykolni.)

Személyiség-portrék

Olyan írói megnyilvánulásokat is bőséggel találunk, amelyek nem az intellektuális műértelmezés talaján állnak, még csak nem is művésztársak lobogó-hullámzó érzelmi kitöréseinek példái, mégis portrék, Kós Károly-arcképek: csak épp személyiségportrék, az emberről, nem a művészről karcolt ábrák. Közös jellemzője ezeknek az írásoknak a fanyar humor, a derűs irónia, a sziporkázó önirónia. A humor társas viszony, a tréfa értéséhez dialogicitás kell, közös akarat, a két (vagy több) fél egyforma érzékenysége. A humort csak a humorra fogékony másik érti, s ha az irónia „olyan közlés mód, amelyben a kimondott jelentést felülírja a közlés módja által hordozott jelentéstartalom”, akkor a beszéd társnak, olvasónak, hallgatónak nagyon kell értenie a közlés mód szemantikai jelzéseinek megfejtéséhez. Móricz Zsigmond, Nyíró József és Kós Károly nagyon értették egymás jelbeszédét. A legismertebb talán Móricz Zsigmond e tárgybeli írása, aki azon a bizonyos, 1914-es farsangon egy báli éjszakát töltött a sztánai Varjúvárból s a faluban, hogy emlékeit, azaz a mulatság, a téli táj és a szánkózás emlékét majd a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című írásában élje újra. Meg abban a kis tárcában, ott már konkrét, tényszerű elbeszéléssel, amit majd húsz évvel később, 1933-ban írt (*Erdélyi Helikon*, 1933, 10) Varjúvári legenda címmel, s amelyből bennünket most az a kép érdekel, amelyet Móricz a házigazda Kós Károlyról fest. Meg persze a házról, a didergető vonatút után áhított szobamelegről, amely helyett majdnem kinti hideget, de gyönyörű kandallót talál, mely mellett „öröm volt megfagyni”, s kapja a házigazda „fanyar” köszöntését: „Nem jó lesz a téli bundát lerakni.” Nincs magyarázkodás, elnézéskérés, csak hideg, de szíves vendéglátás, füstöt okádó, de „ősi magyar és nagyon artisztikus” kandalló. Gyönyörű emlék, írja Móricz, „minden meleg volt, forró és tüzes, csak a Varjúvár volt következetesen hideg és füst-ette”. Nyíró, akkor még kidei gazdálkodó, kiugrott, mert szerelembe esett s megnősült pap, néhány kolozsvári találkozást örökít meg írásában (Ugye mondtam, Károly?... *Erdélyi Helikon*, 1933, 10). Az egyik történet szerint Kós épp a *Kaláka* című, múlhatatlanul

fontos, „égetően szükséges”, a nép kezébe adandó, „demokratikus” lap indításához kívánatos, a lapalapításra kinézett társak fejenkénti ötezer lejes kölcsönére beszéli rá a rémülten hebegő Nyírőt (is), aki majd tíz évig törleszti a „mindjárt a kezdetben megbukott” lap költségét. De elfogadja Kós érvelését: „Aktivitásba kell lépnünk. A passzivitás megöli az erdélyi magyarságot.” A másik apró történet hősei is ők. Nyírő, aki, saját értékítélete szerint, írt egy „gyönyörű szép cikket” Kós sztánai otthonáról, „a csodálatos várról, melynek kertjében fülemülék dalolnak, és falai alatt patakok futkosnak, szántóvető Kós Károlyról, ki fogja az ekeszarvát, miközben fölötte csattogó pacsirták és más égi madarak ambrózaszerű anyagot cseppentenek a vállára, arról a csodálatos üde, termékeny és tehetséges életről, amelyet a sztánai, hosszúhajú remete folytat, ki éneket ír Átila királról, saját műhelyében feleségével, gyermekeivel együtt kiszedi, kézi sajtón kinyomtatja, illusztrálja, saját kezűleg dedikálja. Én is, más is, mindenki el volt ragadtatva a cikktől.” Amelynek megjelenése után pár nappal egy kis cédulát talált Nyírő a *Keleti Újság* szerkesztőségében az íróasztalán: „Bár mindig odahaza vagyunk, rendkívül sajnáljuk feleségemmel együtt, hogy a cikkedben jelzett látogatásod alkalmából mégsem találta meg minket.” Kós Károly, írja leplezetlen szeretettel Nyírő, a *Varjú nemzetség* megjelenése után szinte elbűjt, elmenekült a gratulációk elől, „irult, pirult, nem mert a szemembe nézni, zavart volt, gyermek volt, a furulikába is bebűjt volna”: szégyellte a sikerét. S mint ha így történt volna 1938-ban is, amikor Baumgartner-díjat kap a *Budai Nagy Antalért*, s Kós levélben köszöni meg Babitsnak (lejárt útlevele miatt nem tudja személyesen átvenni a díjat), benne a rokonszenvesen őszinte szerénység mondataival: „Bevallom, hogy legbelső belsőmben mai napig nem tartottam magamat igazi írónak a szó valódi, nemes és professziót jelentő értelmében. S addig, amíg a sors nem kényszerített írásra (belső és külső okokból), mint bevallott amatőr írogattam ugyan, de főképpen és elég ritkán építész szakcikkeket. A szépirodalomba annak idején csak kuriózumképpen kontárokodtam bele.” (S eszünkbe juthat Nagy László is, a költő, aki a nevezetes televíziós Kormos-interjúban azt mondja: „Én nem tudom költőnek nevezni magam”). S néhány tollvonás még a Nyírő-féle Kós Károly-portréhoz: „furcsa turáni képű, kelevéz karú, biztos kezű és biztos fejű ember, ki pillanatig nem tud nyugodni”, aki folyvást épít, kőből is, színből is, betűből, vonalból – és sohasem csügged, s aki e nem fáradó ambícióval biztat munkára másokat is. A mindig beteges, szívbjajos, korán halt szatmári Dsida Jenő is tagja volt, ifjú költőként, a helikoni íróközösségnek, résztvevője a marosvécsi találkozóknak, s talán meglepőnek tetszhet, hogy ez a spleenes poéta milyen eleven, derűs, életos, humorral bővelkedő novellában írja meg a Kós Károlyéknál tett látogatását (Az elveszett ló. *Erdélyi Helikon*, 1933, 10), a vídám körösfői mulatságot meg a maga órákig tartó, éjszakába nyúló bolyongást, vissza Sztánára, a Pici nevű ló hátán. Aki, Kós Károly utólagos figyelmeztetése szerint, pontosan hazavitte volna utasát akkor is, azaz csak akkor, ha az nem irányítgatja a saját bizonytalan helyismeretével össze-vissza az erdőben, a kalotaszegi dombok útvesztőiben. A mordan is kedves Kós figyelmét, figyelmes-

ségét jegyzi fel Dsida: azért hívja ki, hogy megismertesse fiatal barátjával az ő szeretett kalotaszegi népét, átküldi Körösfőre, „ahol vasárnap új kenyérrel oszt úrvacsorát a pap. Ünnepi díszben a falu, férfiak, asszonynépek kalotaszegi gúnyában. Olyant, tudom, nem láttál még...”, s Dsida, valóban elragadtatva nézi, hogy „milyen keresetlen, hibátlan, ízes szép irodalmi magyarsággal beszélnek. Mennyi tudás, okosság, intelligencia és bölcsesség csillan meg szavaikban, eleven, derűs humorukban.” Kós Károlynak ez a másokra irányuló nyitottsága, a szinte nevelő célzatú ötlete, hogy tanuljon Dsida azoktól, akiktől Kalotaszegen is lehet tanulni: vonzó, befogadó személyiséget mutat

Új nemzedékek

1960 októberében Kós Károly levelet írt Sütő Andrásnak, aki akkor, a marosvásárhelyi *Új élet* főszerkesztőjeként írást, lehetőleg regényrészletet kért tőle. Kós megindokolja, miért nem tud adni olyan szöveget, amelyben – Sütő kérése szerint – „megszólal az alsóbb társadalmi rétegek világa is”. Egy készülő regényt említ Kós Károly, a három Kolozsvári (apa és két fia), Miklós festő és két fiának: Márton és György szobrászoknak az élettörténete a mű témája: de az évtizedekkel ezelőtt megkezdett (és soha be nem fejezett) regény dokumentumai, az összegyűjtött anyag elveszett a háborúban, az újraírás (gyűjtés) pedig még nincs teljesen kész. Sütő András 13 évvel később, 1973-ban Egy levél margójára címmel közli az *Omló egek alatt* című esszékötetben a levelet, s a hozzá fűzött Kós Károly-kisportrét. A lendületes írás szinte tételszerűen sorolja Kós Károly írói művészetének a Sütő által legfontosabbnak vélt jellemző vonásait: „Kós Károly a szüksézáví írók közül való. Kós Károlynak íróként... természete a kevésbeszédűség. A külső kényszerűséget – a két világháború közötti kisebbségi létet – ő maga tetézte meg egy ugyanolyan zorddal: a csontja velejét kínzó igénnyel, a szigorral, ahogyan minden mondatát kikalapálta-csiszolta, vállalván a stílrómantika bűnét is a magyartalansággal föleresztett híg próza részéről. A Kós Károly-i próza kovácsoltvaskapu-rengeteg. Gótikus tornyok harangjainak szólása. Történelmi regényben nálánál történelmibb hangulatot senki sem teremtett prózánkban. Móricz sem. Kemény Zsigmond sem. Esetleges szemöldökrándításra tegyük hozzá: a múltábrázolásnak nem kizárólagos feltételeiről szoltunk. Hanem a felidézett történelemnek arról a sűrű és kristályos levegőjéről, amelyből a légszomjúság érzete nélkül kilépni – a jelenbe visszairtózni – nem lehet; amely a képzeletünkkel együtt a tüdőt is munkába veszi. Könyvei: akár a templomai, múzeumai, oly szilárd alapzatúak és egyediek a formai zártság, a bástyafalas körülhatároltság védekező állapotában. Ezért, ha ostrom alá vétetnek is az úgynevezett transzszilvanizmus körül időnként föllángoló vitákban: le nem rombolhatók.” Költői hangulatú, emelkedettségu szöveg, benne egy rövidke, szikár mondat: a transzszilvanizmus meghatározását azonban soha nem fogadta el Sütő András – „még tőle sem”. Merthogy, fejti ki valamivel bővebben

egy másik írásban: van, aki e fogalom gyökerét a Bethlen Gábor-korszakban keresi, de az is a „történelmi kényszerűségek korszaka” volt. Az első világháború után, hasonló történelmi kényszerűségben, felvillantása, használata Kós Károly nevéhez fűződik leginkább. „Irodalmi vonatkozásban – mint beszűkülési tendenciát – Babits például joggal kérdőjelezte meg” – írja Sütő, bár a megjegyzés felidézheti bennünk Babits *Beszélgetőfüzetét* is, s a hálás Kós Károly köszönetét. „Sokat írtak, vitatkoztak erről – folytatja Sütő. A kérdésre, mármint arra, érvényes-e ma is a transzszilvanizmus eszméje, „sommásan lehetetlenség válaszolni. Meggyőződéseim szerint ma már idejét múlta ez az eszmevilág. Azokat a társadalmi, etnikai, szellemi kérdéseket, amelyek e fogalomban és körötte kavargtak, más – a mai valóság diktálta – szemszögből kell megközelíteni.” (A nép genetikus szelleméről. *Magyar Nemzet* 1979. május 27. Ott A sajátosság méltósága címmel jelent meg.) Egy 1987-es kijelentése (Sárkány alszik veled egy fedél alatt. *Film, Színház, Muzsika*, 1987, 25), kis jelzéssel, változatlanul mély elismerést sugall: „Mindaz, ami ebben az életműben tiszta humánus, erkölcsi és esztétikai érték: mindenek ellenére él és élni fog, míg magyar olvasók lesznek”, s vélelmezhetjük, hogy a „mindenek ellenére” ama transzszilvanizmus-értelmezésre utal újfent. „Nemzeti büszkeségnek” nevezi Kós Károlyt, s minden, szelíd kritikája ellenére pontosan értelmezi a húszas évek kisebbségi feladatait, Kós Károly meghatározó szerepét. A *Kiáltó szó* „ébresztő szavak voltak az országdarabolás utáni eszméletlenségben” – írja. Nemzeti tudatunkat erősítő szavak (Vallani és vállalni – Kemény János öröksége. *Hitel*, 2003/11). Irodalmunk mai általános szellemiségével szemben, véli Sütő, a húszas évek elején „még erőteljes volt a nemzeti kötöttség, a magyarságot sújtó történelmi csapások drámaisága a költészetben is”. Trianon Erdélyben is „nemzeti sorsproblémáink kimondására készítette a helikoni közösség tagjait”. Akik, többségükben, „politikai, bölcséleti-világnézeti, ars poetica-beli különbözőségeik ellenére” vallották és vállalták a magyarságmentés feladatait a „szellem fegyverével”. A „sokat vitatott transzszilván lelkeség”, Kós Károlyék „önvédelmi programjának transzszilvánista alapfogalmai tehát, az irodalmiakat is beleértve – valójában a nemzeti feldaraboltság siratásának retorikus kendőzését szolgálták”. 2004 karácsonyán (Én maradok, *Heti Válasz*) ismét Kós Károlyról ír, hangvétele, a *Kiáltó szó*ra utalóan újfent költőien telt, emelkedett, azt „drámai kiáltványnak” nevezi, amelyben „fájdalom és a cselekvésre szólító hevület a megáradt hegyi patakok sodró erejével görgeti a szerző mondandóit”. Szövegelemzése közben tanárosan precíz, az ok, amiért a kiáltványt értelmezi, nagyon is a jelenre utal, s ezért is megkívánja a pontosságot: „nem magyarok alkudtak, osztottak feldarabolásra ítélt országot. Nem magyarok taszítottak el minket ezeréves otthonunk sziklamagasából... És midőn a békediktátumot kényszerűleg aláíró Magyarország lemondott rólunk, mert erőszakkal leszakítottak, akkor nem elvetett minket, nem vette le rólunk a gondját, hanem legyőzött, megtiport, kivérzett, kifosztott országgént tudomásul vette a főhatalom-változást. Mi mást tehetett volna?” Az indulat és a szövegértelmezési pontosság mögött a 2004. december

5-ei magyarországi népszavazás kudarcra áll, de az író e tekintetben is különbséget tesz: „Trianont és december ötödikét, a hirtelen-kelletlen összezsúfolást, elsietett, végig nem gondolt, civil szervezeti irányból kieroszakolt népszavazást súlyban, jellegben így összemossni: abszurditás.” Sütő számára a Kós Károly-i kiáltvány, a húszas évek szellemisége, történelmi távlatában már hivatkozási alapul szolgálhat a jelen esemény értelmezéséhez. Mert „akik elvetik a súlyt”, valósággal „trianoni csapásként átkozzák a történeteket”.

A „muszáj-herkuleség” nagy változás és veszély korában címmel (1983–94) Páskándi Géza hatalmas tanulmányban (habár „Néhány általános gondolat Kós Károlyék szerepéről” alcímmel) értékeli Kós Károly életművét – a politikait, a művészt, azon belül az építészeti is. Több oldalnyi kultúrtörténeti áttekintés, sokfelé ágazó-szalazódó elmélkedés után azt a kérdést teszi föl Kós Károllyal kapcsolatban elsőként: „mi a lélektani s nem csak lélektani oka annak, hogy Kós Károly, a nagyon tehetséges és később roppant eredeti építész „sokműfajúságra” adja fejét”? Páskándi az építész lehetőségei felől közelíti meg a választ. „Kós építészettörténetileg maradandó – és folytatandó! – munkát kezdett, de – hogy stílszerűek legyünk – a maga lerakta fundamentumot és falrészét nem tudta betetőzni, még ha vannak is csodálatos eredményei.” Ennek egyik oka abban keresendő, írja Páskándi, hogy az építészet egyrészt költséges művészet, másrészt az újabb építészet minden szempontból a „praktikusság, a tömegépítkezés irányába fejlődik”. Kós mindehhez úgy viszonyul, „mint a kézműves a nagyiparhoz. És alul kell maradnia.” Kós számára a ház egy kicsit szentély is, amely személyiség és a hagyomány méltóságát őrzi. A román államtól Kós Károly aligha számíthatott megrendelésekre, de neki mindenképpen „szüksége van a közéletre, túl saját alkotói nyugalanságán, túl azon, hogy – az akkori idők magyar politikusiányában – kisebbségi népszolgálat szerepvállalása is megfogalmazódik lelkében”. Nem pusztán arról van szó tehát, írja Páskándi, ami sok nagy művésznél is előfordul, hogy „nem elégíti ki a művészet egyik ága, mert másfelől mindig alkotó energia-többlet halmozódik fel, ami feszíti-nyugtalanítja, mert érzi fontosságát”, hanem arról is, hogy aligha tehetne mást. „Társadalmi kényszerről” van szó tehát. A „cselekvés realizmusának” nevezi azután azt a magatartást, amellyel, társaival együtt, magasba emelte a „kulturpolitikai épületet”.

A Páskándi-tanulmány második tétele a transzszilvanizmus értelmezése: ismét bő történeti előrajzzal. Úgy látja, a fogalom elválaszthatatlan Kós Károlytól, még akkor is, ha a „transzszilvanizmus változó jelentésű fogalom, politikai pillanat, történelmi helyzet módosítja, szűkíti vagy tágítja jelentését. Sőt: bővülő vagy zsugorodó fogalmi köre alkotóegyénenként is változik.” Kós Károlyék elsőrendű érdeke volt, hogy útját állják „minden revans-szellemnek” – innen a *Kiáltó* szóban is kifejezett „lojalitás”. „A vesztesek ideológiája volna Kóséké?” Nem, s Páskándi szerint: a transzszilvanizmus bizonyos „átmeneti megoldást sugall. Áthidalást. Halasztást.” És „várakozó álláspontot”. De mégsem tekinthető pusztán „taktikai lényegűnek, mert elvisége van, humanisztikus principialitása és mögötte az együtt élő népek közös, reális harcai, a közeledés megannyi ténye”. A két világháború

közötti erdélyi magyar szellemiség még „semmilyen büntudatkurzusban nem vett részt (ez tükröződik Kós Károlyék egészséges hagyományvédelmében s a józan, mértéktartó közeledés tényeiben)” – szögezi le Páskándi.

Kós Károly és Kós Károlyék „politikai realizmusa” kellett ahhoz, hogy átlás-sák: akármeddig is tart, akár rövid és átmeneti, akár hosszú és végleges a Versailles-i döntés érvényes hatálya – mindenképpen cselekedni kell. Ekkor és ezért született meg a *Kiáltó Szó*. A kiáltványnak arra a nevezetes és többnyire a félremagyarázások okát jelentő mondatára, mely szerint Erdély „külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel”, Páskándi tisztázó célzatú értelmezést ad. Alapvetően hamis volna ezt úgy értelmezni, véli, mintha Kósék tagadnák a magyar kultúra, szellemiség lényegében egységes voltát. Mintha elfelejtenék, hogy az erdélyi magyar az egyetemes magyar kultúrához tartozik. „Az önállóság-hangoztatás a kérdésben valójában e kultúra táji-történelmi couleur locale-jára vonatkozik. És arra, hogy az együttélés bizonyos – pozitív! – helyi színeket, sajátos többletet ad hozzá. A jóteknő kölcsönhatásokról szól tehát.” Kóséknak abszolút módon igazuk volt, amikor nem azt hangsúlyozták, ami elválaszt, hanem azt, ami összefog. Ez volt az egyetlen helyes és emberi megoldás. Kós Károlyék, a *Kiáltó szó*, majd a Céh – s a Helikon-beli társak nagy értékű alkotásokat, maradandó közösségi munkát nyújtottak az egész romániai magyar kisebbségi közélet és kultúra számára, mondja Páskándi. Ez egyik „legnagyobb eredménye volt Kósék politikájának, amelyben a katolikusok, örmény katolikusok, mórsvallásúak, protestánsok és mások – egészen természetesen – egy- és teljes értékű magyarnak számítottak”.

Kós Károly írásművészetére utalóan kifejti, hogy „mennyire anyakultúrában gondolkodik, mennyire nem kívánják és nem akarják leválasztani – valamiféle provinciális kultúraként – az erdélyit az egész magyar szellemiségről”. A Szent Istvánról szóló regényét, *Az országépítőt* említi, s annak „remekbe ötvözött archaizáló nyelvét”. Páskándi rendkívüli jelentőséget tulajdonít a szépírói nyelvnek, abban megtartó erőt lát: „az élő, eleven, elfolyó és porló beszélt nyelv megtartó szerkezetet, formát akar, hogy kiállja az idő próbáját, ne hulljon szét, ne kopjon meg a szócséplő hétköznapiakban. Kósék számára a nyelv az ünnepélyesség pillanata is, kissé szertartásnyelv, amely által emlékezni lehet a hovatartozásra, a honnan jövésre. Az identitástudatot erősíti. Az egész magyarsággal, magyar múlttal való azonosságot, azonosulást.”

Összegzésképpen Páskándi azt írja: Kósnak legnagyobb építménye az „erdélyi cselekvő realizmus megalapozása”. A „változásban a veszély és a veszélyben a változás dialektikájának” érzékeny felismerése. Kósék gátat tudtak vetni a „tömeges asszimilációnak, a népirtásnak, a revans látványosabb és gyakoribb formáinak, a nyelv-, kultúra- és hagyományirtásnak”. A nemzetiségi lemorzsolódás alig volt számottevő, „bárha a burzsoá nacionalista Románia mindent megtett érdekében”.

Muszáj-Herkules volt Kós Károly, de olyan, vallja, véli Páskándi, aki „végtelesen boldog ember lehetett, mert millióan szerették, becsülték, nagyságát már

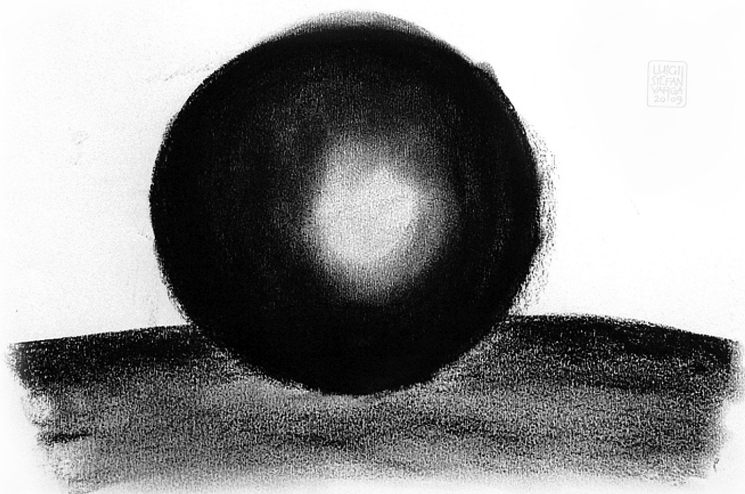
életében elismerték. Ő ezt bölcs, szórakozott mosollyal, többnyire hallgatagon tűrte el. Boldog volt, mert nagy munkát végzett el jól, messzire hatóan.”

Számos verset is portréértékűnek értelmezhetünk. A költői beszéd tömör, sűrű szimbolizmusa, a metaforákból építkező poézis, a *kép* gondolati szálakat köt egybe, s a vizualitás erőteljes hatására támaszkodva néhány sorban is teljes személyiségrajzot képes megépíteni. Például a kortárs, korbeli eszmetárs, Áprily Lajos 1923-as költeményében (Kós Károlynak. Születésnap vers, Kós Károly negyvenedik évfordulójára) még a közelmúlt nemzeti tragédiájára utaló metaforával indítja a lírai gondolatot, személyes érintettséggel, hiszen együtt éltek át a történelmi traumát: „Ősz nem sodort még annyi lombot, / annyi riadt szót: „Minden összeomlott. / Nappal kósáltam, éjjel nem pihentem, / vasárnap reggel a hegyekre mentem.” A hegy s völgy vizuális megjelenítse azután a forrongó, változó, tragédiával terhes történelem szimbólumává lesz, a kép a hegy, a nemzet önmegtartó erejét, a minden változásnak ellenálló képességét hangsúlyozva, de nem a maradiság, a maradandóság, nem a zártság megtestesítőjeként, hanem éppenséggel a forrongással szembeni tisztaság és béke színhelyeként: „Ott lenn: zsibongott még a völgy a láztól. / Itt fenn fehér sajttal kínált a pásztor. / És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenája.” A *Kiáltó* szó üzenete jelenik meg a versben, a Kós Károly vallotta békességóhajítás, az egymás mellett élés békességének lehetősége. A költő egyetlen szóba keretezi végül a gondolatot: ez a minden tragédián diadalmaskodó táj maga Erdély.

A kései poétautód, Farkas Árpád 1983-as, a születés centenáriuma írott verse (*A szembejövőnek*) már nem utal sem konkrét se metaforisztikus szinten a nemzettragédiára: ő az építész és a szóval élő, az író, az ígét hirdető Kós Károly kultikus arcát festi meg: „Jöttél patamorajt túlkiáltó szónak, / zsuppot rakni megrokkánó hónak, / tornyot szétzüllött harangszónak.” A „bokaharapdáló történelem” lírai képének utalása is általánosabb, kiterjeszthető idejű, s ha tudjuk, hogy a vers nem jelenhetett meg Romániában, csak Magyarországon, mert Kós Károly neve is anatómia alá esett, indokolt és fölemelő a szinte himnikus szárnyalás, a jelzők erőteljes felfokozottsága: „Tornyuló tornyaidban süket / harangok elhullatják nyelvüket.” A nyelv ősállapotát is idéző grammatikai szerkezet, a „hódítani” s nem „hódolni” jött ember földidézése, a következetesen jelen idejű versbeszéd, a „szegd fel fejed” biztatása, a „még zúg a szél körötted” sejtelmessége a nem felelhetőség, a mindenkori létezés tartományába helyezi azt, akinek a nevét sem írja le a költeményben. Ezzel a poétai gesztussal mintegy a jelen kényszerűségeire is utal (ha leírná, bizonyosan nem jelenhetne meg a költemény, s hogy így sem jelent meg, az a román politika ráadásajándéka lehet: ezzel kapcsolatban Dávid Gyula ír *A Kiáltó* szó. A betiltott centenárium címmel a *Kós Károly emlékezete* című kötetben, Nap Kiadó, 2005). Másrészt, a címre figyelve, bibliai allúziókat látunk, a föltámadott és a kételkedőkkel szembejövő Megváltónak a hitetleneket önnön létezésével meggyőző krisztusi jelenete rémlik föl a versben. Amelyben nincs konkrét nemzeti traumára utalás, csak annak jelzése, hogy Kós Károly, a szembejövő, e traumák átélője, kibeszélője, időn és téren túl, a mindenkori nemzeti közösség kultikus alakja lett s marad.

Kányádi Sándor is a visszatekintő attitűd vershelyzetéből indítva az embernek és istennek „kőből”, „fából” építkező, az embernek házat, az Istennek templomot rakó Kós Károly mesterségének megjelenítésére építi föl a lélekhez is szóló alkotó portréját (*Kós Károly arcképe alá*, 1968). A versbeszéd annak az ellenértékes szituációnak az erejére támaszkodik, amely szerint a romlékony házak eltűnhetnek az időben, de az ige, a szó, a Kós Károly képviselte eszme minden anyagnál maradandóbb, hatóbb, élőbb: „raktál a léleknek / kőnél, cserefánál / erősebb igékből/ várat. / Áldjon érte Isten, / áldjon érte ember; / Isten s ember / dolga”. A verszárlat egy új képpel új s erős metaforába zárja a vén, barázdált arc és a vén kalotaszegi hegy, a Magura látványát: „Barázdált orcádról / az idő aláfol, / mint az olvadó hó / a vén Maguráról.” A versfordulat kiemeli Kós Károlyt a mindennapi létezés helyzetéből, egybeolvasztja a természettel, s ez a metafora nemcsak az időtlenséget, az örökkévalóságot ajándékozza a vers alanyának, de felidézti Kós Károly szemléletének, építész, írói alkotásainak mély, nagyon hangsúlyos természetközelségét is.

Az évek, évtizedek teltén, az utókor szemlélete kultikus alakká emelte Kós Károlyt: a szülőföldszeretet, a nemzetisége iránti feladatvállaló elkötelezettség, az értelmiségi-szellemi kötelességtudat, az együtt élő népekkel való békesség-óhajtás, a szellemi-kulturális, a nyelvi hagyományok megőrzésének, a természettel való együtt-létezés szükségességének, a kollektív kisebbségi jogok mindenkor bátor képviselőjének példázatos alakjává. Arany János verse jut eszünkbe, a *Széchenyi emlékezete*, annak 24. szakasza, s főképp az utolsó két sora, mert illőnek véljük Kós Károlyhoz: „s nőttön nő tiszta fénye, / Amint időben, térben távozik”.

Varga Luigi | István szénrajza

Nyirő József *Az én népem* – a motiválatlan közösségi identitástól a tudatosan vállalt MI-identitásig

Az utóbbi évtizedekben jelentős identitáselméleti szakirodalom bontakozott ki, különböző tudományterületeken. A fogalom számtalan kontextusban nyert meghatározást. A magyar identitás önmagában is összetett kérdés, mert a XX. századi történelmi traumák során az addig viszonylag egységes magyar Kárpát-medencei kultúra széttöredezett, és kétharmad részben betagolták más kultúrákba. Különösen izgalmas ez a kérdés a székelymagyarság esetében, mely népcsoport korábban nemzetazonos kultúrán belül fogalmazta meg magát, de Trianon után olyan világba kerül, amelyben a mai fogalmaink szerinti, etnikai sokféleséget megengedő multikulturalitásnak nyoma sincs. A székelymagyar kiélezett interkulturális helyzetbe kerül.

Ennek az interkulturális kommunikációs és identitásmenedzselési küzdelemnek kortörténeti jelentőségű dokumentumai többek között Nyirő József regényei is. Jelen munkámban korszerű elméletek felhasználásával próbálom a Nyirői-regényvilág identitáskérdéseit és interkulturális kommunikációs technikáit újraértelmezni. Nyirő József *Az én népem* című regényét az általam korábbi tanulmányokban bevezetett „identitáskolonizáció”-fogalom fényében kívánom megvizsgálni. Elméleti háttérként az asszimilációs elméletek közül Yinger és Hess modelljét, az identitáselméletekből a Bloom-, a Plamenatz- és a Smith-modelleket, Assmann kulturálisemlékezet-fogalmát, az intra- és interkulturális kommunikáció tekintetében a Rosengren-elméletet, a koloniális-posztkoloniális elméletekből Bhabha mimikri-meghatározását használom. Utóbbiakat illetően megjegyzendő: Tamási Áron világszemléletéről szólva Bertha Zoltán is irányadónak érzi „a posztkoloniális reflexió”-t az erdélyiségre vonatkozóan, mert általa „árnyalatosan feltárulhat a kiszolgáltatottság, a kisértői alárendeltség természetrajza” (Bertha 2006, 70).

Nyirő regénye, *Az én népem*, a székelység Trianon utáni kisebbségi helyzetéből adódó kérdéseket boncolgatja gazdasági, társadalmi, kulturális, szociális

vetületben egyaránt. A főhős maga a székely nép, a központi alak egy református lelkész, Botár Béla.

Lakatos Mihály meglátása szerint a mű korabeli megítéléséről világosan beszél az a körülmény, hogy 1935-ben az Erdélyi Szépművés Céh nem vállalta kiadását, nyilvánvalóan félt a román hatalom várható retorziójától. Így első kiadása Budapesten jelenik meg a Révai Kiadónak köszönhetően. A regény mindazonáltal nem hordoz románygűlöletet, nincs átítatva magyar nacionalizmussal, sem sovinizmussal. Az, hogy nem jelenhetett meg a két világháború közti Erdély magyar kiadójának gondozásában, történelmi realitásból fakad: a Trianon utáni Erdélyben (különösen a harmincas években még jobban felerősödve) oly mértékben működött az állami cenzúra, hogy nem engedte meg a hatalom által tabunak minősített témák szépirodalmi feldolgozását. Az állami cenzúra mellett fokozódó méreteket öltött a sokszor nem jó értelemben vett és alkalmazott „öncenzúra” is, és ez akaratlanul is hozzájárult a cenzúra eltúlzásához, annak szükségtelen, más területekre való kiterjesztéséhez (Lakatos 2012, 254–255).

Nyíró Botár lelkész személyén keresztül festi meg a Trianon utáni székelység életének gazdasági-politikai-kisebbségi nyomorúságát, tárja eléink az erdélyi magyarság legnagyobb egy tömbben élő szegmensének elkeserítő helyzetét, minden szintű ellehetetlenítését, a többségbe került román kultúra erős hegemonizáló nyomását. Nyíró maga is lelkész volt egy kis faluban, érthető, hogy személyes benyomásait, tapasztalatait is kamatoztatja a regényben. Mint ahogyan Lakatos Mihály megfogalmazta, a regényben nem találjuk nyomát semmilyen szélsőséges román-, illetve magyargűlöletnek, nincs jelen a nacionalizmus, sovinizmus. Figurái elsősorban emberek, kisebbségi sorban levő állampolgárok, akik próbálnak a megváltozott helyzethez alkalmazkodni ki-ki vérmérséklete szerint.

Motivált ÉN-identitás-magány a nem tudatos és motiválatlan MI-identitás gyűrűjében – Botár Béla

Botár tiszteletes sorsa egyénített és csoportosors is egyben. Személyes tragédiája szinte egyértelműen adódik a csoporttragédiából. A hit és az egyház szemszögéből (is) megharcolja a maga harcát. Idegenként érkezik a szintiszta székely-magyar faluba azzal az eltökélt szándékkal, hogy hivatásából adódóan segíteni tud az embereken. De már kezdetben rá kell jönnie: „Az emberek tisztelték, kedvesen elbeszélgettek vele, de nem nyíltak meg előtte. Tudta, hogy a szegény, magára hagyatott népnek senkije sincs, ő pedig azért jött, hogy mindenük legyen, de már az első napokban látta, hogy nincs kire támaszkodnia, nincs munkatársa” (Nyíró 2012, 10).

A közösségnek tehát lelki vezetőre van szüksége ahhoz, hogy a magyar nyelvű egyházi iskola segítségével, a pap vezetésével, óvni tudja nemzeti és kulturális identitását a román kulturális identitáskolonizációs¹ nyomással szemben.

1 Az „identitáskolonizáció” fogalmát korábbi tanulmányaiban a szerző vezette be.

Ehhez a keretek (az egyház, illetve a gyülekezeti szerveződés) és a cselekvő ágens (a színen megjelenő pap) adottak. Botár tiszteletes tökéletesen látja a helyzetet, és elszántságával a helyzet magaslatára kíván emelkedni. Bebizonyosodik azonban, hogy az öntudatos identitásvállalás nem elég, ha a vezetendő közösség (Rosengren kommunikációelméleti kategóriájával: a csoport)² nem fogja fel a nyilvánvaló veszély súlyosságát, vagyis nem képes az egyéni kulturális azonosságtudatban ugyan meglevő, de közösségi szinten nem működőképes, tudatos identitásnak megfelelően élni és fellépni, vagyis hiányzik a motiváció: a székelymagyar azonosságtudat a cselekvőképesség mértékén alul marad. Így hagyja magára pásztorát a nyáj; ettől fullad kudarcba Botár tiszteletes magyarságmentő kommunikációs igyekezete.

Túlságosan leegyszerűsíteni azonban a dolgot, ha azt állítanánk, hogy ezért csak a gyülekezet a felelős. Elvégre Botár maga is hamar felismeri azt is, hogy a nyomorúság, a gazdasági ellehetetlenítés (melynek nyomán megjelenik az analitikus kollektívidentitás-reakció),³ az egyébként is nehéz munkából élő székelymagyarak keserősége mást kíván, mint amit ő a szószékről elképzelt nekik. Mi más állhatna ebből elő: az eleve egyre szűkebbre zárt magyar kommunikációs tér magyar és magyar között is ellentéteződik, és a pap számára ez kommunikációs zsákutcába vezet. Ennek lényege, hogy Botár a gyülekezet tagjaival egyénenként tökéletesen kommunikálja a közösségmentést szolgáló értékeket és célokat, ha nem is minden esetben eredményesen (a román nyelv elsajátítására képtelen fiút, a pap közbelépése ellenére, öngyilkosságba kergetik a szülei); másfelől a gyülekezet csoportszintjén kudarcot vall (erre éppen a fiát a román nyelv felé kényszerítő apa megroppant magyarságtudata a példa). „Pap és nép nézték egymást. A pap egyszerre megérezte, hogy a szépen megírt, nagy hatásúnak szánt prédikáció színtelenné válik a zsebében. Ezek az emberek nem a Pál apostol „közönséges levelei”-nek teológiáját várják, hanem biztatást, erőt, haldokló életük lábra segítését” (Nyirő 2012, 8).

A pap egyhamar háromnapos csodává vált (Nyirő 2012, 46). Azt, hogy valaki szeretetből akar megélni, így kommentálták: „Ugarolni kellett. Ki ér rá ilyenkor ilyen gyermekségekkel foglalkozni” (Nyirő 2012, 46). Vagyis Botár tiszteletes így összegzi, hova jutott jót akarásával: „azt hittem, hogy ismerem a saját népemet” (Nyirő 2012, 42).

Eleinte tehát Botár Béla és a regény magyar szereplői számára a nemzeti öntudat soha nem kérdőjeleződik meg. A székelymagyar falu tömbmagyarsága őrzi kultúráját, vagyis nyelvét, vallását, magyarságát, kulturális emlékezetét. A két

2 Rosengren szerint az emberi kommunikáció a következő szinteken valósul meg: az egyén, a csoport, a régió, a társadalom, a nemzet és az állam szintjén (Rosengren 2004, 64–65).

3 Bloom kétféle kollektív identitást különböztet meg (Freud alapján): az analitikust és az ödi-pálist. Előbbiben a csoport identifikációjában a materiális juttatások szerepe dominál; utóbbi a „helyes” viselkedés normáihoz igazodik, és ezek, mint Freudnál, az apa értékrendjét jelentik (Bloom 1990, 51). Az analitikus kollektívidentitás-reakció jelenik meg abban, ha a kisebbség gazdasági túlélési érdekből igazodik a többséghez.

világháború közt elinduló erős román kultúrpolitikai nyomás, vagyis a többség hegemonikus nemzeti törekvései érezhetők már. Első áldozatai az iskolák és az anyanyelvi oktatás. Az iskolázatlan falusi ember kiszolgáltatottságát az is erősíti, hogy nem érzékeli a mélyben zajló folyamatok (az anyanyelv visszaszorítása, a templomok elvétele, az államnyelv agresszív terjeszkedése, az iskolabezárások) nemzetiidentitás-romboló hatásait, hogy hosszú távon ezek a nemzeti azonosságtudat alapjait fogják megrengetni.

A regény egyik szereplője szomorú példája ennek. A Sali család feje, a macacs, merev, a hagyományokhoz egyébként ragaszkodó székely apa román iskolába küldi a fiát tanulni. Meggyőződése, hogy a fiúból csak akkor lehet úr, ha az állam nyelvén tanul, fel sem fogva, hogy ezzel, akaratlanul, a többségi kultúra számára tesz szívességet, mivel lemond egy identitás-megőrző eszközről, az anyanyelvről. Az iskolázatlanság másik nagy veszélye ez, mert az egyébként is látványos Székelyföld-pusztulás egyik katalizátora lehet. Viszont mégsem tudatos identitás-elhagyó konformizmus, hanem tudatlan, önmagában is veszélyes viszonyulás a Trianon utáni helyzethez. Számára nem jelent semmit, hogy a tanult pap küzd a magyar iskola bezárása ellen. A román iskolába kényszerített fiú képtelen megbirkózni az állam nyelvével, többszörösen sikertelenül vizsgázik, amivel magára haragítja ellentmondást nem tűrő, konok apját, aki minden pénzét a fiú iskoláztatásába fektette. A végeredmény tragikus: a fiút az apa nem fogadja vissza, elküldi a háztól, hiszen szégyent hozott rá, képtelen volt megfelelni az apai elvárásoknak. Az apa tehát kidobja (mintegy szegregálja) tulajdon gyermekét, rosszul értelmezett boldogulásparanccsal kényszeríti fiát a kétnyelvűségre, melyre az képtelen. A szülőföldjéről elkergetett fiú román földön keres boldogulást, és ez még annyira sem sikerül neki: román anyanyelvi környezetben sem tudja megtanulni az állami nyelvet. Öngyilkos lesz, holttestét román földön, román szertartás szerint, egyszerű román emberek emberiségével és jóindulatával földelik el. Közvetett, tragikus iróniával kommentálja a történeteket az, ahogyan ennek a színromán vidéknek a jóindulatú, egyszerű román népe rácsodálkozik a magyar halottra:

„– Hát ilyen a magyar? – Nem sokat tudtak arról a népről, amelyik ott bújt meg a Kárpátok innenső tövében, és emberfeletti erővel kaparja ki a föld sovány, fekete méhéből a száraz kenyeret, és – csak itt, a szomszédságban félmillió társatalan, koldus, de ragyogó lelkű, érchomlokú, izzószívű, csontra dolgozott ember tántorog a végpusztulás felé. Székelyeknek nevezik őket...” (Nyíró 2012, 119–120).

Ezek az egyszerű románok is megérzik, hogy a tragédia nemcsak egy család, hanem a székely népcsoport tragédiája is. A székely apa interkulturális kommunikációértelmezése egysíkú, szimplifikáló. Ezért nem is érzékelheti, hogy milyen közel került a kulturális kolonizációhoz, melynek egyébként már a tudatát sem tudná elviselni. Amiről itt szó van: a természetes megélése miatt erősnek érzett ÉN-identitást is kikezdi a közösségi MI-identitás hiánya.⁴ Fia

4 Assmann így fogalmaz: „az identitás a tudat ügye, vagyis egy önmagunkról kialakult tudattalan kép tudatosulása. Ez mind az egyéni, mind a kollektív élet tekintetében igaz”

halálának kellett megrendítenie őt oly mértékig, hogy belássa: közösségi fellépés kell ahhoz is, hogy el ne vegyék tőle a székelymagyar ÉN-identitást. Ennek biztosítója pedig a közösségi fellépés közösségi formákban, például a magyar iskola és a magyar anyanyelvű oktatás. Ezért a tanulságért a fia életével fizetett. A végre „ellágyult vénember”-t szíven üti halott fia búcsúlevele: „Nekem meg kellett halnom. Higgyék el, nincs más választásom. Arról nem tehetek, hogy magyarnak születtem, s a román nyelvet nem tudtam megtanulni, hiába akartam...” (Nyirő 2012, 122). Alighanem a közösségi identitás halálréme jelent itt meg az öreg székely számára a meglehetősen egyértelmű Nyirői szimbolizmussal.

A falubeli értelmiségiek közül Botár az egyetlen, aki a még meglevő egyházi autonómiának köszönhetően aránylag független, hiszen a köztisztviselő, a tanító, az orvos ki voltak szolgáltatva a hatalomnak. A pap feladata, hogy a gyengülő tartású közösség lelkierejét, kulturális önbizalmát visszaadja, hitüket erősítse. Mint láttuk, nem az a baj a falusiakkal, hogy nem érzik magukat magyaroknak, ebben az értelemben nem küszködnek identitászavarokkal. Más veszélyek leselkednek rájuk: elhanyagolják az identitás közösségi kifejezésének formáit. Ezért lesz megsemmisítő erejű a legfontosabb identitás-fenntartó fórum, a felekezeti iskola bezárása. Ráadásul a gyülekezet alig tiltakozik, hiszen ezekben az évtizedekben az iskolázottság még korántsem lebegett elérendő célként a falusi ember szeme előtt, ahogyan az sem tudatosodott benne, hogy önmaga megőrzésének kulcsa az anyanyelv (ilyen értelemben lehet nagyon veszélyes a tájékozatlanság, az elzártság). Az iskola bezáratik, mert a gyülekezet belül hordott, öntudatos formát nem öltő nemzetiazonosság-érzése nem nyer motivált kommunikációs kifejezést. Márpedig az egyházi iskola volt a *magyar* iskola, az identitásmegetartó intézmény. Következésképp a pap még nehezebb helyzetbe kerül, mert egymagában semmit nem tehetett a kulturális támadással szemben; tehetetlenül nézi, ahogy a hatalmi gépezet támadásba lendül. A gyülekezet a helyzet csendes (ha nem is közömbös) „elfogadásával” rálép az anyanyelv elvesztésének útjára. Ezek a székelymagyarok észre sem veszik, milyen hátrányos helyzetbe csúsznak bele, hiszen az anyanyelvi oktatás egy nemzet megmaradásának alapfeltétele; az állami iskola pedig, ahol a magyar egyházi iskola felszámolása után a tanító is találja magát – román. A román iskolába került tanítóra visszatérve: ő is kulcsszereplője *Az én népem* identitásdrámájának. Ő képviseli (egyelőre még csak a családjával) azt a csoportot, amelyikkel a tömbszékelység csoportja majd találkozni fog, és elindul a Yinger-féle határcsökkentő folyamat.⁵ Az akkulturáció fázisában egyelőre még nem látszanak a szubsztitutív

(Assmann 1992, 129). Az identitásnak szerinte két dimenziója van: az ÉN- és a MI-azonosság, melyben az ÉN növekedése kintről befelé tart, és az egyén saját önelképzelésével és a csoport interakciós és kommunikációs folyamataiban való részvételével épül fel. A MI-azonosság, vagyis a kollektív identitás nem létezik a MI-t alkotó egyénekén kívül.

5 Yinger az asszimilációt „határcsökkentő folyamatnak tekintette” (Gyurgyík 2011, 153), amely folyamat akkor lép működésbe, ha két vagy több csoport, illetve közösség tagjai kerülnek kapcsolatba egymással.

akkulturáció jelei,⁶ hiszen a román tanító egyedül még nem képes a magyar csoport gyengítésére. De az ő személye az egyik garancia arra (a másik a román főszolgabíró), hogy az idő előrehaladtával, a másik (a magyar csoport) ilyen (tudatlan) hozzáállásának akaratlan hátszelével, előbb-utóbb beindul a folyamat.

A sikertelenségért azonban a pap sem hibáztatható: a csoport ugyan látszólag befogadja, de akaratán kívül mégis marginalizálja őt. Ez a magyar-magyar közti kommunikációs elakadás különösen szerencsétlen körülmény, hiszen nem egyterű ez a kultúra: a székelymagyar közösség sorsa interkulturális térben (ne adj' isten, román akarat szerint) dől el, aminthogy az is, hogy tud-e a lelkész a halálra ítélt székelymagyar identitású lelkek „apja lenni” (Nyirő 2012, 12), szemben a „becsületes öreg méltóságos úr”-ral, aki nem tudott (uo.). Az interkulturálissá szélesedő kommunikációs térben aztán elakad az egyén-egyen közti kommunikáció is, mely, mint láttuk, a székelymagyar közösségben legalább működött. Ennek fő oka, hogy a román jelenlétet az a primprétor (főszolgabíró) testesíti meg, aki a pap magánéleti tragédiáját okozza. A pap nem tud szót érteni a román primprétorral, és ez nem csak abból fakad, hogy családi problémái ezzel az emberrel kapcsolatosak. A román hatóságot megszemélyesítő primprétor alakja mutatja, hogy mennyire igaza van Lakatos Mihálynak: nincs nyílt romángyűlölet a regényben. A főszolgabíró ellenfél a pap számára, de magánéleti rivális; meglehet, szándéka ellenére menti meg ez a román a papot a fagyhaláltól – ez a beállítódása azonban nem román-magyar ellentét gyökerű, tehát nem etnikai alapon utasítja el a lelkipásztort. Mi több, amikor a regény végén, miután az asszony és a gyerekek visszatérnek Botárhoz, és a primprétor elhagyja a falut, a székelyek sajnálják, hogy távozik:

„– Tisztességes, becsületes ember volt a főszolgabíró úr! Tudtunk együtt élni. Kár, hogy itt hagy! Ő is szerette a székelyeket. Mihelyt megismerte, megszerette. Teljesen azonban csak az utolsó napokban ismerte meg és értette meg azt a titkot, amely azt az alig félmillió népecskét megőrizte, és fenntartotta annyi veszedelemben is” (Nyirő 2012, 246).

Vagyis az egyetlen meghatározó szerepet vivő román alak nem kliséfigura, még ha, meglehet, csupán itt-ott előtérbe kerülően (lásd az állami iskolát és a szomszéd falu templomavatását), ám a háttérben állandóan ott is érezhető a román államhatalom arctalan jelenléte. Másként szólva: *Az én népem* román-magyar konfliktusábrázolása nem sematikus.

Botár tiszteletes találkozása a román emberrel, még ha az román előjáró is, interperszonális szinten marad, két rivális férfi története, miközben a pap székelyidentitás-mentő nagy feladata révén az arctalan román hatalmi gépezettel kerül szembe. Legjobb barátjának, a magyar tanítónak viszont az utóbbi hatá-

6 Yinger az *akkulturáció* folyamatát elsődleges és másodlagos csoportok szintjére bontja. Az utóbbiban a folyamatok az individuum és a csoport szintjén is zajlanak. Különbséget tesz a szubsztitutív (a csoport kultúráját gyengítő, ily módon gyorsuló) és az additív (csoportkultúragazdagító jellegű) akkulturáció között, melyek megjelenése, illetve minősége meghatározza az asszimiláció kimenetelét (Gyurgyík 2011, 153–154).

rozza meg sorsát. Kezdetben a tanító is örül a pap megjelenésének és elszántságának, a lelki vezetőnek. Ő sem akarja hagyni a magyar iskolát; kész arra, hogy bármi áron kiálljon mellette: „Ha egész családommal ki kellene állanom az út szélére koldulni, én akkor is kitartok, tiszteletes úr!” (Nyirő 2012, 80). Ez a deklaráció már ekkor is átgondolatlanabbnak hangzik ahhoz az árnyaltsághoz képest, amellyel a pap látja a rendkívül összetett kérdést. A kisebbségi sors szaván is fogja a tanítót: a szó szoros értelmében az út szélén koldulhat, ha nem hajlik meg a román gépezet előtt. És nemcsak meghajlik, hanem átlendül az ellenkező végletbe, románabb akar lenni a románnál. A tanító nem alkalmaz identitásmenedzselési stratégiákat. Nincs szüksége rájuk, mert identitását teljesen aláveti a megélhetésnek. Ez is afféle identitáselhagyó konformizmus, még ha nem is annyira végletes, mint Ignác Rózsa *Született Moldovában* című regényének Adalbert Gherghelivé vált Gergely Bélája.⁷

Abban, ami az iskolával történik, az író az asszimilációs nyomás egyik alap-eszközét jeleníti meg. A magyar iskola felszámolásával a román kulturális agresszió nyomul be teljes erővel a székely közösségbe: tehetetlen a közösség, és csaknem a szó fizikai értelmében, rámege a pap élete. A tiszteletes felekezeti iskolájában foglalkoztatott tanító meginog, majd családi-egzisztenciális megfontolásból (a majdhogyan kolduló életet nehezen viselő feleségnek nagy szerepe van ebben) feladja magyar tanítói állását, és átmegy a román állami iskolába (az analitikus kollektív identitás példája ő). Ez olyannyira azonos a székely identitás feladásával, a teljes identitáskolonizáltsággal, hogy maga kezdi el hajtogatni: „Eu sunt român... Román vagyok.” Története voltaképpen az identitáselhagyó konformizmusé (ahogyan azt már fentebb jeleztem). Az állam kegyetlen, arcátlan játéka, mellyel tudatosan tartja a tanítót anyagi létbizonytalanságban, mintegy időt adva neki arra, hogy maga válasszon, vagyis ő maga mondja ki székely identitása fölött a halálos ítéletet – elérte célját.

A tanító esete változat ugyanarra a témára, vagyis arra, ami a gyülekezettel is történik. Míg a közösség *azt* nem látja előre, hogy erős és cselekvőképes közösségi, MI-identitás nélkül a természetesen megélt egyéni, vagyis ÉN-identitás is veszélybe kerül, addig a tanítónak *van* határozott (bár a történetek fényében nem összeroppantathatlan) MI-identitása. Az egzisztenciális túlélés érdekében ugyan feladja azt, de ÉN-identitását ezáltal nem látja veszélyeztetve. Az interkulturális megalkuvás azonban, sugallja a regény, nem azonos az értelmes, működőképes interkulturális kommunikációval. (Igaz, a román identitáskolonizáció nem ad esélyt az értelmes interkulturális kommunikáció számára.) Bár-hogy is állunk ezzel a kérdéssel, az a döntő szempont, hogy a kulturális korlát áthághatatlan, nem egyszerűen kommunikációs kérdés, és a tanító kinasztítottá válik az egyik oldalon, nem fogadják be a másik oldalon: a román hatalmi gé-

7 Dani Erzsébet: A kulturális emlékezet mint identitásmegtartó erő a trianoni traumát követő erdélyi irodalomban (Ignác Rózsa példájával). In *A könyvtörténettől a jövő internetéig*. Szerk. Boda István. Debrecen, 2013, Debreceni Egyetem, 139–149.

pezet képviselői is megvetik a kilincselő, jellemtelen embert, a székely falu is kiveti magából saját „elfajzottját”, szegregálódik. Bár megtartja anyanyelvét, vallását, és továbbá is a magyar közösséghez tartozónak szeretné hinni magát, renegáttá válik. ÉN-identitása megmarad ugyan, de a MI-tudat a román oldalon nem fogadja be, a magyar oldalon viszont mintha nem fogadná vissza. Ahhoz, hogy végül visszafogadja, cserbenhagyott, régen-volt barátjának, a papnak a segítségével szükséges.

Amint a falu a nemzeti identitás elhagyásának első példájával szembesül – megérzi, hogy a tanító esete súlyos példa –, formálódni kezd benne a közösségi identitás megerősítésének igénye. A székely ember szemében a renegátság ugyanis *bűn*; nincs megbocsátás, nem mérlegelhetők a körülmények. Ahogyan Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényének Birtók Bénije is renegáttá nyilvánítatik sajátjai részéről pusztán azért, mert román egyetemen kénytelen tanulni.⁸ A szerencsétlen tanító nem lehet többé jó székely, de románná sem tud válni, mert nem ereszthet új gyökereket egy új kultúrában, amikor kulturális emlékezete az odahagyott régi kultúra kollektív emlékezetéhez köti. Vagyis a tanító interkulturális kommunikációs vákuumba kerül.

Sorsa profetikus, amennyiben előrevetíti azt, ami az egész kisebbségre vár: román nyelvvizsgát tenni, felesküdni a román államra vagy munkanélkülivé válni, nyomorba taszítani. A regénybeli identitáskálvária (a tanítóé) végül visszatérési reménnyel kecsegtet (a pap meg is találja annak módját, hogy semmi esetre sem elvtelen módon, visszatérhessen a gyülekezetbe), de a visszaút éppolyan gyötrelmes és fájdalmas, mint a renegátságba vezető volt. A faluban már senki sem akar szóba állni vele és családjával, majd amikor megérzi a könnyörületet, még nagyobb súllyal nehezedik a papra a közösség ellen elkövetett bűn morális terhe. A tanító mindent eltékozolt, amivel anyanyelve, iskolázottsága, a közösség, a pap barátsága megajándékozta, és lelkileg kellően meggyőztört emberré válik ahhoz, hogy „tékozló fiú” módjára visszatérjen.

Ekkor azonban kettős nyomás alá kerül: a közösség nem hajlandó visszafogadni, és a bűntudat, majd a visszatéréssel járó megaláztatás kettős súlya nyomja. Az identitáskatasztrófából való kilábaláshoz és a feloldozó visszatéréshez cserbenhagyott barátja, a kemény gerincű pap szükségeltetik. De a tanító most már vállalja a bűnhődést, mely megtisztulássá válik, és lehetővé teszi számára, hogy nem pusztán könnyeden hangoztatott állásfoglalással, hanem a legmélyebb meggyőződésből valóban tanítóvá váljon. Egy olyan közösségben, melynek átalakulásában az egyik nagy szerepet az ő identitáskálváriája játszotta. Így vezet a tanító és a közösség útja a kommunikációs motivátlanságtól a motivált kommunikációig.

A tanító MI-identitás feladásának nem kis szerepe van abban, hogy a felekezeti iskoláért való harcot egy ponton maga Botár tiszteletes is feladja. Ebben

8 Dani Erzsébet: Ütközéses identitásmenedzselés ideológiai beágyazásban: Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regénye. *Korunk*, 2014/2, 94–100.

a kérdésben a pap magára marad: egyetlen eszmetársa, a tanító is elfordult tőle, a gyülekezetet (fentebb már volt róla szó) pedig nem tudja motiválni, „az én népem” nem veszi fel a harcot az anyanyelv megtartását jelentő iskoláért. Ráeszmél arra, hogy a román állam intézkedéseivel szemben egyedül tehetetlen. A falu egyre nehezedő életének két súlyos tényezője van: az egyik az idegen kultúrájú állam intoleranciája, a másik a megnyomorított székely ember eltorzított lelke. Az utóbbi következik az előbbiből: az állam nem elégszik meg a gazdasági elnyomással, hanem minden tekintetben a maga képére akarja átgyúrni a közösséget. A kulturális Másik (történelmileg más ország, más nép, más nyelv, más vallás, vagyis más kultúra) akarja ráerőszakolni magát az egyébként is (pl. a földrajzi és éghajlati adottságok miatt) nehéz sorsú székelységekre. Ebben az ellehetetlenítő helyzetben kellene legalább összmagyarsági kérdésekben összetartani, egymás felé fordulni – ez a Nyíró-tanítás ebben a regényben. Botár tiszteletes fogalmazásában:

„Szervezetlenek vagyunk, szétesettek vagyunk, és csak nyögni tudunk, de cselekedni nem. Csak röpködünk a levegőben. Mindent megmagyarázunk a politikával, gazdasági helyzettel, kisebbségi sorssal, és csak tátjuk a szájunkat a népek országútján [...]. Hiányzik a saját életünknek elgondolása, az új életforma, amely ellenállhatatlanul magához kapcsol ezen a földön minden magyart” (Nyíró 2012, 78–79).

Ez a gondolatsor azt mutatja, hogy a nép igazi tanítója a lelkipásztor és nem a tanító ebben az esetben, hiszen ez valóságos nemzetiöntudat-védő program.

Az *én népemből* a fentiek alapján is láthatóan kirajzolódó, témánk szerinti nagyképlet a következőkben összegezhető. A magyar Botár románokkal való (interkulturális) kommunikációja működésképtelen, de ennek sikertelensége nem csak az ő hozzáállásán múlik, hiszen a kommunikációhoz két fél szükségeltetik. Ő, mint a kisebbségi egyház képviselője, nem kommunikációs partner a román állam számára. Botárnak és a kis székely falu lakosainak egyelőre nincs szüksége kulturális mimikrire,⁹ hiszen ha öntudatos közösségi cselekvésre képtelenül is, de természetes módon megélt székelységük egészen az iskolával kapcsolatos válságig töretlen, mert a hegemonikus többségi kultúra részéről még csak most körvonalazódnak a jövő beolvasztó ambíciójának konkrét formái. A magyar iskola elvétele ilyen konkrét forma, durva beavatkozás a székelymagyar identitás jövőjébe a magyar nyelvű iskoláztatás átvétele révén. Eladdig a nyomorúság, a szegénység, a szétesett gazdasági keretek foglalkoztatják a természetes székelymagyar MI-identitását (közösségi identitását „természetesnek”

9 Bhabha bevett kategóriája, a „mimikri”, mely szerint a gyarmatosító és a gyarmatosított közötti kapcsolatban a gyarmatosított úgy tesz, mintha elfogadná a gyarmatosító kultúráját, viselkedését, felvenné szokásait. Ezen viselkedésnek 3 eredménye lehet: valójában így rejtve maradva őrzi és védi a saját kultúráját; miközben megjátssza a látszólagos alkalmazkodás szerepét, közben maga is átalakul valamennyire a gyarmatosító kultúra hatása alatt; ebben a folyamatban keverék kulturális reflexsor alakulhat ki (Bhabha 1994, 33).

felfogó, tekintő) népet. A természetesnek tartott MI-identitás közösségi cselekvési szintre emeléséhez a pap elszánt magyarságmentő elhivatottsága szükséges, de – mint már szóltunk róla – jó ideig önmagában ez sem elég. Át kellett élnie a közösségnek a drámát, melyet akár az egzisztenciális menekülés (a tanító elemi létfennmaradási motivációjú renegátsága), akár a román nyelv révén való konformizáló előrejutás kudarcossága (az öngyilkos fiú) vagy éppen a pap magántragédiája (a papné esete a román főszolgabíróval) jelent.

Ebben az interkulturális tapasztalatban indul meg az átalakulási folyamat, mely megtanítja a közösségnek azt, hogy a természetesként felfogott székelemagy magyar mivolt védtelen. Ebben forrja ki magát az, amit interkulturálisan motivált identitástudatnak, önmagáért kiálló azonosságtudatnak nevezhetünk. A közösségi szintű interkulturális kommunikáció ezen a ponton túl ennek megfelelően elszántan motivált. A természetes és sziklaszilárd, de közösségi szinten motiválatlan ÉN-identitás itt lép át a tudatos MI-identitásba. És ez a tudatosság már cselekvő: egyrészt visszafogadják, bibliai intertextualitással szólva, a „tétkozló fiút”; azaz, témánk terminológiájával: a megtért, identitástétkozló tanítót; másrészt iskolát akarnak építeni (és ebben a román nyelvvel a halálba kergetett fiú szülei a kezdeményezők), mondván: „úgy kéne, hogy minden nép a maga nyelvén tanólhasson: a román románul, a magyar magyarul...” (Nyirő 2012, 234). Tehát a tettek mezejére lépnek a kulturális kolonizációval szemben, megfogalmazván az identitásóvás első számú feladatát, mely a magyar nyelv és a magyar iskoláztatás. Márpedig az iskola a MI-identitás közösségi kifejeződésének terepe. Ez azt jelenti, hogy a belül hordott, természetes ÉN-identitás eljutott addig, hogy cselekvőn kezébe veszi a MI-identitás közösségi formáját. Ekkor lesz Botár népe igazán az ő népe, és ekkor érzi úgy a pap „mintha most támadna fel halottaiból” (Nyirő 2012, 235), miközben sokat jelentő természeti szimbolizmussal az egyébként névtelen falu számára eljön a tavasz: „Máról holnapra tavasz lett” (uo.). Botár tiszteletessel Nyirő mintha azt mondaná, ha itt bevezetett terminológiámmal akarom kifejezni, hogy a természetesen megélt ÉN-identitások pusztá halmaza nem azonos az értelmes közösséggel, a magatudatos MI-identitással. De megvannak erre Nyirőnek elméleti kategóriák nélkül is a maga szavai, „Fejér Dávid bátyám” példájával szóló szavai:

„Nekünk, árva székelemeknek ez a mindnyájunkat összetartó szív, aggódó lélek [itt van a MI-identitás] a legfontosabb. Ebben van a mi egyedüli erőnk és reménységünk [a cselekvő MI-identitás]. Nekünk már csak a szívünk nagy életközössége maradott meg, és ebből kell újjá építenünk saját életünket...” „Az élet és a sors megtanított bennünket, hogy csak önmagunkban bízhatunk, senki másban. Csak a mi nagy népi közösségünkben és igazságunkban. [...] Nekünk, kisebbségi magyaroknak nagy belső öntudattal kell élnünk, nagy íratlan, de mindenkit kötelező, áthághatatlan törvények szerint... Ha ez az öntudta megvan, a többi nem nehéz megszerezni” (Nyirő 2012, 185).

A falu (és egyben a tanító) magára találásának „tavasza” – hogy a nép végre MI-identitás szinten is kézbe veszi sorsát, és ezáltal felsorakozik a pap mögé –

annak ígérete, hogy a református lelkész erős nemzeti és kulturális öntudata hosszú távon be fogja tölteni nemzetiidentitás-megtartó erejét.

Nem zárhatom *Az én népemre* vonatkozó mondanivalómat anélkül, hogy felhívjam a figyelmet arra: Nyíró József azt a platformot is megrajzolja, melyre a kommunikációs rendszereknek épülniük és építeniük kellene, méghozzá mindkét kommunikációs térben: a székely világon belül éppúgy, mint a román-magyar interkulturális kommunikáció összefüggésében. Előbbi vonatkozásban a tanítótól elfordult falu népe a felemelő példa, amikor a renegát családjának minden kérését, könyörgését kíméletlenül elutasítva ugyan, de mégis, valamilyen ürüggyel segíteni igyekeznek (pl. tejet és tojást visznek nekik). A román-magyar, asszimilációs nyomású kommunikációs térben, mondhatni, paradicsomi interkulturális kommunikációs állapot rajzolódik ki a Sala-fiú temetésén: a manipulatív politikai megosztottságtól megkímélt tisztán román vidéken temetik Danit, ahol egyedül a halál jelenléte („az élet nagy titkának komoly valósága”), az egyetemes emberi fájdalom az, ami számít. Román és magyar asszonyok nem értik egymás nyelvét, mégis „semmi baj nem volt emiatt”, „olyan tisztességesen elbeszélgettek, mintha jól értenék egymás nyelvét”. „Nem voltak ők akkor sem románok, sem magyarok, hanem édesanyák voltak mind” (Nyíró 2012, 127). A platform tehát ugyanaz, mint valamennyi általam vizsgált regényben (az ábeli gondolkodásnak is ez a lényege): az embernek mindenekelőtt az embert kellene látnia és keresnie a másik (vagy éppenséggel kulturális „más-ságú”) emberben. Nagyszerű, időtlen és időtálló felismerés.

(Folytatjuk)

Mi legyen, ki költő?*

Haza és magyarság kérdése erdélyi magyar költők műveiben

I.

Ami alkotói pályája végén a lírikus Arany Jánosban pusztá feltételezésként merült fel, az az első világháború következtében új államhatárok közé került magyarság költői esetében súlyos dilemmákkal járó valósággá vált hirtelen: a hazához fűződő „ezer szál” vágatott el számukra ténylegesen, s ebből következően az irodalom művelői is feloldhatatlan kérdések elé kerültek, hogy tudniillik hazavesztés után vállalhatja-e még a dalt, kit a bölcső – az idős lírikust idézve – „magyarrá ringatott”? A nemzeti klasszicizmust kiteljesítő költő, mondtam, ezt a kérdést feltételes módon vetette fel, s ekként vont le a maga számára a következtetést is, azt, hogy „pusztá elvont ideállal / inkább nem is dallanék” (*Kozmopolita költészet*, 1877). Eszerint tehát ha hitelesen kíván szólni magyar költő a nemzethez s a hazához fűződő kapcsolatáról, akkor ezt csakis mély szellemi és lelki kötődések birtokában teheti.

Néhány évtized múltán s történelmi fordulatokat és összeomlást követően aztán az anyanemzettől elcsatolt Erdély költőzsenije, Dsida Jenő valamiként mégis egy „elvont ideál” jegyében alkotott, kimondottan is az egyetemeset kereste sokáig, csábította „minden idegen bozót, / minden szerelmet bujtató liget”, illetve azt vallotta, hogy keze „gyümölcsöt minden fáról szedett”, s hogy „minden fajták lelke” fürdette őt. Aki lírája középpontjába magát az embert állította, az egyetemes értékekre és a humanizmusra hangolta líráját, annak költői orientációjában azzal, hogy kijelentette: „most azt mondom: magyar!”, mondhatni váratlan fordulat állt be adott ponton. Dsida – ahogy maga írta – „sok tévelygés és sok kanyar után”, egy belső parancs nyomán meghozta személyes döntését, mondván: „Dalolhat bárki édes szavakat / és búghat lágyan, mint a lehelet / s bízvást nyogodhatik, hol várja pad, / s ha kedve támad, bárhová mehet, / de

BORCSA JÁNOS (1953) irodalomkritikus, tanár, az Ambrózia Kiadó vezetője. Kézdivásárhelyen él.

* Elhangzott 2014. május 21-én a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozata által, *Az erdélyi irodalom az elszakíthatóság idején és ma* címmel szervezett budapesti konferencián.

nékem nem szabad, / de nékem nem lehet" (*Psalmus Hungaricus*, 1936). A nemzet megtartásának szempontja és parancsa kerül előtérbe esetében az 1930-as évek közepén.

Arany János követendő költői iránynak tekintette azt, amit úgy fogalmazott meg, hogy „költő az legyen, mi népe”, Dsida pedig pályája egy különleges pillanatában s mint egy nemzeti kisebbség tagja kötelezte el magát kimondottan is „fajtája” mellett, s vallomást tett mellette, mondván: „ő a rögeszmém, végső szenvedélyem, / ráfonódom, rajta kúszom / fölfelé, mint szőlőkarón a kacs”.

Amit a hazavesztés után a két világháború közötti polgári világban kimondhatott a kisebbségivé vált magyar költő a magyarságot illető kérdésben, azt a második világháború utáni kommunista hatalomátvételt követően már nem tehette meg. Ekkor, a kommunista kultúrpolitika viszonyai között, aki hazájának nevezte azt az országot, amelyben élt, képmutatásból vagy eltévelyedésből tehette ezt. S hogy tették is ezt, arról a korszak versezetei, irodalom alatti szövegei tanúskodnak. A hazafiság szocialista (!) változatának szemléltetésére még 1957-ből is találni példát, különben számottevő alkotó tollából, aki fenntartás nélkül írta le, hogy „a földed leszek, szép haza,/ édes hazám!” (Szemplér Ferenc: *Nagy földön*).

Az igazi nemzeti kérdést meghaladottnak, sőt üldözendőnek ítélte ez a rendszer, s a hazafiság helyett ajánlatos volt a nemzetköziségre tenni... Így hát különösen az együtt élő nemzetiséginek mondott alattvaló valójában mostohának tarthatta honját. Kimondottan esetleg a szülőföldet idézhette meg, illetve annak szellemi-kulturális örökségét, csak hogy ezt sem a maga teljességében, csakis a korabeli kultúrpropaganda által haladóknak minősített hagyományokat, illetve egy kisajátított és elidegenített országrészt.

II.

Újabb költőnemzedékek munkássága révén, több irányú eszmei és művészi kísérletek nyomán, de így is csak áttételeken keresztül s mintegy búvópatakként jelenítődött meg bizonyos fajta hazakép a romániai magyar lírában. Ezeknek a nemzedéki indulásoknak a vázlatos bemutatására teszünk kísérletek a továbbiakban, amiből kitűnik az is, milyen költőszerepek és líratípusok formálódtak az utóbbi néhány évtized költészetében.¹

A proletkult és a dogmatizmus évei után a romániai magyar líra megújítói, a Páskándi Géza, valamint Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár és Hervay Gizella nevével fémjelezhető nemzedék ugyancsak elvont ideálok, az eszményinek tekintett szabadság és egyetemesség jegyében kezdte el alkotói pályáját az 1950–60-as évek fordulóján. A sematizmus szemlélet- és stílusbeli egyeduralma megtört ekkor, kényszerítő ereje fokozatosan oldódott. Tulajdonképpen újraéledt a folytonosság irodalmunkban. Képviseleti irodalom ez, alkotói az ember és a humánus, a szabadság és a rend eszméjének elkötelezettjei, ugyanakkor a kommunizmus eszméinek egyes elemei és utópiája is még fogva tartja őket,

de személyes átéltséggel, hiteles üzenettel szólalnak meg, sablonoktól mentesen, a XX. századi korszerű formavívmányokhoz igazodva. Komoly indíttatást éreznek a világ birtokbavételéhez ezek a lírikusok, a „mindenséggel mérd magad” József Attila-i elvéhez ragaszkodnak, hisznek az értelemben, és a teljesség, az egyetemes lét művészi megformálását érzik küldetésüknek. Meghitt, személyes kapcsolatot alakítanak ki a történelemmel, a „színhelyekkel” (Lászlóffy Aladár) és magával a léttel. „Aki ember, végre itt a végtelen / Fókuszában érzi magát jó helyen” – vallja Lászlóffy Aladár (*Visszhangok*), Szilágyi Domokos pedig az ilyesféle gondolati igény morális vonatkozását emeli ki, tételesen fogalmaz, kijelentvén: „mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás” (*Bartók Amerikában*). Szilágyi ugyanilyen fokú erkölcsi igényteliséggel szólal meg egy évtizeddel később, mikor kimondottan is nemzete állapotára és jövőjére reflektál, illetve a magyar betegségeire. Amit a *Magyarok* című versében (1974) mond, Vörösmarty drámai vízióihoz, valamint a nemzetét ostromozó Petőfi és Ady verseihez mérhető.

Szilágyi Domokos monográfiája végigkövetve a költői pályát, a *Szerelmek tánca* című második kötet (1965) egyes verseiben már eszmény és valóság feszültségének kialakulását tapintja ki,² a későbbi kötetek alapján viszont (*Garabonciás*, 1967, *Emeletek avagy a láz enciklopédiája*, 1967) jól érzékelhető, hogy magának a lírai szubjektumnak a státusában állt be radikális változás, ez időtől kezdetét veszi a „búcsú a trópusoktól”, vagyis az „egységes alanyú, hagyományos líra”³ művelésének véget vet a költő. Lászlóffy Aladár pedig, aki a teljesség ígézetében írja verseit, olyan pozíciót választ a lírai alany számára, amely a *Helyszínek* című kötet (1965) egyes versei tanúsága szerint lehetővé teszi számára a történelem és az emberi létezés egészben látását és láttatását. Tételesen is megfogalmazódik a lírai alanynak ez a történelemre való szellemi-lelki ráhangolódása: „Csupa nosztalgia minden emberi élet nekem. / Elmúlnak a korok, egymás után – / és én nem tudok betelni... / De milliárd színhelyen szemmel / tartom a történelemlemlakót” (*Színhelyek*).

Az 1960-as évek közepe és második fele egy olyan csomópont, amely a romániai magyar irodalomnak, jelesen költészetünknek jórészt megváltozott, a korszerűség jegyében átrendeződött képét mutatja. Ebben az időszakban történik egy újabb, erőteljes csoportos jelentkezés, a fiatal költőknek a *Vitorla-ének* című nemzedéki antológiában való színrelépése (1967, a verseket válogatta és a bevezetőt írta Lászlóffy Aladár). Egy olyan irodalomtörténeti pillanatban történt ez, amikor irodalmunkban egymás mellett nyilvánulhat meg a Nyugat-nemzedékek képviselte és művelte klasszikus modernség (Szemlér Ferenc, Székely János lírájában), a két világháború közötti transzszilván líra hangja (Kiss Jenő), továbbá a modern népi líra (Kányádi Sándor) vagy az avantgárd (Méliusz József, Lászlóffy Aladár), s jelen van mindezekkel együtt a bartóki szintézis lírában megvalósított változata (Szilágyi Domokos).

Egy természetes irodalmi fejlődésről beszélhetünk már ekkor, s ezen belül éppen a hatvanas évek második felében történt az első törés és szakítás. Az ekkor induló nemzedék mérvadó képviselői esetében a vállalt eszmékben és értékekben érzékelhetők hangsúlyeltolódások. A nagyvilág, illetve egyetemesség és egyén viszonya a hangsúlyosabb a Forrás első nemzedékének költészetében, míg az új nemzedéknek a szülőföld, illetve partikuláris közösség és egyén viszonya a sarkalatos pont. Király László már indulásakor megfogalmazta a „nem menekülhetsz” illýési gondolatát: „Követnek némán. Vállon vernek / vagy ökölbe rántják néha tenyerem, / kitartón-konokul lépnek eléem, / s mindig a legjobbkor jönnek: / villanásnyi helyet sem hagynak / bennem a közönynek” (*Gyermekkori útlevél*). Ugyanekkor Farkas Árpád az illúziókból való kijózanodást hangsúlyozta a *Másnapos ének* című versében például.

Közös elem viszont a hit kérdése és motívuma, amely által a megismerés korlátai is áthághatók Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár lírája tanúsága szerint, Király Lászlóék esetében pedig a közösségi gondok vállalásában és lebírásában játszik fontos szerepet a hit. Legjobbjaik, amint láttuk, éltették a „nem menekülhetsz” érzését, s igazodtak a „haza, a magasban” elvéhez. Ők már csak a szülőföld, a bölcsőhely megtartására vállalkozhattak, illetve a nemzethez való kötődésüket a szellemi haza értékeinek felmutatásával próbálták megvalósítani. A haza ugyanis, amely jó esetben a mindennapokban is megmutatkozik, elveszett, Ferenczes Istvánnak egy 1985-ben írt versét idézve: „szélbe kiáltom / hogy nincs hazám hogy nincs hazám” (*Szélbe kiáltott hazám*). Ennek a fogalomnak csak egyes övezeteit, részjelentéseit bonthatták ki verseikben. Őrizték és gyarapították viszont mindahányan a szellemi és nyelvi hazát, ihlető eleven forrásként fordulva a népdalok és -balladák formakincséhez, illetve a teljes magyar irodalmi és kultúrtörténeti hagyományhoz.

Aztán a Forrás két nemzedékének közös jegyei abban is megtalálhatók, hogy képviseleti elvű költészetet művelnek a hatvanas évek közepén még, egyesek korábban, mások később vagy egyáltalán nem is szakítanak ezzel, és a hit megrendülése is bekövetkezik, s a kétely uralkodik el lírájuk eszmei rétegeiben. Mindez új művészi megoldások, poétikai kihívások elé állítja költőinket.

A romániai magyar irodalom újabb szakaszának kezdetét, amely a hetvenes évek elejére tehető, értékválság jellemzi. Az 1968-as történelmi esztendő illúziókat rombolt le az európai értelmiség bizonyos köreiben, 1971 pedig a romániai viszonyokban az ideológiai-kulturális jégkorszak kezdetét jelentette.

Maga a nyelv is kompromittálódott, megrendült a bizalom iránta. Ebből következően átértékelődött a költőszerep is. Az induló fiatal költők általában mellőzték a képviseleti elvű vallomáslírárt. Ilyeténképp megsokszorozódik vagy szerepeket ölt, illetve rejtőzködik a lírai én, szokatlan nézőpontokat vesz fel, hogy meglepő arcát mutathassa a dolgoknak. Különös, eredeti magánmitológiaiak kelnek életre, neoavantgárd kísérletek történnek, versötletekkel vagy ötlet-

versekkel lepik meg és provokálják például az olvasót, másik végetként pedig a szonettkoszorút választják mint a mesterségbeli tudás bizonyítékát. A nyelv egyszerre lesz a vers eszköze, anyaga és témája. Bizarrr nyelvi játékok felmutatása révén képezik le a létet, azokat a megalázó vagy abszurd helyzeteket, amelyek behálózzák az egyént. Kritikával illetik az evidenciákat, a kisebbségi ideológia és kultúra sarokteteleit és szentesített értékeit. Ahogy tette ezt korábban például Szilágyi Domokos, provokatíve, illetve parodisztikus élel készítve lát-leletet a hazai magyar költészet helyzetéről, figyelmeztetve ugyanakkor az elvont-egyetemes és a partikuláris bölcs egyeztetésének szükségességére (*Hogyan írjunk verset?, Tősgyökeres csujogatók, Kozmopolita csujogatók*).

A *Varázslataink* című antológiában (1974, a kötetet összeállította és az előszót írta Jancsik Pál) jelentkezők köréből áll össze az új, a Forrás harmadik nemzedéke (Adonyi Nagy Mária, Markó Béla, Palotás Dezső, Sütő István, Szócs Géza), akik a hozzájuk közelebb álló, de korábban vagy később indulókkal együtt (Balla Zsófia, Boér Géza, Cselényi Béla, Egyed Péter, Kőrössi P. József, Zudor János) hajtják végre azt a radikális fordulatot a romániai magyar lírában, amelyhez mérhető a Forrás első nemzedékének költői forradalma volt az ötvenes-hatvanas évek fordulóján.

Az új nemzedék markáns tagjai az értékek és célok, a művészi eljárások és nemkülönben a stílus megválasztásának tekintetében egyaránt a közvetlen előttük járó nemzedék költői gyakorlatától kívánnak eltérni mindenekelőtt. Közülük kerülnek ki aztán azok, akiknek kibontakozó pályája meghatározza a következő évtizednek, az 1980-as éveknek az irodalmát.

Mindenekelőtt Markó Béla az, aki igen mély gondolati és poétikai felfedezések után jutott el pályája klasszicizáló szakaszában egy olyan pontra, ahonnan szabadon, az autonóm alkotó személyes hitelével teremthette meg a magyar költészet arcképcsarnokát például egyik szonettkoszorújában (*Költők koszorúja*, 1987), s tett egyszersmind közvetett vallomást a magyar költő helyéről és szerepéről azokban az években, amikor teljében tombolt a zsarnokság, írván: „mennybéli Isten, milyen messze vagy, / ki látni engedted fájó szemünknek, // mit jobb lett volna setétbe takarni, / hogy romlik minden, s hullnak díszei, / nyugodna már a szív, de színleli, / hogy melledből tán éppen most szakad ki, // úgy dobban, úgy ver, úgy ég, úgy hevül, / hogy verseidnek ritmusát kövesse, / s egy fázó ország gyúljon föl a versre, // szabad lehessen, éljen emberül, / szólhasson, hogyha jobb tavaszra vágyik!” Bölcsességről tanúskodik, amint a megbolydult világ és a férfikorban járó egyén kérdéseit felveti, analitikus módon értelmezi, vagy amint a jelenségvilágot az örökkévaló felől közelítve egyszerű, világos válaszokat fogalmaz meg a költő hol kötött versformákban, hol szabadversben. Erről győznek meg azok a versek, amelyeket az 1989-et közvetlenül megelőző hónapokban, illetve a kilencvenes évek elején írt (*Kiűzetés a számítógépből*, 1991, *Érintések*, 1994).

A mítoszkereső Szócs Gézának – hogy a költő első kötetét elemző Láng Gusztáv jelzőjét használjam – drámai körülmények között kellett elhagynia Romá-

niát, de három megjelent kötete (*Te mentél át a vízen?*, 1975, *Kilátótorony és környéke*, 1977, *Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás*, 1979) alakította az utána megszólaló és induló költők világképét és beszédmódját, a kortársakra tett hatása a Szilágyi Domokoséhoz mérhető. Hívei az olvasók körében is számosak voltak, a harmadik kötetében megjelent, a haza kisajátítását vizionáló *Délkelet* című versének például 1979–80 táján különösen nagy visszhangja volt a korabeli olvasók körében, ebben merészen szókimondó, illetve szuggesztív erejű metaforával idézte a hazát: „Hazám, kitépett torkú véres lazac a kövezerte dobva.” A szabad világban, az 1980-as években aztán szabadon jeleníthette meg, amit gondolt a magyarságról: „elvitt minket a háború, / az árulás, a drágulás / a dögvész / s a születés- / szabályozás, / a folytonos hadviselés / önmagunk ellen / s a zuhanás át / a történelmen, / szebben mondvá: szabadesés; / vagy még szebben: mélyrepülés” (Ez már a feltámadás, avagy: a nemzet mélyrepülése).

A nemzedék tagjai közül egyesek a tárgyiasság és intellektualitás választásával kapcsolódtak a modernség áramába (Adonyi Nagy Mária, Balla Zsófia), mások az elszemélytelenítés útján jártak (Sütő István), és van, aki a neovantgárd vagy a posztmodern áramát erősítette hazai líráinkban (Boér Géza, Cselényi Béla, Palotás Dezső, Zudor János).

A rendszerváltást megelőző csonka évtized a romániai magyar irodalom személyi és intézményi leépülésével járt. Beérkezik néhány markáns fiatal költő, Egyed Emese, Kovács András Ferenc, Visky András, Tompa Gábor, akik közül többen felzárkóznak a Forrás harmadik nemzedékéhez választott értékeik és eszményeik, valamint írói módszereik tekintetében. Mindenikük szerepelt az évtized csoportos színrelépéseit jelentő antológiákban: az *Ötödik évszaka*ban (1980, fiatal írók antológiája, szerkesztette Jánosházy György, Gálfalvi György, Markó Béla, Nemess László), az *Alapművelet*ben (1985, fiatal költők antológiája, válogatta, az előszót írta Markó Béla). Eltökéltek abban, hogy alkotói szabadságuknak a zsarnokság sem képes határt szabni. Forrásuknak s ugyanakkor szövetségesüknek tekintik a teljes irodalmi-kulturális örökséget. Szöveg- és lélekközelbe hozzák, elevenné teszik az egyetemet, új módon veszik birtokukba a hagyományt. Természetes gesztussal s különféle művészi megoldásokkal, például átíratok vagy szerepjáték révén emelik a jelenbe, hogy mint egyszerű és eredetit sajátjaikként szólaltassák meg.

Az újabb csomópont, illetve irodalomtörténeti pillanat az általunk tárgyalt irodalomban az 1990–1995-ös periódus, amikor is néhány szabad intézményteremtési próbálkozás után és közben (*Jelenlét* című lap megjelentetése 1990–1991-ben, *Szempont* 1990-ben, *Árnyékhatár* című gyűjtemény kiadása 1992-ben, *Serény Múmia* megjelentetése 1993-tól rendszeresen a *Helikon* „fióklapjaként”, az *Előretolt Helyőrség* című folyóirat 1995-től rendszertelen megjelenéssel) 1994–1995-ben napvilágot láttak Fekete Vince, László Noémi, Orbán János Dénes, Sántha Attila, Benő Attila, Kelemen Hunor, Demény Péter, Jánk Károly verses kötetei. Hang-

súlyozni szeretném, hogy ezek az induló fiatalok – akár szándékuk vagy a látszat ellenére – poétikai eljárások tekintetében sok esetben a közvetlenül előttük járók törekvéseihez kapcsolódnak, sőt a teljes kultúrtörténeti-irodalmi örökséghez, s ebben a gesztusukban talán Allen Tate tételéhez tartják magukat, miszerint – idézi René Wellek *Az irodalomtörténet bukása* című tanulmányában – a múlt irodalma a jelen irodalmában él, és sehol másutt.⁴ Továbbá abban is közös jegeket mutatnak a magukat a transzközép irodalom képviselőinek tartó fiatalok az előző évjáratok nem egy tagjával, hogy a hatásra teszik a hangsúlyt, ebből következően elgondolásuk szerint az alkotó személyiség már-már eltűnik vagy feloldódik, tulajdonképpen mint médiumot tételezik. A hatás fokozása kedvéért a transzközépnek nevezett mű „nem veti alá magát az erkölcsi normáknak [...]”. Őszinte olyan értelemben, hogy nem titkol semmit, ami emberi, még ha naturalizmusba vagy obszcenitásba is torkollik.”⁵

Évek teltevel azonban a csoport tagjai többnyire rátalálnak saját útjaikra, eljutnak a magukkal hozott élményvilág és a vállalt örökség egyéni felmutatásáig. Ilyen szempontból ha egyetlen példát kellene kiemelni, Fekete Vince *Védett vidék* című verseskötetét (2010) választanám, amelynek egyik verse éppen a kishaza és a lírai hős ritka szerencsés pillanatáról tanúskodik: „A tarka, domb ölében elnyugvó vidék magába szippantja, elnyeli, beissza testét” (*Feliszsa mind*).

III.

Amilyen változatosak általában az erdélyi magyar költők által választott lírai beszédmódok és műformák, ugyanolyan módon szólalnak meg versben a haza, a magyarság, a kisebbségi lét kérdéseit illetően is. Egyesek az én- és vallomás-líra adta lehetőségekhez fordulnak, mások szerepekben szólalnak meg, vagy átiratokat hoznak létre, illetve követhetjük a tárggyal való azonosulást, továbbá a távolságtartást feltételező ironikus magatartás különböző változatait.

Kovács András Ferenc Ady *Két kuruc beszélget* című versére utalva (*Két labanc beszélget*), a magyarság megtagadásának gondolatáról mint súlyos mulasztásról írt verset még 1985-ben, de ez, akárcsak Markó korábban említett szonettkioszorúja, csak a rendszerváltás után indított irodalmi folyóirat, a *Látó* első, 1990. januári számában jelenhetett meg. Ama mulasztás különben a dialógusban részt vevők, az egymást kölcsönösen árulással vádoló, de az idegen hatalmat egyként kiszolgáló két labanc szerint azzal jár, hogy „feladod fajtád feleded nyelved”, illetve „feleded nyelved feladod sorsod”.

Ugyanerről a kérdésről közvetlenül, a személyesség hangján szól Kányádi Sándor és Lászlóffy Aladár. Előbbi például a *Fehéringes* versben immár az új évezred hajnalán, 2001-ben vallja meg, hogy „életem át álruhásan / viseltem a magyarságom”, s magában a versben az álruha megfejtését is megadván azáltal, hogy a lírai hős kimondja: „fehér ingem én-álruhám”. Képletes beszéd folyik

továbbra is ebben a versben, s eszerint a fehér ing egyrészt a kapott sebekre való gyolcsnak tekinthető, másrészt pedig nem a megegyezés szerinti megadás, hanem a meg nem adás jelének, olyan harci zászlónak tehát, amely ebben a versben a meg nem hódolást jelenti: „sebemre gyolcs csatáimban / nem hódoló harci zászlóm”. Lászlóffy pedig a letűnt évezred utolsó éveiben írt versében mintegy jelenti, amit egy akkori lehangoló nemzetkép váltott ki belőle, vagyis azt, hogy „hol lángolva, lobogva, hol félárbocon se, de megvagyunk”. Ehhez a lírai helyzetjelentéshez rögtön hozzárendeli a költő a maga személyes ítéletét, kimondva, hogy „annak nincs igaza, aki üresnek mondja a zászlórudat és itthon / egyedül hagy”. Kötődését, sőt elkötelezettségét a magyarság iránt egy népdalszöveg töredékének parafrázisával nyomatékosítja: „Pedig azt a zászlórudat én a történelem négy sarkában is elhordom. / Még nagyon sokáig” (*Üres a zászlórúd*).

Mintegy személyre szólóan ragadja meg az utolsó évszázad veszteségeit Ferenczes István, esetében viszont a számvetést, ami tulajdonképpen egy nagyon sommás és már-már szenvtelen felsorolás, keserű ironia szövi át: „nem vezett el semmi / csak a haza s a szava / nyelvünkéből az anya / Donnál az apa / a Pónál nagyapa / se itthon se otthon / vályú lett bölcsőnk / a baromudvaron” (*Minerálnája pesznya*). Ennek a képnek, ha nem is ellentéte, de kiegészítője Farkas Árpád lírai szociográfiája 2005-ből, az *Esztelneki napóra* című versciklus, amely a részletekben, a kishazáról készült életképekben jeleníti meg a magyarság lepusztulásának jeleit, de mindehhez a folyamathoz a lírai alany nem ironiával viszonyul, hanem rezignációval s elfojtott indulattal veszi számba a történeteket. A lírai én akkor sem juthat nyugvópontra, ha az anyaországra tekint, minthogy egy „tutaj-Magyarországot” lát a világtengeren (*Magyarország*).

A hazáért s nem a haza ellen szól az a költő is, aki napjaink közéletét teszi bírálat tárgyává, illetve maró gúnnyal illeti a közélet torzulásait, amikor észleli, hogy nem a közjóra való törekvés s nem az igazi férfimunka jegyében zajlik a kisebbségi magyar közgondolkodás és -cselekvés. Kovács András Ferenc *Nem lesz elég* című verse (1999), illetve a *Saltus Hungaricus* című kötete (1999), valamint a Tompa Gáborral közösen írt *Depressio Transsylvaniae* című szonettkötet (1998) érdemel ilyen tekintetben figyelmet.

A rendszerváltás utáni időszak lírája különben azt a gondolatot is kelti abban, ki reflektál az irodalmi jelenségekre, hogy egy kettészakadt, illetve megosztott irodalom viszonyai között hűséggel és hitelesen szólnia magyar költőnek nem lehet könnyű éppen a legtermészetesebb dolgokról, arról például, hogy: mi legyen, ki költő?

IV.

A kisebbségi körülmények között élő és alkotó Kárpát-medencei magyar költő számára tehetetlenséget és érzelmi-lelki frusztrációt a rendszerváltás utáni történelmi periódusban bizonyos anyaországi politikai események és fejlemények

idéztek elő, melyek közül legmélyebb nyomot a 2004. évi népszámlálás eredménye hagyott. A trianoni békeszerződés óta érzékelt hazátlanságélményt ezúttal az anyaország részéről népszavazás keretében kinyilvánított elutasítás tetézte, erős érzelmeket és kiábrándulást keltve a kisebbségi magyarság köreiben. Határozottan és gyorsan reagált erre a politikai eseményre az erdélyi magyar költők jó része. Két markáns és poétikai szempontból is jelentős megnyilatkozásról, mondhatni irodalmi eseményről föltétlenül érdemes szólni. Mindkettő szerzője külön irodalmi műben, kötetnyi lírai opuszban vet számot haza és magyarság, illetve kisebbségi magyar költő és anyaország viszonyának kérdésével. Ferenczes István a kortárs magyar szerepjátszó líra kiemelkedő alkotásában (*Zazpi*. Budapest, 2010, Kortárs Kiadó), Markó Béla pedig egy a tőle eddig szokatlan hangvételű és formavilágú versfüzérben (*Csatolmány*. Csíkszereda, 2013, Bookart Kiadó).

Ferenczes, lírai énjét megsokszorozva, egy képzeletbeli spanyol és gallego-portugál nyelven író, baszk származású költő szerepében szólal meg. Azzal, hogy választása egy fiktív XVIII-XIX. századi költő verses műveinek az „átültetésére” esett, az értelmezés számára is tágra nyitja a kapukat, mert hiszen a helyivel és időszerűvel együtt az egyetemest és örök érvényűt kívánja látni és láttatni az „átváltozás” által a költő. Ferenczes ezzel az eljárással tulajdonképpen a kora modernségbe helyezett idegen és távoli költőben mutatja meg önmagát mint az utómodern kor egyik erdélyi magyar költőjét. Az idősíkoknak és térbeli övezeteknek ez az egymásra tevődése állandó villódzást, dinamizmust és feszültséget kelt, s eleven és tágas versvilág ígéretével jár.

A műfaji és formai sokszínűség a Ferenczes-verseskönyv egyik kiemelendő erőnye, amellyel ugyancsak sikerül tükröznie a költőnek hőse, az „ibér dalköltő” zaklatott, kalandokkal tele, életveszélyek közepette haladó pályáját és nyugtalan lelkületét.

Egyik lírai önarckép szerint, melyben harmadik személyben beszél magáról Ferenczes költő-hőse, ő volt, aki „zsoldos lett, esküt megszegő szökevény, / szidott királyt, papot, grandot, híg erényt, / sokszor szerzett mocskolódó költeményt” (*Önmagáról*). Erős indulatok jellemzik búcsúversét, amelyben spanyol hazája kényszerű elhagyását énekli meg a hős. „Kilöktél magadból, Spanyolország” – kezdi a *Búcsú Spanyolországtól* című költeményt, amelyben „mostohába hűlt honom”-ként emlegeti hazáját. Ha a földrajzi értelemben vett hazát el is kell hagynia, a szellemi viszont magával viszi a száműzött: „én most örökre megyek, / de viszem Cidet, Fernán Gonzálest, / Vegát, Calderont s a nagy Cervantest, / Don Juant, Gógorát – a lényeged! // Mindenem túl: ők lesznek a hazám!” Egy szellemi-kulturális hazát viszi magával a száműzött tehát, de nem is tehetne mást különben sem, hiszen tapasztalnia kell, hogy a valódi, lakható haza tulajdonképpen „kompország” lett. Véggövetkeztetése arról az országról, amelyet elhagyni kényszerült, szentenciaként hangzik: „te nem voltál haza, csak ország”

(*Búcsú Spanyolországtól*). Később, újjvilágbeli bolyongásai idején sem változik ez az érzés: „Az ország, ki tán anyánk volt, / Szíve alatt dobogtunk, / Szerettük, mégis elpártolt” – írja *Az anyaországáról* című versben, s az *Emlékezés Hispániára* címűben is ugyanilyen félreérthetetlenül fogalmaz: „Nem én, az ország volt, ki elhagyott.”

Az itt megfogalmazott érzéseknek a kiváltó okai nagyon is valóságosak és maiak, amint erről maga Ferenczes vall a kötetborító szövegében: „Ama keserves december 5-e után egy hosszú adventi éjszakán azt álmodtam, hogy nem tudok magyarul. Se beszélni, se olvasni, se írni. Mintha jégszaunában ébredtem volna, a hidegverejték rám fagyott, s mint nürnbergi menyasszony szorította szívemet. [...] Az adventi álom szinte egész télen visszatért. [...] Így telt a tél. Keserűen, természetlenül, siváran. Ekkor jelent meg ez a Zazpi nevű ibér, mintegy álmaim függelékeként, és kioldozott rémálmaim kalodájából. Verseinek átültetésével szabadabbá váltak vergődéseim.”

A Ferenczes által létrehozott Zazpi-életművel találkozva, újólág kimondhatjuk, amit általában igaznak tartanak, hogy a távolban valóban benne van a közel, emberi dolgok esetében pedig az idegenben az ismerős, illetve azt, hogy csak a másikkal szemben ismerheted meg igazán önmagad. Ilyen értelemben, úgy vélem, hogy a mai magyar lírában az önismeret figyelemre méltó könyvének minősül a Ferenczes Istváné.⁶

Markó Béla esetében is kimondható, amit Kosztolányi a magyar nyelvről mondott, és pedig azt, hogy a magyar költő hazájára is épp annyiszor gondol, mint arra, hogy született, él és meghal. Amikor viszont verset ír hozzá, jelesen Markó a *Láthatás* címűt, a felgyülemlett sok negatív történelmi és személyes tapasztalat, a hazához és a nemzethez való tartozás erős belső igénye, továbbá a ráció hangja és az erős indulat egyszerre s közvetlen módon tör fel a lírai énből. Nincs benne pátosz, habár a vers indítása egy pillanatig („Hozzád, hazám...”) erre készít fel, de az első személyben beszélő alany számára a feltételek erre nem adóttak („...most verset írnék”), ehelyett végig számonkérés és vád fogalmazódik meg, dominál a drámaiság, és itt-ott keserű irónia tör fel, a befejezés pedig rezignációba hajlik, amit szójátékkal is alátámaszt, a kérdőre fordított s helyhatározói értelemben használt *haza* szóra egy határozott válasz következik, ám ebben az esetben a haza mind helyhatározószónak, mind főnévnek egyaránt értelmezhető: „s lassan-lassan be is sötétül, / menjünk haza! Haza? Haza!” Mintha azt üzenné ezzel a költő, hogy kinek-kinek tudatában és lelkében van egy hazája, egy személyes és belső haza, ahová, ha történelmi értelemben be is sötétül, hazamehet.

A történelmi tudatot oly mértékben alakították át a XX. század politikai és társadalmi megrázkódtatásai, a „trianoni kényszer” például, hogy mára már ez a megrendült tudat határoz meg hazához és nemzethez fűződő érzéseket is: „tudom, hogy lehetne, / és mintha mégse tudnám...” Ezt mint tényállást azzal

támasztja alá Markó lírai alanya, hogy fontos lelki és szellemi értékeitől már születése előtt megfosztották: „hol volt, hol nem volt az az ország, / meg sem születtem s itt hagyott” (*Second hand*). Ebből kifolyólag a hazaélmény hiányának az érzése erősödik fel a költőben – ez az érzés különben áthatja a közösség közérzetét is –, ami a hazafiság gondolatkörébe illeszthető versekben ölt testet. Ilyen versek teszik ki az új Markó-kötetet, legalábbis annak java részét. S mindez egy olyan irodalomtörténeti pillanatban történik, amikor napjaink magyar költői általában is igen erőteljesen jelenítik meg a hazához kapcsolódó lírai attitűdöket. Ezt mutatta be nemrég Elek Tibor *A költő hazája napjainkban* című tanulmányában, hangsúlyozva, hogy igenis nagy hangsúlyt kapott az utóbbi két évtizedben „a hazához való viszony artikulálása”.⁷ Ha ez Markó Béla verseiben pátoasz nélkül, ironiával és kritikus éllel is történik, egy erős szellemi és lelki kötődés a költő részéről tagadhatatlan, amit közvetlenül is megvall egy helyütt: „testált mégis rám egy nyelvet, / amelyen verset írhatok” (*Second hand*). Arról az országról van szó, amelyet mint eszményi hazát értelmez az ember, amint József Attila is a közösség fogalmát használva a nemzetre gondolhatott, és pedig arra, „amiből eszméletem, nyelvem / származik s táplálkozni fog” (*Hazám*).

Általánosan elfogadott nézet, hogy a magyar irodalomban a vateszi szerepre, jó ideje nincs jelentkező, de általában is a költőnek a társadalomban betöltött szerepe a modernség beköszöntével egyre kisebb lett. Nem a költők kora a XX. század – mondotta Szerb Antal –, Ady volt az utolsó költő, akire egy egész ország felfigyelt. Akik közvetlenül kívánnak szólni mégis egy nagyobb közösséghez, azoknak jól meg kell választaniuk többek között a hangnemet s a közlésformákat, hogy hitelesnek bizonyuljon megszólalásuk. Markó például, midőn Petőfi *Nemzeti dala* őt is megszólította, egy *nemzeti* dal szerzésére vállalkozott mindössze, vagyis egy hangsúlyosan ironikus átiratra. De hogy ennek, a költőszerephez való ironikus viszonynak közéletet érintő s mai üzenete van, az tagadhatatlan. A *Fakard* című Markó-vers ugyanis segíthet az illúzióinkból való kijózanodásban, a tisztánlátásban, ama nélkülözhetetlen „magunk revíziójá”-ban, viszont ha erre nem törekszünk – figyelmeztet a vers –, a nemzet eljártssa történelmi esélyét, azaz: „az idő visszafordul”.

Sok esetben ugyanis a groteszk, vagyis a természetes viselkedési mintáktól, valamint helyzetektől és folyamatoktól merőben elütő minőség uralkodik el minden téren, a nyilvánosságot, a közéletet is beleértve, s helyébe lép akár a komoly, jövőt megalapozó férfimunkának is. Végző soron az ilyen jelenségekhez viszonyul ironikusan a költő. Ennek szemléltetésére érdemesnek tartok idézni néhány, a fenti tünetekre alaposan rávilágító részletet a versből: „Nekem most nincsen láncom, / de van helyette kardom, / kardjával hadonászik / ma kis- és nagy-magyarhon. // Békavirág és pitypang / feje lehuill a porba, / korhű huszárruháját / a nemzet fennen hordja. // S a nemzett sem jobb nála, / de nyilván nem is rosszabb, / mert fából van a kardja, / és mégis masírozhat. // Milyen felemelő ez, / hogy szabadok lehettünk, / és folyton zászlódíszebe / öltözik most

a lelkünk. // Naponta felavatjuk / és leleplezzük Erdélyt, / mint élettelen szobrot, / amely élő volt nemrég.”

Markó Béla a *Csatolmány* című kötetében személyes érintettségből kiindulva tárja fel a kisebbségi magyar költő létélményét. A hitelesség meggyőző erejével teszi ezt, sőt eközben a mai költészet, „olvashatóságának határait” is képes kitágítani, mondhatni oldott és olvasóbarát formát választva olyan komoly és közérdekű témák lírai megközelítésében, mint haza és magyarság, kisebbségi lét és többség, illetve kisebbség és anyaország viszonya.

JEGYZETEK

- 1 Részletesen tárgyaltam ezt a kérdéskört a *Tendenciák a romániai magyar irodalomban, avagy a valóságirodalomtól a szövegirodalomig* című tanulmányomban. Lásd *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (Kolozsvár), XLIX. évf. (2005), 1–2, illetve Borcsa János: *Merítés. Kritikák, tanulmányok, jegyzetek, 2005–2008*. Kolozsvár, 2009, Kriterion Könyvkiadó.
- 2 Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése. Bukarest, 1990, Kriterion Könyvkiadó, 27.
- 3 I. m. 36.
- 4 Vö. *Helikon*. Világirodalmi figyelő. 1971, 1, 5.
- 5 Orbán János Dénes: Két előadás. *Előretolt Helyőrség*, 1996, 1–2, 18.
- 6 A kötet jellemzésének alapja a *Ferenczes és az ő ibéri dalköltő „felmenője”* című kritikám. Lásd *Székelyföld* (Csíkszereda), 2011, 11, illetve Borcsa János: *Értékkeresők – értékalkotók*. Kritikák, portrék, tanulmányok. Kolozsvár, 2012, Kriterion Könyvkiadó.
- 7 *Bárka* (Békéscsaba), 2013, 1.

